

Red. Anna-Maria Åström
& Fredrik Nilsson

Hushållet och tingen

Vardagens föränderliga
rum under 1900-talet

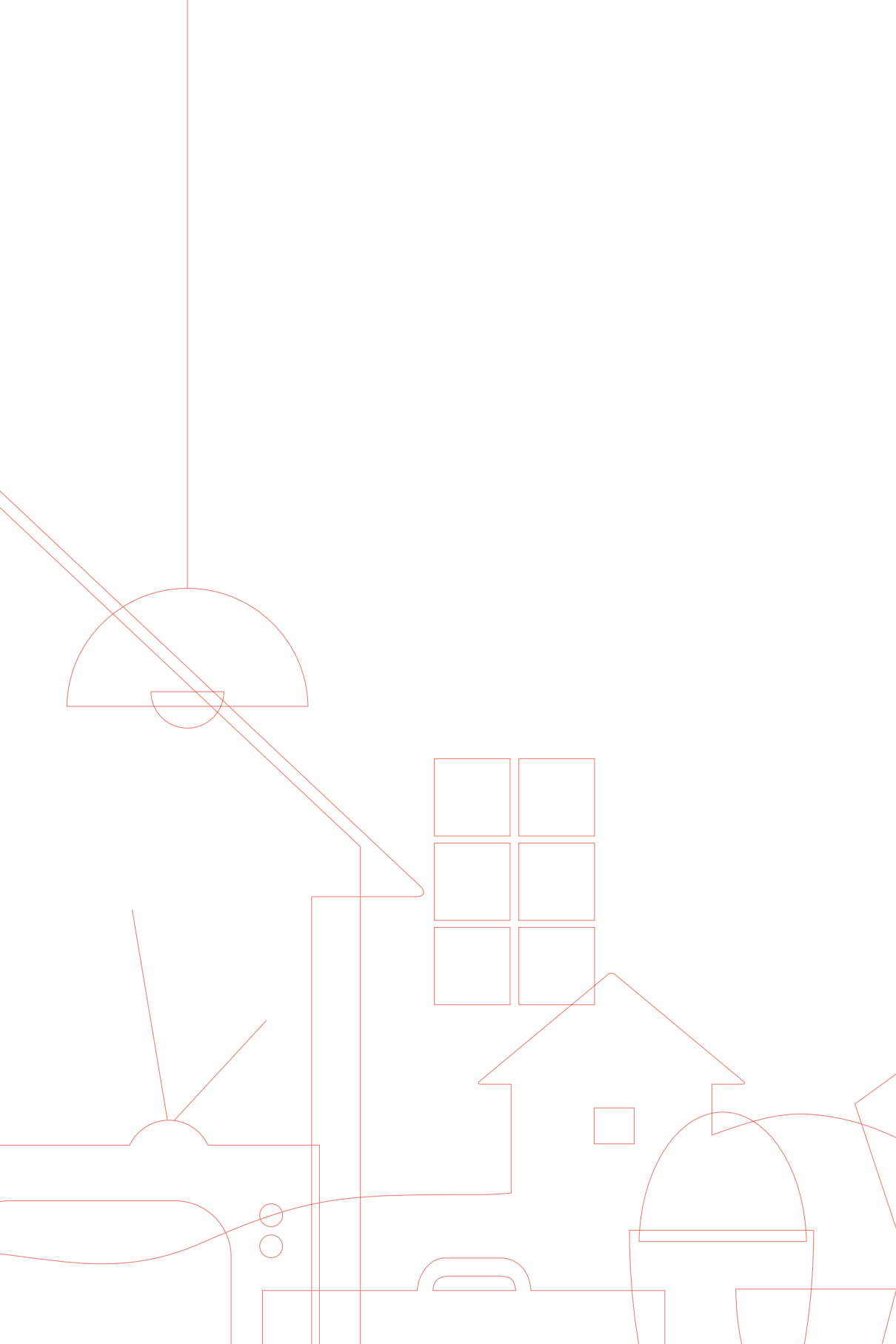
2

SLS | APPELL

HUSHÄLLET OCH TINGEN

Red. Anna-Maria Åström
& Fredrik Nilsson

Hushållet och tingen

Vardagens föränderliga
rum under 1900-talet

2

Denna bok är nr 878 i serien Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland och utges gemensamt av Svenska litteratursällskapet i Finland och Appell Förlag.

Boken utges med stöd av Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond i inom Svenska litteratursällskapet i Finland.

© Författarna och Svenska litteratursällskapet i Finland 2024.
Detta verk är licensierat under [Creative Commons Erkännande-Icke-kommersiell-Inga Bearbetningar 4.0 Internationell](#) (CC BY-NC-ND 4.0).

Pdf-utgåva

Omslag och grafisk form: Antti Pokela
Ombrytning: Christel Westerlund/Ekenäs TypoGraf

Typsnitt: Scotch Display, Alda

ISBN 978-951-583-613-7 (tryckt utgåva, Finland) sfs.fi
ISBN 978-91-989129-4-4 (tryckt utgåva, Sverige) appellforlag.se
ISBN 978-951-583-639-7 (epub), <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-639-7>
ISBN 978-951-583-640-3 (pdf), <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-640-3>

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland
ISSN 0039-6842 (tryckt)
ISSN 2490-1547 (digital)

UDK 39(480)

Innehåll

FREDRIK NILSSON

Förord	7
---------------	---

ANNA-MARIA ÅSTRÖM

Inledning	17
------------------	----

<i>I. Boende, hem och gård</i>	25
---------------------------------------	----

ANNA-MARIA ÅSTRÖM

Storstugan – modeller och kreativitet	28
--	----

ANNA-MARIA ÅSTRÖM

Folk och fä – husdjurens plats på bondgården	50
---	----

ANNA-MARIA ÅSTRÖM

Småhushållen – landsbygdens, skärgårdens och städernas hem	75
---	----

<i>II. Vardagsföremål och umgänge med tingen</i>	99
---	----

YRSA LINDQVIST

Kökets förändringsprocess – ett laboratorium för idéer och aktörer	103
---	-----

ANNA-MARIA ÅSTRÖM

Herrgårdens föremål – en länk mellan tjänstefolk och herrskap	117
--	-----

ANNA-MARIA ÅSTRÖM

Bolster, dynor och kuddar – för vila och prydnad	133
---	-----

YRSA LINDQVIST

Matlagningen – en daglig men osynlig praktik	159
---	-----

III. Arvegods och livsformer 182

JEANETTE EDFELT

Släktföremål – en kontakt mellan generationer 185

ANNA-MARIA ÅSTRÖM

Borgerskapet, hemmet och konsumtionen 200

ANNA-MARIA ÅSTRÖM

Äggkoppen, servettringen och pottan – symboler för borgerligheten 225

IV. Klädsel, hemutrustning och shopping 240

YRSA LINDQVIST

Kläder, kropp och självbild 244

NIKLAS HULDÉN

Prylarna i hemmet – teknik i hushåll och underhållning 264

ANNA-MARIA ÅSTRÖM

Det glada shoppandet – inköp och shoppingkutymmer 283

ANNA-MARIA ÅSTRÖM

Två konsumtionsgator – historiskt flanörskap i Helsingfors 309

V. Kulturarv och sommarparadis 333

SANNA LILLBROÄNDA-ANNALA

Trästädsboende – kulturarv, konflikt och konsensus 337

YRSA LINDQVIST

Sommarstället som kontrast till vardagens värld 352

Källor och litteratur 373

Bildkällor 405

Medverkande 407

Förord

Den här boken är ett resultat av forskningsprojektet Vardagens rum – svensk kultur i Finland under 1900-talet. Projektet finansierades av Svenska litteratursällskapet i Finland och pågick åren 2017–2021. Vardagens rum har resulterat i tre volymer: *Naturen och platserna*, *Hushållet och tingen* och *Hemma, borta, bortom*. Volymerna utgör en sammanhållen helhet samtidigt som varje volym ger ett specifikt bidrag till kunskapen om den svenska kulturen i Finland under en tidsperiod som omfattar det moderna samhällets genombrott. Mitt förord ingår i samtliga volymer i serien.

I regel beskrivs det moderna samhället som radikalt annorlunda än bondesamhället och något schablonartat kan förändringen tecknas på följande vis: den tilltagande urbaniseringen, industrialiseringen och de förbättrade kommunikationsmöjligheterna innebar att gamla traditioner och vanor förändrades; individen fick ett större utrymme att välja livsväg när traditionella bygemenskaper vittrade samman och migration och mobilitet ersatte ett statiskt tillstånd (jfr Junila & Westin 2006; Meinander 2016:63). Det moderna samhället medförde alltså en omorganisering av vardagslivet med stora kulturella återverkningar. Förändringens vindar blåste emellertid med varierad styrka och under 1900-talet visade den svenska kulturen i Finland prov på såväl kontinuitet som en tilltagande komplexitet. Volymerna belyser därför både sega strukturer och föränderlighet.

Går det att tala om en särskild och distinkt finlandssvensk kultur? Om det finns en finlandssvensk kultur, hur förhåller sig denna till en finsk kultur? Frågorna pockar på uppmärksamhet och det ska med emfas understrykas att samtliga volymer betraktar den finlandssvenska kulturen som en heterogen och asymmetrisk entitet. Här ryms en intellektuell och ekonomisk elit, men också småföretagare, industriarbetare och anställda inom skola, vård och omsorg. Den svenska kulturen i Finland är alltså heterogen i socialt och ekonomiskt hänseende (Åström et al. 2001; Meinander 2016:59–69; Klinkmann et al. 2017). Sannolikt gäller detta även, åtminstone till viss del, i politisk mening (Bengtsson & Grönlund 2005). Gränsen till en lika heterogen finsk kultur, om man bortser från språkliga skillnader, är dessutom porös och genomsläpplig – även om den emellanåt kan tyckas knivskarp. I exempelvis offentlig debatt och populärkultur framställs gränserna mellan det svenska och det finska inte sällan som distinkta, stabila och oföränderliga (jfr Klinkmann 2017:301–322; Sandell 2022). På ett vardagsplan är bilden inte lika entydig; med växlande intensitet upprättas och utvecklas samarbeten

över språkgränserna samtidigt som social interaktion är både nödvändig och konstant (Hedberg 2006:151–157; Himmelroos 2020:115).

Det går alltså inte att tala om en enhetlig finlandssvensk kultur, varken i dag eller under 1900-talet. Det går inte heller att dra skarpa gränser mellan minoritets- och majoritetskulturen. Däremot existerar en stark föreställning om en distinkt finlandssvensk kultur och grundelementen i denna formades under decennierna kring sekelskiftet 1900 (Lönnqvist 2001). Vardagens rum har inte haft för avsikt att dissekera denna föreställda gemenskap, men flera bidrag tangerar oundvikligen, direkt eller indirekt, föreställningen som sådan. I en del fall beror det på att det material som behandlas inte kan förstås utan att relateras till den föreställda gemenskapen.

När volymerna trots dessa förbehåll fokuserar på den svenska kulturen i Finland så görs det med utgångspunkt i att det finns svenskspråkiga vardagliga rum och dessa finns huvudsakligen i fyra regioner: Nyland, Österbotten, Åboland och Åland. Från dessa regioner finns ett omfattande etnografiskt, svenskspråkigt material som gör det möjligt att närma sig en mångfasetterad svensk kultur i Finland under 1900-talet. Kulturens heterogenitet har samtidigt medfört att projektet naturligt nog inte har haft möjlighet att fånga vardagens alla olika aspekter.

I volym 1 undersöks kontinuitet och förändring i natursyn och naturbruk med särskilt fokus på jakt, skogsbruk, jordbruk och djurhållning samt boendeformer och kommunikationsmönster. Det är ett kulturellt arv från tidigare sekler som lyfts fram och volymen utgör på så sätt en viktig fond för innehållet i de övriga två volymerna samtidigt som den berör frågor som är synnerligen aktuella även i dag. Volym 2 riktar uppmärksamheten mot vardagens materiella sidor och det ramverk som boende och hemmiljöer utgör. En viktig utgångspunkt är därvidlag att kultur i form av värderingar, normer och drömmar om en annan, kanske bättre framtid tar fysisk form genom föremål och boendeformer av skilda slag. Genom att undersöka vardagens materialiteter närmar sig volymen 1900-talets urbana vardagskultur och de metamorfoser denna genomgått genom att sakta sträcka sig mot moderniteten. Volym 3 studerar den föränderliga vardagen ur ett kulturhistoriskt och rumsligt perspektiv där föreställningsvärldar och tankearenor möts. Tre övergripande rumsliga begrepp blir här viktiga: hemma, borta och bortom. I konkret mening innebär detta att tvätt, brödbak och huskurer hamnar i blickfånget, men även ämnen som skolgång, föreningsliv och idrott belyses. Utöver detta tar volymen upp kulturella föreställningar och praktiker rörande sällskapande och äktenskap samt döden, och därtill relationen till majoritetsspråket och Sverige.

Samtidigt som volymerna har olika tyngdpunkter finns det trådar som löper genom dem alla. Till exempel diskuteras hemmets betydelse och kul-

turella ordning i samtliga volymer, men ur olika perspektiv. Andra aspekter som återkommer är frågor om rörelse och kommunikation, samt lokal, regional, finlandssvensk och transnationell gemenskap och identitet. Även dessa frågor diskuteras med till viss del olika utgångspunkter i respektive volym.

Vardagens rum bygger vidare på tidigare studier av det svenska i Finland (se t.ex. skriftserien *Folklivsstudier*) samt äldre samlingsverk. Inom finsk etnologi har den finska folkkulturen belysts i några översiktsverk (t.ex. Vuorela 1975; Vuorela & Schellbach-Kopra 1976; Talve 1979). Även de svenskspråkiga delarna av Finland har behandlats i några översiktsverk, men då med fokus på äldre tidsperioder. Ett tidigt exempel är *Det svenska Finland (1919–1923)* i tre volymer som publicerades under ledning av etnologen Gabriel Nikander. En senare ansats utgörs av det omfattande samlingsverket *Nordisk kultur* (Brøndum-Nielsen et al. 1931–1956), men detta har som titeln antyder ett bredare fokus. I detta sammanhang bör även Ragna Ahlbäcks *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland* (1945) nämnas. Vardagens rum ska alltså betraktas som en fortsättning på dessa översiktsverk och genom att huvudsakligen fokusera på 1900-talet adderas ytterligare bitar till ett större pussel.

Det bör också nämnas att inom finsk etnologi har temat vardag lyfts fram i åtskilliga studier såsom *Toinen sivilisaatio* (Junkala & Kiuru, toim. 1998), *Arjen säikeet. Aikakuvia arkielämästä, sivilisaatiosta ja kansankulttuurista* (Lönnqvist, toim. 2000), *Autenttinen ihminen. Tulkintoja irtautumisen etnografiasta* (Lönnqvist & Aro, toim. 2006) och *Paikallisuuden juuret ja versot. Jatkuvuudesta Judinsalon maalaismaisemassa* (Junkala & Määttä, toim. 2002). I samtliga studier riktar man uppmärksamheten mot kulturella ordningar, makt och disciplinering, men tar också upp diskontinuitet, det lösryckta och irrationella, samt överskridanden av gränser mellan dessa – och sålunda aktualiseras också moderniteten och vardagen.

KULTUR – ETT OMTVISTAT OCH OMFATTANDE BEGREPP

Åtskilliga begreppsutredningar konstaterar att kulturbegreppet är labyrinthiskt, flerdimensionellt och föränderligt (t.ex. Fornäs 2012). Begreppet kan dessutom vara laddat i ideologisk mening, vilket bland annat kommer till uttryck i den estetiska uppdelningen fin- respektive fulkultur. Lika laddat blir kulturbegreppet när det knyts till frågor om civilisation och odling – vissa kulturer uppfattas därvidlag som mer utvecklade eller avancerade än andra. Volymerna i vårt projekt har emellertid inte influerats av det estetiska eller ideologiska kulturbegreppet, utan har sin hemvist i ett antropologiskt kulturbegrepp: kultur som synonymt med värderingar, normer, attityder och föreställningsvärldar som delas av flera, som uttrycks och lärs in genom vardagliga vanor och traditioner, genom muntligt berättande, och genom vardagens

materiella inramning. Detta kulturbegrepp är relationellt, performativt och processuellt, vilket innebär att kultur betraktas som något som görs, känns och uttrycks samtidigt som det ständigt förändras (Christensen et al. 2017).

Kultur är i denna mening alltså inte en fråga om estetik, genetik eller biologi, det är inte något vi föds med, det är inte stabilt och det omges inte av en tydlig gräns. Kultur är däremot i konstant tillblivelse genom vardagslivets vanor. Indirekt knyter projektet därmed an till grundtanken i en etnologisk klassiker. I *Den kultiverade människan* (1979) undersöker Jonas Frykman och Orvar Löfgren hur industrisamhällets människa skiljde sig från människan i bondesamhället. Frykman och Löfgren menar att rekonstruktionen av människors tankevärldar, känslor och upplevelser inte ska begränsas till en kartläggning av ett kulturellt system eller dolda tankestrukturer. Kulturforskarens uppgift är i stället att klargöra hur sådana världsbilder produceras, fixeras och förändras. Människan beskrivs som en systembyggare som lär sig "filtrera, etikettera, förtränga och tolka den ström av oordnade intryck vi möter i vår vardag" (1979:16–17). Med utgångspunkt i ett sådant dynamiskt kulturbegrepp betraktas människan som en kreativ kulturbyggare och inte enbart som en passiv kulturbärare. Men friheten att skapa är inte villkorslös – för att tala med den amerikanske kulturhistorikern Robert Darnton: "I likhet med språket erbjuder kulturen individen en mångfald av latent möjligheter, den fungerar som en osynlig men flexibel bur där man tillåts utveckla sin frihet på givna villkor" (1987:17). Projektet Vardagens rum har eftersträvat att synliggöra denna flexibla bur genom att närma sig vardagen som ett laboratorium för kulturstudier.

VARDAGEN – ETT LABORATORIUM FÖR STUDIER AV KULTUR

Sökandet efter mönster av delade värderingar, normer, attityder och föreställningsvärldar utgör huvudfrågan inom traditionsvetenskaperna och vardagen är deras laboratorium. Men varför har just vardagen blivit traditionsvetenskapernas laboratorium och med vilka vetenskapliga verktyg har de närmat sig vardagen?

Vardagen är som framgått inte något nytt tema i de finländska traditionsvetenskaperna. Forskare inom det som i dag kallas etnologi och folkloristik steg under tidigt 1900-tal fram, såväl nationellt som internationellt, som experter på vardagslivets kulturella organisation. Vid denna tid var historikerna upptagna med politisk historia och eftersom uråldriga folkliga seder och bruk ansågs utgöra fundamentet för nationen så behövde folkets historia sitt särskilda studium (jfr Nilsson 2021). Intresset för det folkliga kulturarvet rymde sålunda en kulturhistorisk och ideologisk dimension. Genom att studera förmodat gamla seder och bruk skulle djupt liggande värderingar och

föreställningsvärldar, typiska för den undersökta regionen, synliggöras. Den regionala särarten ansågs i sin tur spegla nationens särart.

Arbetsättet var huvudsakligen etnografiskt och deskriptivt; vardagen dokumenterades och beskrevs. Traditionsarkiven i Finland och övriga Norden är därför fyllda med uppmätningar och fotografier av gårdsmiljöer och byar, men också av nedtecknade minnen om livet förr samt folksagor, sägner och ibland folkmusik (Ekrem et al. 2014). Till viss del kan de detaljrika dokumentationernas dominans i förhållande till analysen förklaras med brådska: uppdraget var att fånga resterna av ett kulturarv som tycktes vara på väg att försvinna när det moderna samhället bröt fram (Gustavsson 2014). I Finland accentuerades brådskan av att den svenska kulturen verkade hotas av att tryckas tillbaka av den finska. Här var två viktiga institutioner i färd med insamlingsarbetet, nämligen Svenska litteratursällskapets folkkultursarkiv och Kulturhistoriska institutet vid Åbo Akademi (KIVÅ). Den tidiga etnologin (och till viss del även folkloristiken) kom sedermera att kritiseras för att vara alltför empiriskt orienterad; den kunde beskriva folkliga seder och bruk men inte förstå dem eller förklara förändring. Människorna på landsbygden var enligt denna idé passiva kulturbärare. När ett antropologiskt kulturbegrepp introduceras förändrades situationen succesivt. De kulturhistoriskt orienterade och deskriptiva traditionsvetenskaperna fick såväl en metod som ett välbehövligt perspektiv på vardagslivet, vilket varit betydelsefullt i studier av kulturella processer i det moderna samhället (jfr Stora 1990:4–5, 13–14).

Det gamla bondesamhället stod länge i fokus inom den traditionsvetenskapliga forskningen, men under senare delen av 1900-talet och i början av 2000-talet har undersökningsytan vidgats genom studier av bland annat industrisamhället (Lönqvist et al. 1997), minoriteter, etniciteter och kulturmöten (Kuczyński 2017) samt populärkulturella uttrycksformer (Klinkmann 2011; Löfgren 2018) och dessutom har småstaden respektive urbana livsformer fått ett växande utrymme (t.ex. Lillbroända-Annala 2010; Åström & Lillqvist 2012). Vardagen och vardagslivet har dock förblivit i centrum för den traditionsvetenskapliga forskningen. För en mer ingående diskussion av vardagsbegreppet hänvisas till Bo Lönqvists översikt "Temat vardag – en exposé" i volym 1.

I takt med att allt fler aspekter av vardagen blivit föremål för studier, har en teoretisk upptäckarglädje tilltagit och etnologi respektive folkloristik är numera teoridrivna vetenskaper. Influenserna kan spåras till såväl nyare kulturhistoria som till sociologi, socialantropologi och europeisk etnologi – från och med 1980-talet även till historisk antropologi och mentalitetshistoria. Ämnena har också inspirerats av de så kallade vetenskapliga vändningarna under de sista decennierna av 1900-talet, som den språkliga, materiella och affektiva vändningen. Volymerna präglas av denna teoretiska upptäckarglädje

och här saknas utrymme att lyfta fram de många olika analytiska verktyg som används. Tre grundläggande förhållningssätt av fundamental betydelse inom traditionsvetenskaperna (jfr Jönsson & Nilsson, red. 2017) förenar projektet som helhet: ett fokus på människans förmåga till meningsskapande (människan som kulturbyggare), en holistisk ambition som söker efter kollektiva mönster och en hermeneutisk, tolkande metod.

RUM OCH TID, BERÄTTELSE OCH MATERIALITETER

I de kulturanalyser som görs i volymerna betraktas vardagliga detaljer som ledtrådar till hur människor under 1900-talet skapade mening och ordning i livet. Detaljerna kan vara till synes triviala, men är betydelsebärande i kulturellt och existentiellt hänseende. Här förtjänar det att påpekas att det förflutna är mer heterogent och brokigt än vad som vanligtvis antas och det är därför viktigt att se historien som en mångfasetterad process (Svensson & Walette, red. 2012:88–89). Projektet har inte haft för avsikt att reducera denna brokighet, utan att lyfta fram den kulturella variationen i det förflutna.

En förutsättning för att förstå människan som kulturskapande varelse är att hon placeras i sitt rumsliga och tidsliga sammanhang. Med rum avses nationellt, regionalt och lokalt avgränsade enheter som landsbygd, byar, städer och hem eller hemlika miljöer. Sådana rum kan stå i konfliktfyllda förhållanden till varandra – hur regioner skapas, hur de upprätthålls och nöter mot varandra viktigt att undersöka när det gäller det svenska i Finland (Karjalainen 1997; Roberts, ed. 2012). Rum sätter också ramar för vad som är möjligt att tänka, säga och göra: människors praktiker är bundna till kontext och därmed situerade. Men samtidigt som människors praktiker är situerade, så fylls såväl rum som tid med kulturell mening genom människors praktiker (de Certeau 1988). Etnicitet, genus och klass kan exempelvis påverka hur människor upplever eller uppfattar urbana rum, hur de anpassar sig för att smälta in eller göra motstånd, hur de etablerar säkra, skyddade eller lugna rum i en föränderlig, kanske hotfull omgivning. Med utgångspunkt i denna dialektiska förståelse av rum visar volymerna hur kulturella praktiker formas av rumsliga logiker, men också hur människor tar platser i besittning, laddar dem med kulturell mening och hur detta meningsskapande förändras över tid.

Vid sidan av rum utgör tid ett viktigt element i volymerna. De behandlar 1900-talets svenska kultur i Finland, men kulturella processer låter sig inte delas in i ett tydligt före och efter år 1900 respektive år 2000. I volymerna finns det därför analyser som påbörjas före år 1900 och analyser som i en del fall sträcker sig in på 2000-talet. Tyngdpunkten ligger dock på 1900-talets

första hälft, även om hela 1900-talet behandlas i volymerna som helhet. Den tidsliga dimensionen rymmer ytterligare andra aspekter än den kronologiska. Människor skapar meningsfulla sammanhang genom att vara i konstant rörelse mellan historien, nuet och framtiden, vilket bland annat innebär att livet läggs till rätta genom biografiska reflektioner och livsberättelser (jfr Marander-Eklund & Östman 2011) samt genom att definiera, vårda och värna betydelsebärande föremål och andra materialiteter (jfr Miller 2008). Denna analytiska förståelse av tid lagrad i berättelser och materialitet är närvarande i volymerna. Tiden är viktig också genom att vardagslivet delas in i olika faser där övergångsriter såsom bröllop och begravningar ger stadga och en känsla av kontinuitet. Vardagslivet har dessutom sin särskilda organisering av tid i form av arbete, vila, väntan, och denna organisering är också kulturellt betydelsebärande (Marander-Eklund & Nilsson 2018). Slutligen manifesteras tid också genom traditionsbegreppet som utgör en viktig epistemologisk kärna inom både etnologi och folkloristik. Kulturen upptas och överförs från en generation till en annan, men också mellan grupper med olika bakgrund. Kulturen traderas och får gestalt via olika kommunikationsformer. Även när det gäller traditionen står handlandet i fokus, hur traditionen upprätthålls och omstöps (Stanley 2013), vilket bland annat kommer till synes i volym 1 och 3.

Om folkloristik har fokuserat på berättelser och berättande så har etnologin ägnat sig åt kulturens materiella uttryck. Så kan ytterst schablonartat relationen mellan dessa båda traditionsvetenskaper tecknas, men det är verkligen en förenkling. Folkloristiken har alltid omfattat kulturens materiella sidor och etnologin har alltid närmat sig kulturen genom berättelser om densamma. Genom den så kallade materiella vändningen har kulturanalysen dock berikats med nya perspektiv (t.ex. Damsholt et al. 2009) som bland annat medfört ett intresse för hur artefakter ger upphov till berättelser, känslor, rum och mentala föreställningsvärldar (t.ex. Nilsson 2000, 2018). Grundläggande är att den materiella sidan av vardagslivet är signifikant också när det gäller den mening människor ger sina liv. Identitetsprocesser skapas, praktiseras, konsumeras, traderas och förkastas i relation till materialiteter (jfr Radley 1990; Pels et al. 2002; Paterson 2006). I volymerna har därför olika former för meningsproduktion undersökts i relation till vardagens materialiteter.

METOD OCH MATERIAL

I volymerna undersöker vi 1900-talets kultur i huvudsakligen svenska områden i Finland. I Svenska litteratursällskapets arkiv och i Kulturvetenskapliga arkivet Cultura ligger ett stort material av uppteckningar lagrat, ett resul-

tat av både deltagande observation och minnestradition. Av dessa arkiv har Svenska litteratursällskapetets arkiv, i synnerhet det som tidigare gick under namnet Folkkultursarkivet, varit det viktigaste för projektet. Material från Museiverket har till viss del också använts. Längre var det allmogekulturen som dokumenterades, men från 1960-talet har insamlingen till följd av en ökad teoretisk medvetenhet även omfattat andra typer av lokalsamhällen.

Materialet har skapats i form av intervjuer med informanter eller som frågelistsvar. Eftersom de är svar på frågor som inte sällan är formulerade med utgångspunkt i teoretiska överväganden bör de också uppfattas som delar av dialoger och därmed som situerade praktiker. En ytterligare aspekt som bör uppmärksammas är att det oftast är fråga om minnesmaterial, vilket kräver en medvetenhet om minnesproblematik (Atia & Davies 2010; Demo & Bradford 2012; Stanley 2013; Wright 2010). Källkritiska överväganden är därför nödvändiga. Genom att sammanfoga olika fragment kan, under förutsättning att materialet kontextualiseras, delar av kulturen i det förflutna rekonstrueras. Robert Darnton påpekar att en sådan metod har sin egen stringens: "Den utgår från förutsättningen att även individuella yttranden ryms inom ett allmänt idiom, att vi lär oss klassificera upplevelser och finna mening i tingen genom att tänka inom de ramar vår kultur tillhandahåller" (1987:10). Källor ska alltså läsas kritiskt – de är inte en spegelbild av verkliga händelser, men kan spegla det idiom (den flexibla bur) som berättaren befinner sig inom eller förhåller sig till. Detta förhållningssätt till samlingarna genomsyrar volymerna.

I allt nyttjande av etnologiskt-folkloristiskt material ingår en etisk aspekt där informanternas och insamlarnas integritet respekteras, vilket har beaktats i vårt projekt. Här bör det dock påpekas att etiska överväganden också är situerade praktiker. När samlingarna skapades problematiserades möjligheten sanningshalten i det som berättades, men några etiska diskussioner rörande informanterna, som tidigare benämndes sagesmän fördes knappast. Inte heller reflekterade man kring individens rätt till sin berättelse. Numera betonas däremot det som inom muntlig historia kallas delad auktoritet (t.ex. Thor Tureby & Johansson 2020). Detta ska inte uppfattas som att forskarens tolkningsföreträde undermineras, men däremot ställs högre krav på ödmjuk lyhördhet när ett material ska samlas in och/eller analyseras. Inom projektet som helhet och i varje enskilt bidrag har vi därför strävat efter att vara lyhörda inför såväl informanternas rätt till sin egen berättelse som forskarens ansvar för de etiska frågor som ansluter sig till materialet; det är i mötet mellan dessa båda viljeriktningar som 1900-talets svenska kultur i Finland kartläggs. Detta innebär att olika bedömningar av frågan har gjorts i verkets olika delar.

*

De tre volymerna utgör, som nämndes inledningsvis, självständiga men sammanhängande verk. Som helhet ger de en inblick i den svenskspråkiga befolkningens liv i Finland, hur den genom olika sätt att handla, känna och tänka skapat meningsfulla sammanhang. Bilden av finlandssvenskarnas heterogena kultur fördjupas genom detta tredelade bokslut samtidigt som volymerna visar på det etnologisk-folkloristiska materialets relevans för humanistisk forskning. Också ett till en språkgrupp begränsat – ofta rätt insulärt och rent av språkideologiskt styrt – material kan ge betydelsefullt underlag för flera humanistiska discipliner. Vardagens rum har, vilket nämnts tidigare, inte haft som ambition att ge ut en sammanfattning av den svenska kulturen i Finland, utan förhoppningsvis öppnar volymerna för diskussion och vidare forskning.

Avslutningsvis riktar vi ett stort tack till Svenska litteratursällskapet i Finland som gjorde projektet möjligt genom ekonomiskt stöd. Ett lika stort tack riktas till arkivpersonalen vid Svenska litteratursällskapets arkiv och Cultura vid Åbo Akademi: med praktiskt stöd, ett serviceinriktat arbetssätt och stor kunskap har vi i projektet känt oss som hemma i arkivens vardagliga rum.

Fredrik Nilsson

Anna-Maria Åström

Inledning

Volym 2 av det tredelade verket *Vardagens föränderliga rum* handlar om den materiella världen. Vi belyser här på vilka sätt föremålen, ting av olika slag, har gett människors vardag stadga och mening. Tingen har skapat och vidmakthållit sociala relationer och band till det förflutna, men de har också utgjort en viktig del i den framåtriktade rörelse som benämns modernitet eller modernisering, då vardagen successivt fylldes med helt nya föremål. Den värld vi undersöker omfattar hem och hushåll i olika sociala miljöer och det bestånd av föremål som nyttjades under det förra seklet. Det är alltså 1900-talets kultur vi eftersträvar att belysa, genom prismet *materialitet*. I förhållande till volym 1 i bokserien har det sociala spektret utökats, så att vi utöver livsformer på landsbygden också analyserar borgerliga livsformer, förhållanden i herrgårdsmiljö, urbana småhushåll och moderna urbana livsformer.

Etnologin har alltid intresserat sig för den materiella världen, för tingen och bruksföremålen. Den materiella världen är intressant i sig, men också som en spegling av idéer och föreställningar. Hur erfar vi den materiella världen och vilka känslor kan enskilda föremål eller hela miljöer ge upphov till hos oss? Inom etnologin undersöker man därför hur materialiteter speglar och formar djupare liggande kulturella mönster.

När människor skapar sin vardag inom ramen för de stora samhälleliga skeendena uppstår den vardagliga kultur som är karakteristisk för en viss tid. Under 1900-talet utgörs de stora skeendena av bland annat jordbrukets omvandling, lokal industrialisering, servicesamhällets utveckling och slutligen det expanderande konsumtionssamhället. Dessutom ökade urbaniseringen i snabb takt och urbana livsmönster spred sig också till landsbygden under det här seklet.

Som forskningsobjekt är 1900-talets materiella kultur nästan gränslöst. Därför har vi valt att göra mikrostudier om miljöer, fenomen och enskilda föremål som är pregnanta eller typiska för hem och hushåll, och därmed ge en inblick i hur vardagen har tett sig i svenska trakter i Finland under det förra seklet.

Avsikten är att undersöka vardagsfenomen, så att vi får en mångsidig bild av olika sätt att leva. Studierna formar också en berättelse om hur samhället, som vid seklets början i hög grad var självförsörjande, sakta omvandlades till ett utpräglat konsumtionssamhälle. Det är dock inte utvecklingen som sådan vi har valt att teckna, utan särskilda tidsrum som kan åskådliggöra denna utveckling. Tidsrum innebär platser där människor genom rutiner, vanor och traditioner organiserar det sociala livet och skapar kulturell mening (Schatzki 2009:35–39, 46). Genom det tidiga 1900-talets tidsrum skildras en värld som på många sätt var mera stillsam, men samtidigt mer arbetsintensiv än i slutet av seklet. Förhållandet till föremål var också ett annat, eftersom de inte fanns i lika riklig mängd.

Med *livsform* avses i allmänhet den helhet av handlingsmönster eller praktiker som upprätthålls i ett samhälle eller inom en grupp. Livsformen påverkar hur man skaffar sig sitt levebröd och formar den begreppsvärld varmed man förhåller sig till sig själv, till andra och till omgivningen i stort. I livsformen ingår bland annat arbete, vila, förströelse, mathushållning, heminredning och klädsel, och hur de förhåller sig till varandra. Inom den äldre etnologin var det dessa fält man studerade och beskrev, ofta på ett mycket deskriptivt sätt och med stor uppmärksamhet på detaljer. Men i livsformen ingår också hur gruppen förhåller sig till de olika fenomenen och hur man känner gentemot dem, hur man kommunicerar med andra och vilka de kategoriseringar är som gör alla handlingar möjliga (Høyrup 1983, 2002). Genom att behandla livsformer studerar man samtidigt också tidsrum.

PLATS, KROPP OCH TING

Ett övergripande tillvägagångssätt i etnologiska undersökningar om det materiella är att söka kunskap om triaden *platsen, kroppen* och *tingen*. Generellt är det här frågeställningar som har rönt stort intresse på 2000-talet (Frykman 2012; Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014). Utgångspunkten då det gäller exempelvis platser och föremål är att det inte enbart är intressant hur dessa utförligt kan beskrivas, utan också hur människor under olika decennier ekonomiskt, socialt och kulturellt sett har *använt sig av* dem. Nyare forskning har betonat att platser och ting har en agens, de påverkar. Vår omgivning är fylld av saker och bruksföremål, en del så självklara att vi vanligen inte tänker på hur beroende vi är av alla dessa ting. Jonas Frykman menar med hänvisning till Sara Ahmed att det är "befogat att tala om hur människor orienterar sig, alltså hur de känner sig dragna, attraherade och påverkade av människorna, tingen och platserna omkring sig" (Frykman 2012:20). I vardagslivet föreligger sålunda ett intimt förhållande mellan människorna och den tingsliga världen och vad den gör med oss.

Den etnologiska forskningen riktar sig mot vad som sker och görs, det vill säga praktikerna där föremålen ingår. Vissa föremål är verktyg och redskap, andra finns till specifikt för våra kroppar, till exempel bänkar, stolar, soffor och sängar. Vi sitter vid bord och kurar ihop oss i soffor. Den kroppsliga dimensionen har på senare tid uppmärksammats alltmer inom etnologin. Framför allt har man lyft fram den kroppsliga kunskapen, en kunskap knuten till otaliga kroppsliga tekniker. Det är viktigt att vara medveten om att föremål inte bara är föremål, utan att de via den kroppsliga kunskapen blir en del av den erfarenhet som formar kulturen. När vi utför vardagliga praktiker och upprätthåller rutiner och vanor skapar vi ständigt kulturen på nytt och ger den mening (Aromaa & Tiili 2018:264; Ingold 2000).

Viktiga är alltså de aktiviteter och beteenden som har ägt rum inom livsformens ram, vad vardagens handlingar eller praktiker har bestått av. Praktikerna utgår från färdigheter eller tyst kunskap som tas i bruk när man skrider till handling. Praktikerna kan ses som mänsklig aktivitet som delas med andra genom en praktisk förståelse av dem. De är sammansatta av kunskap, mening och aktiviteter och av att man uppmärksammar den historiska transformation som sker då praktiker förändras (Schatzki 2008:11).

Människorna tillskriver tingen andra betydelser än konkret nytta: vi smyckar med föremål och ställer pjäser och prydnadsföremål på piedestal. Föremålen bär på minnen och binder samman människor, de symboliserar och signalerar många saker. En viktig fråga är därmed vilka värden man tillmäter själva ägandet, och här innebär 1900-talet en brytning. Att äga för att visa upp och ge vidare i arv till eftervärlden är inte det samma som att äga för det egna nöjets skull och för tillfredsställelsen att följa nyhetens lockelse (Trentmann 2017:32–33).

HEM, HUSHÅLL OCH FAMILISM

Att hemmet är en fast bostad för familjen eller hushållet, samtidigt som det är en plats för hushållets intressen, är tämligen klart. Men den etnologiska forskningen betonar också de emotionella band som var och en har till sitt hem. Hemmet är platsen där man har vuxit upp, man associerar det i bästa fall med känslor av tillhörighet och trygghet, men också med spänningar. Hemmet är "en plats att vara i" och "härstamma från" (Flanders 2014:3). Ytterligare blir hemmen platser att "söka och fördjupa lyckan i" (Cusk 2019:76, 79).

Hem finns på olika platser och i olika sammanhang och bör inte förväxlas med hushållet. Ett hushåll har definierats som en social enhet, eller som de personer som bor under samma tak. Dessa bildade under 1900-talet ofta ett arbetslag, i synnerhet i agrara miljöer. Ett sådant hushåll kunde omfatta en kärnfamilj och några utomstående, ofta både nära släktingar och tjänstefolk.

I hemmet uppstår en egen, avgränsad värld. Här delas rum, möbler och föremål, sociala relationer formas och hushållsarbete utförs. Hem har olika värderingar som handlar om hur basbehov, familjesammanhållning, kvinnans ställning, integritet, hygien och social samvaro ska eller kan tillgodoses (Dant 1999:61–64). Rent konkret inbegriper hemmen förutom arbete också dagliga rutiner som ätande, sovande, vila och tvätt, som alla utförs enligt invanda mönster. I den mån det finns utrymme organiseras rum enligt olika aktiviteter och enligt utplacering av de materiella ägodelarna, rum för främmande och rum för släktingar (Bourdieu 1977:100). Med utgångspunkt i distinktioner skapas hemmen för att svara mot vardagens krav, men samtidigt sker ständigt förskjutningar mot nya vanor.

Under 1900-talet kom de faktorer som influerade boendet att förändras många gånger och på grundläggande sätt. Hemmens inredning kom småningom att styras av ett allt starkare flöde utifrån. Ideal och modeller fördes fram i tidskrifter, dagstidningar, speciella inredningsguider och i alltmer utbredd reklam (Sarantola-Weiss 2003:55). Majoriteten skapade ändå sina hem utgående från många olika faktorer. Reklam var endast en faktor, en betydligt större betydelse hade den egna uppväxtmiljön. Traditioner och traditionsbrott är därför viktiga att uppmärksamma.

Att de egna hemmen i den etnologiska forskningens minnesmaterial ofta skildras som idealhem ska inte överraska, eftersom kärnfamiljen och familismen, det vill säga en positiv betoning av familjens roll, fick en stark ställning under 1900-talet (Sarantola-Weiss 2003:56, 59). Familjen var eller skulle vara en varm, nära och uppskattande omgivning för individen. Möbler och andra ting i hemmet inbegriper också individens livshistoria och får en viktig emotionell roll i den. Också sambanden mellan enskilda ting och deras plats i en helhet, i hemmet, stärker bilden av den stämning, stil och känsla som hemmet har kunnat förmedla – och som har fortlevt i minnet (Hahn 2014:38, 126). Hem anses också förmedla kontaktytor för jaget eftersom de är rum för viktiga föremål, hemligheter och nöjen (Chapman & Hockey, eds. 1999:11). Sammansmältningen mellan hemmet och jaget blir synlig i minnesmaterialet.

TID, RUM OCH KONSUMTION

Tid, rum och social miljö är de viktigaste dimensionerna inom etnologin och utgör mycket mer än ett ramverk. När man granskar kulturen via årstider, säsonger, perioder och det som återkommer blir tiden i sig ett analysredskap. Våra studier behandlar därför det cykliska och det återkommande, men också oåterkalleliga brytningar.

Vi behandlar som nämnt olika tidsrum, platser där människor med en målmedveten inriktning organiserar sin värld. Sådana tidsrum med mänsklig aktivitet bildar ett slags "infrastruktur" för samspelet i mänskligt handlande. Tiden och platsen upplevs som sammansmälta av dem som utnyttjar både tiden och rummet för sina ändamål, till exempel via dagordningar och rumsliga rutiner. Tidsrummet innesluts i eller omfattar olika rum eller platser och erbjuder riktlinjer för rumsligt handlande (Schatzki 2009:35–39, 46).

Även rummet i sig är mycket mer än ett skal och platsernas gränser blir alltmer flytande ju längre in på 1900-talet vi kommer. Det beror på att upplevelsen av distinkta platser försvagas när gränser ständigt överskrids: rent fysiskt genom resor eller virtuellt via moderna kommunikationsteknologier. Telefonen, radion, televisionen, datorn och internet förändrade 1900-talets rumsuppfattning i grunden. De sociala relationerna, som i början av seklet i huvudsak utformades lokalt, hade vid seklets slut spridits över stora geografiska avstånd (Massey & Jess, eds. 2003 [1995]:54). Men det finns kvardröjande tendenser i själva platsupplevelsen. Plats sammanhänger också med materialitet och platser kännetecknas av de mänskliga spår som finns i form av byggnader och deras utformning, vilket gör att historien och en viss kontinuitet också kan bevaras.

Hela 1900-talet kan ses som en tid då mängden föremål ständigt ökade till följd av det allmänt växande välståndet. Första världskriget innebar en påfrestning som gjorde att utvecklingen kom av sig, men redan på 1930-talet började det materiella välståndet öka igen. Uppbyggnaden efter andra världskriget kan i sin tur ses som en optimistisk tid av konsumtionstillväxt i kombination med tekniska framsteg. Därför går 1900-talet inte att beskriva utan att uppmärksamma den roll konsumtionen spelade. Konsumtionsökningen har gamla anor, redan på 1700-talet förekom klassspecifik masskonsumtion av textilier, porslin och inredningsdetaljer (Trentmann 2017:22–23). Senare har konsumtionen accelererat och spridits i olika samhällsskikt. Ett genombrott skedde på 1950-talet, då konsumtionen blev ett massfenomen som nådde alla i samhället (Trentmann 2017: 272–354, 498–571; Gronow 1997).

Från och med 1960-talet utvecklades speciella *livsstilar* i allt snabbare takt, vilket sammanhänger med ungdomskulturens växande betydelse. Livsstil är något som man medvetet eller omedvetet anammar vad gäller preferenser och värderingar och som tar sig uttryck i exempelvis smak, fritidssysselsättningar och konsumtionsmönster. På 1960-talet vände sig ungdomen mot konventionella val och lösningar och ville skapa sig en egen värld utgående från något helt nytt. Många ville medvetet välja en ny inriktning i sitt liv, och med detta föddes livsstilen. Den moderna marknadsekonomi var emellertid snabb att anamma livsstilskonceptet, utveckla och marknadsföra det, vilket skedde framför allt på 1980-talet (Trentmann 2017:321–321). Under samma

årtionde tog dock också en ny vurm för gångna epoker form, samtidigt som ekologiska idéer började slå rot.

Eftersom konsumtion förutom att förvärva nya föremål även innebär att använda och bruka (Löfgren 2019:260; Trentmann 2017:2) analyseras i denna volym såväl vardaglig konsumtion i början av seklet som den accelererade varukonsumtionen vid seklets slut. Det var först under 1900-talet som konsumtionen kom att bli definierande för människors liv. Medan identitetsformandet under tidigare sekel knöt an till sociala klasser blev nu konsumtionen småningom en faktor som definierar människorna utgående från nya identifikationer (Miller 2012:74). Diskussionen om konsumtionens nya roll startades inom sociologin. Både Jean Baudrillard (1990 [1970]) och Zygmunt Bauman (2007) hävdar att konsumtionen har tagit över allting och att den blir ett arbete som var och en ständigt måste utföra (Bauman 2007:31–32). Daniel Miller relativiserar diskussionen om behov och begär genom att föreslå att konsumenten genom olika taktiker kan kringgå konsumtionssamhället eller i varje fall *konsumerismen* på oväntade sätt och relatera varan till sin personlighet (Miller 1998, 2012). Han undersöker konsumtionen på ett empiriskt plan och menar att den utgör en egen *kultur*, där meningsskapandet i samhället och hos individen blir avgörande. Han intresserar sig också för hur vi inkorporerar, det vill säga använder, det vi införskaffat (Miller 2012:64). Då kan konsumtionen tolkas på ett sätt som etnologin kan ta fasta på.

KULTUR OCH MINNE

I vardagen är vi ständigt omgivna av ett kulturellt minne. Detta kulturella minne finns bevarat i brev, dagböcker, byggnader och föremål, men har också gemensamma fästpunkter i det förflutna i form av traditioner, kulturell överföring eller överlåtelse. Olika gruppers traditioner finns nedtecknade i arkivens samlingar, men de upprätthålls inom grupperna. Sådana kulturella minnen har en lång räckvidd, längre än vad enskilda informanter förmår att minnas (Assman 2008:110).

Inom minnesforskningen har man alltsedan Paul Connertons berömda verk *How societies remember* (1989) uppmärksammat att minnen uppstår via olika sinnen. I våra minnesbilder ingår människor, platser, årstider, lukter och ljud, känslan av materia med mera, som gör bilderna levande. Även kroppen lagrar minnen så att vi kan minnas passager och stigar, rumsindelningar, känslan av rymd, sittordningar, måltidsordningar, gester och rörelser (Connerton 1989; Climo & Cattell, eds. 2002:20). Därmed ligger minnets rumsliga fästpunkter även utanför oss. Ofta finns det en vilja att bevara så kallade minnesrepertoarer, så att meningsfulla minnen kan föras över från en gene-

ration till nästa. På så sätt formas gemenskaper och kultur (Climo & Cattell, eds. 2002:ix; Assman 2008:113–114).

KÄLLMATERIAL

Genom frågelistmetoden och utforskandet av kroppsliga minnen är den materiella kulturen möjlig att fånga i ett vitt tidsperspektiv. Traditionsarkiven innehåller nedtecknade och lagrade beskrivningar av vardagens materiella villkor. Vi kan här finna minnen av hela föremålsvärldar och detaljer av sådana. Vi kan även hitta beskrivningar av den vardagliga konsumtionen. Materialet i arkiven är samtidigt såväl delar av självbiografier som beskrivningar av den materiella kulturen, samt i vissa fall av föremålets vandringar mellan släktled och platser. Materialet representerar både det individuella och det kulturella minnet. Här ligger också ett dilemma. Om vi enbart försöker vaska fram det kulturella minnet hos olika grupper mister vi det personliga anslaget som också finns i varje frågelistsvar. Om vi å andra sidan bara plockar fram enskilda svar blir det fråga om individuella minnen, som kanske inte i sig och utan kontextuell förklaring har tillräckligt stor relevans för helhetsbetonande resonemang. Dessutom har forskningen uppmärksammat faran med att framhäva det kollektiva, kulturella minnet på bekostnad av det individuella, eftersom informanterna då fräntas sin unika karaktär (Climo & Cattell, eds. 2002:23).

EU:s dataskyddsförordning år 2018 förde med sig en högre medvetenhet om hur personuppgifter får behandlas vid insamling, förvaring, användning, överföring och överlåtelse. Även om vetenskaplig forskning har givits större rättigheter att hantera personuppgifter så betonas det att personuppgifter måste skyddas i forskningsmaterial och deras förekomst minimeras. Å andra sidan har människor rätt att bli hörda och få erkänsla för sina tankar och texter. I den här volymen har vi i de flesta fall valt att publicera meddelarnas namn efter citaten ur deras berättelser. På så sätt vill vi ge dem erkänsla och se dem som aktiva skribenter, vars texter har varit outhärliga för analysen. De blir härigenom medskribenter.

Insamling med frågelistmetoden är ett hantverk som följer en viss struktur, men bearbetningen och analysen av materialet är en komplex process med många tänkbara ingångar (Bäckman & Ekström 2022). Speciellt när äldre frågelistmaterial används kan kontexten som materialet skapades i vara okänd. Vad ville man uppnå med frågelistan, vilken tematik återspeglar svaren? I den här volymen hänvisar vi i vissa avsnitt till några enskilda svar, och i andra till de helheter och intryck som samtliga svar i en insamling bildar. I bägge fallen är en läsning av helheten inkörssporten, det sätt på vilket vi närmar oss ett nytt tema. Småningom blir mönster synliga, det

avvikande sticker ut och vissa fenomen återkommer. Trots subjektiviteten i de enskilda svaren länkas individperspektivet till större sammanhang som handlar om samhället, om förändring, om människors liv och villkor (Fägelborg 2011:62).

BOKENS INNEHÅLL OCH STRUKTUR

Under arbetets gång har det framkommit att svunna livsformer kan kännas relevanta också i dag. De praktiker som beskrivs var antingen starkt naturnära eller förebådade en expansion av ting. I alla miljöer fanns också en tydlig inriktning på sparsamhet långt in på 1900-talet. Det är inte vårt uppdrag att anlägga kritiska perspektiv på människors livsföring, varken i det förflutna eller i nutiden. Men det är relevant att visa på olika livsformer i det förflutna, som till exempel pekar på en annan form av hållbarhet. Att ta vara på och inte slösa, att spara energi, att återanvända och idka delningsekonomi var normen innan sådana vardagsvanor blev omoderna. Nu, när de är aktuella igen, finns det skäl att belysa hur de fungerade när de hörde till ett självklart och respekterat beteende.

Merparten av de teoretiska resonemangen i den här boken har förts här i inledningen, men varje kapitel har också försetts med en inledande tematisk översikt. I den presenteras dels rådande uppfattningar inom den etnologiska forskningen, dels olika aspekter som kan belysa avsnittet. En del av skribenterna har knutit an till de teoretiska resonemangen i inledningen eller nyttjat specialteorier, andra presenterar de empiriska upptäckterna på ett plan som ligger närmare det insamlade materialet. Strukturen i boken följer seklets gång, så att fenomen vid seklets början tas upp först och därefter fenomen som hänför sig till seklets mitt och framåt, samt slutligen fenomen från seklets slut med tillbakablickande perspektiv. Att fånga ett helt sekel är inte möjligt. Men tidsrum och tidsbilder ger belysning.

I. *Boende, hem och gård*

I bokens första kapitel görs djupdykningar i det som har legat närmast människan: hennes boningar. Med fokus på detaljerade redovisningar av olika hem, främst i lantliga miljöer men också i städerna, tecknas bilden av en hemkultur som skiljer sig mycket från 2000-talets.

I sitt omfattande verk om hemmets historia, *The Making of Home*, hävdar Judith Flanders att familjebildningen och att "sätta bo" styrs av två faktorer historiskt, dels överlevnaden, dels omsorgen om egendomen (Flanders 2014). Viktigt att uppmärksamma blir därför hur man säkrade familjens boende och vilken egendom man förvärvade eller som fanns till förfogande.

Hem är överlag i sin materialitet reservoar för det kulturella minnet. Här är det bondgårdar, små hus på landsbygden och i skärgården samt mindre bemedlades små hem i städerna som står i fokus. Hur såg stugorna ut och hur använde man dem? På vilket sätt var de hem? Hemmet i sig har en stor roll i konstruktionen av familjens och även hushållets identitet. Hemmet var den värld man "fann sig till rätta i" (Hahn 2014:37–38). Detta granskas i ett processperspektiv, där förändringar uppmärksammas.

Bondgården är ett fenomen som de flesta har en föreställning om, men numera har endast ett fåtal djupare kunskap om gårdens komplexa mångsidighet i bondesamhället. Bondgårdens alla byggnader utgjorde delar i den gårdshelhet som var hushållets arbetsplats. Gårdarna i Svenskfinland var i sin tur delar av byar och därmed av sociala gemenskaper.

Etnologen Börje Hanssen framhöll tidigt att det inte var en familj som bebodde manbyggnaden, utan ett hushåll eller bolag med många människor under samma tak (Hanssen 1978:11–23). I det agrara samhället var bönderna med sitt jordbruk och sin djurhållning beroende av utomstående arbetskraft, vilket innebar att familjen måste utökas med tjänstefolk.

Gården var ett hem, men dess karaktär var en annan än hemmens i borgerliga miljöer (se kapitel 3 i denna bok). Storstugan, stugan eller dagligstugan i manbyggnaden var gårdens hjärta, där fanns värmen och där fanns gemenskapen. Oftast var manbyggnaden något högre än de andra husen och dess position central. Stugan måste, som gårdens allrum, tillgodose ett stort hushåll. Stugan var centrum för beslut om gårdens arbete och en plats för matlagning, måltider och vila mellan arbetena utomhus. Ytterligare var stugan platsen för kvällsarbeten och sovplats för många av hushållets medlemmar. Man tog också emot besökande i stugan. Stugan i småhushåll hade på sin begränsade yta liknande uppgifter.

Ännu i mitten av 1900-talet var det en självklarhet att ett jordbruk inbegrep boskaphållning. Husdjuren behövdes för att få mjölk, kött och ull, produkter som också kunde säljas. När det gäller husdjuren rent allmänt bör vi för 1900-talets första del uppmärksamma att de släpptes ut på bete under sommarmånaderna. Vid sekelskiftet var betesgången en helt annan än i nutiden. När djuren under vinterhalvåret var inhysta i fähus och fårhus var de husdjur. Under sommaren övergick de till vildare levnadssätt, men skulle det oaktat skyddas och skötas. Därför utgör betesmarkerna och skogen delar i de tidsrum där kontakten mellan människa och djur skedde. I de etnologiska arkiven finns dock överraskande knapp insamling om djurhållningen. I de fältarbeten som ordnades inom ramarna för Svenska litteratursällskapets traditionsvetenskapliga arkiv på 1970- och 1980-talen framgår det att såväl den största bondgården som det minsta skärgårdstorpet hade haft husdjur fram till mitten av 1900-talet. Det var emellertid redan då en vikande trend, ofta förklarad som en strävan bort från en alltför arbetsintensiv och bindande form av jordbruk.

Att djurhållning tidigare har varit en självklarhet är relevant även i förhållande till aktuella trender inom humaniora, såsom posthumanismen. Enligt denna riktning ska människans förhållande till växter och djur inbegripas i analyser av kultur såväl i samtiden som i ett historiskt perspektiv.

Genom hela 1900-talet ser man ett konstant flöde av texter, utställningar, arkitektplaner och inredningstips som rör det ideala hemmet. Lantbrukssällskapen och kvinnoorganisationen Marthaförbundet gjorde också en aktiv insats med undervisning och rådgivning.

Den viktigaste anvisningen var att bostaden skulle indelas i tre sektorer: vardagsrum, sovrum och kök. Detta ideal kom att anammas sent, och omformades delvis i bondstugornas värld. Om utgångspunkterna inte var goda gjordes kompromisser. I hemmet upprätthölls i första hand en inre värld av att dela rum, möbler och föremål, sociala relationer, hushållsarbete samt annat arbete. Mycket forskning har ägnats hemmens utveckling, men det är främst i arkitekturritade hus som idealhemmen har förverkligats (Saarikangas 2002). Ofta har idealhemmet som förebild enbart fungerat som en inspirationskälla till förnyelse av hemmet.

Anna-Maria Åström

Anna-Maria Åström

Storstugan – modeller och kreativitet

De tidiga etnologerna gjorde sig vid sekelskiftet 1900 en klar föreställning om hur ett bondehushåll i det svenska Finland tog sig ut. Med fältstudier i byarna fick exempelvis Gabriel Nikander och Walter Forsblom inblickar i hur man bodde i de olika svenska landskapen. Det var framför alltorstugan, det största boningsutrymmet på bondgården, man fäste vikt vid. I samtliga landskap, i Nyland, Åboland, Österbotten och på Åland, fann man enorstuga med tre fönster som öppnade sig i tre väderstreck, väggfasta bänkar, högsängar, det vill säga sängar i två våningar, kärllhyllor och naturligtvis spis och bakugn. Vi kan hos de tidiga etnologerna se en tydlig uppfattning om hur enorstuga skulle vara inredd, vilka möbler som skulle finnas och hur dessa möbler enligt sedvänjan skulle vara placerade. Bondstugan beboddes av hushållets medlemmar, som ofta var många och inte bara bestod av kärnfamiljen. Familjemedlemmarna förväntades ha sina bestämda platser i stugan, visserligen varierande från familj till familj. Tjänstefolkets ställning var sådan att de fick ty sig till det de fick sig anvisat. Hur böndernasorstugor i allmänhet tedde sig kan ses som outtalade *modeller* som vägledde byggandet av nya hus som de ingick i, inredandet av stugorna och de tilltänkta ytorna för vars och ens revir.¹

Men modell och verklighet är inte samma sak. Alla bondgårdar var inte heller lika välbärgade. Därför var bondefamiljernas tillgångar en viktig för-

---

¹ I de svenskspråkiga regionerna i Finland hade stugan ugn med skorsten redan i början av 1800-talet, med undantag för de östliga socknarna i östra Nyland, där även rökpörten fanns. Rökpörtena var allmännare i de finskspråkiga landskapen och allt vanligare ju längre österut i Finland man kom (Valonen 1963:148). Skorstensförsedda hus tillät en större möjlighet att inreda stugan, framför allt med textilier. Av 1000 samlingar av folkliv och folklöre i Svenska litteratursällskapets arkiv från åren 1894–1970 dokumenterar cirka 10 procent bebyggelse, byggnadsskick och heminredning.

utsättning för boendet. I det frågelistmaterial som här har undersökts finns ett mycket varierat boende beskrivet. Beskrivningarna har kommit till som svar på frågelistan "Boendet på landet" som historikern Beatrice Moring och jag uppgjorde 1988; den inhämtade 90 svar och 1540 sidor text.

Informanternas beskrivningar är svar på tydliga frågor, men själva berättandet och hur man minns följer egna spår. Den här analysen utgår ifrån ett inifrånperspektiv, beskrivningar av informanternas egna minnen. Det är en fråga som numera behandlas mycket ingående inom forskningen. Bland annat har man poängterat det visuella i erinrandet av miljöer och hur man kan minnas olika levda rum som "mer eller mindre koherenta system med en rikedom av symboler och tecken" (Strong-Wilson 2013:5; Atia & Davies 2010:181–186; Demo & Bradford, eds. 2012:1–6). När man beskriver rum man har upplevt utgår man från det man associerar med rummet och från de föremål och symboler som man har anknutit till i sin vardag (Lefebvre 1998:39). Tingen i rummen står för en viss stabilitet, i den mån de blivit långlivade (Hahn 2014:38).

HEMMET SOM UTGÅNGSPUNKT I TILLVARON

Bondehemmet var ännu under 1930-talet, och även under efterkrigstiden, huvudsakligen centrum för ett omfattande arbete: på åker och äng, i fähus och stall. Men arbetet tog inte slut när man lämnade ägorna, utan fortsatte inne i stugan. Till hushållet hörde vuxna, barn, åldringar och andra släktingar, samt ofta tjänstefolk. Det gällde att få tak över huvudet, väggar och värmekällor som kunde upprätthålla värmen under vintern samt kokmöjlighet och sängplatser till alla. Hemmets funktioner var det avgörande. Idealerna och modellerna för hemmen var gemensamma, men det fanns lokala och skiftspecifika varianter i hur man gick till väga då byggnaderna uppfördes och stugorna inreddes.

Med boende avses olika praktiker som formar vardagen, som att hålla rent, laga mat, tvätta och tillverka kläder, men även att inta måltider och inreda med exempelvis möbler och gardiner (Dant 1999:69). Nedan analyseras omsorgen om egendomen med fokus på hur tingen ordnades. Huvudfrågan är: Hur tedde sig hemmet utgående från dess ägodelar och deras inbördes placering och förvaring? Rutinerna och praktikerna har alla behövt sina redskap, möbler och andra föremål, som i sin tur har haft sina olika platser i hemmen. Om hemmen på detta sätt är "behållare" för boendet, kommer de också att uttrycka den sociokulturella framtoningen, det vill säga de värderingar man hade (Dant 1999:64). Liksom i vår tid, när tekniken får stor plats i hemmen och förändrar vår livsform och våra vanor, fanns det ett yttre

tryck på att inreda på ett nytt sätt, för att svara mot det tidiga 1900-talets nya värderingar.

Viktiga frågor blir: Hur inrättade sig hushållet i de rum som fanns till förfogande och vilka traditioner om hur hem skulle se ut bar bondefamiljen med sig? Hur förändrades inredningsmönstren och därmed också modellen för ett hem? Hur förnyade man hemmen inom ramen för den dåtida självförsörjningen? Här spelar nyheter en roll: Vad stod de för och hur införlivades nyheterna? Inredning av hem är alltid en kreativ akt, men här fokuseras på hur kreativitet kan ha en djupare betydelse än enbart den placering av objekt, som den moderna heminredningen exemplifierar (Dant 1999:75). Kontinuitet och förändring står i fokus i tidsrum där de mänskliga handlingarna syns och det sociala samspelet kan anas.

STORSTUGAN SOM MODELL

Att de tidiga etnologerna främst intresserade sig förorstugan är inte förvånande. Storstugans yttre mått och inredningar var ofta imponerande. Professor Gabriel Nikander beskriver en sådan stuga i Lappträsk i östra Nyland:

Det egentliga boningsrummet i äldre tid var stugan, där varje del hade sitt givna namn och sin bestämda användning. Fönstren voro vanligen tre, ett på varje vägg: gavel- och sid- eller mangårdsfönstret samt det obetydliga ugnsfönstret åt norr. I ena knuten vid dörren stod eldstaden, vanligen en kombination av öppen spis och bakugn. I den andra knuten stod en säng, "dörasängen", oftast i två avdelningar ovanom varandra. I gavelväggens ena knut på spiselsidan av rummet stod "gavelsängen" och i den andra knuten stod "lång"- eller "storbordet". Den del av golvet, som ligger mellan spisen och gavelväggen, kallas ugn- eller stackogolvet eller ugnsknoten och anses som kvinnornas plats i stugan. Här var kärllhyllan ställd. I gammaldags gårdar kan man ännu få se, hur männen inta sina måltider vid storbordet, som därför ibland kallas "karabordet", medan kvinnorna spisa vid ett litet bord på ugnsgolvet. Allmänt anses husbondens plats vara "bakom bordet", vid gavelväggen. I äldre stugor stod "gavelbänken" utmed gavelväggen och "sid"- eller "långbänken" utmed södra väggen, och då var högsätet på gavelbänken. Gavelsängen hade sparlakan, som vanligen voro av mörkt ylletyg. Den var förbehållen husbondefolket och de mindre barnen. Dörasängen tillhörde tjänarna och de vuxna barnen. Flickorna lågo i nedre sängen, pojkar i den övre. I senare tid ha husets söner och döttrar erhållit egna rum även om vintern; om sommaren har de liksom tjänarna alltid haft sina egna loft; varom benämningar som drängloftet och pigloftet erinra. (*Det svenska Finland* I, 1919–1921:123)

Vi ser här ett ytterst klart mönster i inredning och boende. En liknande modell framkommer tydligt också i Nikanders beskrivning av en stuga i Närpestrakten i Österbotten, där han inledningsvis citerar anteckningar av en Vöråpastor:

"Boningsrummen bestå av vistarstuga åt söder, där folket egentligen bor, samt framstuga åt norr för kalaser vid bröllop, barnsöl, läsförhör (husförhör), gravöl, med farstuga och kammare emellan, vars (kammarens) ingång är från vistasstugan [...]. Rummen äro höga, ljusa och rymliga [...]." Eldstäderna voro öppna spisar med gråstenshäll; den i vistarstugan var sammanbyggd med en bakugn.

Nu för tiden ha större gårdar vanligen ännu ett par rum utom de här nämnda tre. [...]

Fönstren i stugan äro ibland tre, ett på varje vägg och med samma namn som i Nyland, sid-, gavel- och ugnsfönstret. Mycket ofta förekommer dock två sidfönster, av vilket det övre då kallas "bordsändsfönstret". Tätt vid dörren står "dörrensängen" med sparlakan för den nedre avdelningen [...] och vid gavelväggen "innersängen", som ofta är kombinerad med kärllhyllan; gavel- och sidväggen ha väggfasta bänkar, i senare tid vanligen "kistbänkar" [...], där man kan förvara allehanda mindre föremål. Där bänkarna stöta samman har "råskåpet" (vråskåpet) sin plats och därinvid stora matbordet. I stugans längdriktning gå vanligen två stadiga "kläd-åsar" och vid dem har man ofta fäst ett "högbord" eller en "filhylla", där filbunkarna tidtals ha sin plats. Eldstaden är i många stugor allt fortfarande en öppen spis, där man tänder stora "kors-" eller "ritbrasor". [...]

För hundra år sedan bodde folket "egentligen" i vistarstugan; nu innehas framstugan vanligen av husets unga döttrar, som flyttat in dit från loftet, utan att nattfrieriets urgamla sed därigenom lidit något nämnvärt avbräck. (*Det svenska Finland I*, 1919–1921:138–141)

Från Österbotten beskrivs således både stugan eller vistarstugan och framstugan, som användes vid högtidliga tillfällen, samt en kammare mellan dem. Bänkarna var så kallade kistbänkar och en av högsängarna kunde vara förenad med ett kärlskåp. Ytterligare framhåller Nikander att det ofta fanns ännu fler rum, olika kamrar, och att sovandet hade spritt sig till dessa. Influenser från städerna märktes i att i synnerhet framstugorna kunde vara inredda på liknande sätt som "småborgarna i städerna bruka pynta sina rum" (*Det svenska Finland I*, 1919–1921:138–141). Det är tydligt att etnologen gärna hade sett att boendemodellen hållits "ren", men utvecklingen kunde man inget åt. Olika förebilder existerade ofta samtidigt.

Inredningen i den gamla stugan går tillbaka mycket långt i tiden och överlag har influenserna kommit västerifrån. Inom folkkonsten har spridningen skett punktvis om ursprunget har funnits i de högre samhällsskikten, till exempel bland städernas borgerskap eller på herrgårdarna och militärboställena. Under tidigmodern tid togs lådbänkarna och högsängen med för-låt eller sparlakan i bruk (Valonen 1967:7, 10–13). Möbleringen i den ännu vid sekelskiftet 1900 ålderdomligt inredda stugan i Österbotten pekar tillbaka på den europeiska renässansens möbleringar: panelade väggar, höga skåp och högsängen, bädden, som investeringsobjekt och statussymbol (Flanders 2014:140–141; Dahl 1987:60–81). Niilo Valonen påpekar att ett rent renäs-sansinflytande främst kan ses i områdena för pörtet, det vill säga i Sata-kunta och Tavastland, medan skåp, hyllor och kistor exempelvis på Åland och i Nyland enbart har räta linjer och ibland är målade från och med slutet av 1700-talet. I Österbotten kvarhölls allra längst prägel av 1600- och 1700-tal. Österbotten är också området för de första skåpuren (Valonen 1967:14). Det raka renässansdraget och den gustavianska rätlinjigheten kvarstod här, fastän också rokok- och senare empiredrag hade anammats i bondstugan. Sådana inredningar hittade Nikander på 1910-talet.

Stugan i alla områden i Svenskfinland präglas av att såväl kvinnornas matberedning som männens och kvinnornas handarbete, den så kallade hemfliten, förlades hit, liksom alla skåp som behövdes för det utökade bohaget. Det går också att urskilja ett manligt företräde i platsen för högsätet vid bordet och särskilda kvinnliga ytor. Det nyare urbana boendets framträngande roll som förebild skymtar fram i form av kopior av ”småborgarnas” möbler.

DEN FOLKLIGA STUGAN I ANVÄNDNING: ESTETIK OCH KREATIVITET

Böndernas egenart och kulturella särdrag syns i sättet att bygga, som omfattar såväl bostaden och dess detaljer, som den funktionella användningen. Typiskt för en folklig kultur är, enligt den tyske etnologen Wolfgang Kaschuba (1988), att den av olika arketyper och stilarter har abstraherat och ommodellerat något som har blivit egenartat, därför att det har skapats av egen kraft och med en egen estetik i vardagen, särskilt under tiden 1500–1800. Det är inte fråga om *gesunkenes Kulturgut* (sjunket kulturgods) utan om egna kulturmodeller. I Svenskfinlands bondstugor bevarades inredningen och storstugans funktioner anknutna till vardagens bestyr långt in på 1900-talet. Kreativiteten i boendet framstår tydligare när de boende kommer till tals och själva belyser inredningen enligt hur de minns den.

Minnesbilderna bekräftar på ett frapperande sätt den tidiga etnologiska bilden, som beskrevs i föregående avsnitt. I den mån de avviker från den, går det tillbaka på det som Alan Radley påpekar om att minnas sin miljö. Han

hävdat att det är hela ordningen, det vill säga *kategorierna i boendet* genom vilka man har upplevt sin vardag, som man minns (Radley 1991:47). I minnesbilderna ligger tonvikten på *görandet*, det vill säga tingens art, användning och placering. Den inre ordningen lyfts fram av de som minns, medan sekel-skiftets etnologer såg stugan i vila.

En kvinnlig informant, född 1919 i Rejpelt i Vörå, börjar med att berätta om sin familj och deras boende under mellankrigstiden:

Personerna i familjen i början av 1920-talet var mor Ann-Sofi, far Anders och fyra barn, vi föddes tripp trapp trull, jag som äldst 1919, vår bror Allan 1920, mellansystemen Astrid 1921 och yngsta systemen Ester 1923. Vår far blev sjuk 1925 och då flyttade mormor till oss. Så länge vi gick i skolan hade vi dräng såväl vinter som sommar. På sommaren i höbärgning och skäran-tider två personer till. (SLS 2673, Alice Backman, f. 1919, Vörå)

Huset hade uppförts 1889, under farfars tid, och enligt den modell som ovan framkommit. Informanten minns exempelvis hur en del av hushållets medlemmar var utplacerade i hemmet.

[...] "gammalmodig" inredning: Mitt barndomshem hade fyra vinterbonade rum, stugan-köket, kammare med två fönster, farstukammare, och vindsammaren. Storstugan-köket med fem fönster, två mot söder, två i väster, ett i norr. I höger i vrån råspisen, hållspisen, ovanför hållspisen bakugnen. [...] I hörnet mittemot fanns högsängen, där jag brukade sova som barn, innansängen, mormors sovplats framför kärilhyllan. Nedre delen av kärilhyllan var plats för matförvaring. Under fönstret mot norr ugnsbänken, där förvarades kokkärl, grytor, pannor och kastruller.

Väggfasta bänkar fanns i söder-väster, ovanpå bänkarna fanns luckor som gick att öppna. De användes för förvaring. I hörnet väster-söder var väggklockan placerad. Den var vit målad, med gullförgyllning kring skåp och lådor. Framför bänken, mellan gavelfönstren var långbordets plats, med säte framför. En gungstol fanns också. I hörnet vid dörren till kammaren fanns en utdragssoffa, drängens sovplats på vintern. Vid sänggaveln en tvättkommod med lock, under locket tvättfat och tvålköpp och plats för ämbare. Handdukar fanns under en paradhandduk ovanför kommoden.

I kammaren fanns plats för tre sängar, byrå med spegel, orgelharmonium, ett litet bord, två stolar, symaskin. På stugvinden (vindsammaren) fanns ett bokskåp med glasdörrar, skrivbord, birång med klaff, ett fällbord, säng och ett litet s.k. flickbord, dessutom fyra stolar med utskurna hjärtan i karmen. De var gjorda av gårdens karlfolk i brasskenet under långa

vinterkvällar. På väggen hängde en förstoring av pappa och farmor inom samma ram. (SLS 2673, Alice Backman, f. 1919, Vörå)

Som svar på uppmaningen att i detalj beskriva de olika rummens möblering och dekorer, betonar informanten att inredningen var "gammalmodig". Hon lyfter fram förvaringsplatser och olika slags möbler.² I kamrarna märks också en symaskin och vissa "finmöbler" med en egen estetik. Möblerna hade gjorts av gårdens karlar, och ytterligare ett symboliskt viktigt föremål lyfts fram: tavlan med fadern och farmodern som en identifikation för släkten.

I gården i Hommansby, nära Lovisa i östra Nyland, fanns stuga, kammare och sal, berättar en kvinnlig informant i sitt svar:

I stugan var ju tre sängar och en soffa med lock på. Ett stort bord och kärlskåp, två bänkar och stolar och en vedlåda var nödvändig. En byrå med djupa lådor. Däri var lakan och handdukar och dynvar, allt som behövdes i dagligt bruk. Och ett litet skåp upp i gaveln, som mediciner, kokböcker och allt sånt förvarades i. Matskåpet var i tamburen. I kammaren var två sängar, en byrå eller som det kallades klaffskåp och två stolar och ett litet bord med biblar och psalmböcker och Sions harpa på. I salen var en stor uppbäddad[d] säng och sängkläder och täcken av alla fabrikat, satäng, hellylle och sängöverkast av hemvävd dräll, med kastvar över två dynor. En modern byrå och ett klädska som också var modernare. En gammal byrå och så en vacker gammaldags soffa och ett runt gammalt nätt bord. [...] Jag tycker mycket om handarbete. Jag har vävt mycket mattor, borddukar, handdukar och bolstervar och allt som behövdes till ett hem. (SLS 1673, Sally Näsman, f. 1916, Liljendal)

Också här finns en kvinnlig omsorg som går tillbaka på vardagens bruk av hushållssaker: ved, lakan, mediciner, mat och kläder. Här hade en fint bäddad säng ställts i salen, där det också fanns en gammaldags soffa med ett runt bord. Som det framgår också ur många andra frågelistsvar, var storstugan framför allt ett dagligt arbetsutrymme. Om det vittnar också informantens uppräkningsbåde av de saker som fanns på olika ställen och av de textilarbeten hon hade åstadkommit genom sitt vävande. I omnämnandet av sängens textilöverflöd och karakteriseringen modernt och gammaldags finns en medvetenhet om särdragen i den egna kulturen. Även här är kammare och

---

2 Köksfunktionen inne i stugan tillgodosågs på alla håll på liknande sätt. En kvinnlig informant från Vörå berättar: "Bredvid sängen var ett kärilskåp placerat. I det förvarades stenfat, tallrikar, det hushållsporslin som nu fanns och matvaror. Ännu en liten bänk var inträngd på kökssidan (uunsbänntjin). Inuti den förvarades grytor och pannor, ovanpå stod vattenämbar och diskbänk". (SLS 1673, Signe Brådd, f. 1922, Vörå)

Bondstuga i Replot 1922 med högsäng, kärlylla, och öppen spis. Mellan gavelfönstret och fönstret vid ugnen finns stolar för stugans invånare, inte bänkar – de finns utanför bilden i samband med matbordet i det andra hörnet av stugan.

sal platsen för både moderna och gammaldags möbler, som skiljer sig från stugans inredning.

På ett bondehemman i Kronoby i Österbotten var stugan i daglig användning som en plats för arbete långt in på 1930-talet. Familjen bestod av far och mor, sex pojkar och två flickor, "så det var inga småsaker att hålla mat och kläder åt oss", framhåller berättaren. Här fokuserar minnesbilden på vad de vuxna arbetade med och vad barnen fick göra:

Spiseln var en gammaldags öppen spis med rund kupa, bakugnen var rymlig, det brukade gå fjorton tunnbröd i den. Till jul och midsommar brukade vi vitlimma den med en blandning av krita och surmjölk. Ovanpå ugnen var en förvaringsplats där pappa brukade torka virke som han använde då han snickrade ämbar, ränkor för hästen och skidor åt oss barn. Vintertid hade vi alltid in hyvelbänken några veckor, då var det roligt för då kom det många leksaker, klossar och runda hyvelspånor som vi brukade måla med vattenfärger och fläta korgar och fatunderlägg av. Ibland hade vi in vävstolen, då vävde mamma och stora syster handdukar, sänglinne och mattor. Men till högtiderna skulle alla arbetsgrejor bäras ut och stugan städas upp. Då kändes det som verklig helg, när mattorna breddes över

det skurade golvet och någon nyvävd matta sattes på den synliga platsen eller snett över de andra från ingångsdörren till kammardörren. (SLS 1673, Anna Fröjdö, f. 1933, Kronoby)

Storstugan beskrivs som platsen för familjens alla aktiviteter. När arbetet städades bort och stugan städades vankades helg. Stugan kunde växelvis vara ett allaktivitetsrum med mycken hemflit, för att till helgerna förbytas mot en strikt men trivsamt helgstuga. Under de verkligt stora högtiderna, som förbyte vardagen i fest, blevorstugan en stor scen; det var under brölloppen, barnsölen, läsförhören och gravölen (*Det svenska Finland I*, 1919–1921:138–141). Då krävdes ytterligare utsmyckning. Med beskrivningens fokusering på de små föremålen lyckas vår informant förmedla en särskild familjestämning och gå utöver frågorna om hemmet.

Informanten minns också att föräldrarna hade de färdigheter som behövdes för att tillverka nytt. Hantverk och textilberedning hörde till vardagsrutinerna, som periodvis avlöste varandra i stugan, samtidigt som barnen småningom också lärde sig.

Det vardagliga handarbetet, som krävde ett särskilt handlag, och sätten att förvara vardagens ting är något som framträder också i många andra informanternas minnen. Från Purmo uppger en manlig informant, på basen både av traditionsuppgifter och ur minnet, hur en ålderdomlig möblering hade kommit till och hur den delvis hade övergivits och givit rum för ett separat kök på 1950-talet:

Framstugan tillkommit 1908, på 1950-talet omändrades kallkammaren till kök. Möbleringen var torftig. Farfars rum hade en vägghylla högt uppe på väggen. Farfar gjorde ett matbord tillorstugan, ett säte och fyra stolar samt ett hörnskåp, kärilskåp. Storstugan var under 1800-talet möblerad med tre högsängar varav den ena byttes mot hörnskåpet. Under större delen av vintern var vävstolen inne med alla tillbehör. Högsängarna fanns kvar till början av 1900-talet, sen de kom bort blev det rum för andra sängar och möbler. Trångboddheten var allmän under forna tider. Således fanns inget särskilt rum för barnen, som för det mesta var många i gårdarna. Under sommarmånaderna begagnades vindsvåningarna till sovplats. Männen deltog i att karda ull, spinna och väva. (SLS 1673, Anders With, f. 1907, Purmo)

Här var det farfadern som hade varit möbelmakaren i familjen. Att barnen var många och att textilberedning gjordes av både män och kvinnor är något som informanten vill framhäva utöver ändringen av möbleringen.

Högsängarna hade som övergivna fortfarande högt symbolvärde, och en förklaring till det finns i en mera ingående beskrivning av en sängs utstyrsel i en stuga i Vörå, som revs 1968. Först följer informantens beskrivning av en annan beståndsdel i den fasta inredningen, nämligen bänkarna:

Alla möbler var hemgjorda och anpassade efter behov och utrymme. Enkelt beskrivet: i blickfånget från dörren sett till höger fanns först långbänken. Den sträckte sig längs väggen till hörnet, där gavelbänken tog vid och följde gaveln till följande vrå där innersängen var placerad. Bänkarna hade försetts med lock och gångjärn, lätta att öppna, och kunde således användas till förvaringsrum för både arbetskläder och allehanda verktyg. Dessutom var de sittplatser.

Innersängen var bred och monterad i två våningar med övre och nedre bäddar. Där kunde två vuxna och tre barn sova, när så behövdes. Denna säng i hörnet var försedd med gavel och förhänge så de inneboende fick en egen liten vrå. Förhänget var ett hemvävt täcke i vackra färger, rött, grönt,

Högsängen och textilierna

Till skillnad från de europeiska renässansförlagorna var textilierna hos oss inte dyra importvaror, utan de var främst resultat av kvinnornas eget arbete (Dahl 1987). Samtidigt framhäver bäddens synliga plats i stugan och demonstrationen av den egenhändig skapade rikedom en annan omständighet som också går tillbaka på den europeiska traditionen, nämligen stugan som ett allrum för sömn, för arbete och vardagligt hushåll och för att motta gäster.

Stugans inredning har också andra representativa drag. Såväl sängen som kärllhyllan med porslin och fajans, och andra större skåp, går tillbaka på europeiska modeller. Influenserna i inredningen härstammar från borgerliga hushåll på 1600-talet i de två hemcentrerade länderna Nederländerna och England, där bädden var i högsätet. Med bädden ville man visa familjens och hemmets välstånd (Flanders 2014:127–128, 140–141; Dahl 1987:15–16, 42–47). För de europeiska förlagornas del vet vi också att bädden på 1600-talet ofta utgjorde mer än hälften av hushållets förmögenhet (Flanders 2014:128). Därför var bäddens plats mycket viktig, den placerades så att den syntes väl och värdefulla sängförhängen var vanliga.

Vid sekelskiftet 1900 i bondstugor runt om i Svenskfinland var sängförhängena fortfarande viktiga och rent av den dominerande textilen. Gardiner för fönstren hade inte ännu blivit vanliga, annat än som halvgardiner. Vi ser alltså ett äldre skick i bruk, där den kvinnliga textilslöjden och den kvinnliga hemgiften – en så stor samling textilier som möjligt – framhävs (Dahl 1987). Textilierna skulle räcka för familjens livstid och var samtidigt ett bevis på ett ekonomiskt lyckat äktenskap.

Samtidigt var bädden den mest personliga och mest funktionella möbeln. I avsnittet "Bolster, dynor och kuddar" i denna bok diskuteras sängen mer ingående. Sedermera, då flera rum av parstugan togs i bruk, till exempel kammaren i mitten, reserverades dessa ofta för husbondparet och de yngre barnen, som på så vis drog sig undan det övriga hushållets synkrets. I stora barnfamiljer sov hela familjen länge i stugan. När högsängen småningom blev omodern skaffades i stället utdragssoffor, som drogs in för dagen och som med lock kunde fungera som något finare bänkar. Pigorna och drängarna, som om somrarna hade sina loft, var de sista som lämnade allrummet, storstugan.

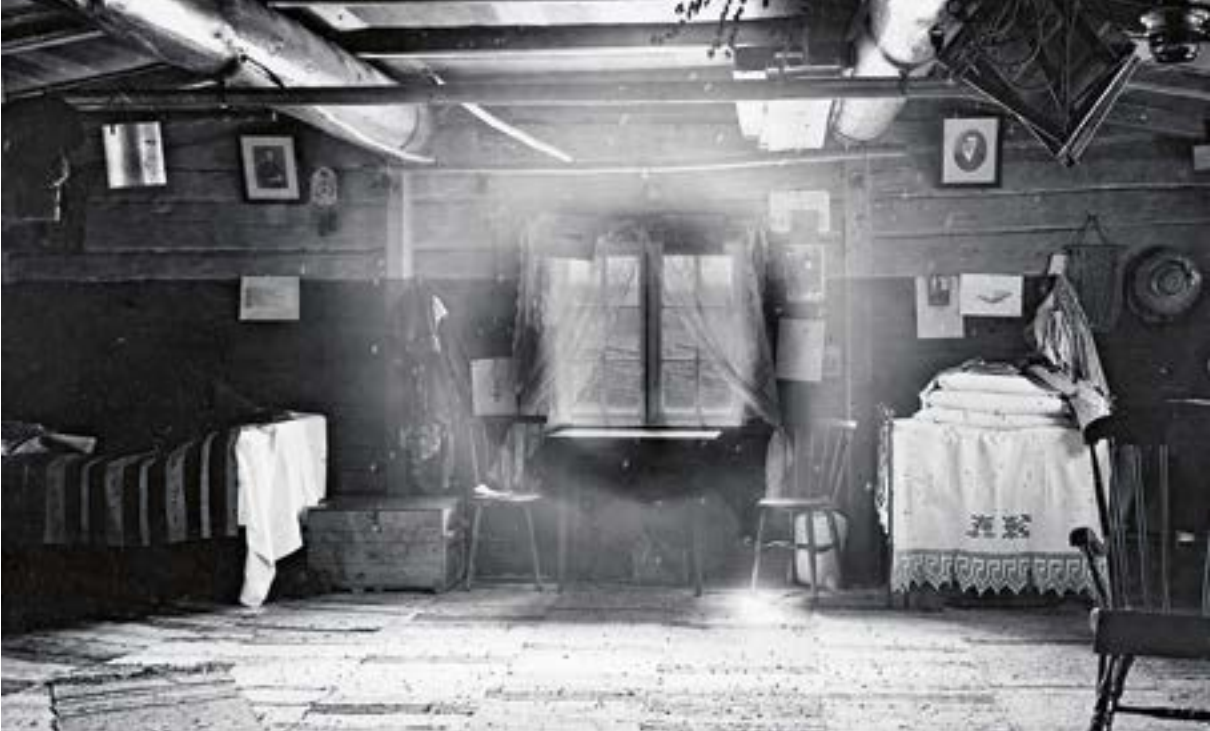
Interiör från en storstuga i Tenala. Trasmattor och stolarna kring bordet fyller golvet i den i övrigt sparsamt inredda storstugan.

gult och med svarta inslag. De var två, ett för övre och det andra för nedre sängen. Vid huvudgården hade man ett vitt smalt förhänge med röda bårder och vita fransar. Ett vackert täcke på fällen i sängen togs också fram vid högtidliga tillfällen och då drog man inte förlåten för så noga, allt fick vara synligt. (SLS 1673, Signe Brådd, f. 1922, Vörå)

Med det visuella minnets dokumentära blick kan informanten peka på hur viktigt det var att bädden utgjorde både ett separat sovutrymme och en möjlighet att framhäva gårdens textilier på ett synligt sätt. Också redogörelsen över de väggfasta bänkarna vittnar om att man var mån om att lyfta på förlåten. En ännu mera detaljerad redogörelse för innehållet i väggfasta bänkar, från ett fiskarhushåll, ger följande uppräknings: "fiskargarn, byggnålar, byggknivar, bindkavlar (för nättillverkning) och sylar, pligg, rasp, beck och skomakartråd (för skomakeri) samt snickarredskap m.m." (SLS 1673:694–695, Astrid Eriksson, f. 1915, Sottunga). Verktyg i vila pekar på den aktivitet som de var ägnade för.

Att möblerna var utplacerade längs väggarna var behändigt med tanke på att man gick in och ut ur stugan mellan de olika arbetena utomhus. Här kunde vara många människor på plats samtidigt. Framför allt var det öppna utrymmet funktionellt för att det tillät arbete också inomhus, med skrymmande redskap för möbeltillverkning och vid vävstolen. Stugan framstår tydligt som "vardagens rum".

Förebilden för stugans inredning nämns inte av informanterna, men när de med självklarhet beskriver sin barndoms stuga står det klart att det handlar om samma åldriga modell som etnologerna skildrade från ett utifrånperspektiv vid sekelskiftet. Inredningens representativa drag framhävs inte tydligt, kanske därför att de inte längre svarade mot tidens smak och krav. Ordet gammalmodig vittnar om en sådan medvetenhet. Att bänkarna nämns som sittmöbler (också med benämningen säte) och sängarna beskrivs så detaljerat visar att den informationen på något sätt har ansetts som viktig av informanterna. Däremot beskriver man inte möblerna i förhållande till kroppen, som bekväma eller obekväma att sitta på eller ligga i.

Kategoriseringen av föremålen, och därmed hur man minns dem, har utgått från deras nyttjande. Man har nyttjat stugan, kamrarna och deras möbler, men man har också fortgående själv "byggt på", snickrat, vävt och handarbetat. Namnet vistarstugan visar att det var i stugan man vistades. Att bo har också betytt att bygga på, att ständigt tillverka det man behövde – i matväg dagligen och redskap, möbler och tyger efter behov.

NYA MÖBLER – NYA KUTYMER

Vurmen för så kallade stilmöbler från 1910-talet och framåt förde med sig nya typer av möbler, och nya praktiker tillkom. De mera borgerligt präglade

Gavelväggen i en storstuga i Borgå 1916 med två sängar. Den ena är en utdragssäng, den andra en fint upp-bäddad säng med vita kuddar. Gavel-fönstret, taksparrarna, tavlorna och gungstolen ger ett ålderdomligt intryck. Foto av Gabriel Nikander.

möblerna som nu blev populära representerade "det nya". Förlagorna var olika typer av nyrokoko- och nyrenässansmöbler, men även möbler av mera modernt snitt. Den manliga motsvarigheten till kvinnofliten, en verksamhet representerad av textilierna, hade tidigare funnits nedlagd i det äldre boha- get som tillverkades hemma. Storstugans äldre möblering var med sina räta linjer ofta inte alltför komplicerad. Varje man som blivit instruerad kunde relativt lätt tillverka enskilda möbler: bänkar, bord, enklare sängar och kan- ske någon kärllhylla. Men i fråga om stilmöblerna ställdes man inför problem. En informant från Kronoby betonar snickrandet av nya slags möbler och tar också upp några nyheter i inredningen:

Min äldsta broder snickrade ett buffetskåp med oval spegel och glasdör- rar när han gick i folkhögskola, den hade vi bakom bordet. Bordet var fyr- kantigt och stod mitt på golvet. Min andra bror snickrade ett skrivbord med stol och det hade vi stundom i systers rum och stundom i storstugan. Vi möblerade alltid om till sommaren när vi flyttade att sova på vinden. Under andra fönstret hade vi en kommod där vi hade tvättfatet. I hör- net var ett skåp med hyllor där vi hade mjöl och gryn, tallrikar, muggar och fat, smörbyttan, sockerlådan och klipptången i. När vi städade upp till helgerna så satte vi rena gardiner av florstyg på en trälist. En vaxduk hade vi också, men den hade vi bara på söndagar och helgdagar. Vi hade också några spjälpallar som vi brukade ha krukväxter på. (SLS 1673, Anna Fröjdö, f. 1933, Kronoby)

Tonvikten i beskrivningen ligger på aktiviteterna: möbeltillverkning, om- möblering, byte av sovplats, handtvätt, matens och kärlens förvaring. Nu hade den som snickrade möbler inte längre nytta av den tysta kunskap som ingick i äldre tiders möbeltillverkning, utan han fick kunskapen liksom möbelidealet via undervisningen i folkhögskolan. När informanten berät- tar om rengörandet inför helgerna kommer två nyheter fram som estetiska detaljer: gardiner och vaxduk, samt platser för prydnadsväxter.

Den äldre och den nyare, utifrån influerade, möbelstilen kunde existera sida vid sida eftersom mycket av det nya bohaget placerades i kamrar och salar. Även om möbeltyperna egentligen var konträra utseendemässigt och till sin användning, exempelvis ett skrivbord jämfört med en hyvelbänk, hade de ändå ett drag gemensamt: Man strävade fortfarande efter att sköta tillverkningen själv och garanterade därmed, som Kaschuba framhäver, en fortsättning på den folkliga kreativiteten.

I en minnesbild från Nedervetil kommer både den äldre och den nyare modellen för möblering fram, och hur man handskades med "hybridise- ringen". I informantens hemgård bodde en stor familj: far, mor, fyra barn,

två mostrar och moderns farfar, född i mitten av 1800-talet. Framför allt gäller hennes beskrivning här hur nyförvärv kom till:

Möbleringen i vårt hem får anses vara sparsam med dagens mått sett. Det rådde inte något större utbud på den tiden på landet. Mycket av möblerna var gamla, så att säga arvegods. Hit kan räknas tallrikskåpet i storstugan. Men en del köptes ibland i Gamlakarleby i någon möbelhandel eller på auktioner i trakten, som den ryska soffan i rokokostil som [mostern] Karin hade i sitt rum. Men t.ex. stolarna som fanns runt matbordet hade min far Teodor med sig när han gifte sig till [gården]. Oljelampor, tavlor och gardinstyger köptes, ty sådana saker var för invecklade att tillverka. Men ibland anlätade vi en möbelsnickare som hette Johan (Janne) Nyman från Pelo by i Nedervetil. Han snickrade bl.a. skänken i storstugan och åt mig och min man gjorde han bl.a. alla sängkammarmöbler i mörkbetsat trä. Hit hörde bl.a. sängar, två nattygsbord, en spegelbyrå och ett runt bord och åtta stolar. Dessutom gjorde han åt

Stugvrå i bondstuga på Ingo hemman i Kovik, Vörå, fotograferad av Bo Lönnqvist 1968. Till vänster finns ett bord med duk och en nyrokostol täckt med ett tyg. Vid gaveln reser sig en högsäng med gustavianska stolar framför. Till höger en tvättkommod, ett hörnskåp och en del av en långbänk. Högsängens förlåt och de broderade textilerna ger vrån ett inbjudande uttryck.

min syster Ruth ett bord med stolar. Janne anlitas i hela socknen när det gällde att tillverka möbler.

När det gällde anskaffning av mattor, ryor och annat i tygväg så tillverkade vi allt hemma. På hösten satte vi upp på vävstolen nya vävar och så tillverkade vi gångmattor, i vackra färger av gamla kläder och andra tygbitar. På samma sätt gjorde vi väggbonader. (SLS 1673, Gertrud Silvan-der, f. 1912, Nedervetil)

I den här socknen anlitas en lokal möbeltillverkare och de riktigt fina möblerna köptes under stadsbesök eller på auktion. De senare var alla av borgerlig typ, vilket också gällde den nya sängkamarutrustningen. Traditionen representerades av faderns medhavda självtillverkade stolar och av att sängkammarmöbeln verkar ha ingått i hemgiften. I denna gård revs den ena långbänken i storstugan på 1920-talet och det byggdes ett separat kök på 1930-talet. När spisen revs i storstugan skaffades en stor skänk och matbordet placerades mitt i rummet.

Kamrarna var ofta platsen för nyare typer av möbler. Hur kamrarna nyttjades ger också en bild av hur hemmet förändrades i takt med familjen. Utöver storstugan fanns "ändkamrarna, dörrkammaren, farstun, framstugan och farstukvisten", minns vår informant. Den ena ändkammaren beboddes av far och mor, den andra av mostern Elin. Storstugan fungerade som matsal och samlingsrum, den sträckte sig genom hela byggnaden. I dörrkammaren bodde farfadern. Från farstun kunde man ta sig upp till vinden, och från farstun kom man också till framstugan. I framstugan bodde den andra mostern och skribenten. Barnen sov till 5–8 års ålder i samma rum som föräldrarna.

När barnen blev äldre hade mostrarna hunnit flytta bort och farfadern hade dött. Den forna framstugan delades i två delar för bröderna och systern och den lediga ändkammaren blev skribentens. Den ena ändkammaren, föräldrarnas, inrymde kakelugn, kommod, två utdragssängar, nattygsbord, skrivbord, klaffbyrå av gammal modell, blomsterbord, vagga, stolar och tras-mattor. I den andra ändkammaren fanns kakelugn, sidosäng, nattygsbord, bord, byrå i vit färg, blomsterbord, lavoar med tvättfat och kanna, pigttittare med spegel och lådor samt trasmatta.

Kila gård i Kimito i Åboland bestod av en stor parstuga med stuga och sal samt en sängkammare som "bakkammare" i mitten bakom farstun. Sovrum fanns även på vinden för familjens flickor och pojkar. I stugan fanns utdrags-sängar för tjänsteflickorna och drängen. Till salen hade införskaffats "en vit möbel i gustaviansk allmogestil (mönster från Åbo slott och utförd på Kakola fängelset), till vilken min syster vävde ovanpå i stil med möbeln. Ytterligare fanns en svart gungstol med en broderad matta." (SLS 1673, Astrid Holm-berg, f. 1909, Kimito) Här var det salen som fick motta nya möbler i äldre stil.

I de flesta bondehemmanen var kamrarna sovplatser, som till exempel på ett hemman i Korsholm, där en kammare verkar ha fungerat som moderns extra finrum:

[K]ökskammaren var föräldrarnas sovrum. Där fanns en utdragssäng som var uppbäddad på dagarna, en birång med klaff för hemmanspappren och andra värdepapper. I rummet fanns ännu en bufett i två delar där finservisen och kaffekopparna samt andra föremål som togs fram till helger. Följande rum var lillkammaren, som även var barnens sovrum. [...] På gaveln fanns ytterligare två kammare. Den ena var egentligen mors rum, ty där hade hon sina flickmöbler, en birång med nerfällbar skiva och massor med lådor, där hon förvarade bl.a. sin brudkrona med myrtenblad och slöja. Där fanns också ett bord, en amerikagungstol, en kommod med fat och vattenkanna och en potta i skåpet under. Där var även en uppbäddad fin säng och ett par tre stolar. (SLS 1673, Bertel Smeds, f. 1910, Korsholm)

Från Nyland finns uppgifter om när parstugan började överges för andra planlösningar. År 1909 hade ett hus med kök, sängkammare, bakkammare och matsal byggts i Illby i Borgå landskommun, i form av en kvadrat med ett rum mot varje hörn. Bakkammaren låg i det bortersta eller bakersta rummet sett från ingången. Redan 1914 utvidgades huset med en stor sal, ändkammare, tambur och veranda (SLS 1673, Ole Busk, f. 1924, Borgå). Inredningen var redan en helt annan än i bondstugorna av det gamla snittet, men köket fungerade som stuga. Ett köksskåp hade gjorts enligt ritningar av mor och far. I köket fanns också träsoffor och så kallade heteka-sängar, som hade blivit moderna. De senare var resårsängar i stål med plats för en inskjutbar säng undertill. Familjen var stor, med sju barn och ibland en tjänstekvinna. Vävstolens plats var antingen i köket eller i kammaren intill. Till matsalen hade familjen skaffat sig "ett pampigt bord med stolar, en liten byrå, och en låg bokhylla från ett snickeri, Illby såg och snickeri, som upphörde på 1950-talet." Salen hade på 1920-talet inretts med två stoppade sittgrupper, den ena i nyrokoko från morbroderns hem, den andra bestod av en pampig soffa köpt på auktion, och stolar som var från seklets början.

Hur framstugan eller salen kunde användas i Österbotten framgår ytterligare i beskrivningen av Korsholmshemmet, vars kamrar redan har nämnts:

Så kom salen på 48 m² och således ett ganska stort rum. Det dominerades av ett möblemang i rysk rokokoko, inropat av min far på en auktion i Vasa i början av 1910-talet. Det bestod av sex stoppade stolar och en soffa med sammetstyg samt ett bord. I salen fanns ännu ett allmogemöblemang och ett orgelharmonium samt en bokhylla med en hel del böcker. Båda mina

föräldrar hade gått i folkhögskola och var bokintresserade. Salen eldades inte vintertid utan vid större högtider och om man hade främmande. (SLS 1673, Bertel Smeds, f. 1910, Korsholm)

Den gamla möbelstilen hade fått benämningen allmogemöblemang och de nya möblerna kunde man inte längre tillverka själv. Med salsmöblemangen hade man tidigt velat anknyta till en borgerlig möbelkultur. Samtidigt kunde framstugan i många hem fortfarande vara ett kallt förrådsrum, eller ett sovrum, till exempel för flickorna i familjen. Det var kutym att flickorna fick ett hemsnickrat eller köpt möblemang, ofta i vitt, som de sedan tog med sig när de gifte sig. Då hade man ett boägg som pekade bort från den ålderdomliga allmogestilen. Möblemanget var en hemgift och inte ett arv i egentlig bemärkelse. Bruket innebar också att ett giftermål inte betydde att föräldrahusets inredning rubbades. När nya möbler köptes som begagnade till bondehemmanen hade deras ursprung liten betydelse, det var stilen som var viktig. Nya möbler som signalerade boklärdom och skrivkonst var kompletterande. Med dem visade man att trots att man idkade jordbruk på landsorten, följde man med sin tid och var delaktig i den nya tiden, exempelvis med arbeten som fordrade skriftlig planering och uppföljning. Två livsformer existerade sida vid sida.

TVÅ MODELLER, HELHETEN FÖRÄNDRAS

Ovan har den av Gabriel Nikander beskrivnaorstugan skildrats av dem som hade bebott och brukat sådana stugor. Det verkar helt klart att den gamla stugans modell var seglivad, men också att den var hotad redan kort efter sekelskiftet 1900. Tack vare att de olika kamrarna kunde nyttjas för de nymodigheter, eller snarast nyförvärv, som man ville ha, kundeorstugan dock bestå till tiden efter andra världskriget. En kvinna från Vörå, född 1922, minns att föräldrarna var "förföräldrade med sitt" och att det främst var ungdomarna som ville förbättra. Man var inte heller så snar att ta till sig råd utifrån (SLS 1673). I berättelsen från Nedervetil skriver informanten: "upplysningsverksamhet i stil med s.k. Hemmets vård hade vi inte stor nytta av. Min mor hörde visserligen till martharörelsen i nästan hela sitt liv, men några praktiska åtgärder för vårt hems skötsel kom knappast från det hållet. I någon mån kunde man få idéer av grannar. Reklam och veckotidningars inflytande var minimalt." (SLS 1673)

Trots att mina exempel främst kommer från Österbotten – och i viss mån från Nyland – var utvecklingen i Åboland och på Åland likartad. Vi kan tala om en ålderdomlig, funktionell och hemflitspräglad boendeform med stram inredning, som under 1920- och 1930-talen blev utmanad av nya stilar och

nya sätt att förhålla sig till familjens organisering. Vi kan också tala om olika former av samtidigheter, äldre bruk som levde sida vid sida med nyheter. Självförsörjning gällde till stor del vid möbeltillverkningen. Den hade långt in på 1900-talet också omfattat byggandet av själva boningshuset, vilket inte har tagits upp här. Man köpte också nya möbler i städerna och anlätade möbeltillverkare. Framför allt tillverkades möbler som elevarbeten i folkhögskolornas regi, vilket innebar både ett stråk av yttre influens och en fortsättning på en kreativ tradition.

Två artiklar i Marthaförbundets tidning *Husmodern* 1929 och 1930 propagerade både för förnyelse och för en viss konservatism. I den ena artikeln framhöll arkitekt Kerstin Holmberg-Palmqvist att man inte fick låta "salongen" inkräkta på sov-, mat- och vardagsutrymmen. Det var de enkla livsbehoven man skulle beakta, rum för mat (dess tillredande och förtärande), vila och arbete (Holmberg-Palmqvist 1929:280). Skribenten var medveten om att det fanns ekonomiska hinder. Men, menar hon, rummen i små hem består ju ofta av rumskombinationer, till exempel ett vardags-, arbets- och matrum, och "även i dessa fall måste man lyckas genom inredningen få fram *alla* rummets funktioner". Det verkar som omorstugan inte var något ideal, för i den samsades ju de tre funktionerna. I den andra artikeln presenteras två stugor, en nyländsk och en åboländsk, från en utställningsmessa i Helsingfors. De var inredda med enkla hemtrevliga möbler, rätt raka soffor och stolar och mycket textilier, men hade mycket få likheter med den tidensorstugor (I. L. 1930:186–187).

Samtidigt varnades redan 1929 för nyhetsjaktande och likaså för att samla på sig gammalt i möbelsväg. "Det bestämmande för vår ställning till gammal möbelkonst bör vara dess saklighet, dess användbarhet, dess praktiska nytta för ägaren, och dess förmåga att anpassa sig till rummet" (Holmberg-Palmqvist 1929:280). Dessa ord behövdes knappast, trots att rådet om krångliga möbler gällde både alltför moderna möbler och ålderdomliga. Det gällde enligt skribenten att "förenkla och förminska" hemmets utrustning. Vi hör funktionalismen bakom orden. Men i bondehemmen var en sådan inriktning inte något nytt, även om man inte alltid kunde låta bli att falla för frestelsen att skaffa exempelvis rokokomöbler.

I informanternas berättelser framstår bondehemmen som platser där var sak hade sin plats, där de vardagliga rutinerna var det som byggde upp tillvaron och där fliten härskade. Färdigheter att förnya hemmet hade man själv, och för de svårare arbetena kunde utomstående snickare anlitas. När informanterna minns sina hem utgår de från de dagliga praktikerna, användningen av rummen och redskapen, men även uppgifter om avkoppling och umgänge förekommer:

Vår äldre bror brukade snickra gitarrer och fioler, så det var alltid sång och musik, men ingen radio hade vi. Vi brukade spela schack och corona och andra små spel, sänka skepp, dammspel och kvarnspel. Vintertid läste vi böcker från biblioteket som man hämtade i ett litet bärbart skåp från kyrkbyn. (SLS 1673, Anna Fröjdö, f. 1933, Kronoby)

Man verkar ha kategoriserat tillvaron enligt en praktisk princip och enligt vardagslivets olika sidor. Enligt Alan Radley berättar kategoriseringen av tingen om ens kulturella hemvist. Man minns enligt hur man har förhållit sig till tingen och enligt det ramverk som har omslutit alla ting (Radley 1991:52). Det viktigaste ramverket för analysen här är själva stugan och kamrarna omkring den. Totaliteten av tingen i bondstugorna har här kommit fram via skildringar från olika gårdar. Denna totalitet – som här inte omfattar hela gården – visar främst på vad familjen behövde.

Högsängen och ugnen har täckts in för att modernisera rummet. Två väggklockor, en radio och en karmstol på medar var samtliga nyheter under olika tider. Foto från Rejpelt i Vörå 1976.

Stugan har för dem som berättat kunnat passera revy för den inre blicken, som har fastnat vid de föremål och möbler man använde. Ibland har skribenterna pekat på föremålen tillkomst. Textilier och blommor har kunnat ge upphov till positiva konstateranden som tar fasta på hemtrevlighet. Också möbler som främst skaffats för prestige finns med, på samma sätt som salen eller framstu-

gan finns omnämnd, trots att den ofta stod oanvänd och ouppvärmad annat än till fest. Att hålla sig med finrum var en tradition man byggde vidare på.

Det verkar som om stugan med dess bänkar, bord och högsängar länge verkade konserverande i sig – dels på grund av dess faktiska funktionalitet, dels kanske därför att de borgerliga möbelidealen möjligen ansågs passa illa i utrymmet. Så kan man tänka sig att vissa rum och möbler faktiskt har burit på motstånd mot förnyelse och tysta uppmaningar om hur man skulle agera.

Den renhet i skönhetsupplevelsen som "renässansvarianten" utgjorde, och som etnologen kanske önskade sig, blev ändå utmanad av olika orsaker: brist på tillgångar för renovering, uppskattning av "nymodigheter", en förändrad inställning till status och nya ideal. Marthornas bud uppfylldes: inredningen fortsatte följa principen att bygga vidare på det gamla, att flytta saker och att göra sig av med dem när de var oförlåtligt ålderstigna.

Den ålderdomliga storstugan kom att förändras drastiskt först efter andra världskriget. Då ändrades dess inredning på bred front, framför allt genom tapetsering, bortflyttning av köksfunktionen och flyttning av stilmöbler också till stugan. Först då kunde man följa funktionalismens princip enligt tysk modell: ett stort vardagsrum, sovrum, gäst- eller arbetsrum, badrum samt kök. Stugan som vardagsrum, ett separat kök och kamrarna som sovrum blev den kombination som slutligen slog igenom i bostadshusen på bondgårdarna. I vissa fall ville man ha kvar köksfunktionen i stugan. Kvar blev kanske också framstugan och någon sal, mer eller mindre orörda. De minde om äldre tiders möblering, oftare i Nyland än i Österbotten.

Först på 1970-talet kom en motreaktion mot förnyelsen. Inflytelserika kulturpersonligheter i Vasatrakten slöt upp, köpte upp välbevarade gamla bondstugor och flyttade dem till Korsholm nära Vasa, utanför Stundars museiområde. Där kom bondstugan till heders som bostad, med fint målade kistbänkar och nya, men traditionellt uppförda, eldstäder med bakugn. Modellen med stugan som vardagsrum, men i äldre utformning, skulle verka stimulerande för alla som hade sådana bondstugor kvar, spekulerade man. Det var inte bara hembygds museernas uppgift att bevara dem, utan de levande arvtagarnas. Kreativitet av gammalt snitt kunde då bli inspirerande. Men kunskaper om de nödvändiga praktikerna för ett sådant boende, eller uppskattningen av dem, var inte givna. Konsumtionssamhällets boendeideal var så starka att antingen blandformerna eller helt nya inredningar segrade (Nieminen 2002; Celvin 2014). De yttre stockarna blev det som fick vittna om det folkliga boendet på de stora bondgårdarna under 1800-talet och tidigt 1900-tal.

Analysen här bygger på berättelser om boendet på landsbygden. Det är inte bara hemmet som har skapats och ständigt upprätthållits utan också familjen i hemmet och hushållet som sådant. Hemmet har formats i enlighet med bondefamiliens livscykel och förutsättningar, men också av deras förväntningar och strävan till förbättrade boendevillkor. En viktig utgångspunkt har därför varit att familjen, hushållet och hemmet flätas samman i analysen för att man bättre ska se den kulturella framtoningen i olika hem. Man kan då lägga märke till att det har funnits normer för vilka rum man hade eller gärna skulle ha velat ha och för hur man inredde dem. Normen med stuga och kammare/kamrar var rådande vid 1900-talets början. Här har vistarstugans inredning betonats, kanske till och med överbetonats. Det har skett för att man ska se hur viktiga praktikerna var för hur man betedde sig, rörde sig och nyttjade stugan och till exempel sovplatserna. En ålderdomlighet i inredningen har kommit fram i berättelserna, kanske för att informanterna har velat peka på det som avvek från nutiden, som ju var slutet av 1980-talet då de skrev sina berättelser. Förändringen i sättet att bo kan också ha skett snabbare i andra hushåll, som inte har blivit dokumenterade.

Rutinerna, arbetet inom stugans ramar, har också betonats i analysen. Det tunga fysiska arbetet utanför stugan övergick, då man kom inomhus, till de praktiker som krävde mera finmotorik. Den tysta kunskap som innebar att man själv kunde uppföra sina hus, inreda dem och smycka dem har därför lyfts fram. I och med att ett fysiskt arbete på alla plan fanns så nära, låg betoningen i "bygga och bo" på att *bygga*; att *bo* – i bemärkelsen inreda – fanns som en idé, som man ofta förverkligade i kamrarna. En betoning på att bygga innebär en "kreativ identitet mellan människan och hennes artefakter" (Dant 1999:74–75).

I informanternas berättelser har andra modeller, från det urbana boendet, börjat "sippra" igenom i form av enstaka möbler och hela möblemang. I hemmen fanns möblemang med mjuka stolar, skrivbord och olika slag av toalettbord. Skrivbord pekar på en uppskattning av möjligheten att skriva och kalkylera på papper, toalettbord på nya kategoriseringar av kvinnligt och manligt. Det skulle kanske vara en överdrift att hävda att de mjuka möblemangen och de små borden fanns till enbart för att sitta i, eller sitta kring. Men man kan ändå säga att de borgerliga möblerna – i kontrast till det hårda arbetet på åker och äng – blir en sinnebild för att ta det lugnt och umgås med andra, eller åtminstone kunde visa på att en sådan möjlighet också fanns. De kanske inte direkt ledde till praktiker bortom det fysiska arbetet, men nog till pauser, på samma sätt som gungstolen hade gjort i ett tidigare skede – i den mån sittgrupperna över huvud taget nyttjades i vardagslag. Karmsto-

len har beskrivits som en möbel som tillåter inaktivitet och hemmet överlag som en behållare som skyddar och vaggar människor till vila (Dant 1999:79).

Det är intressant att den nya tidens funktionalism i sin rena form inte nådde dessa lanthem. Det hade inneburit att man skulle ha moderniserat dem helt och hållet. Tvärtom vände man sig med stilmöblerna till en äldre tids borgerliga estetik som kanske innebar en möjlighet för den avslappnande och bakåtlutande kroppen, och samtidigt ett visst slag av formalitet (Giedion 1969:386). Men snarare var det fråga om att med de nya möblerna visa att man inte på något sätt var på efterkälken. Man övergav den folkliga modellen, som i sin renare form har beskrivits som kännetecknande för den europeiska bondekulturen (Kaschuba 1988). I så fall kan förändringarna trots allt tolkas som ett led i moderniseringen, som ledde bort från det "gamla" trots att man nyttjade en äldre möbelstil. Men det var först en ny eftertraktad rumsfördelning, med vardagsrummet i fokus, efter andra världskriget som gjorde att man kan tala om en förändring i boendestrukturen på landet som helhet.

Hemmet har här setts i ljuset av det kulturella minnet, som formas som ett symboliskt arv, som är förkroppsligat och som också rent konkret har omslutit kroppen. Det kroppsliga vetandet har nyttjats på ett helt konkret sätt i tillverkningen av möbler, såväl i den traditionella som i den som har varit påverkad av yttre influenser. Hemmet har också lagrat tiden: När informanterna har tänkt på och beskrivit sina hem har hemmet på sätt och vis blivit objektifierat. I sitt minne har man "sett" det bestå av en sammansättning av föremål, varav de synligaste och tydligaste har varit möblerna. I minnet av hemmet har också ens egen familj varit närvarande och de flesta av hemmens föremål har fått en stark symbolisk betydelse, för att de pekar på de vardagliga upprepade göromålen.

Anna-Maria Åström

Folk och fä – husdjurens plats på bondgården

Den etnologiska insamlingen har i mycket liten grad riktats mot djurhållningen på bondgårdarna. Det är förvånande då husdjuren i allra högsta grad har varit en nödvändig del av gårdsbruket. Med begreppet husdjur är vi också inne på ett speciellt fält: till skillnad från övriga, vilda djur, är husdjuren ständigt i nära kontakt med människan. Geografen Theodore R. Schatzki anser att man i all humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning bör utvidga det fält som angår människan till att omfatta även andra *subjekt* än enbart människor, till exempel djur, växter och redskap (Schatzki 2001). I fråga om människans förhållande till djur har man också framhåvt att det inte är fråga om ett förhållande som *är* eller *finns* utan om en *samtillblivelse*. Genom långvarig kontakt blir de båda till, eller skapas, i *kommunikativa praktiker*, och det sker exempelvis i det viktiga att man möter djurens blick (Haraway 2012:61–62, 63–64). Genom en ny förståelse för djurens kognitiva och sociala förmågor kan vi förändra vår världsbild och frångå den okritiska människocentrerade synen. Dessa konstateranden utgör viktiga inslag i den forskningsriktning som benämns posthumanism, som förespråkar synsätt där man undviker att ställa människan i centrum och tvärtom likställer henne med övriga varelser.

Husdjuren har haft och har fortfarande en funktion inom människans näringssystem, ibland mera konkret, ibland mera indirekt.¹ Huvudantagandet i denna text är att ett *djurcentrerat synsätt* har kännetecknat den folkliga synen på världen under tidigt 1900-tal. Förhållandet till djuren undersöks utgående från de *praktiker* man i det svenska Finland tillägnat sig inom

---

¹ Ytterligare en viktig inkörsport till tematiken utgörs av den ökning av sällskapsdjur som man ser mot slutet av 1900-talet. I takt med att husdjuren minskat har människans förhållande till dem ersatts i allt högre grad av kontakterna med sällskapsdjur. Kontakten till sällskapsdjur har därför ofta varit utgångspunkt för de posthumanistiska resonemangen, till exempel Donna Haraway (2012).

husdjursskötseln, både under första hälften av 1900-talet och under tidigt 1980-tal.²

I arkivet vid Svenska litteratursällskapet i Finland finns några enstaka samlingar som berör skötseln av nötboskap. Fårskötseln har blivit bättre belyst än kohållningen och mjölkhushållningen. Gemensamt för skötseln av kor och får i början av seklet var att djurhållningen omfattade skogsbeten och ibland vallning, vilket krävde annorlunda praktiker än under de tider boskapen var under tak.

Analysen utgår också från att de olika djurslagen ingår i olika gårdars tidsrum. I tidsrummen är *tiden* enligt Schatzki sammansatt så, att aktörerna inte upplever tiden som en räckta händelser som följer på varandra. I stället ingår det förflutna, nuet och framtiden som en del av den mänskliga aktiviteten. I alla miljöer, och härmed också på en bondgård, har de *enskilda* individerna projekt som rör framtiden, och bär samtidigt sin långa gårdagshistoria med sig i det nu som man för tillfället befinner sig i. Men de är inte ensamma utan delar sin tid med andra inom gårdsbruket. I de delade tidsrummen är de sociala praktikerna organiserade så, att det handlar om *delade praktiker*, ofta specificerade enligt tid (Schatzki 2009:37; Haraway 2012:66).

De djur som undersöks här är kor och får samt deras boningar på gårdarna. Relationen till djuren undersöks via de praktiker de har föranlett, eftersom det är husdjursskötseln man intresserat sig för i Svenska litteratursällskapets frågelistor och intervjuer, och det är via skötseln som inställningen till djur kommer fram. Till tals kommer personer som skött djur under olika tidsperioder. Ytterligare en viktig utgångspunkt är att husdjur är helt beroende av sina ägares och djurskötares välvilja; inom djurforskningen talar man i termer av maktrelationer.

Som speciella tidsrum för början av seklet har jag valt några byar i östra Nyland, särskilt Lindkoski, Hindersby, Labby och Bäckby i Lappträsk, som i seklets början besöktes av den unge etnologen Gabriel Nikander, och därtill några österbottniska socknar där han också gjorde besök, bland andra Närpes, Övermark och Korsnäs. Under dessa besök fotograferade han bland annat fähus (SLS 227; SLS 240; SLS 257). Detta material utökades senare av intervjuer i Lappträsk, som utfördes av Sven Andersson, Anne-Marie Nyström-Stenberg och Eva Sundvall 1934 (SLS 825) samt av Sigge Strömberg 1966–1967 (SLS 846). I intervjuerna utfrågades informanterna om dagordningen på gården, olika arbetsskeden och utfodringen av djuren.

---

2 Ett tidigare negligierande av djuren har nu inom etnologin lett till en diger forskningsinriktning som undersöker bland annat djurens förhållande till människan och vice versa samt de etiska implikationer det föranleder (Ilomäki-Lautakangas 2003). Man menar att den humanistiska forskningen bör kunna höja sig ovanför sin egen kulturella sfär och betrakta och analysera människan som en del av naturen, som befolkas också av andra varelser.

Ett annat material bygger vidare på Nikanders österbottniska insamling och har sitt ursprung i ett fältarbete som dåvarande Folkkultursarkivet vid Svenska litteratursällskapet utförde i Lassfolk by i Purmo 1979 och 1980; själv deltog jag 1980. Frågeställningen som vi hade då passar in i tankarna om praktiker i olika tidsrum. Då hade vi nämligen "tiden i en bondby" som tema och vi delade in aktiviteterna i byn i sådana som hade med näringslivet, hushållningen, föremålskulturen respektive fritiden att göra. Inom näringslivet låg fokus på jordbruk och mjölkhushållning, men också på skogsbruk, binäringar och hantverk. Rummet var Lassfolk, där det länge funnits en inriktning på kreatursskötsel. Tiden som behandlades var både den nutid som då förelåg och hela minnet av 1900-talet, främst fokuserat till 1930- och 1950-talen (SLS 1295; SLS 1296a–b; SLS 1297). Miljöerna fotograferades i riklig mängd.

Både Lappträsk och Purmo var utpräglade jordbrukssocknar under 1900-talet. Den nyländska socknen Lappträsk i närheten av Lovisa består av odlade bygder utmed Tessjö och Forsby åar, som omges av kuperade skogsmarker. Ådalens bördiga mulljordar har gett förutsättningar för jordbruk, senare

under 1900-talet också för stora brukningsenheter. Byarnas antal i Lappträsk är tolv; de här behandlade ligger i de centrala delarna mot öster (Allardt 1920:14–16). Också den österbottniska

Bygatan mellan Rockas och Svennas gårdar i Labby i Lappträsk fotograferad av Gabriel Nikander 1916.

socknen Purmos bebyggelse har koncentrerat sig till en ådal, slätterna vid Purmo å nära Jakobstad. Inriktningen på boskapshållning var markant i början av seklet. Socknen låg i täten för mejerihantering och kornas antal var betydande. Båda socknarna hade ett nätverk av andelshandlar, skolor, ett förhållandevis rikt föreningsliv och en utpräglad företaganda (Östman 2000:14–52; Korhonen 1995:510–516, 669–687). Moderniseringen inom lantbruket gick snabbare fram i Purmo än i Lappträsk, som i stället fick uppleva en viss industrialisering. Såväl många byar i Lappträsk som byn Lassfolk i Purmo har ett äldre byggnadsbestånd, vilket för Lassfolks del betydde att hela byn var intakt vid fältarbetet 1979–1980. I Lappträsk har den i etnologiska sammanhang viktiga byn Lindkoski och några andra byar också bevarats väl. Närheten till städerna har gjort att det har funnits avsättningsområden för gårdarnas produkter.

De mindre tidsrum i Lappträsk byar och i Lassfolk som beskrivs i det följande utgjordes av själva bondgårdarna. Hur hade man organiserat sig i dessa miljöer, och hur var dagordningen strukturerad? Hur ändrades djurhållningen enligt årets gång och under loppet av 1900-talet? Om man utgår från tidsrum och rumslighet bör både de fysiska arrangemangen och de praktiker som utförs analyseras. Bondgården kan betraktas utgående från hur den är uppbyggd, vem som tar plats var, och vad folket gör under dagens lopp (Schatzki 2009:36–49). Här undersöks hur olika djur ”bodde i gårdarna” och vad folket gjorde i anknytning till dem.

DJURENS BONINGAR OCH FODERPRODUKTIONEN

Fähustyperna i början av seklet får konturer via fotografier och en del beskrivningar. Ursprungligen var alla fähus byggda av timmer, ibland med en låg stenfot. Men småningom förändrades byggnadsskicket. Lassfolk by bestod av ett tiotal bondgårdar med en hel uppsättning av byggnader och hela fem fähus i sten. Att så många fähus hade byggts i sten berodde på mjölkens och mejeriernas stora betydelse i socknen. Dessutom hade i Purmo socken som helhet uppförts ett stort antal fähus med stenväggar (Östman 2000:143). Under 1920- och 1930-talet fanns det kor i varje gård. De sex gårdar som finns sammanbyggtrade i Lassfolk bykärna är alla av samma typ, med imposanta ladugårdar i delvis kringbyggda gårdshelheter. Stenladugårdarna innebar en modernisering. De bestod av en våning i markplanet, med hölada intill eller höskulle ovanpå.³ Inuti var fähusen indelade i olika bås för korna och kättar för ung-

³ I trakten kring Jakobstad var influensen från kyrkoherden Gabriel Aspegrens ladugård i Pedersöre säkert stor. Den hade rests redan på 1770-talet med gödselstad under fähuset och vindbrygga upp till fodervinden.

*Stall och ladugård med gödselstad
emellan på Nilsas hemman i Brattnäs,
Borgå. Foto av Gabriel Nikander 1914.*

djur. Höskullen var ett modernare och mera avancerat sätt att förvara halm och hö på än höladan. Då hade ladugården en vind ovanpå själva fähuset och hö och halm kunde fösas ned genom luckor i

vindsgolvet. Sådana fähus fanns oftast på de större bondgårdarna.

I Lassfolk låg fähuset oftast snett mitt emot och på kort avstånd från manbyggnaden. Fähusen var ofta hopfogade med lador, ibland i vinkel. Om fähusen hade olika våningar innebar det att man kunde komma in i dem från olika plan och att det fanns trappor mellan våningarna. Lassfolk by var ännu långt efter seklets mitt inriktad på kreaturshållning.

Strukturen i Lappträsk byar var rätt tät. På Gabriel Nikanders fotografier ser vi byggnationen som sammangyttrad. Fähusen var närmast av typen fähus och lada kombinerade i timrade byggnader. Ladan var ofta en *sveplada* bredvid fähuset, varifrån man med högaffel "svepte" in höet i fähuset. Oftast fanns det plats för ett tiotal kor. Skilda fårhus fanns också, de skymtar fram i fotomaterialet. Alla hus var åtminstone delvis av timmer; de enklaste var knuttimrade, med kvadratisk eller rektangulär plan, med eller utan stenfot. Särskilt fårhusen såg ofta ut som större grå bodar. Fähusen var i regel konstruerade så att de också inrymde djurens foder. Fodret kunde i princip bevaras på två sätt: det enklaste var att utrymmet för djuren var förlängt med en sveplada, ibland med en fähusport emellan. Svepladan kunde också ligga strax intill fähuset.

På gårdarna stod byggnaderna tätt intill varandra, fähus och fårhus på kort avstånd från manbyggnaden. Målet att ge djuren tak över huvudet hade lösts genom enkla byggnader med korta rutter till arbetet. I Lappträsk var fähusen eller ladugårdarna ofta försedda med stenfot. Stenfoten var viktig för att kogödseln var så våt – stenfoten hindrade träet från att ruttna. Från byn Lindkoski ser vi fähus som står mycket nära manbyggnaderna, de har

också gjorts ljusa med åtminstone ett fönster. Också fähus med vindbryggor fanns, både i fähus helt av stock, som i grannsocknen Strömfors, och i fähus med en halv våning av sten.

Fårhusen behövde i allmänhet inga kättar, utan hela golvytan kunde nyttjas av fåren. Halm och dynga växte under vinterns lopp till en hög och skön bädd för fåren.⁴

Både boningshus och fähus vätte mot bygatan i Lindkoski, invid vilken man också hade djurinhägnader som rastplats för djuren. Emedan gårdarna fanns i den tätt bebyggda byn, fanns här ett betydande antal kor och får, och också hästar och svin, inom ett litet område, helt nära människornas hus (SLS 240; SLS 1044). Byn var en plats för både folk och få.

Att så många fähus stod så nära manbyggnaderna både i Lassfolk och Lappträsk byar hade med arbetets organisering att göra, att man lätt skulle kunna ta sig till fähusen. Men djuren var också värdefulla och måste skyddas. Trots sin lukt fick de finnas tätt inpå och hörde helt naturligt till bondgårdens vardagsvärld.

Dessa tidsrum i Lappträsk och Lassfolk existerade in på 1930-talet, då en del fältarbeten gjordes i Lappträsk, och delvis fram till 1980-talet i Lassfolk. Djuren var tilldelade ändamålsenliga utrymmen: varje enskild ko stod tjugrad ett i båsa hela vintern – väntande på att bli omskött och mjölkad. Det var inte tal om att de skulle gå fritt inomhus. Vid mjölkningen var det viktigt att de var på plats när skötaren kom. Fåren gick fria i sina kättar.

När det gäller gårdarnas marker har man lyft fram att det i Lappträsk rådde brist på bete efter sekelskiftet eftersom ängsjordarna oavbrutet hade utsugits. Därför hade man vid seklets ingång börjat odla hö, så att man i de enskilda byarna som här behandlas skördade mellan 180 000 och 280 000 kg hö under året 1907 (Allardt 1920:128–129). Gårdarna var i regel små (5–10 hektar odlad mark) och medelstora (10–25 hektar). Det fanns också en del större gårdar (25–50 hektar) och ett förhållandevis stort antal dvärgjordbruk (under 0,5 hektar). Över 40 procent hade mer än 10 hektar och i Lindkoski och Hindersby fanns en del stora gårdar. Höodlingen ledde till ett uppsving i boskapsskötseln och mejerirörelsen blev en sporre (Allardt 1920:126–127; Korhonen 1995:460–461). Av tradition hade korna även givits havre (Kuvaja 1995:261). Redan före sekelskiftet finns uppgifter om att djuren fick beta på klöverballar och under vintern utfodrades med hö och havre, samt med halm som tidigare. Kornas antal i socknen 1910 var 3 125 och fårens 3 028. År 1950

⁴ I mitten av 1930-talet propagerades för mera får i en ingående artikel i *Husmodern*. Det finska fåret ansågs lättskött med avseende på "bostad". Fårhusen bör vara rymliga ljusa och luftiga, enligt artikeln, men där bör "ej vara för varmt". Inredningen består av kättar om fåren delats in i grupper; en foderhäck, en låda med salt och en vattenho är allt som behövs (Beaurain 1935:149).

hade korna ökat till 3 493, medan fåren minskat till 2 314. Man strävade efter bättre foder och bättre mjölkproduktion, men det lyckades främst på större gårdar. De gårdar som behandlas här hörde till dem som hade kring tio kor per gård. Vanligare i socknen var besättningar på 10–19 kor. Moderniseringen under 1900-talet innebar rasförädling, ökning i mjölkproduktionen, kontroll- och mejerirörelse samt ökning av boskapsstocken på de gårdar som fortsatte sin verksamhet (Korhonen 1995:479–481).

HUSDJUREN OCH ARBETET

Den djurhållning som nedan beskrivs från Lappträsk var redan vikande när insamlingen gjordes på 1930-talet. Det etnologiska intresset vändes då, liksom ofta, mot det man trodde skulle försvinna. Forskningen ger insyn i bruk som gick tillbaka till och med till slutet av 1800-talet; det var en tid då man tog allting till vara. En posthumanistisk synvinkel passar bra för att analysera material om bondgårdar och de husdjur som man hållit sig med: Alla djur var objekt för omsorg och planering, men alla husdjur var nyttodjur, man fick något ut av dem (Grotenfelt 1897:136–137). Djuren hölls inte enkom för köttproduktion, utan fåren mycket för ullens och korna naturligtvis för mjölkens skull. Husdjuren måste skötas så att man kunde få ut den nytta man förväntade sig av dem. Gårdens skötsel omfattade ett stort antal olika arbeten som skulle samsas och förverkligas i den dagliga praktiken på gårdarna. Arbetena man föresatt sig innebar olika uppsättningar av regler och rutiner, som man följde och som alla var införstådda med (Schatzki 2009:52).

Kor och får var en kvinnlig domän. På kvinnornas lott föll utfodring av både människor och djur. Insamling av föda, tillagning och utportionering till olika kategorier skedde på skilda platser i dessa tidsrum. Det kvinnligt kodade arbetet var dessutom på ett utpräglat sätt styrt av en ideologi som framhävde husmoderns, värdinnans roll (Östman 2000:240).

Dagordningen var på de olika gårdarna i Lappträsk tämligen enhetlig och kan schematiskt anges så här:

Väckning kl. 5, kaffe

Ladugårdsarbete: mjölkning, utfodring, mockande av gödsel

Frukost kl. 7–8

Kl. 9–10 andra gången till fähuset

Middag kl. 12

Ladugårdsarbete: utfodring av djur, städning

Kl. 18 mjölkning

Aftonmål, kvällsvard kl. 19

När informanterna berättar om sysslor och om dagordningen tar de samtidigt fasta på särskilda kontaktytor mellan människor och djur. Boskapsbeståndet på de undersökta gårdarna var fem till tio kor, en eller två kvigor och två till femton får. Det var *föuse*, fähuset, som var arbetsplatsen, där djuren bodde. Arbetslaget kunde till exempel bestå av "tjänarinnor när barnen var med", eller "senare bara de tre döttrarna" (SLS 825:41). Från Antas i Bäckby berättas att värdinnan sällan gick i ladugården, om inte någon ko skulle kalva (SLS 825:44). Men husmodern hade en styrande roll vid utfodringen, fastän hon utförde den utanför ladugården:

Varje morgon mokades "föuse", så att det var rent när man skulle mjölka 6-tiden. Medan man mjölkade, åt korna halmen, efter det grutor och djäven. Värdinnan gick just inte med i lagården, bara då när någon skulle bära. Gamla faster skötte korna. Men värdinnan gav kraftfodret och mjölkade. [Så var] värdinnan i fähusladan och tog en stoppa halm och en stoppa hö, gav åt faster, en under var arm [som hon gav] en åt var ko och så tillbaka. Korna fick middag 12-tiden, basuna av långhalm till sörpa, rågagnar ibland. Det var tjänarinnorna som gav basuna. 4-tiden igen mat och städning. Då fick korna samma proviant som på morgonen och mjölkades kl. 6. Ströfoder brukade tjänarinnan ge och till middag skurihalm och sörpa. (SLS 825:44–47, Vilhelmina Nilsson, f. 1865, Antas, Bäckby)

Intervjuaren Anne-Marie Nyström-Stenberg har utifrån sina intervjuer med en kvinna från Hindersby, född 1862, gjort en sammanställning om morgonsysslorna i Hindersby, som förtydligar praktikerna. Intervjuerna är gjorda 1934 och torde gälla början av seklet:

Genast efter kaffet var drucket skulle kvinnfolket till föuset. Vanligen gick man två flickor tillsammans. Men också värdinnan och pian eller så. Först skulle kuddorna få mat. Flickorna satte först långhalm i häckarna och sedan djävarna, dvs. halm med litet hö i. Värdinnan själv stod i fähusladan och laga djävarna och gav åt de andra som skulle springa med en och två i gången. Man var då flere i fähuset. Värdinnan på Mickos sa alltid: Nu ska du ge åt den kon. – När kuddorna fått mat, moka man ut gödseln. Så mjölkade man. Mjölknigen skulle vara undan till frukosten kl. 7. (SLS 825:209–214, Sofia Tångs, f. 1862, Hindersby)

Sysslorna sköttes i lag som var invigda i hur de olika momenten skulle utföras. En underförstådd kroppslig kunskap gjorde praktikerna möjliga. Schatzki menar att det är viktigt för var och en att ha en förståelse som hjälper att organisera praktikerna. Man måste veta hur man ska göra, snabbt kunna

identifiera redskap och göromål – och individuella djur – och svara på andras göranden. Ytterligare framhåller han att de som deltar både *agerar med och talar om* enskilda personer, föremål och, som här, djur. Då ger praktikerna dem också en viktig förståelse för *avsikten och meningen* med samspelet mellan de mänskliga och icke-mänskliga parterna och deras organisering (Schatzki 2001:55).

En sådan införståddhet utgår alltså från att "varandet och vetandet också bygger på sinnliga och kroppsliga förnimmelser". Miia-Leena Tiili hävdar att det är "den kroppsliga människan som vet, handlar och orienterar sig" (Tiili 2016:26). Jag tror att man kan tillämpa dessa insikter på hur man förhöll sig till djuren i fähusen på gårdarna i Lappträsk fram till 1930-talet. De medverkande måste veta vad "djävan" var och hur man snabbt fick "stopporna" fram till de namngivna korna. Samspelet fungerade då alla visste sina uppgifter. I praktikerna ingick kunskaper och handlag, som gjorde att samarbetet kunde ske obehindrat.

Och vilken roll får djuren i belysning av detta? Korna var både objekt och subjekt. De "visste" att de skulle få mat och att de skulle mjölkas. De var objekt för vård, men de var också subjekt, som kunde råma om dagordningen var rubbad, om de inte fick mat på bestämd tid, och om det var något som krävde människornas ingripande. Detta uppges visserligen inte i intervjuerna, men andra handlingar, exempelvis beskrivningen av vallgubben Holmqvists arbete (se avsnittet "Skogen och betena") visar på att sådana möjligheter att reagera enskilt också fanns för korna. Till exempel visar det faktum att varje ko fick sig tilldelad en viss portion "proviand" klart att de betraktades som "individer":

Andra gången gick man till fähuset och gav åt kuddorna grötdricka halvnio-tiden på Mickos. Man blandade gröten med det kalla vattnet i fähuset. Gamla värdinnan var med igen när det gavs grytdricka, hon tog med ämbar åt var och en. Kl. tio skulle på en del gårdar kvinnfolket till fähuset igen. Då skulle kräken få mellanmål eller *basor*. I ett kar eller en tina basade man hett vatten, agnar, halmsörpa, litet mjöl på. En del kokade ännu potatisskaft och slog på, andra också nässlor som var skurna till *sörpa*. Från "kojon" [där man basade] bar man i ämbar åt var ko. – Vid middagstiden åt korna igen halm och hö.

4–5-tiden gav man i en del gårdar vatten åt korna. Man bar ifrån brunnar 4–5 såar om morgonen. Men man brukade också släppa dem till ån till vaken, att dricka. 6-tiden fick korna sista gången på dagen mat, hö, halm djävorna. Så mjölkade man den andra gången. När djävarna gavs var värdinnan igen med vid svepladan. (SLS 825:211, Sofia Tångs, f. 1862, Karabacken, Hindersby och Elisabeth Eriksson f. 1854, Hopenbacka, Hindersby)

Här finns uttryck som "var och en", "var ko": man måste hålla reda på att varje ko fick sin *basa* i tur och ordning. Grytdricka, gröt-dricka eller grut-dricka, var en "gröt" som man kokade av vatten, havremjöl och litet rågmjöl (SLS 825:210). Utfodrandet var allt annat än mekaniskt, tvärtom bestod varje utdelning dels av ett mödosamt arbete med lyftande av tunga bördor, dels av den individuella utportioneringen. Att det ofta var värdinnan som portionerade tyder på att det var hon som hade kunskap om foderlagren och foderlagen och kunde ge balanserade *givor*. När man rörde om *sörpan* påminde det lite om matlagning för människor. Å andra sidan visar sammansättningen av fodret att man kunde använda ytterst enkla och sparsamma ingredienser till kornas mat. Liknande *givor* av foder förbereddes och gavs till fåren, som på Antas i Bäckby var åtta till antalet och bodde i ett skilt fårhus:

Åt fåren gavs agnar, hö och vatten. De fick också löv om kvällen. Åt åtta får gavs 4 kärvar. I fårhuset fick allt vara till våren, behövde inte mokas. (SLS 825, Vilhelmina Nilsson, f. 1865, Antas, Bäckby)

Värdinnan på Petas i Labby berättar i sin tur att fåren fick "löv om morgonen, hö på dagen och löv på kvällen. Lövkärven hackades i tre delar. Åt tjugo får gick det 4–5 kärvar." Från Harsböle berättas att man gav fåren "tallar och fåren skalade dem. Det var som medicin. Om våren mokades fårföuse, när fåren släpptes ut. Löv togs åt fåren efter hötiden. Numera [1934] tar man inte löv, bara hö och agnar." "Kamars Momo" från samma by förtydligar: "Den som var andra gången i föuse på morgonen skulle sköta om fåren. 12-tiden fick fåren löv, två får till en kärva som hackades av med *forbilon* (foderbilan) på två–tre ställen mot stoln i ladan. Drickan gavs i ämbar. Haverdricka vid lammning." (SLS 825:36–40) Man kan nästan se utfodringen som en slags servering, som varje dag kalkylerades i likadana *givor*.

En verklig kroppskontakt uppkom när fåren tvättades i såar inför klippningen när de om våren varit ute en tid. Tvättvattnet var varmt, och så sköljdes djuren med kallt vatten. Fåren klipptes efter att de hade tvättats och ullens var ren. På gården Antas skedde detta först i slutet av juni (SLS 825:66). På Mickos tvättades gårdens 25–30 får vid forsen, där byns barn skulle stå och vakta dem (SLS 825:69). Det var äldre barn som tvättade fåren. När de sedan klipptes bands deras ben med ett strumpeband (SLS 825:64). Det här betyder att djuren sköttes varligt men bands vid den svåra klippningen med fårsaxar. Här gällde det att varken djur eller klippare skulle skadas vid häftiga rörelser. Ofta var det utomstående som klippte fåren, så kallat löst folk (SLS 825:62), men det var många flickor som hjälpte till (SLS 825:61). På en del gårdar, som på Mickos, var det värdinnan själv som klippte fåren (SLS 825:69).

*Får vid ett gammalt fähus
eller stall på Ollas, Söderby
i Pellinge på 1920-talet.
Foto av Gunnar Landtman.*

I de tidsrum som gårdarna omfattade var tiden, dagordningen och olika tidpunkter under året helt styrande för de praktiker som utfördes. På somrarna var djurens plats i skogen, på vintrarna i fähus och fårhus. Under båda perioderna inleddes och avslutades dagen med djurskötsel. Den var en oundviklig del av vardagen och på sätt och vis gick djurens skötsel till och med före att se till att bondfamiljen och tjänstefolket fick sin föda. Mjölkningsen hade sin egen rytm, som inte kunde rubbas utan att korna blev oroliga. För kvinnorna innebar det ständiga förflyttningar från stugan till fähuset och tillbaka. I fähuset fanns vissa oundgängliga redskap som gödselgrepen och ämbaren för vatten. Handlingarna hade alltid en målsättning: att stilla (utfodra) djuren och mjölka korna, och detta var i sin tur för att upprätthålla självförsörjningen och försörjningen över huvud taget.

Man gjorde helt enkelt samma saker varje dag och man gjorde liknande saker som man gjorde på andra bondgårdar. *Oskrivna regler, schemaläggning av tiden och arbetsfördelning* verkar vara nyckelorden. Det uppstår koordinering av rytmer, sekvenser och en periodicitet i tiden när man är delaktig i liknande verksamheter och organiserar dem på liknande sätt (Schatzki 2009:41–43). En viktig fråga att undersöka blir på vilket sätt djurhållningen påverkade rytmen och perioderna på bondgården, som i sin tur följde årstiderna. De olika årstiderna innebar helt skilda arbeten, och vädret spelade också en roll

för när en ny period började. Reglerna måste ge vika om omständigheterna och djuren så krävde.

MJÖLKHANTERINGEN OCH SLAKTEN

Den tidiga mjölkhushållningen var indelad i själva husdjursskötseln, som beskrivits i det föregående, och mjölkhanteringen, som kort behandlas här. Mjölkhanteringen skedde i skilda utrymmen. Den var viktig för att den förde till slutmålet; mjölken och smöret var ju det man strävade efter. Mjölken "sattes i byttor och bunkar att stå tills den surnade, och sötmjölken fick man inte mycket av" (SLS 825:254). Mjölmängderna man fick med den utfodring man hade var blygsam, "för det mesta 3 liter mjölk åt gången" (SLS 825:259). Smöret kärnades tre gånger i veckan och det skedde i stugan (SLS 825:260–261). Vid beskrivningen av mjölkhanteringen fokuserar informanterna på redskapen, till exempel silarna man silade mjölken med.

Också när sageskvinnorna beskriver mjölkningen berättar de mera om stävarna och ämbaren än om hur mjölkningen gick till. Det är frapperande hur lite uppgifter det finns om själva mjölkandet, troligen uppfattades frågan som för självklar. Inte heller förhållandet till korna kommer fram. På bilder av kvinnor som mjölkar kor ser man den konventionella uppställningen: kvinnan på en pall med en stäva eller ett ämbar i famnen. Här fanns den möjlighet till närkontakt, som kan ha skapat ett förtroendefullt förhållande mellan människa och djur.

Men djurens ägare var även tvungna att förhålla sig osentimentalt till sina djur, för de hölls även för köttets skull. Lappträskmaterialet innehåller hägkomster om slakten och inställningen till den:

Vid sekelskiftet och ända fram till 20-talet var man på landet beroende av sin egen köttproduktion. Alla olika slag av kött, nöt, kalv, svin, fårkött fick man från egna djur. Detta föranledde att man dels födde upp för slaktändamål, gödde i väntan på slakttider. Eller också utgallrades äldre djur som inte längre var produktiva. Detta särskilt ifråga om nötkreatur. Äldre får blev alltid sämre i sin ullskörd, och köttet försämrades också och gick inte längre så bra till avsalu [...] Utöver det egna stora behovet av olika slag av kött, så måste djuren som handelsvara utgöra en del av inkomsten på gården, inte sällan i äldre tid den enda verkligt fasta inkomsten, då skogen och jorden blott gav för eget behov. Som barn minns jag mycket väl hur viktigt det var med göddjuren och hur noggrant man följde med köttvarornas torgpris. Ifråga om utgallringsdjur var åldern mycket olika, även många andra faktorer inverkade, dräktighetsförmå-

gan, produktion ifråga om mjölk för korna, ull för fåren och ägg för hönsen. (SLS 846:28–30, Lappträsk)

Oktober var slaktmånaden. Kvinnfolk som var dristiga (*dristo*) slaktade kalvar och grisar. "På Kamars slaktades i bastun som eldades vid slaktdagen, i farstun slaktades får och svin och någon kviga också. Med fåren är det så *ynko* [ynkligt], när det slaktas" (SLS 825:109). För slakten anlidade man också utomstående hjälp och att det var ett mödosamt arbete framgår av att Sigge Strömbergs traditionsuppteckningar om slakten omfattar tjugo sidor.

BOSKAPSHÅLLNINGEN I LASSFOLK I PURMO

Vid sekelskiftet och in på 1920-talet var det naturbundna och lokala fodret hö, halm och olika slag av sörpå det huvudsakliga för boskapen också i Lassfolk i Purmo. I Purmo sockens historia beskriver Ann-Catrin Östman (2000) med etnografisk blick boskapskötseln under slutet av 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Kutymerna liknar de som fanns i Lappträsk. Under värdinnans ledning utfodrades djuren, höet och halmen sveptes och fördelades åt korna. Arbetsmässigt var uppdelningen mellan manliga och kvinnliga sysslor helt klar. Männens uppgift var att sköta hästarna och jordbruket, kvinnornas att sköta korna, fåren, grisarna och fjäderfäna i deras olika byggnader.

Mjölkningsarbetet var den mest kontinuerliga av gårdens uppgifter, vilket betydde tidig väckning och sent kvällsarbete för kvinnorna. Ransonen av hö och halm kallades här "jävna" och den foderblandning som gavs mjölkkorna kallades "döjdo". Under mellankrigstiden tillkom blandsäd, foderärter och foderrovor. I svenska Österbotten påbörjades tidigt kursverksamhet i kreaturskötsel och på 1920-talet drev lantbrukssällskapet en ambulerande kreatursköterskola. Foderodling, gödsling, utfodring, förädling och bokföring var det som lärdes ut. Först på 1950-talet blev mjölkningsmaskiner vanliga (Östman 2000:138–149).

Från Lassfolk by får man via intervjuerna från decennieskiftet 1980 en klar bild av hurdana djuruppsättningar bondgårdarna hade haft.⁵ En gård var avvikande, det var gården Lassfolk, stomhemmanet, som "innan det blev skifte hade hela trettio kor och fyrtio ungdjur och kalvar och fyrtio får" (SLS 1295). Men vanligare var det med 10–15 kor.

Om man utgår från det tidiga 1900-talet med de nya stenladugårdarna i Lassfolk kan man ana en ny målinriktning. Man hade förnyade metoder för utfodring. Det var fråga om stora projekt för framtiden, men hur långt man

---

5 Här gjorde jag tio intervjuer som deltagare i ett stort fältarbete.

avsåg att de skulle verka framgår inte. Utvecklingen kan bara följas i efterhand. Lassfolk gård, som den största gården, hade mjölkningsmaskin redan på 1920-talet. Fähusets första våning var byggd av sten och den andra timrad och rödmålad. Andra våningen var höskulle. "Fähuset har plats för 40 kor samt kalvar. Under fähuset finns en gödsellada, luckor i golvet finns för att gödseln skall kunna fösas ner dit", berättades det under fältarbetet 1980 (SLS 1295). Från en av gårdarna i Lassfolk berättar värdinnan om förhållandena när hon var barn på 1910-talet:

Det var kvinnfolket i huset tillsammans med två pigor (Anna, hennes syster, och modern samt två tjänarinnor) som skötte korna. Modern var ansvarig för djuren, utom hästarna. Korna mjölkades först för hand och man behöll den mjölk man behövde. Resten fördes till mejeriet i Purmo. Litet grädde behöll man också. Smör fick man tillbaka från mejeriet.

På sommaren var korna på fäbod i Finnabba. Där bodde Anna med mor, farmor och syster hela sommaren. Alla kor togs inte med till fäboden, de var mest sinkor, dvs. kor som skulle kalva på hösten. De fick bra bete på fäboden. Modern försökte få korna att kalva på hösten, då hade de mjölk hela vintern. På Finnabba fanns gärdesgårdar och tjurar och får och kalvar fick ströva fritt innanför dem. Men de kom hem till natten i alla fall. – De andra korna betade nära gården.

I oktober slaktade man. Modern slaktade får och grisen. För att slakta kon kom en slaktare. Man slaktade 18 får varje höst samt en ko. Grisen slaktades till jul. På våren slaktade man en gris och något får. Spädkalvar slaktade man när man ville ha färskt kött. (SLS 1295, Anna Lassfolk, f. 1897, Lassfolk, Purmo)

Uppsättningen djur var stor, man höll reda på kalvandet, gjorde åtskillnad mellan olika ålders djur och samlade dem i grupper som sköttes på olika sätt, antingen på hemmanet eller på fäboden. Närmare uppgifter om skötseln ges inte, däremot nog om utfodringen: "hö, halm, mjöl och rovor åt korna och mjölk, vatten och hö åt fåren, samt litet löv. Fäboden hade man till 1970". Om djurbeståndet på en mindre gård berättas:

Vi hade 7–10 mjölkande kor, ungdjuren kunde vara 6–7 (3 kalvar och 3 kvigor). Till en början hade vi också får, 5–8 får, men vi gjorde oss av med dem på 1970-talet. Fåren hölls i fähuset till vänster i stängda bås. De skulle klippas två gånger i året. Andra gjorde det tre gånger. De klipptes en gång före midsommar och en gång på hösten då vi tog in dem. I stallet hade vi en del (djur) för det rymdes inte i fähuset. Så hade vi 2–3 grisar,

först i fähuset och sedan i stallet. Till en början hade vi två hästar (1955), senare bara en. (SLS 1295, Birgit Ede, f. 1922, Lassfolk, Purmo)

Utöver antalet djur får vi veta hur länge man hade dem och var de fick plats, men bara något om skötseln och dess perioder. Det viktiga i sammanhanget är att ägarna ger information om djuren på ett sätt som ringar in dem, vart och ett djurslag för sig. Uppräkningarna visar att man visste exakt vilka djur man hade och att man gott kunde känna sina djur rätt väl. Också korna kunde känna sina ägare och skötare. Kor anses tydligt kunna känna igen kring tio människor. Målsättningen med djuren kommer fram rätt krasst när informanten berättar om slakten, men berättelsen vittnar om hur viktigt det var att ta vara på köttet:

Slakten var för det mesta på hösten, men ibland annars också. Ibland köpte man fläsk och malet kött. Det var inte mycket korv då ännu. Slakten skedde när det var kallare. Före kriget slaktade man en mulla och julgrisen kanske tidigare. Före frysboxen (vi fick frysbox 1968 och kylskåp 1964) saltades köttet. I vanliga fall hade vi köttet i spannmålsboden i olika tinor, först både kudde och mulla och sen bara svinet. Till en början hade vi också får och då slaktades också får. (SLS 1295:20, Birgit Ede, f. 1922, Lassfolk, Purmo)

Här innebär slakten att bekanta djur hade dödats och sedan behandlats på olika sätt för att på olika sätt kunna förvaras. Tonen är osentimental och den här och liknande sakliga beskrivningar visar att den kommunikativa kontakten var bruten och att djuren nu bara behandlades som olika slags kött. Frysningen innebar en oerhörd lättnad i köttanvändningen.

Djurhållningen i Lassfolk var en viktig del av gårdsbruket intill tiden för vårt fältarbete. Inga detaljerade uppgifter om fodergivor och mjölkningsprocedurer finns i intervjumaterialet, som i mycket högre grad är ägnat andra kvinnliga arbeten. I redogörelser för dagordningen anges djurhållningen med ordet fähuset. Det är tydligt att en stor skiljelinje gick mellan exempelvis textarbetet i hemmet och djurskötseln, som skedde i ett annat rum, kanske även mentalt. Fähuset och hemmet utgjorde till och med skilda tidsrum fastän de var så beroende av varandra. Det ena uteslöt det andra, och det som här blir den rituella åtskillnaden är klädombytet, som ibland nämns. Man hade skilda kläder i ladugården och ofta täckte man också håret. Orsaken var lukten som fastnade i hår och kläder.

På den stora gården Lassfolk skulle man vid decennieskiftet 1980 installera en mjölk tank i ett tomt rum intill ladugården. Den bästa inblicken i 1980-talets djurhållning får vi från denna gård, där följande generation hade

tagit över djurhållningen. Paret hade fått den gamla gården i arv med ett stort fähus. Nu hade de 12 kor och 35 djur sammanlagt med kvigor och kalvar inberäknade. Det var bara de två som arbetade på gården. Dygnsrytmen var något förändrad jämfört med den som omnämns från Lappträsk vid seklets början:

5.30 kaffe
6.00 ladugården
8.30 morgonmål med kaffe, gröt
Hushållsgöromål
12.00–12.30 huvudmål: potatis med kött, efterrätt
Hushållsgöromål
15.00 kaffe
16.00 mejeribilen
16.30 välling och sånt
17.00 ladugården

Däremot var gödselmockandet, mjölkningen och utfodringen ganska likadana som tidigare, förutom att mjölkmaskinen underlättade arbetet och höet fanns i balar, som var lätta att handskas med. Arbetet tog två och en halv timme på morgonen och två timmar på kvällen. Regelmässigheten, schemaläggningen av dagen och arbetsfördelningen fungerade enligt liknande mönster som vid seklets början, men nu delades arbetet mellan man och hustru.

Både djurens utfodring och mejeribilen styrde dagsrytmen. Efterarbetet med att kyla mjölken och föra den till sin egen mjölkbrygga, där mejeribilen avhämtade den, tog sin tid. Från och med 1960-talet hade byn en gemensam brygga (SLS 1295:40–42). Redan på 1950-talet hade könsuppdelningen i arbetet upphört och man och kvinna arbetade sida vid sida:

Sanfrid och jag var båda i föuset, Sanfrid mjölkade för maskin och jag för hand. Jag gav mest hö åt ungdjuren fast det egentligen inte var någon uppdelning. Mjölkmaskinen fanns redan 1955. Om sommaren hade vi in korna vid mjölken och så släpptes de ut till natten. Hade vi dem längre borta mjölkade vi för hand. (SLS 1295:21, Birgit Ede, f. 1922, Lassfolk, Purmo)

SKOGEN OCH BETENA

Betesperioden pågick enligt tradition i Finland, också i de svenska trakterna, i tre–fyra månader. Höstens, vinterns och vårens rumsliga utgångspunkt ändrades i ett slag när djuren släpptes ut på bete, vilket vid seklets början

oftast skedde i maj. Djuren blev bekanta med gårdarnas marker och utmarker – under sina vandringar rörde de sig i flockar eller skockar. På utmarkerna fanns det bete för husdjuren och genom att skapa egna stigar tog de områdena i besittning. Detta var ett mycket omdebatterat utnyttjande av skogen, som både skogsbrukets och jordbrukets representanter ville stävja helt (Hellas 2003; Rancken 2003).⁶

Både i Lassfolk och i byarna i Lappträsk var vallning allmänt. I Österbotten flyttades djuren ofta ut till en fåbod i skogen och koskötarna följde med och bodde där. Också i Lappträsk var det vanligt att både kor och får fördes ut i skogen. Då djuren fördes ut på bete var det en gemensam angelägenhet i byarna i Lappträsk. Alla gårdar i byn följde samma tidsordning för dagen. Vallning förekom oftast i skogen, som hade utvecklats till ett helt eget tidsrum. I skogen var korna och fåren också utsatta för fara, nämligen varg och björn (se kapitlet om jakt i första volymen av denna bokserie). Det viktigaste sättet att skydda husdjuren var att hålla dem tama också under betesperioden. Tama djur tydde sig till människan. Det var därför viktigt att upprätthålla bandet mellan skötare och djur under vintern. Med mjölkningen av korna kvarhölls bandet dagligen också på sommaren, oftast så att de togs hem för mjölkningen och natten, medan det var svårare att hålla fåren tama. Från Esse, Purmos grannsocken, ger "Kovisan" besked om hur korna fördes hem med hjälp av skällkon:

Skällkon i spetsen, alla korna kliva / pojken med sitt spö har knog att hem
dem driva / stigen är trampad, hemma lagårn väntar / kvällssolen lyser
röd, nu sista backen släntar. / Dörrn är öppen, skällkon först, och efter
den, traska, en och en / alla kossor till sin plats / uti sitt bås, så dörrn i
lås. (SLS 1437, Olof Vibergh, Esse)

Skällkon utmärker sig som ledaren, medan de enskilda korna betraktas "en och en" och det uppges att de har eget bås. Också fåren betraktades som individer, åtminstone i den mån att var och en kände igen sina egna får.

---

⁶ På 1880-talet fanns det 1,6 miljoner hektar ängar i Finland medan åkrarnas areal var under 0,8 miljoner. Ännu år 1900 rörde sig i Finland på naturängar, på svedjemarker och i skogen nästan en och halv miljon (1,4) kor, nästan en miljon får och 300 000 hästar, sammanlagt närmare tre miljoner djur. Under 1920-talet hade ängsmarken minskat till under 600 000 hektar, men djuren betade fortfarande fritt också utanför åker och äng, det vill säga i skogen. (Soininen 1974; Hellas 2003)

Fram till dess insamlades också fodret från ängar, stränder och kärr, och först så småningom ökade åkrar med vall. I den första riksskogstaxeringen på 1920-talet konstaterades att 25 procent av privatskogarna i södra Finland var skogsbeten och hagmarker och ännu 1939 var närmare 50 procent av lundskogarna skogsbeten. Inom skogsbrukskretsar hade man redan i slutet av 1800-talet blivit mycket kritiskt inställd till skogsbetena och ville få korna ut ur skogen. Det här stötte på motstånd bland torpare och småbönder, för vilka skogsbetena var av största vikt. (Hellas 2003; Rancken 2003)

Djuren fick sällan röra sig helt fritt i skogen. Från Lappträsk berättas: "Om våren när fåren släpptes ut måste de vallas. Allas får tillsammans, en duktig trupp med barn som skrek och skråla och vakta för vargen i skogen upp mot Lindkoski. När rågen var sådd på hösten började man föra fåren till skogen." (SLS 825:68) När korna vallades måste man se till att de inte orsakade någon skada. Från Lappträsk finns en skildring av en *vallbisis* arbete:

Korna släpps ut och leds förbi mangården i Saxby, Borgå. Foto av Gabriel Nikander 1914.

Här på Hopenbacka hade vi en vallgubbe Holmqvist som tills storskiftet var genomfört 1910–1912 skötte om de flesta av gårdarnas kor när de gick på sommarbete antingen i skogen eller på de gamla ängarna. Vallgubben tog hand om korna strax efter mjölkningen hemma i fägårdarna och förde ut dem till vallning och bete. Man hade vanligtvis korna hemma under natten för det var bekvämt för kvinnfolket på gårdarna. Varje morgon blåste han vid bron i sitt horn i sin lur eller sitt vallhorn. Detta ljud kände korna så väl att det bara var att lossa på grindar och lod och de strömmade från gårdarna tills gubben inräknat dem så att alla var med. Han kände väl sina djur och visste strax från vilka gårdar de eventuellt fördröjt, även vad korna hette ehuru de kunde räknas till minst ett 60–70-tal. Med något tut då och då i vallhornet höll han kuddflocken samman på sin väg ut till betesmarkerna. Var det någon som hade lust att trilskas så behövde han bara närma sig djuret och tuta ett slag och kon sällade sig strax till sina kamrater. Om kvällarna behövde han bara ställa sig vid vars och ens fägårdsg grind och blåsa sin signal och just den gårdens kor sorterade sig ifrån de övriga och gick snällt in i sin nattfälla. Allt detta med hjälp av valluren och vissa tutningar som djuren vant sig vid och lärt känna [...]

Så kunde han berätta de mest fantastiska historier ifrån sina upplevelser i [under] valldagarna. Om alla möjliga djur han sett och fasliga faror som ibland djuren anade, men oftast kunde räddas ifrån. (SLS 846:I, 7–8)

Här framgår samspelet mellan djur och människa sällsynt väl, och även hur korna också kände till de oskrivna reglerna för hur de skulle röra sig och på en signal söka sig hemåt. Det framgår också hur korna genom att trilskas kunde sätta vallbisin (vallgubben) på prov. Att han kunde ha ett så gott handlag med djuren bottnade också i *deras* förmåga att uppfatta hans signaler och lyda dem. Med orden "uppfatta" och "lyda" närmar vi oss en förståelse av hur samspelet "upplevdes" av djuren. Korna hade vant sig vid att lyda, då de hade förtroende för sina skötare. De visste att de skulle mjölkas i sin egen

gård. Ur berättelsen om vallningen framgår också att varje gård följde samma tidsordning för dagen; vallningen började och slutade vid samma tider för alla.⁷

Här framgår inte i vilka marker vallbisin rörde sig, men ofta var betena gärdade. En uppgift om att det var "svårt att vara vallhjon åt vallbisin. Korna gick långt bort" tyder på att korna ändå rymde (SLS 825:155). Alla

Korna flyttas med båt ut till sommarbete i Kackur i Larsmo på Ragna Ahlbäcks foto från 1957. De leds in av en kvinna vid båten. Korna söker sig till den plats där det redan finns andra djur i flocken.

⁷ Ett annat tidsrum var fårbetena. I *Husmodern* 1930 framhåller man att det finska fåret är "förojsamt" i fråga om utfodring, med god förmåga att tillgodogöra sig bete. Om betena sägs att "fåren trivas bäst på höglänta beten med kort bladrikt gräs i soligt läge" (Beaurain 1935:147). Från Lappträsk finns en uppgift att "fåren var ute två veckor före korna, 18 maj" (SLS 825:140).

byar hade inte heller vallning. En informant från en gård i Bäckby berättar att man själv förde ut korna:

Korna vallades inte i skogen. De fick gå för sig själva ut, sökte sig hem på kvällen. Vår pappa brukade gå och hämta hem dem. I Bäckby ingen vall-bisi. (SLS 825:63, "Karlssonskan", Bäckby, Lappträsk)

Övergången från det ena tidsrummet, fähuset, till det andra, skogen, och tillbaka, var vanligen behäftat med vissa riter, som till skillnad från den dagliga djurskötseln har intresserat folklivsforskarna i hög grad. Skogen var farlig och man sökte trygga kornas väl och deras dagliga återkomst för att mjölkas med olika bruk, vilket även har fotograferats under fältarbeten.

Ett speciellt förhållande under sommarperioden utgjorde fäbodväsendet, som förekom i Österbotten (Björklund 1981). Fäbodan anlades oftast på ett visst avstånd från byn om tillgången till beten inte var tillräcklig i närheten av byn. Genom fäbodarna kom man närmare skogen, där djuren fick de beten de behövde (Björklund 1981:284). Det innebar på sätt och vis att man förflyttade en simulering av gården ut i skogen, och därmed uppkom ett ytterligare tidsrum. Den gamla Lassfolk-värdinnan berättar:

Korna fördes alltid till Finnabba och där var alltid två kvinnor med dem. Två svägerskor och två sonhustrur och husmor turade om en vecka i taget. Alltid åtminstone en kvinna i huvudgården. Hem till höbärgningen och skörd för dagen. Då åkrarna var nära Finnabba åt hela folket där. Fem-sex kor hemma och 28 på Finnabba. (SLS 1295, Anna Lassfolk, f. 1897, Lassfolk, Purmo)

I en film från fäbodan i Larsmo norr om Jakobstad, filmad av Ragna Ahlbäck 1957, framgår att fäbodarna omfattade små stugor och små ladugårdar omslutna av betesmark. När korna till hösten skulle fraktas hem i båt, föstes de in i båten av bestämda men hovsamma ledsagare, både manliga och kvinnliga. Att flyttningen gick så väl berodde också på att det fanns så många människor på plats som hjälpte till (SLS 694).

KOMMUNIKATIVA KONTAKTER

Ann-Catrin Östman har i sin avhandling *Mjölk och jord* lyft fram att arbetet i fähuset förringades av informanter genom att det kallades för "sysslor" (Östman 2000:149–150). Det har säkert delvis berott på att intervjuarna bara i sällsynta fall har uppmärksammat att den dagliga skötseln var ett samarbete mellan människor och djur. I berättelserna om vallningen och fårklipp-

ningen ser man i högre grad hur samspelet närmar djuren och människan till varandra. Förekomsten av husdjur och deras skötsel har varit så självklart att man inte har ansett det viktigt att bena ut någon "inställning" till arbetet i fähuset. I jämförelse med andra seder och bruk har det uppfattats som för alldagligt och kanske till och med för "primitivt" för att noteras i detalj.

Vid en utfrågning om vilka namn djuren haft har man ändå kommit in på samspelet. Här blev svaren oftast att fåren inte hade egna namn, utom i undantagsfall som Bingo, Bamse och Skällomummo. Däremot hade korna speciella konamn, ofta slutande på -gås (Lillgås och Hjärtergås), -ros (Majros, Silverros) eller bara på -o (Plätto, Myntto, Vippon), eller korta slagkraftiga namn som Bruna, Strimma, Prinssa och Stolta, som ofta kunde syfta på kornas utseende eller beteende (SLS 1437:32–48). I *Lappträsk historia* från 1920 räknas över sextio historiska konamn upp, som förutom leden -ros och -gås har slutleden -lu. Konamnen är genomgående positiva och till och med kärleksfulla, som Gullana, Lyckana och Pärla. Anders Allardt nämner Hjärtlå, Fridlå, Nåtta, Sköna och Stjärna (Allardt 1920:127). Man har velat peka på kornas karaktär, deras sköna utseende eller präktighet. Allmänna kriterier kunde vara "färg, beteende, ankomstdag, namnsdag, årstid, bibliska namn, familjemedlems namn och bemärkt persons namn" (jfr Tervo 2004:114). När kor bytte ägare behöll de sina namn (SLS 1437:45, 48). Vid namngivningen fick barn ofta vara med och under 1900-talets gång blev ordinära kvinnonamn för kor småningom också gångbara (SLS 1437:3–48, 788).

Namnet särskiljer varje ko från de andra och gör kon till en individ (Tervo 2004:113). Namngivningen signalerar att man har värnat om de enskilda djuren, man har kunnat tala om dem, tala till dem och till och med tala med dem. Med namn skapas en särskild relation, just genom att bruket av namn gör relationen personlig; namnen binder samman. Ofta nämner man kornas namn när man klappar dem. Dessutom har namnen ur kornas synpunkt den betydelsen att de blir igenkända. Skötarna har kunnat kalla på dem genom att ropa deras namn, de har kunnat lystra, och så har ett samarbete kunnat fungera. I Esse ropade man:

Kooma taan koddona koom kooma taan Blomman, Pärla, Äppla och Rågos koom siio. Så brukade man på Esse dialekt kalla på sina kor när de skulle föras till och från bete på morgonen och kvällen. En och var ko kände igen sina namn, namnet var en viktig sak, varför man gav dem ett riktigt namn. (SLS 1437:48, Bertel Mård, f. 1920, Esse)

Ur skötselns synpunkt betyder de enskilda konamnen att man kunde hålla reda på korna och deras kalvningar och uppföra olika slags statistik över dem och deras mjölkning. En alldeles särskild kutym skapades genom de

lockrop man hade för kossorna, som det från Esse ovan. Bo Lönnqvist och Marianne Schauman har undersökt lockropen i Lappträsk och här kommer inställningen till djuren sällsynt väl fram:

Fåren tyckte om att tvättas. Det var i juli. Man ropade på dem när man gick efter dem och när man förde ut dem. Så stod man redan i kätten och talade med dem och så hade man alltid bröd med. Vi hade ett fårhus. Man blev ju vän med dem och sen med den där gambeltackan blev man ju riktig god vän. De var ju liksom en som var ledare för dem. Man ropade "tacka, tacka, tacka, tackorna" och hela tiden när man förde ut dem hade man det för sig och de kom så efter det där ropet. Och när man kallade på kalvarna – de var ju så dumma först när de kom ut om våren – så ropade man "prutt, pruttarna" och nog kom dom också. Dom lär nog sig, djuren. På kuddorna ropade man "kuddorna, kom kom" och deras namn, när man sökte dem i storskogen. När det började bli kväll och juvret var fullt så ville dom ju hem. (SLS 2269, band 1968:32, Anna Rockas, f. 1901)

Nya forskningsresultat har visat att kor kommunicerar sinsemellan och kan uttrycka till exempel spänning, upphetsning, engagemang, stress och sorg (Green et al. 2019). Under lång samvaro med kor lär man sig hur de kommunicerar och detta har säkert gällt koskötarna både i Lappträsk och i Lassfolk.

Om man utifrån en posthumanistisk synvinkel ser på bondgårdens värld, var den hierarkiskt uppbyggd och präglad av inre regler, vilket kom till uttryck i hur arbetet var organiserat och vilka kroppsliga arbeten som var tilldelade vem (jfr Schatzki 2001:48). När de kroppsliga arbetena gällde djuren involverade de också djurens kroppar. Vid utfordring, mjölkning och klippning av får är hudkontakten med. Vid flyttningen av djuren från fåboden såg man att skötarna inte skyggade för djurens kroppar. Man kan räkna med att det också förekom kroppskontakt i form av att man klappade djuren på huvudet, strök dem över ryggen och så vidare, litet i förbifarten under arbetet.

Eftersom praktikerna förändrades över tid – fåhusen blev större och modern teknologi ändrade arbetet – är det angeläget att undersöka om det innebär en förändring i inställningen till djur. Parallellt med debatten om förhållandet till kött som föda har det pågått en debatt om inställningen till djurens välbefinnande.

I det föregående har relationen djur–människa analyserats på basen av det knapphändiga material som finns att tillgå om djurhållningen på bondgårdar i det svenska Finland under 1900-talet. Enligt nutida posthumanistiskt tänkande gör man inte längre primärt indelningar i jaget och andra, subjekt och objekt, kropp och själ, samhälle och natur, organiskt och teknologiskt, på samma sätt som i tidigare forskning (Wolfe 2010). Hur sådana dikotomier

kan ha uppfattats i Lassfolk och i Lappträsk går inte att utröna på basen av det tillgängliga materialet. Däremot torde man i den tidiga folkliga djurhållningen ha gjort stor skillnad mellan egna djur och andras.

NÄR DJUREN ÖKAR OCH BETESMARKERNA LIGGER ÖDE

På vilket sätt djurhållningen förändrades i Lassfolk på 1980-talet kan utläsas ur en redogörelse av en representant för en äldre generation. Sonen och svärdottern hade 25 kor och 25 ungdjur, det vill säga 50 djur sammanlagt, rörmjolkning och tank:

De är bara två personer. Själva arbetet är lättare. Äldsta pojken, 12 år, kör nog traktor. Nuförtiden är det så litet folk. Förr fick man alltid dagkarlar, men inte nu mera. Resten av folket har farit bort. Det är maskinerna som lagar folk arbetslösa. Avbrytare kan man få till ladugården, men det är nog svårt. Karl Anders och frun har inte haft semester, de ligger på för fullt. Inte kan de fara bort när de har kor. (SLS 1295:19, Elna Lasén, f. 1902, Lassfolk, Purmo)

Det framgår att det är ett stort ansvar att ha djur och det ansvaret över-skuggar andra dimensioner av djurhållningen. Kreaturshållningen i Lassfolk som helhet led ändå mot sitt slut på 1980-talet. Stenladugårdarna var mörka och otidsenliga, trots att de var relativt stora och hade varit riktigt moderna då de byggdes. Hur rummet var inrättat betydde mycket för besluten om att upphöra.

I mitt bidrag har en hypotes om tydliga relationer till husdjuren tagits som en utgångspunkt och utretts enligt hur enskilda handlingar var organiserade. Det var via de dagliga kontakterna som ett förtroendefullt förhållande mellan människa och djur kunde byggas upp. Det är frapperande hur många av gårdens och byns människor som var involverade i djurhållningen. Det kollektiva och det för gårdarna enskilda ingick också i ett samspel. När alla gårdar hade liknande hierarkier och liknande besättningar djur, var ett samarbete möjligt. Samarbetet accentuerades under betesperioden, då många kreatur kunde samsas om skogsmarkerna. Under vinterhalvåret riktade man sig inåt: varje gård hade sina fåhus att sköta.⁸

⁸ Det finns intressanta uppgifter som berör olikheter i djuruppfödningen mellan de evakuerade karelarna (från områden som tillföll Sovjetunionen efter vinter- och fortsättningskrigen) och gårdarna i sydöstra Finland och Österbotten, där de placerades. Karelarna var ännu på 1930-talet vana vid att nyttja skogsbeten, medan det för västra Finlands del främst var ängar som nyttjades för beten. Dyngan hade i Karelen, i likhet med hur praktiken var i fårhusen i Lappträsk, samlats hela vintern och tömdes bara två gånger om året (i mars-april och när djuren släpptes ut), medan korna i västra Fin-

En kort blick på kreaturshållningen på Ranckens ranch i Kovjoki, Nykarleby och hos Crista Hällfors i Lappträsk i nutid (kring decennieskiftet 2020) ger perspektiv på det analyserade äldre materialet.⁹ Socknarna är de samma som de tidigare behandlade. Ranckens ranch har 130 mjölkkor plus kvigor och kalvar, totalt 260 djur. Gården sköts av Carita Häger, hennes man och son. Crista Hällfors hade 2020 80 kor i ett robotfähus som blivit färdigt 2019, med plats för 140 (Granlund 2016:65; Korpela-Kosonen 2020:31). Det som robotfähusen har revolutionerat är att ingen strikt dagordning enligt mjölkningsdags för korna längre behöver följas. Trots tiofald fler kor minskar arbetstiden (Kantola 2020:11). Korna kan själva välja när de vill gå och mjölkas av roboten, oftast tre gånger om dagen. Varje ko har en sensor runt halsen, som gör att roboten känner igen henne. Det är bara några kor som ibland måste schasas i väg till roboten. Kalvar och ungdjur behöver utfodras via utportionerade hinkar försedda med gummispenar, berättar Carita Häger i Kovjoki. Kvigorna har fått plats i den gamla ladugården (Granlund 2016:68–69). Utfodring och mjölkhantering sker automatiskt så att man via ett datorprogram ständigt kan ha uppsikt över bådadera.

För den mjölk Crista Hällfors levererar kräver mjölkuppköparen att korna utfodras sojafritt, det vill säga enbart med inhemsk ryps och raps samt egen vall. Därtill kan korna få en foderblandning, till exempel en ärt-spannmålblandning, malet korn eller havre, samt mineraler. Utfodringen sker oftast med en portion som räcker hela dagen. Med den sojafria dieten strävar man till ett hållbart jordbruk och att komma kundernas preferenser till mötes (Korpela-Kosonen 2020:30–36). Carita Häger avrundar sin beskrivning med att konstatera:

Nu har jag mera fokus på djuren. Det är roligt att se att de mår bra och följa med hur de växer och utvecklas och börjar mjölka. Då man tycker om djur är det roligt att få arbeta med korna. Det är mycket omväxlande. Man vet aldrig hur dagen kommer att se ut. (Granlund 2016:73)

---

land stod fjättrade på betong- eller trägolv som rengjordes dagligen. Karelarna förundrade sig över den rikliga förekomsten av stenladugårdar och stora ladugårdar på herrgårdarna, men bland evakuerade från södra Karelen finns också uppgifter om hur modern djurhållningen var i Viborgstrakten, med inriktning på ostproduktion i mejerierna (Sallinen-Gimpl 1994, kap. 5.5.4.). Både i sekelskiftets och i 1920-talets Lappträsk, och även bland de evakuerade karelarna, var den naturbundna och lokala utfodringen med olika slags sörpa vanlig, medan karelarna alltid var mera frikostiga med enbart hö som huvudsakligt foder (Sallinen-Gimpl 1994).

- 9 Under de tretton första åren av medlemskap i Europeiska unionen, 1995–2008, gick antalet gårdar i Finland ned med tre procent per år. Medeltalen för areal och kor per gård ökade med 50 procent respektive 97 procent under samma tid (Niemi & Ahlstedt 2009). Produktionen av mjölk förblev på ungefär samma nivå, men kom från större lantbruk med effektivare produktionsmetoder och modern teknologi (Heikkilä & Pietola 2005).

Förhållandet mellan land och stad har blivit problematiskt med stigande matpriser och jordbrukets lönsamhet är allt mera hotad. Situationen upplevs ibland av dagens jordbrukare som tröstlös. Det tunga arbetet ligger nu på allt färre axlar. Ett Twittermeddelande från en mjölkgård, citerat i en kolumn av Hilka Olkinuora i *Hufvudstadsbladet* i februari 2020, visar att djuren har en stor betydelse för sina ägare:

En av dessa morgnar, livet flyter förbi, jordbruket deprimerar mig. Ingen behöver mig och mitt arbete. Känner mig dum och gammal. Sitter, andas, låter bli. En tår. Och sedan minns jag mina djur. Någon behöver mig – åtminstone idag. Jag fortsätter.

Som en följd av ett mera endimensionellt jordbruk, ofta utan djur, har det skett en minskning i biodiversiteten, det vill säga den biologiska mångfalden. De mest hotade naturmiljöerna i Finland är vårdbiotoperna, till vilka hör lundar, ängar, hagmarker och skogsbeten. Samtliga vårdbiotoper är allvarligt hotade, medan detsamma gäller för 76 procent av skogsmiljöerna, enligt en rapport från Finlands miljöcentral (*Suomen luontotyyppien uhanalaisuus* 2018; Rancken 2003). För att återställa vårdbiotoperna krävs ett samarbete med jordbrukarna och kreatursägarna, hävdar man i rapporten. De facto är det djuren som behövs, men för att få ut djuren på markerna skulle det krävas djurskötare som är villiga att föra ut dem på bete. Frågan om nya presumtiva ängar och skogsmarker har än så länge inte fått någon lösning.

Av Finlands kor får i dag cirka 80 procent gå ute om somrarna, men då gäller det främst bete på vall. Utvecklingen mot stora ensidiga besättningar och det minskade fysiska arbetet är det som mest skiljer läget under det nuvarande seklet från det förra. Vilda betesmarker utnyttjas sällan. Specialiseringen har inneburit att inte bara mångfalden av biotoper-betesmarker minskat, utan också mångfalden av olika djur på en och samma gård. För de ägare av robotfåhus som kämpar vidare, kvarstår vissa kommunikativa praktiker som gör arbetet meningsfullt, men tiden för varje enskilt djur minskar trots allt. Problemet med den biologiska mångfalden i naturen kvarstår också.

Anna-Maria Åström

Småhushållen

– landsbygdens, skärgårdens och städernas hem

Trots att bondehushållen utgjorde ett stort skikt i början av 1900-talet var landsbygdssamhället mångfasetterat, med många olika typer av små hushåll i de svenska socknarna i Finland. Samtidigt hade urbaniseringen redan kommit långt. Att flytta från landsbygden till en småstad, eller till någon av de större städerna, Vasa, Åbo och Helsingfors, var ett val som många ensamstående, par och familjer gjorde redan i början av seklet. Vad de mötte där och hur de inrättade sig är av intresse. De tidsrum som här behandlas daterar sig till perioden 1900–1960, med betoning på tiden före kriget.¹

Eftersom familj och boende här uppfattas som intimt beroende av varandra, utgör ”småhushåll” en helt egen kategori.² Etnologerna har tidigt gjort en skillnad mellan lantliga bondefamiljer och småhushåll (ty. *Kleinfamilien*) och inriktat sig på att studera dem utgående från de närliggande familjerna ägnade sig åt (Weber-Kellerman 1981; Rosenbaum, Hrsg. 1988) och de begränsningar som förekom (Kaschuba 1990). Etnologen Magnus Mörck talar om det eftersträvarsvärda och det möjliga: klyftorna mellan ”vad boendet är och vad det borde vara” (Mörck 1991:16). Eftersom det är svårt att strikt separera olika förhållningssätt till hemmet i vardagen ska här betonas två parallella sätt att förhålla sig. Dels måste man *finna sig i* det inskränkta boendet och göra det bästa av situationen inom ramen för det man hade, dels kunde man sträva efter att bryta sig ut ur de inskränkta förhållandena genom att *utvidga och förnya*.

1 Om skildringarna sedda från dagens perspektiv kan verka rätt extrema har detta kanske delvis att göra med att många informanter valt att skildra sitt boende för att det varit så exceptionellt och marginaliserat att man ville delge sin samtid om hur annorlunda vardagen hade sett sig bara femtio år tidigare. Men också en medvetenhet om sociala skillnader kommer fram i beskrivningarna.

2 Benämningen ”småhushåll” är att föredra framför ”småfamilj”. De småhushåll som behandlas här ska inte förväxlas med moderna kärnfamiljer eller singelhushåll.

Underlag för analysen av boendet i småhushåll är främst alla de svar på Svenska litteratursällskapets frågelista "Boendet på landet" (1988) som även belyste små hem och små hushåll. Även svaren på frågelistan "Livet i staden" (1981) har använts. Materialet består bland annat av skildringar av hus på landsbygden som beboddes av små hantverkarfamiljer, sjömanshushåll och fiskarfamiljer. Inom etnologisk forskning har man kallat sådana hus för *enkelstugor*. I städerna var det fråga om små lägenheter i trä- och stenhus. Varje minnesbild av hemmet pekar i tre riktningar: Hemmet bar med sig det förflutna, nedlagt i möblerna, det levdes i nuet med alla dess rutiner och vanor, och det fanns alltid en framtidshorisont. Hemmet var därför en process. Skildringarna koncentreras till det viktigaste hemmet, barndomshemmet. De flesta beskriver noggrant förändringarna som skedde i hemmet och ofta också sitt första egna hem.

Tillgångarna var starkt begränsade. Wolfgang Kaschuba (1990), som har studerat sekelskiftets Tyskland, menar att många av de mindre hushållen på landsbygden var delaktiga i en "nödkultur". En sådan nödkultur ledde till en behovsorienterad livsföring med omfattande existentiell osäkerhet. Då var boendet ytterst inskränkt så att många personer levde och sov i samma rum. Likaså var inredningen knapp, utöver ett bord med bänkar eller stolar fanns bara några bäddar och kistor, om ens det. Familjerna måste därför ofta orientera sig utåt i enlighet med sina yrken och det bidrog till att hushållen kunde vara mycket olika i sin livsföring.

Arbetsarhushållen hörde till småhushållen. De kunde var "lantliga", det vill säga förekomma i lantlig miljö i städernas utkanter, men småningom bidrog bruksekonomin och urbaniseringen till att allt större skaror arbetssökande flyttade in till bruksorterna och städerna. Då hade det lantliga sambandet mellan arbete och bostad brutits (jfr Kaschuba 1990:20–21). *Egensinne* och *skötsamhet* är två begrepp med vilka man inom nordisk arbetarkulturforskning har försökt beskriva de taktiker som gällde, när arbetare sökte sig en bättre framtid.³ Också upplevelser, erfarenheter och föreställningar, det vill säga sinnenas vittnesbörd är en del av analysen, enligt arbetarkulturforskningen (Nyzell 2007).

Till skillnad från arbetarfamiljerna i städerna, som ofta tvingades flytta på grund av en orolig hyresmarknad, har de arbetare som stannade på landsbygden – och inte heller emigrerade – haft olika strategier för att rota sig. Det som förenar dessa strategier är en förlitan på eget socialt kapital, en strävan

---

3 Intresset för familjeforskning var stort på 1980- och 1990-talen i hela Norden. Inom den arbetarklassforskning som också var livaktig då ägnades arbetarfamiljen och arbetarnas vardag ingående analyser (Pulma, red. 1991, Ambjörnsson 1988, Magnusson 1988, Skarin Frykman 1990, Franzén 1992 och Nyzell 2007).

till oberoende och en stark betoning på både självförsörjning och händighet (Åström 1990). För arbetarna i städerna satte utvecklingen under 1940-talet och framför allt under de decennier som följde avtryck i boendet. Nu lanserades nämligen en bostadspolitik som främjade förortsbyggnation och utökad boendekomfort (Saarikangas 2002). Svaren på frågelistorna "Boendet på landet" och "Livet i staden" ger möjlighet att undersöka helt olika erfarenheter av att bo trångt i små bostäder.⁴

På samma sätt som för bondemiljöerna, som skildras i kapitlets första del, ska här fokuseras på det materiella ramverket: Vilka möbler hade man och hur "umgicks" man med dem? Också beskrivningar av hur man umgicks inom familjen och vad man gjorde i hemmet tas upp i någon mån, liksom hur man underförstått förhöll sig till sitt trånga boende. Som Mörck har framhållit bör boendet betraktas ur ett processperspektiv, som något som växer fram och förändras under livscykeln. Inte bara resurser och begränsningar bestämmer hur individen förhåller sig till sitt boende. Förhållningssättet påverkas också av bedömningar av vad som är åtråvärt och vad som är oacceptabelt i ett livshistoriskt sammanhang (Mörck 1991:15). Att finna sig i sitt boende kan fungera i växelverkan med att utvidga och förnya.

BOENDET I ENKELSTUGOR PÅ LANDSBYGDEN OCH I SKÄRGÅRDEN

De småhushåll som skildras i frågelistsvaren från 1988 bestod oftast av en kärnfamilj, ibland något utökad. Fadern i familjen kunde vara till exempel mjölnare, styrman, skutskeppare, båtvarvsägare, småbrukare, fiskare, lots eller i många fall arbetare. Arbetarnas hem bestod ofta av bara ett rum. Många informanter har lämnat in ritningar av sina hem och hur de kunde växa allt eftersom familjen växte. I dessa små hushåll var självförsörjningsgraden hög och allt byggande ankom på familjen själv, främst fadern. Här verkar inga tydliga modeller ha varit rådande, man "tog vad man hade" och förlitade sig på sin egen händighet i strävan efter något bättre. Tanken med de många citaten i det här avsnittet är att visa att det trånga boendet har varit en kollektiv upplevelse och också att ge röst åt dem som har levt under

---

4 Av de 90 svaren på frågelistan "Boendet på landet" kom ungefär hälften från lantliga småhushåll, men också många från städernas utkanter (SLS 1673). Svaren från två andra frågelistor utnyttjas också här. Den ena är den redan nämnda "Livet i staden". Av de 32 skildringarna som kom från Helsingfors belyste 18 arbetarhem. Tiden som informanterna skildrar i sina svar sträcker sig från 1910- till 1940-talet. Av dessa svar har sex publicerats i sin helhet i boken *Hemma bäst* (1990). En skildring från Åbo är också publicerad i boken *Så minns jag mitt Åbo* (2001). För frågelistan "Helsingfors som livsmiljö" inom Helsingfors stads historiprojekt riktad endast till Helsingfors invånare, finns ett tiotal svenska svar från innerstad och förstäder som belyser hem i rätt trängda förhållanden, främst under 1950-talet. Frågelistan genomfördes 1995 för verket *Helsingfors stads historia efter 1945* (2018).

sådana villkor. En skeppardotter från Pargas, i en familj med far, mor, en syster och ett tvillingpar, berättar:

Vi bodde i en typisk stuga på landet, rum och kök samt en farstu. Stugan var röd med vita knutar byggd av mina föräldrar [...]. Möbleringen var så knapp som möjligt. Det var fråga om utdragssängar och en bocksäng åt brodern, alla sådana att de kunde förminsas till dagen. Ett bord, en byrå och en gungstol kompletterade rummets möblemang. Om vintrarna hade pappa ofta hyvelbänken inne i köket och snickrade stolar och kistor till alla barnen. Ibland hade han seglen inne för att lappas och lagas klara för sommarens seglingar. Men då pappa seglade bort om våren satt mamma upp vävstolen och vävde mattor av våra urväxta kläder. Andra somrar fanns spinnrocken med skrubbstolen och kardorna inne. (SLS 1673, Elvi Nurmi, f. 1922, Pargas)

Tryggheten i den lilla stugan, det vill säga tak över huvudet och förmågan att hålla kylan borta, verkar vara det påtagligaste i informanternas minnen. Familjens samvaro skildras också ofta. Samtidigt var hemmet i dessa familjer en plats för arbete utöver det som utfördes inom yrket. Uppsättningen av möbler var behovsorien-

En liten solig torpstuga, här i Geta på Åland, omfattade ofta ett kök och en kammare.

terad på ett sätt som kanske är svårt att tänka sig i dag – en stor del av det lilla hemmet togs i anspråk av skrymmande arbetsredskap som hyvelbänk och vävstol. Nya möbler snickrades av fadern, också med tanke på barnens framtid, medan modern stod för tillverkningen av textilier. Förhållningssättet till hemmet var sådant att man fann sig i ännu större trångboddhet för att genom nytillverkningen kunna rusta för en bättre framtid. De få möbler man hade var tillräckliga.

En mindre parstuga i Torrbolstad i Finström på Åland beskrivs som bestående av stuga, som upptog nästan halva huset, moderns kammare rätt från farstun och faderns snickarkammare ”med kakelugn av tegel, rappad och alltid försedd med en limpanna på en hylla i ugnen”. Inredningen i snickarkammaren bestod av en hyvelbänk, och i taket hängde läster i olika storlekar för skotillverkning. Lästerna användes dock inte, de fanns kvar efter morfadern, som varit smed. Informantens morbröder var bonddrängar, seglade på större fartyg eller högg skog åt bönderna på vintern, och då kunde snickarkammaren komma i användning som sovrum. Möbleringen i stugan bestod av en matskänk med klaff, två fällbord, stolar, en byrå (en så kallad dragkista med klaff ovanför), en hopskjutbar säng och utdragssoffor, en gungstol, en väggklocka och en tavla av de ryska kejsarna samt blommor på ett blombord. I moderns kammare fanns säng och symaskin, ett bord och en byrå (SLS 1673, Vivi Lindblom, f. 1919, Finström). Det här hemmet var trots allt rätt välbärgat, fastän fadern hade givit sig av till Amerika utan att familjen följde med. I hemmet bodde också mormodern och en föräldralös flicka, som kommunen betalade för. Två små detaljer ur hemmet och en som rör den yttre miljön mindes den kvinnliga informanten väl:

Ovanför matskänken var det träknaggar i väggen där mjölkkanor och muggar hängde. Ovanpå skänken stod sockerskrinet, inuti det var förutom toppsockret en kniv och en liten träklubba att slå sönder sockret så pass mycket att det gick att knäppa i små bitar. [...] På nästa vägg som var långväggen var en brickhållare med brickor i. [...] Det var många barn i byn, så jag har haft en liknande uppväxt som Astrid Lindgrens Bullerbybarn. (SLS 1673, Vivi Lindblom, f. 1919, Finström)

Väggarna nyttjades för att hänga upp vardagsföremål. En liknande beskrivning får vi från ett annat, mycket enklare fiskarhem på Åland, från Björkö i Brändö. Här fanns inga grannar, för stugan låg ute på en avlägsen ”holme där bönderna hade sina ’utägor’ som det hette och där ungdjuren gick på bete”. Föräldrarna till informanten hade köpt en jordbit, en parcell, här 1903. Dimensionerna på stugan de byggde var 7 meter × 6 meter:

Där stugan skulle byggas fanns granar att hugga och bila till timmer. Köket blev först färdigt som bostad. Där hade mor kardstol och spinnrock och ibland vävstolen, då det av ullgarns inslag blev byxtyg åt karlar, eller något tunnare tyg till klänningar. Under vintern hade far hyvelbänken inne några veckor då han gjorde träkärl att salta strömming i för färd till Helsingfors marknad. Då fick byrån flytta ut. Efter hand blev även kam-maren beboelig. Det behövdes då barnaskaran växte. Under 15 år föddes 7 barn. (SLS 1673, Mildred Lindqvist, f. 1910, Brändö)

Fiskarvardagen kommer tydligt fram, men framför allt hur man använde hemmet både för förvärvsarbetet och för att förse familjen med kläder. Vad de olika skribenterna berättar om boendet skildrar ofta sådant som skedde också utanför stugan. Under rubriken "Hemliv och umgänge" fortsätter beskrivningen av fiskarvardagen:

Under min barndomstid bestod vardagslivet ännu till en del av självhus-hållning. Vardagen bestod av fiske och under sommaren samla in foder till djuren. Fisket var främst höst och vår (strömmingsfiske) men under sommaren fiskades med nät (flundror, abborre). Vi levde ensamma på en holme, hade ungefär två kilometer till närmaste granne. (SLS 1673, Mildred Lindqvist, f. 1910, Brändö)

Därpå följer en beskrivning av hur barnen hjälpte till i hushållet:

Vi fick i tidiga år hjälpa småsyskon, diska, städa, bära in ved; lärde oss mjölka kor, laga nät och hjälpa till med fisket. Pojkar och flickor lika, det hade vi alla nytta av i vuxenlivet. (SLS 1673, Mildred Lindqvist, f. 1910, Brändö)

För att lyckas med att göra det bästa av situationen behövdes allas insatser. Uppgifter i det undersökta materialet tyder också på att stugan byggdes ut "efterhand". Informantens eget hem efter giftermålet på 1930-talet bestod av en rejält tilltagen storstuga med murad köksspis; huset byggdes 1932–1933.

Där finns två kamrar med murade plåtspisar. 1939 byggde vi ett smalt kök samt tvättrum i vinkel utåt och inåt så att spisen blev i köket. – Ström-mingen gick till och prisen steg så vi kunde köpa ett ordentligt bord samt två stolar och ett litet bord till "myshörnan" som blev till vid kökets inbyggnad. (Är inte arkitekt så det blev rörigt). Våra flesta möbler köpte min man på auktioner. Nyttosaker: byrå, soffa, skåp för kärl, bord och sto-lar. (SLS 1673, Mildred Lindqvist, f. 1910, Brändö)

På Gullö i Ekenäs skärgård fanns ett torp där en fyra personers familj bodde, och där var det om möjligt ännu torftigare än på Björkö. Huset bestod av en kammare som var 15 kvadratmeter och ett kök om 34 kvadratmeter, förutom ett skilt rum där farfadern bodde. Köket var en stuga. Modern och fadern bodde i kammaren, som var försedd med en parsäng. Där fanns också en byrå, en symaskin och två röda pinnstolar. I köket stod en harmonikasäng som sköts ihop till dagen. Skribenten beskriver huset:

Mycket fattigt var det, omålat, mörkt, som belysning en petroleumlampa i köket och för kammaren en skärmlampa. 1924 togs farfaderns rum till finrum och 1948 tillbyggdes fädernetorpet ytterligare, så att huset slutligen bestod av 88 m². Sådana tillbyggnader syns ha varit kutym för många små hus. (SLS 1673, Gärda Westerlund, f. 1918, Ekenäs landskommun)

Interiör från en torpstuga i skärgården, i Gundby i Kimito på 1910-talet. En byrå, ett klaffbord, två stolar och en säng kantar rummet, där ugnen syns till höger. Blomkrukor, klockan på byrån och textilerna ger hemmet ett ombonat intryck. Foto av Gabriel Nikander.

I beskrivningarna av enkelstugor ges mera uppgifter om själva huset än i materialet som rör böndernas byggnader. En man från Lemland skriver till exempel om sitt barndomshem, som bestod av två rum och kök, att endast stugan och en av kamrarna användes under årets kalla månader från oktober till maj, medan den andra kammaren stod kall och värmdes upp endast för gäster. Vindsrummen som fanns värmdes inte heller "för det skulle sparas på veden" (SLS 1673, Bertil Lindqvist, f. 1935, Lemland). Man fann sig i och anpassade sig till begränsade resurser. Stugornas litenhet och kylan har varit upphov till en upplevelse som ännu ett halvt sekel senare var påtaglig för skribenterna. Ramverket som inneslöt hemmet blev därför viktigt i beskrivningarna, samtidigt som skildringen tog avstamp i ett nu, 1988, där förhållandena hade blivit mycket bättre.

Inte bara behovet av utrymme, utan också av värme och belysning var svårt att tillgodose. En dotter till en skeppare berättar om hemmet i Pargas, som bestod av ett rum och kök, att det inte fanns elektricitet utan bara små oljelampor. Endast vid jul tände familjen oljelampan på byrån och någon gång ljus. Riktigt fint fick de "när mamma köpte en pinnsoffa, fyra stolar och ett bord, stolarna och soffan var klädda med tyg". Den andra gången hon tyckte det blev riktigt fint var "då det kom elektriskt ljus till byn. Då kom pappa hem med en takkrona till kammaren vilken var i glas, beigefärgad med en frans av pärlor i nedre kanten". (SLS 1673, Elvi Nurmi, f. 1922, Pargas) Beträffande möbleringen är tonen i informanternas beskrivningar ofta lakonisk när de enskilda pjäserna räknas upp. Informanten från Lemland fortsätter:

Möblerna var mest gamla saker som ärvts eller inköpts på auktioner. Det var på detta sätt en blandad samling och utan något större värde. Några hemtillverkade men mest massproducerade bruksmöbler för att fylla sin uppgift. 1942 inköpte föräldrarna två fåtöljer och ett bord som var som finmöbler. (SLS 1673, Bertil Lindqvist, f. 1935, Lemland)

En motsvarighet till kamrarna i bondehemmanen verkar här ha varit en hörna som man inredde med fåtöljer. I materialet saknas i övrigt belägg för att man skulle ha strävat efter "bekvämlighet", men bättre boendekomfort önskade man sig, eftersom utgångspunkten var så anspråkslös. I den mån det fanns en extra kammare beboddes den ofta av far- eller morföräldrar eller någon moster eller morbror. En fiskardotter från Oravais berättar i sin tur:

Mitt barndomshem byggdes 1909 och själv föddes jag 1927. Vad jag påminner mig från mina barnår i hemmet är det blåmålade trägolvet med höga klumpiga golvlistor och granna trasmattor utbredda bredvid varandra med ett mellanrum. Det var ett enkelt fiskarhem, men det var ombonat

och trivsamt. Dock var det trångt med dagens mått. 1946 gifte jag mig och flyttade till ett nästan likadant hus vad komforten och i övrigt gällde. (SLS 1673, Iris Lumme, f. 1927, Oravais)

Hemmet bestod av "kallkammaren, som användes för nätens montering och byggande", kök och en kammare. Köksutrustningen var anspråkslös: en pall för vattenämbar, diskbänk och vedspis med vedlår; i övrigt ett bord, ett gulbrunt melerat köksskåp med två dörrar och lådor ovanför var dörr, där man förvarade porslin samt kökstillbehör som mjöl och socker i stora bleckburkar. I köket fanns också ett skåpbord, där bröd och matrester som skulle värmas upp på nytt förvarades. Runt skåpbordet stod stolar "en åt var sida" och så en soffa inropad på auktion. Familjen åt vid skåpbordet, fastän det "nog var obekvämt för det gick ju inte att sätta benen under bordet". Övrig mat förvarades i "kontoret" under vindstrappan.

I kammaren fanns en kakelugn, en gungstol, en "soffsäng" för två som var utdragbar, skribentens utdragssäng, som bäddades upp efter natten, en byrå för linnet och "familjepapper", läkarbok med mera. Inredningen utökades med en svart svarvad "knuthylla" (en hylla i ett hörn) i avsatser, ett litet bord med en radio köpt 1936, och ovanför dessa en spegel. Som prydnader fanns tavlor, blompallar, bonader, mattor och dukar. "Blommor fanns i mängder i alla fönster – till lust och leda, sa pappa." Inredningen var i bruk till 1960 (SLS 1673, Iris Lumme, f. 1927, Oravais).

MOT DET MER BURGNA

Bland de beskrivna småhushållen förekommer också hem där man trots begränsade möjligheter hade betonat boendet på ett sätt som efterliknade andra kategorier av boende på landsbygden. Ett exempel på detta finns i en berättelse från en mjölnarfamilj i Hanaböle i Helsinge. Informanten börjar med en beskrivning av en hel boendekarriär utgående från mjölnarstugan, hans barndomshem, där han bodde i tio år fram till 1934. Det lilla huset bestod av stuga och kammare och möbleringen omfattade 21 möbler, med en stor spis med bakugn som dominerande element. Alla möbler finns också ritade i hans svar, så hemmet blir väl presenterat:

Utdragssängarna (1) var mörkbetsade och polerade med gavlar av tunt trä. Dragspelsängen (3, i kammaren) var finurligt konstruerad och sköts till dagen ihop till en smal stol. Kärlskåpet (8), liksom också "birågens" spegel (10), gungstolen (20) och skrivbordet (7) i rummet var likaså mörkpolerade. Mittskivan på skrivbordet var av filt. Gungstolen var, tror jag, en gåva av min amerikafarna farbror. Övriga möbler av trä och mörkmålade.

Siffrorna på möblerna hänvisar till texten här intill, där en informant från Helsinge citeras. På informantens ritning syns flera möbeltyper som var vanliga i mindre hushåll och som kunde tillverkas hemma.

Klädskåpet ett beställningsarbete av en bekant snickare. [...] Pinnstolarna (13) var lätta, hållbara och vackra, gör utmärkt tjänst ännu idag. Sängarna bäddades alltid ihop till dagen och annars kunde bordets klaffdel inte fällas upp. (SLS 1673, Erik Söderling, f. 1921, Helsinge)

I detta hantverkarhem fanns tydliga markörer för ett mer burget boende, som skrivbord och tavlor i ovala och fyrkantiga ramar på väggarna. Möbleringen med sin mörka färgton ger intryck av en övervägd helhet. Samtidigt är funktionaliteten och behovsorienteringen mycket tydlig, i synnerhet när det gäller sängar, fällbord och nyttjandet av golvytan. Det är betecknande att sovandet i små utrymmen säkerställdes både med hjälp av specialföremål som hopfällbara sängar och de dagliga rutinerna kring dem. Föräldrarna sov i köket och barnen i kammaren, skribenten i en "stolsäng, som var utdragbar som ett dragspel". Bocksängar, enkla sängar på två bockar, användes också. "De små utrymmena var så gott som helt uppfyllda av möbler."

Inredningen hos en fogdefamilj i Pernå, bestående av far, mor och tio barn, gick i liknande stil. En son, f. 1923, berättar att möblerna bestod av ett stort bord, matskåp, ett finare skåp för helgdagskärlen, ett klädska, en soffa, flera utdragssängar, en bocksäng, en koffert för linnekläder gjord av morfadern till moderns konfirmation samt vedlår vid spisen.

Utdragssängar fanns överallt i de små hushållen. De gjorde det möjligt att både ha det fint och att breda ut sig. Möbleringen i hemmen var en process i sig, där varje liten förbättring var en källa till glädje. Händighet kom väl till pass, men också masstillverkade eller enkom beställda möbler nämns, liksom möbler från auktioner. Beskrivningarna i materialet är överlag sakliga och har en hoppfull ton, vilket sammanhänger med att boendestandarden faktiskt förbättrades, i varje fall efter andra världskriget. Före det, och i vissa fall ännu länge efter kriget, fick köket i småhushållen fungera som en liten stuga och familjen trängas i de utrymmen som fanns.

FINRUM OCH BEKVÄMLIGHETER

Strävan att påverka sin situation till det bättre startade ofta med att man ville förnya sitt boende och utvidga det i den mån man kunde. En skutskepparson, född 1924, från Borgå landskommun, har beskrivit familjens boende, som utgick från en stuga med kök, kammare och sal. Huset med veranda var byggt 1927 och omfattade 80 kvadratmeter, men egentligen bodde man bara i kök och kammare. Salens möblering gick i helvitt och först i ett sent skede började den användas som barnens rum. Fadern var mycket händig och han tillverkade många möbler själv. På 1950-talet förnyades alla möbler i salen. Då skaffades en betsad skänk, en bäddsoffa med grått tyg, ett soffbord

i mahogny samt två länstolar i rött tyg med enkla armstöd av trä (SLS 1673, Hardy Gustafson, f. 1924). Ett helt nytt formspråk i möbleringen vittnade om en ny inställning till bekvämlighet.

Det här var en utvecklingstrend som började på allvar först efter kriget. Före det verkar en extra kammare främst ha fungerat som finrum, som man inte använde till vardags. Om detta vittnar berättelserna både från Lemland och från Gullö i Ekenäs skärgård. När den ena kammaren i huset på Gullö blev ledig efter farfaderns död 1924 ville man ändå inte använda den annat än som finrum, utan först 1948 påbörjade man en förnyelse (SLS 1673, Gärda Westerlund, f. 1918, Ekenäs landskommun).

I denna äldre typ av sammansättning utgjorde hemmen en motsvarighet till de arbetarhem som etnologen Orvar Löfgren har analyserat. Trots att den upplysta eliten i 1930-talets Sverige pläderade för en användning av hela hemmet vägrade arbetarhustrurna göra det. Arbetarhustrun ville nämligen ha ett rum där det inte rädde oreda. Det var hennes sätt att uppnå ordning och stillhet i livet (Löfgren 1984:44–64). I småhushållen, där stugan-köket också var ett arbetsrum, och en kammare vanligtvis ett litet sovrum, kunde en extra kammare fylla precis samma funktion. Det här innebar att ingen åtskillnad i boendet gjordes mellan de vuxna och barnen, att ingen hade någon privatsfär och att inredningen var ytterligt sparsam och svår att påverka, med undantag för sov- och måltidsmöbleringen (jfr Kaschuba 1990:101).

UTVIDGNING OCH FÖRNYELSE – SPARA ELLER SLIT-OCH-SLÄNG

Wolfgang Kaschuba menar att boendet i mindre bemedlade skikt efter sekelskiftet 1900 i Tyskland kan ses som en skärningspunkt mellan nya inredningsstilar, konsumtionsmöjligheter, massproduktion och individuell smak (Kaschuba 1990:100–109). En sådan period inträdde också i småhushållen i Finland under efterkrigstiden. Mot bakgrund av de enkla och självtillverkade möblerna var det en ny tid som randades. Möblerna i småhushållen hade fram till kriget i allmänhet haft raka linjer och tillverkats av trä. Soffans funktion fylldes av utdragssängarna som ofta hade ett väl tilltaget ryggstöd att luta sig mot, eller i speciella fall av ett par länstolar.

Möbeltillverkningens expansion gick hand i hand med den allmänna välståndsökningen under efterkrigstiden intill 1975. Den verkligt stora innovationen under den här tiden var soffgruppen som möbel, som fick sin största spridning vid decennieskiftet 1970, vilket hade sin upprinnelse i den starka urbaniseringsvågen på 1960-talet. Det fanns ett uppdämt behov av nya möbler (Sarantola-Weiss 2003:11, 23; se även Huldéns text om prylarna i hemmet i denna bok). De mjuka möblerna hade fram till dess långsamt ökat under hela

1900-talet. Också länstolarna som förekommer i de tidigare citerade beskrivningarna hörde till den här utvecklingen. För att kunna ha en regelrätt soffgrupp med soffa, bord och länstolar behövdes mycket mera utrymme än vad som fanns i de småhushåll som här har skildrats.

Skildringarna av småhushållen utgör ofta beskrivningar av hur man undan för undan fick det bättre. Husen kunde utvidgas med nya rum, man snickrade och byggde nytt enligt de behov familjen hade. Först så småningom började man köpa hela möblemang. En fiskardotter beskriver hur det gick till när "pappa köpte av fiskhandlare Krook hela deras sovrumsmöblemang i björk för 30 000 mk":

De nya möblerna passade nog inte in i rummen om man säger som sant är, men en ny tid höll på och trädde in och något nytt skulle väl även vi försöka oss på. När tillfälle gavs, nappade vi på. (SLS 1673, Iris Lumme, f. 1927, Oravais)

I ett litet hem i Närpes hade man skapat hemtrevnad i bostaden, som bestod av stuga och kammare, med hjälp av en kärllhylla, två utdragssängar med långullsfällar som på skinnsidan var försedda med rutiga fälltäcken i grönt, orange och svart, moderns klaffbyrå samt en amerikansk väggklocka. Mattor och gardiner ökade också trivseln. Men efter informantens giftermål 1930 var det nya, köpta möbler som gällde. Endast mannens mors brudbyrå var gammal (SLS 1673, Ines Dahmén, f. 1904, Närpes).

Ännu tydligare blir förnyelseprocessen när man granskar hur utrymmet ökade. I tidigare avsnitt har det framkommit hur de små bostäderna kunde utökas med nya rum. Den största förändringen skedde när en ny generation satte bo. Många bodde till en början i liknande små förhållanden som i föräldrahemmet, men kunde sedermera skaffa nya, större bostäder till sin familj. En man från Tåktom, född 1915, som hade vuxit upp i en nio personers familj i ett rum och kök på 50 kvadratmeter, beskriver en utveckling som många andra svar bekräftar. När skribenten själv skulle sätta bo efter kriget byggde han ett hus efter egna ritningar och anlidade utomstående hjälp endast för murandet och installeringen av el, vatten och värme. När han skrev ner sina minnen 1988 bodde han och hans hustru i ett stort hus med fem rum och kök (120 kvadratmeter), och hade alla bekvämligheter. Barnen var utflugna och två av dem hade uppfört egna hus. Med utgångspunkt i ett litet barn-domshem med en ytterst torftig möblering bodde han nu i ett hem där det förutom alla nödvändiga möbler också fanns andra möbler, prydnader och inventarier som bokhyllor, tavlor och väggbonader (SLS 1673, Alf Lindholm, f. 1915, Tåktom). Skutskepparen i Borgå landskommun byggde ett eget hus 1948 och berättar att "möblerna hela tiden byttes ut och gamla fördes till

lider eller kastades bort". Man hade slagit in på en väg som förde bort från det ursprungliga hemmet och dess ålderdomliga möblering. Gamla föremål lagrades eller fördes bort när de bytts ut mot nya (SLS 1673, Hardy Gustafson, f. 1924).

Trots detta är det frapperande hur informanterna på 1980-talet mindes varje möbel i detalj just i barndomshemmet. De små stugorna var inget man skämdes över, utan man beskrev dem med en viss ömhet. Det var fråga om de möbler och rum som man hade omgivits av under sin barndom. Genom dem hade man lärt känna världen, i mycket nära växelverkan med föräldrar och syskon. I beskrivningarna nämns och kategoriseras de fåtaliga möblerna antingen så som de stod i kök och kammare, eller på listor över vad som fanns. Möblerna var självklara nyttoföremål och nära ägodelar som tillhörde hela familjen gemensamt. När hemmet hade varit litet och man senare hade fått det så mycket bättre kunde informanterna betrakta boendet som helhet som en god grund och utgångspunkt i livet. Nya ting och nya möbelstilar omgav dem nu, en småskalig materialitet hade försvunnit och en ny vardagsverklighet hade stigit fram. Moderniseringen hade nått de marginella boendemiljöerna på landsbygden.

STADSHEM OCH STADSBOENDE

När det gällde nyinflyttade till städerna var det andra omständigheter som styrde boendet än på landsbygden. De mindre bemedlade inflyttarna kom att tillhöra arbetarklassen. De första arbetarhushållen i städerna utökade det skikt av "småfolk" som redan bodde där. Lägre hantverkare, småhandlare, pigor och drängar bildade ett skikt vars boende ofta fortfarande var knutet till verkstaden, handelsboden eller borgarhemmet. I de nya småhushållen var försörjningen förlagd utanför hemmet och familjen-hushållet bestod i allmänhet bara av en kärnfamilj. I och med urbaniseringen skedde en uppspjälkning mellan arbetet och den övriga livssfären. Den urbana tiden – arbetstid och fritid – ersatte då den periodvisa indelningen i arbetsperioder och festperioder, som det agrara livet var uppbyggt kring (jfr Kaschuba 1990:22). Med fritiden uppstod nya mönster med rörlighet inom städerna, medan boendet krävde nya strategier. Inom den tyska etnologin har man funnit att hemmet kom att bli en motvikt till fabriksarbetarnas dagliga arbetsinsats och familjelivet synes ha fått ett nytt värde. Det uppstod en ny privathet (*Privatheit*) mot sekelskiftet 1900 och så småningom också en ny boendekultur i 1920-talets Tyskland. Sakta men säkert utvecklades bostäderna från enrumslägenheter till tvårumslägenheter (Kaschuba 1990:26–28). I Finland var vägen dit längre och boendetätheten var högst i hela Norden ännu långt efter andra världskriget.

Småhushållens utveckling i kuststäderna i Finland följde sina egna stråk eftersom utgångspunkterna var andra. Denna utveckling ska här exemplifieras med beskrivningar av några olika typers hem – ett i Åbo, två i Österbotten, i Kaskö respektive Jakobstad, och fyra i Helsingfors – följt av en diskussion om modeller för förortshem i Helsingfors. Den publicerade beskrivningen av Berta Löfströms barndomshem ger en mycket detaljrik bild av ett arbetarhem på Malmgatan 12 nära Åbo slott, som familjen bebodde från 1909 till 1959. Familjen hade fyra söner och två döttrar. Först beskrivs köket i bostaden, som hade ytterligare två rum:

Man bodde trångt. I köket delade Lovisa och Oskar en utdragssoffa. Bolstret var fyllt av s.k. tofs. [...] I köket mellan de två fönstren fanns det vidare ett jättestort skåp. Här förvarades nästan allt som hörde till hushållet. I de två lådorna överst fanns familjens "papper", bankböcker, brev och kort. [...] I skåpet förvarades [också] mat, kärl, kryddor, mjöl och sockertoppen. Under skåpet igen fanns lerkärl med matrester. De åts noga upp i tur och ordning. Vid det lilla runda bordet nära utdragssoffan hade Oskar sina papyrosser "Saimaa" och "Työmies", några pipor, piptobak och så en hel låda holkar. Ett lock sattes på utdragssoffan om dagarna. [...]

Blombordet under det andra köksfönstret var överfullt av blommor. [...] Mitt på golvet i köket stod klaffbordet, som vid behov kunde tjäna vid utfodring av 16 personer. Vävstolen var en stor gammaldags sådan. Den var Lovisas stolthet och stod ofta åratat inne i köket. Också gungstolen var en möbel som inte hade sin bestämda plats.

Då vi kom in genom köksdörren fanns köskommoden till höger. Den hade två viktiga funktioner: under klaffen var familjens vantar och halsdukar radade och inne i skåpet stod en stor präktig porslinspotta. Ovanför kommoden hängde strumppåsen, jackor, skjortor. I knuten hade vi den stora vita kakelspisen med två hål och "vedställe" ovanpå. Den hade en stor kåpa med kant för kastrull- och grytlock. På diskbordet stod två ämbar med brunnsvatten. Vattenledning drogs in år 1923. Ovanför utdragssoffan fanns en kopia av Edelfälts Kvällsbön. (*Så minns jag mitt Åbo* 2001:148–149)

Barnen sov i skilda rum:

Kammaren tillhörde flickorna Berta och Marta. [...] Från 1924 och tre år framöver blev det trångt i kammaren. Morföräldraparet Anders och Hedvig Andersson från Borgå flyttade in. [...] Man försökte efter bästa förmåga få in en del av "de gamlas" möbler. Alla samsades som vanligt och för de gamla lyckades man ordna en trygg och trivsamt boplatz mellan den gröna kakelugnen och den fint broderade ljusgröna sidenskärm. [...]

Lilla rummet var helt och hållet pojkarnas. Det tråkiga med detta rum var att det inte kunde uppvärmas. Då det var riktigt kallt lyfte pojkarna in sina bolster i köket eller kammaren. [...]

Tamburen hade ett litet kallt skåp som kallades mjölkskåpet. Vår ko Rosa byttes ut flere gånger men namnet Rosa bestod. (*Så minns jag mitt Åbo* 2001:149)

Familjen var inte ensam i gården. Malmgatan 12 bestod av tre huslängor och varje huslänga av fem eller sex bostäder på ett rum och kök. En del bostäder, som berättarens, hade även ett kallt rum. Väggarna var så tunna att man kände igen varandras röster genom dem.

Hela skildringen andas ändå förnöjsamhet. Det verkar som om det inte bara hade gällt att finna sig i situationen, familjen var tvärtom nöjd och tacksam med sin lott och sitt boende. Mycket liknande skildringar från Helsingfors har även publicerats, av Doris Borg från Andra linjen, Helga Ekholm och Gunhild Lemström från Rödbergen och Mildta Blomberg från Hermanstad (*Hemma bäst* 1990:174–189). Gunhild Lemström (f. 1904) berättar om Rödbergens trähusområden (Sjömansgatan 33):

En hällkakelugn var vanlig i arbetarbostäderna i början av 1900-talet. Den värmden bostaden och på den tillreddes maten. Bilden är från Tavastvägen 50 i Helsingfors.

Alla som bodde i dessa gårdar, bodde på hyra. Ibland var man tvungen att flytta och kanske söka sig litet bättre bostad. Ty dessa rum blev bara en aning renoverade då så många familjer bott där. Flere tapeter var på varann och där fanns också vägglöss, som man försökte jaga [...]. Vår familj bestod av mor, far och vi två flickor. Rummen var mycket små, en del hade två rum, men vi hade endast ett rum. Vi hade inga bekvämligheter, man gick direkt in från trappan. Rummet var 12 kvadratmeter med ett fönster mot gården. Vattnet måste bäras in och ut; på gården fanns en vattenkran. I vårt rum fanns bara en kakelugn och en trifot, där mor lagade maten. Väggarna var tunna så allt hördes genom dem. [...] sängarna var de förnämsta möblerna. Jag sov på en bocksäng, som kunde sättas ihop till dagen. [...] De gånger vi flyttade i Rödborgen använde vi endast handkärra och därpå fanns en birong, en kommod, ett bord, ett matskåp och en utdragbar träsäng. [...] På väggen hemma hade vi två tavlor, Ryska kejsarens och kejsarinnans porträtt. (*Hemma bäst* 1990:95–98)

Hur boendet i en liten lägenhet i ett stenhus i innerstaden kunde te sig, innan förbättringar skedde, beskrivs i boken *Hemma bäst* av en son till en spårvagnsförare, Gösta Forsblom (f. 1906). Huset var den så kallade Sibbo kyrkan som fanns på nuvarande Mannerheimvägen 76 och som inhytte personal från det dåtida trafikverket, Spårvägs- och Omnibus Aktiebolaget i Helsingfors:

Vår far var förare och vi bodde först i C-trappan och flyttade senare på 1930-talet till B-trappan, där vi fick rum och kök och vattenklosett.

Det tidiga hemmet bestod av ett hållkakelrum med kallt rinnande vatten och avlopp. På ena långsidan i rummet fanns hållkakelugnen, den var plåtbeklädd. Den hade 2–3 öppningar med hållringar. Rinnande vatten fanns. Dessutom fanns en bak-stekugn. Tvättstället var en kommod med kanna och fat. I tamburen fanns ett skafferi och i rummet en garderob, där hyresgästen, som oftast var en ungarl, bodde. Han sov inuti garderoben med benen i rummet.

Vår faster bodde också tidvis hos oss utöver ungarlarna. Till familjen hörde fem barn. Barnen stannade ganska länge kvar i föräldrahemmet. [...]

När vi andra var borta städade mor hemma, medan småbarnen var ute. Hon bäddade och slog ihop föräldrarnas parsäng. Vi hade dessutom en utdragssoffa och en mindre barnsäng, men trångt var det då vi var sex personer i ett rum på 20–25 m². [...] Matlagningen försiggick på hållkakelugnen och på primusen sommartiden. [...] På grund av platsbrist åt barnen stående runt bordet [...] Vi hade en symaskin och stryklodet var med lod, som uppvärmdes. (*Hemma bäst* 1990:195–197)

Här var det endast ett sent byte av bostad som gjorde situationen något bättre. Gemensamt för skildringarna är, utöver trångboddheten, den nära kontakten till grannarna och familjens förnöjsamhet. Gunhild Lemströms skildring från Rödbergen omfattar också en beskrivning av grannsämjan och trädgården (*Hemma bäst* 1990:95).

I den lilla trästaden Kaskö i Österbotten var livet påfrestande för arbetarbefolkningen eftersom försörjningen under vintern var ett problem för många. Hur det var att bo i ett trähus vid Hamngatan beskrivs i en skildring från ett arbetarhem. Familjen bestod av far, mor, tre flickor och fem pojkar. Barnen var födda åren 1900–1918:

Bostaden bestod från början endast av två rum, ett kök på 6×6 m och en kammare på 3×6 m. Senare byggdes ännu ett rum, ett arbetsrum [...]. Föräldrarna och de två yngsta barnen tillbringade nätterna i kammaren, dom äldre i syskonskaran sov i köket. Annars gjorde köket skäl för benämningen allrum. Det var ju där som alla tillbringade sin tid när de var hemma. Från kökets golvyta på 36 m² bör dras av 9 m² för köksspisens och en tvåvåningssäng med fyra sovplatser. Det är ganska svårt att tänka sig någon slags planering av revir i de kvarblivna kvadratmetrarna. (SLS 1673, Henrik Håkans, f. 1918, Kaskö)

Fadern i familjen var timmerman, båtbyggare och fiskare och några av barnen arbetade på Silva såg. På frågan om när familjen var församlad blev svaret att alla var samlade när de var hemma och dessutom var barnens kamrater också välkomna. För moderns del var kvällssysslorna "persedelvård för hela slanten". Faderns tid "gick åt att stå vid hyvelbänken i arbetsrummet. Det skulle vara stolar, skåp, någon sparkstötting ibland, spånkorgar och allt mellan himmel och jord." Skildringen av familjelivet är nästan dråplig:

Med familjen på tio personer alla i köket förstås. En spädgris i en låda nära spisen och far byggande en eka mitt på golvet. Ett litet bord för dom mindre och ett större för dom äldre. Hyvelspån över hela golvet. Då kan man med fog säga att det var mer eller mindre "mysigt". (SLS 1673, Henrik Håkans, f. 1918, Kaskö)

De trots allt på många sätt idylliska skildringarna vittnar tydligt om ett medvetet val att finna sig i sitt boende. Det fanns inga andra möjligheter. Skildringarna kretsar kring en viss period, ofta barndomen, och här syns varken föräldrarnas strävan att få det bättre, eller barnens behov av något annat än den värld de bebodde. När skildringarna skrevs ner 1981 hade 50–60 år passerat sedan barndomen. Det oväntat förnöjsamma perspektivet beror kan-

ske till en del på att berättandet skedde i en ombonad pensionärstillvaro och växte fram ur ett behov att berätta om en helt annorlunda tillvaro.

VÄGEN FRAMÅT – BÄTTRE BOSTÄDER

I det undersökta materialet finns också skildringar av olika sätt att utvidga inom sin egen sfär. Behovet att utvidga, att få en bättre boendestandard svarade mot den samhälleliga utvecklingen. Under 1920-talet och i början av 1930-talet byggdes i Helsingfors hus i nyklassisk stil också i arbetarstadsdelarna, medan funktionalismen slog igenom i de hyreshus som byggdes inne i staden på 1930-talet. På den här tiden började den sociala aspekten intressera arkitektkåren.

Men går man något årtionde tillbaka i tiden var det arbetarna själva som tog initiativet till bättre boende. Anna Gröndahl (f. 1911), som var dotter till en "lägre befattningshavare vid järnvägen", börjar sin skildring med hur fadern 1907 beslöt att förvärva en egen bostad vid Andra linjen 13, så snart som möjligt när han hade bildat familj:

Redan år 1907 tecknade han – med lånemedel – aktier i ett under bildning varande bostadsaktiebolag, Oy *Petäjä*. Aktierna berättigade till innehav av en lägenhet på 2 rum, alkov och kök (72 m²) två trappor upp i ett fyra-våningshus [...] det andra stenhuset vid den gatan. [...] Lägenheten var utrustad med rinnande kallt vatten, WC, gasbelysning och en två lågors gaskokare. I vartdera rummet fanns en kakelugn. Köksspisens hade varmvattenscistern. Gasbelysningen måtte mycket snart ha ändrats till elbelysning, eftersom jag minns ändringen så dunkelt. Det måste ha varit 1917. [...]

Man hade emellertid inte råd att hålla lägenheten för egen räkning helt och hållet. Lånet var ännu inte betalt och bara en i familjen förvärvsarbetade. [...] hustrurna i alla familjer i våra kretsar, även i gården Andra linjen 13, var hemmaarbetande, trots att männen var lågavlönade. Deras bidrag till familjens uppehälle bestod i ytterlig sparsamhet och avkall på personliga anspråk intill det otroliga, vilket säkert betydde mer för hemmets ekonomi än en liten förvärvsinkomst. (*Hemma bäst* 1990:151–152)

I stenhuset som hade byggts av arbetarna själva var siktet från början inställt på framtiden. Det faktum att familjen inte hade råd att bo i hela lägenheten betydde att utrymmet till en början var rätt knappt. Planlösningen utgör ramarna för följande beskrivning:

Att så mycket möbler rymdes i den del av lägenheten, 1 rum och kök, som familjen på fyra personer till en början disponerade, är rent otro-

ligt. Framför fönstret i "kammarn" stod finbordet med grön ylleduk och lång broderad bordlöpare. På bordets underhylla låg fotografialbumet. På den ena sidan om bordet stod en byrå med spegel och på den andra fars skrivbord med en etagère bredvid. Där fanns några prydnadsföremål och husets lilla anspråkslösa "bibliotek". Följande vrå upptogs av kakelugnen och kommoden, som var enbart förvaringsutrymme. På innerväggen stod den på dagen prydligt uppbäddade främmandsängen med det stora vägguret ovanför. Sen följde en smal dörr till den enda garderoben. De två garderoberna i tamburen disponerades av hyresgästerna. Den fjärde väggen upptogs av ett linneskåp och ett harmonium, vilket i ett mycket tidigt skede efterträdades av ett på avbetalning inköpt taffelpiano [...]. Återstår att nämna det lilla svarta högbenta rökbordet, en bröllopsgåva, som stod inklämd mellan taffeln och byrån, en blombock "i två våningar" med fikos och "isvostjik" mellan byrån och bordet samt en gungstol mitt på golvet. Golvet var täckt med trasmattor kant i kant. [...]

Den fasta inredningen i köket bestod av diskbord med ickerostfri plåt, som måste skuras rätt ofta, en spis samt ett kallkontor. Inventarierna bestod av ett matbord med fyra stolar framför fönstret, en av far förfärdigad kärlskänk, föräldrarnas parsängar, en symaskin och en vedlåda med ett litet förvaringsutrymme nedtill. [...] Några udda stolar fanns i de bäge rummen placerade där utrymmet medgav. (*Hemma bäst* 1990:152–153)

I huset på Andra linjen 13 var det bara Anna Gröndahls far bland bolagsägarna som var svenskspråkig, men i ett närbeläget hus på Andra linjen 21 bodde på 1910-talet enbart svenska bolagsägare. Av de tio ägarna var fem hyrkuskar och två murare (*Hemma bäst* 1990:130).

Ett ålderdomligt boende hade en familj i Jakobstad, där fadern var mångsysslare och forkarl. I stället för den lilla stuga som fanns på den tomt som han hade köpt med hjälp av lån, reste han ett trähus med åtta rum, där han hyrde ut två lägenheter medan hans familj, som bestod av honom själv, hust-run och sex barn, samt två drängar och en piga bebodde två rum och kök. De två rummen utgjordes av en sal och en kammare. Dottern, född 1912, berättar:

Vänster om tamburen låg köket. Vid samma vägg som ingångsdörren stod ett väldigt skåp som troligen inköpts på någon herrskapsauktion. I dess ena halva förvarades husgeråd, i dess andra kläder. Bakom skåpet stod en tvåmansäng, som drängarna sov i. På motsatta väggen fanns dörren till ett matskaffereri. Sen följde en lång tredelad bänk där man hade 1) slaskämbaret, 2) grytor, kastruller och 3) ved. I hörnet fanns en liten bänk, på vilken det stod två vattenämbar. Under fönstret stod matbordet och på vardera sidan om detta stolarna uppradade längs väggen. I ena hörnet

stod en stor kista. I kammaren, bostadens minsta rum, sov pojkarna så där var mest bara sängar, dessutom en klaffbyrå och ett litet skåp. I salen sov mamma och pappa i en stor parsäng och jag i en utdragssoffa. Dessutom fanns där en extra säng för tillfälliga nattgäster och en gungstol, som ännu finns kvar, en kommod och en etagär [étagère]. Golven var av trä, till julen täcktes hela köksgolvet av granna trasmattor [...] så egentligen hade vi det rätt så bra. Men inga utsvävningar förekom, vi levde mycket enkelt, för det var stor skuld på den stora gården. (SLS 1673, Eva Granberg, f. 1912, Jakobstad)

Här hade en viss förbättring åstadkommits genom att familjefadern vågade satsa på att bygga ett stort hus och på så sätt bli gårdsägare, vilket nästan var ett yrke, åtminstone i många av de svenska småstäderna i Finland. Hemlivet i de stora rummen var enkelt; dessutom tog man emot släkt och vänner från hemsocknen Terjärv när de var på besök i staden. Huset låg vid Alholmsgatan 28 och det faktum att hushållet hade drängar och en piga förklaras av att man också hade ett litet jordbruk med husdjur. Hushållet hörde till den urbana kategori som brukar kallas "åkerborgare" (*Ackerbürger*). Många småstäder hade en stark agrar dimension ännu i början av 1900-talet. Skribenten bodde fortfarande kvar i samma hus när hon skrev ner sin berättelse. År 1988 hade den ursprungliga ägarbostaden utökats med en enrummare som tidigare hade hört till hyresbostäderna.

FUNKTIONALISMEN SOM FÖRNYARE

I takt med att funktionalismen vann insteg i Finland på 1930-talet skedde en omvärdering i fråga om boendet, som skulle få långtgående följder. Arvet från funktionalismen levde kvar under efterkrigstiden och fram till nutiden. Den viktigaste utgångspunkten var att öka ljuset i bostäderna. Det betydde att byggnationen av höghus förändrades från de relativt täta höghusraderna längs gatorna i de större städernas centrala delar, till fristående bostadshus i städernas utkanter, där ljuset kunde nå in från alla håll. Det äldre gaturummet, utgående från ett urbant rutmönster med kvarter på kvarter, föll bort (Saarikangas 2002:233–234). Förstäder och förorter blev de främsta platserna för de nya boendeformerna.

Funktionalistiskt tänkande innebar att man ville *modernisera* boendet helt och hållet. Utgångspunkten var att hygien, hälsa och privatliv för familjemedlemmarna skulle tillgodoses på bästa tänkbara sätt. Den funktionalistiska rörelsen poängterade en ny tid med inriktning på nuet och framtiden. Det nya boendet skulle vara "klasslöst" och innebära ett avståndstagande från "borgerligheten" (Saarikangas 2002:34). Ytterligare fanns en aktiverande

aspekt. Samtidigt som man ansåg att arkitekturen speglade det moderna livet, ansågs arkitekturen själv kunna *skapa* det moderna livet. Allt detta innebar en definitiv brytning med det förgångna. Hemmet skulle bli platsen där det moderna livet började (Saarikangas 2002:235). Inom funktionalismen fanns en tydlig strävan mot en demokratisering i boendet. Arkitekten Hilding Ekelund har sammanfattat utvecklingen i verket *Helsingfors stads historia* (1964). Ekelund var själv aktiv i planeringen av Olympiabyn i Kottby, Helsingfors, som byggdes inför de planerade olympiska spelen 1940 men som härberägrade de utländska idrottarna först när spelen genomfördes 1952.

En iögonenfallande omständighet är den demokratisering bostaden genomgick: ännu under seklets två första decennier var skillnaden mellan de för de bättre situerade avsedda våningarna och småfolkets, dvs. arbetarklassens bostäder enorm; både vad läge, areal, rumsantal och bekvämligheter beträffar. Enkelrummen med hällkakelugn, hopade som druvor i klase kring vinkliga trappor, voro de typiska arbetarbostäderna före det första världskriget och skulle delvis så förbli decennier framåt. – De förändrade sociala förhållandena [...] och arbetarklassens målmedvetna frammarsch åstadkom [...] att ökad uppmärksamhet började ägnas de sämre situerades bostadsförhållanden. (Ekelund 1964:126)

Med grund i funktionalismens tankar om jämlikhet och tillgodoseende av existensminimum för boendet, fick den nya arkitekturen ett direkt inflytande på småhushållens situation.

Frågan var hur stor förbättring som kunde åstadkommas med hjälp av arkitektur (jfr Kaschuba 1990:102). Mycket pekar på att förbättringarna tog längre tid än planerat. Ambitionen var i varje fall att de vid sekelskiftet byggda små bostäderna i centrum av städerna skulle ersättas av nya hygieniska, funktionella hem. Strävandena började redan på 1920-talet, men de kringbyggda kvarteren hindrade till en början att kraven på luft och ljus kunde tillgodoses (Ekelund 1964:115). I Finland var startskottet för planeringen av små bostäder en utställning 1930, *Rationaliseringen av småbostäder*. Små bostäder skulle börja byggas i lamellhus. De minsta bostäderna på 30–40 kvadratmeter planerades så att det antingen fanns ett större rum som kunde förses med sovalkov eller ett skilt sovrum samt ett litet köksutrymme och badrum med wc (Saarikangas 2002:244). Modellerna för de minsta familjebostäderna utgick ifrån att matlagning och ätande, sovande och vardaglig samvaro skulle motsvaras av ett litet kök, små sovrum och ett vardagsrum. Måltiderna förlades oftast till vardagsrummet eftersom köken var ytterst små. Denna tredelning av bostaden kom att bli den gängse.

Ambitionerna var höga, men Ekelund konstaterar för Helsingfors del att "det mesta som byggdes på 1920- och 1930-talen utmärkte sig av för stor kompaktitet och alltför stort byggnadsdjup. Därtill kom att en stor del av det som byggdes, byggdes på spekulation [...] och resultatet var åter mängder av lätt realiserade smålägenheter, ofta ensidigt belysta, i stort antal hopade kring trapphusen och olämpliga åtminstone som familjebostäder." (Ekelund 1964:126) Den kolossala press som krigstillståndet skapade på bostadsmarknaden ledde till nödbostadsbyggande under och efter kriget, då man snabbt producerade nya bostäder. Utöver de enfamiljshus som donerades av Sverige byggdes till exempel flera hundra barackartade radhusbostäder i de nordöstra stadsdelarna i Helsingfors samt flera tiotal rätt enkla hyreshus i två våningar, de flesta i den norra stadsdelen Månsas. I dem fanns lägenheter om ett eller två rum och kök. De byggdes av trä, det material som stod till buds. De här husen var klart sämre byggda än de som före kriget hade byggts i Kottby (Ekelund 1964:123). Det var först när produktionen av tegel och betong kom i gång, som byggnadsverksamheten blev livligare och den fas som kan kallas det egentliga förortsbyggandet inleddes (se Sonja Hagelstams text "Förorten – ett urbant rum i utkanten" i volym 1 i denna bokserie). Då byggdes familjebostäder som till en början snarast uppfyllde medelklassens behov. Först i och med 1960-talets förortsbygge kom turen till dem som länge hade bott i ett rum och kök.

ATT MINNAS DET FÖRLORADE

Skildringarna av boendet i småhushåll som har presenterats här kan ses som representativa för de grupper som hade ytterst små möjligheter till ett bättre boende under 1900-talets två första decennier. Däremot är det tydligt att en nivellering av boendet skedde under perioden 1920–1945. En tidigare politisk mobilisering hade bland annat inneburit att arbetarrepresentanter hade tryckt på en lösning av bostadsfrågan. Med ett nytt medelklassbyggande blev "de stora lägenheterna också mindre". Det gällde både Åbo och Helsingfors (Ekelund 1964:126; Saarikangas 2002:34; *Så minns jag mitt Åbo* 2001:221). Nivelleringen gällde också inkomsterna. För en del ökade de så småningom, för andra blev de mindre, vilket ledde till en minskning av de extrema skillnaderna i boendet (Ekelund 1964:126).

Faktum är ändå att småhushållen inte alls försvann och att boendestandarden höjdes mycket långsamt. Utgångsläget hade varit ett oerhört skiktat boende, som länge förblev tydligt såväl på landsbygden som i städerna (Saarikangas 2002:33).

De hem som informanterna skildrar är ofta förlorade eller försvunna, men återskapas i berättelserna. Det verkar inte som om informanterna har velat

kritisera de trånga utrymmena, man uttrycker sig nyktert och sakligt konstaterande. Skildringarna är svar på mina frågelistor och frågornas sakliga ton kan ha angivit också tonen i svaren. En annan förklaring till den nyktra tonen är att informanterna har velat beskriva hur de har tagit sig ur fattiga omständigheter. Man kan också tänka sig att informanterna har införlivat sina utgångspunkter som en viktig del av sin identitet: "härifrån har jag kommit". Dessutom visar flera svar att förhållandena i hemmet trots trångboddheten var goda. Gemensamt har familjen *funnit sig* i situationen. Detta gällde också inredningen i hemmet. De fåtöljer som nämns i materialet var nästan lyx före andra världskriget. Tiden var ännu inte inne för den stora förändring i inredningen som soffan skulle innebära eftersom utrymme saknades (Sarantola-Weiss 2003).

Vid sidan av attityden att finna sig kan en strävan att förbättra sin situation genom att *utvidga och förnya* skönjas i alla berättelser. Strävan har gett olika resultat beroende på utgångsläget. På landsbygden och i utkanterna av småstäderna kunde en utbyggnad av själva bostadshuset vara en lösning. Det var en möjlighet på grund av det yrkesmässiga och kanske också sociala kapital man hade, det vill säga att de boende själva kunde bygga till, med hjälp av grannar och andra kontakter. För arbetarhushållens del i de något större städerna kunde rumsantalet enbart höjas genom att man fick tillgång till en färdigbyggd bostad som var lite större. En väg ut ur trångboddheten var gemensamma satsningar för uppförande av stenhus, vilka påbörjades redan före det funktionalistiska byggandet i stor skala.

II.

Vardagsföremål och umgänge med tingen

Beroende på socioekonomiska skillnader har människor haft olika möjligheter att styra sina liv och materiella omständigheter. De uppsättningar föremål som finns i hemmen är därför mycket olikartade. Det är inte bara mängden föremål som skiljer den förmögna från den mindre bemedlade. Tvärtom är vardagslivets ramar också utslagsgivande för vilka slags föremål hemmet omfattar (Baudrillard 1991). I det äldre landsbygdssamhället var man självförsörjande i hög grad, vilket betydde att man tog till vara naturens möjligheter och tillverkade saker själv (Ahlbäck 1945). En del föremål köptes och de värderades ofta högre. Vardagen fungerade mycket olika på herrgårdar och bondgårdar och de föremål man nyttjade var därför delvis av olika slag. Under senare hälften av 1900-talet växte konsumtionssamhället fram och intresset för nya föremål och nyförvärv ökade år för år.

I detta kapitel belyser vi dels enskilda föremål, dels föremål sammantagna det vill säga föremålssammansättningar, utifrån de praktiker som utförts med föremålen. De vardagliga tingen analyseras ur ett långt perspektiv och från synvinklar som betonar själva aktiviteten i vardagen. Hur har man umgåtts med tingen och vilken plats hade de i vardagen? Med nya föremål kommer nya vanor, men hur skedde förändringen?

Här är det de mest elementära sfärerna, hushållsgöromålen, maten och sömnen, samt rum och procedurer kring dem, som analyseras ingående. Måltiderna och sovvanorna har strukturerat vardagen på olika sätt.

Sammansättningar

Sätten som föremål och materiella ting uppträder tillsammans med de människor som använder dem, till exempel i ett kök eller kring en bädd, kallas i den moderna forskningen *assemblage* eller sammansättningar. I sammansättningarna ingår människor, materiella och symboliska föremål samt de byggnader de finns i. Med föremål avses redskap och verktyg men även till exempel vatten och elektricitet (Deleuze & Guattari 1987 [1980]; DeLanda 2016:20, 29–32; Smith & Protevi 2020).

Delarna och hela sammansättningen är varken stabila eller fixerade, utan i en ständig process (DeLanda 2016:1). Delarna kan som enskilda ting plockas ut och bli ersatta av andra ting inom sammansättningarna. Delar kan även förflytta sig från en sammansättning till en annan (Karaman 2008). Teorin om sammansättningar innebär alltså ett dynamiskt och relationellt perspektiv på tingen.

Vardagen i olika miljöer

Kapitlet inleds med en analys av köket. Köket är ett centralt rum i hemmet, med många olika funktioner som kräver olika slags utrustning och förvaringsplatser både för mat och särskilda redskap. Tillredningen och förvaringen av mat och serveringen av måltider utgör huvudfunktionerna och kräver otaliga små och större redskap. Analysen fokuserar på de praktiker som utförs i köken. Människorna och tekniken är lika viktiga för utvecklingen av köken under 1900-talet. Tekniken utgör en röd tråd i förändringen, en annan är kunskapen om hygienens betydelse. Köken som sammansättningar påverkas hela tiden av rådgivnings- och upplysningsverksamhet.

Herrgårdarna som boendemiljöer innebar en hel rad av sammansättningar, om man utgår från att varje rum kan behandlas som en sammansättning. Alla rum krävde skötsel. Att herrgårdarnas vardagsliv kunde förlöpa friktionsfritt var beroende av att det fanns tjänstefolk som skötte de vardagliga sysslorna i kök, säng-

kamrar och salonger. De som bebodde en herrgård blev delaktiga i tingens värld på helt olika, kontrasterande sätt. Analysen av herrgårdarnas föremål fokuserar på hur olika föremål *användes*, men också på hur de *sköttes*. På herrgårdarna är vägen från kök till matsal en säregen variant av förhållningssättet till herrgårdens ting och även sovkamrarna har sina speciella drag.

Också bädden behandlas utgående från de olika ting som hör till den. Som en fortsättning på studien av stugor och små hem i kapitel I ägnas de folkliga bäddprocedurerna här det största intresset. De viktigaste föremålen är olika slag av dynor (den finlands-svenska benämningen på kuddar) och stordynor som tillverkades i hemmen. Bädrens bolster och förekomsten av prydnadskuddar beskrivs. Användningen av dem innebär att man lägger vikt vid komfort. Dynor ger associationer till vila, men också till trygghet och lyx. Dynorna som medel för att skapa en speciell ordning kommer tydligt fram när man ser på hur man har bäddat under olika tider. Prydnadskudden fungerar som pricken över i och visar att rummet är i sin ordning och färdigt inrett.

Ett annat tema är det osynliga arbetet i hushållet som kvinnor dagligen utför. Flera gånger per dag tillreds måltider, och det dukas och diskas. Det som går under beteckningen hushållsarbete handlar i själva verket om en komplex uppsättning av ouppmärksam kunskap. Hushållsarbetet i två olika tidsrum beskrivs, i början av 1900-talet och vid dess slut och den stora förändring som samhället gick igenom under seklet synliggörs. Hur den vardagliga maten införskaffades och vilka val man gjorde gällande både matanskaffning och tillredning hade blivit en klimatfråga i slutet av seklet. Kunskapen som hade traderats mellan kvinnor i olika generationer inom familjen och släkten var då verktyg för att hantera vardagslivets och samtidens utmaningar.

Gammalt och nytt

Hur tingen är ordnade, det vill säga kategoriserade i minnet medverkar till vår upplevelse av kontinuitet och förändring (Assman 2008). Minnet konstrueras på nytt och på nytt, men det materiella kan fungera stabiliserande och peka på ett kollektivt förflutet (Radley 1991:46). Samtidigt finns det variationer i hur man minns det materiella beroende på vilken relation man har haft till föremålen i sin uppväxtmiljö. Man minns olika beroende på sitt sociala utgångsläge (Radley 1991:49). Också hur man i nuet förhåller

sig till sina ägodelar, om man exempelvis föredrar en äldre eller en helt modern inredning kan inte reduceras till ens personliga smak, utan handlar snarare om ens relation till det förgångna.

Ett hem är aldrig färdigt, utan nya föremål införlivas, de befintliga kan bilda nya konstellationer och ha tentakler till exempelvis släktingars hem eller redan upplösta hem (Appadurai, ed. 1988; Csikszentmihalyi 1981). Ofta börjar olika föremålssammansättningar kännas omoderna i förhållande till det som sker i samhället. Känslan av att hamna på efterkälken, att man på grund av ålderdomliga vardagsting har blivit "föråldrad", gör att man vill förnya sitt hem. Så har exempelvis köket och bädden genomgått djupa förändringar under 1900-talet. Samtidigt har framhållits att det är i hemmens värld som individerna kan sätta sin egen prägel på tillvaron och forma sin egen livsstil (Hahn 2014). Den materiella världen och en ständig förnyelse av den är ett medel för att inför sig själv och andra upprätthålla respekt för sin livsföring. Läsningen av de många citaten i kapitlet fördjupas om man för sin inre blick kan "se" användarnas umgänge med tingen.

Anna-Maria Åström

Kökets förändringsprocess – ett laboratorium för idéer och aktörer

Ett kök definieras som en plats för matlagning, samvaro och måltider, men köket är också en plats för föremål som genom åren har påverkat och transformerat vardagen. I köket finns spisen, ugnen, kylskåpet, diskbänken, diskmaskinen, matbordet, kärl för tillredning och servering, bestick med mera. Under 1900-talet utvecklades en mängd nya föremål som påverkade praktikerna i köket och därmed också vardagen. Det går inte att lyfta fram någon enskild faktor som katalysator för omvandlingen, utan det handlar om ett nätverk där innovationer, teknik, material, råvaror, upplysning, kvinnoemancipation, jämställdhet och mycket annat ingår. Förloppet kan betraktas utgående från aktör-nätverksteorin, som betonar att varje aktör består av flera samverkande fenomen.¹ I köket är föremålen och tekniken lika viktiga som de mänskliga aktörerna (Hultman et al., red. 2012:202). Om ett föremål har agens, är en aktör, innebär det att föremålet driver utvecklingen i lika hög grad som den som brukar det.

Jag gör här nedslag i olika typer av kök under olika decennier på 1900-talet och ger exempel på de stora förändringar som har skett. Gränsdragningarna mellan de förändringar som påverkats av mänskliga och de som påverkats av materiella aktörer är flytande och beträffande innovationer handlar det inte så mycket om hur de har spritts, i betydelsen överförts, utan snarare om hur kunskap har översatts till handlingar och objekt och vilka följder det har haft.² I det frågelistmaterial och de trycksaker i form av broschyrer och tid-

---

1 Aktör-nätverksteorin (ANT) har utvecklats av bl.a. den franske sociologen Bruno Latour. Det är ett ontologiskt synsätt som hävdar att varje aktör, både mänskliga och icke-mänskliga, består av ett nätverk. Poängen är att visa hur fakta och artefakter konstrueras både socialt och materiellt (Hultman et al., red. 2012:202). Inom etnologin har bl.a. Kerstin Gunnemark använt teorin för att synliggöra materialitetens betydelse och innebörd i människors vardagsliv (Gunnemark 2008:68).

2 Jfr Bruno Latours översättningsmodell (Hultman et al., red. 2012:13).

skrifter, som jag använt mig av här, framkommer hur teknik, kunskap och föremål bildar nätverk eller sammansättningar som formar vardagslivets verksamhet i köket, som så ofta beskrivs som hemmets hjärta. Köket är inte enbart ett fysiskt rum, utan i teoretisk bemärkelse också ett rum med olika aktörer, både objekt och subjekt, i konstant rörelse och samverkan (Nehls 2008:33). Kökets utveckling har ofta planerats av externa aktörer utgående från olika målsättningar och ideal, kommersiella, ideella och experimentella. Jämfört med hemmets övriga rum påminner kökets förändringsprocess under 1900-talet om ett laboratorium fyllt av idéer och aktörer.

I broschyren *Vi sitter i köket*, utgiven 1954 av Finlands svenska köpmannaförbund, ser man att bostadens indelning i rum enligt funktion ännu inte hade nått alla hem. Människor och aktiviteter samsades i ett och samma rum, ibland av tradition och ibland på grund av trångboddhet. Så här beskrivs hur köket kunde se ut och vilka olika aktiviteter som utfördes där:

Kökets främsta uppgift är att vara ett välordnat utrymme för matens beredning och därmed sammanhängande arbete. [...] Matlagning och diskning är de huvudarbeten som förekommer. I anslutning därtill förekommer bakning och konservering. I lantushållen förläggas dessutom en del andra arbeten så som tillvaratagande av slaktprodukter, beredning av smådjursmat och en del rensningsarbeten till köket, ehuru det vore önskvärt, att dessa sysslor kunde förläggas till något annat utrymme, t.ex. i källarplanet, och det gör man väl numera i alla nybyggda hem, där källarutrymmena är väl disponerade. I båda typerna av kök förekommer småtvätt, strykning, putsning och liknande underhållsarbeten.

Utöver dessa funktioner, som alla har arbetskaraktär, förekommer dels måltider i köket, dels används det speciellt i lantushållet som familjens vardagsrum, som lekplats för barnen och av traditions- eller trångboddhetsskäl även som sovplats. Detta visar, att köket är den del av bostaden, som har de flesta funktionerna. Köket är ett utrymme, vars inredning blir högst komplicerad, beroende på vilka funktioner där äger rum. (*Vi sitter i köket* 1954:2)

Utmaningen att modernisera landsbygdens traditionella byggnadsskick, med stuga, framstuga (framkammare) och kammare, handlade inte enbart om att förnya inredningen. 1950-talets moderna ideal med skilda rum för olika funktioner innebar ett nytt sätt att agera i vardagen, och det innebar också ett nytt förhållningssätt till hushållsarbetet.

Vilken var då utgångspunkten för den upplysning, riktad till husmödrar, som påverkade både föremål och praktiker i köket och som bidrog till att kunskapen aktivt spreds? Redan när föreningen Bildning i hemmen grundades 1899, och året därpå döptes om till det politiskt mindre uppseendeväckande namnet Föreningen Martha, var målsättningen att höja levnadsstandarden bland befolkningen genom att främja hushållets skötsel och bekämpa fattigdom och okunskap.³ Man ville speciellt uppmärksamma de opraktiska och ergonomiskt obekväma förhållanden som många kvinnor arbetade i. Man hade noterat att Finland låg långt efter i den här utvecklingen jämfört med de övriga nordiska länderna, trots att saken hade uppmärksamats på nationell nivå (Liljeberg-Elgert 1999:11–24). År 1924 besökte representanter för föreningen en utställning i Stockholm som visade två standardkök, och man lyckades ta över utställningen till Helsingfors redan samma år. Utställningen fick stor uppmärksamhet och inspirerade föreningen att skapa en egen permanent utställning som visade det ideala köket. För att nå ut till landsbygden skapades också flyttbara modellstugor, som skulle inspirera till att göra förbättringar i bostaden. Stugorna visade upp det senaste inom heminredning och köksplanering, men hade ändå kvar andan i de traditionella lant-hushållen. Marthorna i Åboland lät uppföra en Marthastuga som ritats och planerats av arkitekterna Anna-Lisa Stigell och Elna Kiljander. I stugan kunde husmödrar se ett idealkök i verkligheten, på orter som Kimito, Dragsfjärd, Korpo och Pargas. Stugan visades också i Mariehamn och Viborg på sin färd från ort till ort, som fortsatte ända till 1932 (Liljeberg-Elgert 1999:66–68).

Vid samma tid koncentrerade sig folklivsforskarna och etnograferna på att rädda en folkkultur som höll på att försvinna. De dokumenterade agrara och maritima näringar och förfädernas materiella kultur i form av redskap, föremål, båtar och byggnader som ännu var i bruk. I efterhand kan man säga att föremålsens agens, hur arbetssätten formades utgående från sak och teknik, var central för livsstilens utformning. När föremålen förnyades och moderniserades förändrades också arbetets villkor och praktiker. I den etnografiska dokumentationen kategoriserades kvinnornas arbetsuppgifter inom hushållet dels enligt tillredning, så som bakning, bryggning och slaktens efterarbete, dels via det materiella föremålsbeståndet såsom brödspadar, degtråg, kärnor och grytor. Maträtterna och recepten dokumenterades i kategorier

3 Även många andra organisationer, t.ex. Finska Hushållningssällskapet, folkhögskolerörelsen och nationella statliga program arbetade för att höja levnadsstandarden genom upplysning, som framför allt riktades till kvinnorna. Martharörelsen verkade emellertid på en bred lokal nivå och nådde på så sätt ut till många.

som vardag, högtider och kalas. Begreppet kök och själva hushållsarbetet som process syns däremot i arkivsamlingarna först långt senare, efter att man på 1980-talet i insamlingarna började fråga efter den enskilda meddelarens individuella erfarenheter och tankar.

Fastän man i den tidiga dokumentationen fokuserade på det materiella, parades i regel inte sak ihop med handling, förutom när det gällde vissa centrala föremål som tillskrevs en aktiv roll. I den agrara och maritima miljön var det till exempel spiseln som representerade matlagningen och spisels karaktär bestämde vilken slags mat som tillreddes och hur matlagningen gick till. I en spis med öppen eld användes hängande grytor på en spisarm och en trefot för pannor, vilket lämpade sig för grötar, soppor och i viss mån stekning. Järnspisen i sin tur krävde flatbottnade kastruller och kärl och det fanns en ugn som inte behövde värmas skilt, vilket gjorde det enklare att tillreda ugnsrätter också i vardagen (Nyström 2014:28).

Åren 1916–1929 reste stipendiaten Vivi Peters, på uppdrag av Svenska litteratursällskapets folkloristiska kommission, runt i svenskbygderna för att teckna ned uppgifter om det folkliga matskicket. Trots noggranna beskrivningar av vardagsmat, kalasmat, högtidsmat, bakning, bryggning och slakt, beskriver hon sällan i vilka förhållanden hushållsarbetet ägde rum. Spiseln, ugnen och stugans inredning dokumenterades av andra, vanligen män, som var inriktade på byggnadsskick (se även Anna-Maria Åström omorstugan i denna bok). Maten och själva miljön där maten kokades och åts dokumenterades alltså inte som en odelbar helhet. Det är främst i sina reseberättelser i anslutning till fältarbetena som Peters beskriver miljön, och då enbart om hon hade upplevt någonting som gjort ett särskilt intryck.

Den lilla mörka farstugan var fylld av byttor och såar, ved m.m., så att det var svårt att komma fram till stugdörren, som stod på glänt. Inkommen i stugan såg jag mig omkring, sedan jag hälsat. Här var då intressant, öppen spis, sällan sedd mera i Pargas och Kimito, stensålar, smöraskar, matstol m.m., ehuru visst varit trevligare att stiga in på ett rensopat golv. Jag steg fram och räckte min hand åt mor, som satt vid matstolen iklädd jacka trots sommarvärmen och ätande fil ur en träbunk. Gumman tog förvånat min hand och gjorde sedan de sedvanliga frågorna. Sedan jag besvarat dem till belåtenhet, talade jag om mitt ärende, satte mig vid matstolen och tog fram mitt häfte. (SLS 277:3)

Skildringen ovan är ett stycke ur Vivi Peters dagbok, som hon citerar i sin reseberättelse från ett fältarbete i Pargas och Kimito 1916. Hon beskriver här mötet med en gammal kvinna som hade varit bondvärdinna och kocka men "sedan hon arbetat sig trött på gården, som gått i främmande händer, nu

fick sitta i fattigdom och smuts". Vivi Peters noterar att den öppna spiseln börjar vara sällan sedd i trakten där hon rört sig. Järnspisen förekom således redan allmänt på landsbygden i Åboland och höll på att bli så självklar att den blev osynlig. Det är fråga om ett fenomen som Bruno Latour kallar en "svart låda". Med det avses att till exempel en teknisk innovation tas för självklar och blir osynlig, en norm (Nyström 2014:29). Då den "svarta lådan" är sluten, uppfattas förhållandet mellan individer och materialitet som en nödvändig gemenskap, ett förbund (Gunnemark 2008:68).

I början av 1900-talet nådde många innovationer husmödrarna, visserligen i olika snabb takt. I frågelistan "Våra vardagssysslor" från 1984 frågades om de dagliga rutinerna i hushållet, däribland matlagning och tekniska hjälpmedel. Flertalet av dem som besvarade listan var födda under perioden 1900 till 1920. Trots att järnspisar började tillverkas redan i mitten av 1800-talet – och innebar en verklig innovation i köket som förändrade kärl, redskap, recept och matvanor – finns det minnesskildringar av matlagning över öppen eld ännu på 1940-talet, som i ett småbrukarhem i Terjärv i Österbotten:

Den här tiden hade vi ännu inte någon hällspis, trots att de nog var vanliga där i trakten. Vår stuga var så trång så det skulle nästan inte ha funnits plats ens. [...] Annars använde vi nog järngrytan mest till all matlagning. På lördagskvällarna när farmor kokade ris- eller korngrynsgröten var hon mycket noga med att få in god björkved, det gav god röksmak åt gröten. När gröten var färdigkokad och väl irörd och saltad lyftes grytan ned på grytstaben, en ca 5–10 cm tjock, lite urgröpt brödspadsliknande sotsvart grytställning. Jag sotade nog förklädet flera gånger på den när jag skulle placera in den i grytskåpet tillbaka. (SLS 1493, Maila Ståhls, f. 1934, Terjärv)

Det var alltså ett ålderdomligt matskick som här hade bevarats, med rundbottnad gryta, gröt med karakteristisk röksmak och en tråkubbe med grop att ställa grytan i. Matskicket upprätthölls enligt farmoderns, den äldsta generationens sedvänja, men också på grund av begränsat utrymme. Sotet nämns så gott som utan undantag när matlagning över öppen eld beskrivs och kallas då smuts.⁴ I matskickets historia är också smutsen en aktör.

---

4 När alla eldkällor slutligen hade rationaliserats ut ur de moderniserade köken, kan man säga att elden som ingrediens i matlagningen återupptäcktes på 2000-talet. I dag finns det lyxkrogar och kokböcker som speciellt betonar rökens inverkan på smakupplevelsen också för annat än grillat. Den ambitiösa hemmakocken kan köpa en rökpistol för att tillföra maten röksmak.

KÖKETS MODERNISERING – IDÉER OCH VARDAGLIGT MOTSTÅND

Reformeringen av matlagningen i hushållen, som inleddes redan i början av seklet, skedde inte utan motstånd. Ideal och verklighet möttes inte i en handvändning. Dessutom avstannade upplysningen om hushållsarbetets rationalisering, hygien och praktiska arbetsförhållanden under, och en tid efter, andra världskriget. Men när återhämtningen efter krigsåren äntligen började skönjas på 1950-talet inleddes moderniseringen av hemmen på nytt. Köpmannaförbundet, som redan nämnts, ordnade nu husmodersaftnar med kon-

Trots att vedspisen uppfanns på 1800-talet dröjde det en bra bit in på 1900-talet innan matlagning över öppen eld förpassades till historien för alla. Diskbord med infällda hoar fick många kvinnor vänta ännu längre på, eftersom andra inköp ofta prioriterades både i privata hem och publika miljöer.

sumentupplysande program såsom livsmedelsdemonstrationer, rådgivning i tvätt, diskning och städning, textilvård med mera. I anslutning till upplysningen gjordes reklam för olika material, kärl, textilier och köksapparater, allt för att underlätta husmödrarnas liv.

På dem [köpmännen] vilar ett ansvar för den bygd där de arbetar. Det är genom köpmännen som de vinningar produktionen gör skall göras bekanta för bygdens folk. De enskilda detaljhandlarna har häri en upplysande, välståndshöjande och samhällsbyggande uppgift av stora mått.
(*Vi sitter i köket* 1954:1)

Vid sidan av Martharörelsen och motsvarande ideella organisationer, och statliga rekommendationer, uppkom således nu ytterligare en viktig aktör som påverkade och därmed omstrukturerade hushållsarbetet och köksmiljön. Köksinredningen intresserade kommersiella aktörer, det fanns en marknad som förankrades i rekommendationer om bland annat hygien och ergonomi. I kökets föremålsvärld konkretiserades kulturen i både det mänskliga och icke-mänskliga. Föremålens och teknikens uppgift var att underlätta kvinnornas arbete, upplysningens syfte var att modernisera, rationalisera och effektivisera rummets användningsområden, och de kommersiella aktörerna förde fram nya material och objekt.

Då moderniseringar gjordes på landsbygden innebar det nästan alltid ingrepp i det traditionella byggnadsskicket. Ofta omdisponerades hela rumsindelningen och de olika praktikerna förlades till olika avgränsade utrymmen i hemmet.

På 1930[-talet] då var det dags att kasta ut råspisen, högsängen, kärhlulan och väggfasta bänkarna och storstugan blev till vardagsrum med farstu och en av kamrarna blev till kök med järnspis och nyare inredning.
(SLS 1493, Gemina Gustafsson, f. 1912, Jeppo)

Moderniseringar upplevdes emellertid inte alltid som nödvändiga och utvecklingen mot det rationella var inte linjär, det fanns också motstånd. Bruno Latour har, i stället för linjen, använt spiralen som metafor för händelseförlopp. I en spiral är det möjligt att händelser som linjärt ligger långt från varandra hamnar nära varandra och tvärtom (Hultman et al., red. 2012:4; Latour 1993:75). Det gäller också för kökets föremål och innovationer som kan fungera sida vid sida oberoende av tidslighet.

I hela den rika diskussionen om köket som har pågått fram till i dag står spisen fortsättningsvis ofta i centrum, värmekällans transformation från

eld till gas, el, induktion och så vidare har påverkat mathållningen.⁵ Det finns emellertid många fler sysslor i köket än de vid spisen som har påverkats av nya apparater och material. Landtmannabanken Ab gav 1917 ut ritningar till boningshus för småbrukare. En nyhet som syns på planritningen är ett diskbord inritat i ett rum som faktiskt kallas kök och är ämnat endast för matlagning och måltider. Det skulle visserligen dröja många decennier innan kvinnornas insatser i hushållet skulle betraktas som arbete som kunde underlättas av materiella innovationer som tekniken medförde. De resurser som man kunde omplacera satsades vanligen i första hand på jordbruket och mjölkhushållningen, det vill säga familjens näringar. Det tog lång tid innan de nådde köket. I de flesta fall saknade kvinnorna som var knutna till lantbruk egna pengar och de var således beroende av männens förnyelseiver, eller avsaknad av densamma.

Kristiden upphörde inte i och med krigsslutet, det rädde materialbrist långt efter att freden uppnåtts. Det skulle dröja till slutet av 1960-talet och rentav till 1970-talet innan den modernitet med rinnande vatten, avlopp, diskhoar, torkskåp, och annat som hade visats upp i mönsterköken på 1930-talet hade nått alla hem. Den fristående el- eller gasspisen kunde redan tidigare placeras in i köksmiljön bredvid den vedeldade spisen, som ett komplement, men det övriga krävde mer omfattande ingrepp. Först då det materiella och det mänskliga agerade tillsammans uppstod nya praktiker i hushållsarbetet och köket förändrades. Äldre föremål med affektionsvärde kunde också finna sin plats i den här processen och bidra till en känsla av kontinuitet.

Vid renovering år 1967 ersattes den gamla vedspisen på fötter med en el-spis. En fullständig köksutrustning anskaffades också med arbetsbänk, bakkbord, grytbänk, diskhoar och skåp upptill med hyllor för förvaring av köksutensilier. En matskänk, som min hustru medförde till vårt nybildade hem, har sin givna plats bredvid matbordet. I den förvaras brudgåvan hon fick av sin mor, nämligen matservisen samt övriga kärl som ej används så ofta. (SLS 1493, Bertel Thölix, f. 1912, Korsholm)

I den här skildringen har tingen bildat sammansättningar där både nytt och gammalt har sin plats. Den ärvda möbeln och servisen, som är en gåva, agerar som identitetsmarkörer för individen (jfr Gunnemark 2008:66).

---

5 I tidskrifter, reklam och måltidslitteratur är spisen ofta kökets viktigaste föremål, den är förutsättningen för matlagning. I slutet av seklet blev spisen också en statussymbol, åtråvärd även för personer utan "kökskompetens". Företagen La Cornue, Molteni, AGA m.fl. säljer högstatusmodeller som har kallats "spisarnas Rolls-Royce".

FUNKTIONALISMENS KÖK

Den svarta lådan som symbol för det som tas för givet och självklart, en allians mellan individ och materialitet, nämndes tidigare. Men det händer också att svarta lådor "öppnas", vilket innebär att den sammanhållande målsättningen går förlorad (Nyström 2014:29; Gunnemark 2008:69). Ett föremål kan slitas, bli omodernt och därmed förlora sin funktion, eller den sammanhållande målsättningen upphör av andra skäl. Ett exempel kan vara att man slutar kärna smör i hemmet vilket gör smörkärnan onödig och kunskapen om hur man framställer smör i hemmet går förlorad. Den förenande målsättningen mellan kunskap, handling och föremål upphör. Funktionalismens kök, som i sin extremaste form flyttar matlagningen ut ur hemmet, uppstod ur tankegångar om kvinnlig frigörelse och ett jämställt samhälle. Det var ett koncept som aldrig slog igenom, annat än möjligen i arkitektkretsar. Funktionalismens kök blev aldrig självklart och osynligt eftersom det var alltför radikalt för sin tid. En meddelare från Åbo beskriver hushållning med både aktörer och nätverk som också sträcker sig utanför hemmets rumsindelning; det här var höjden av modernitet på 1930-talet då matlagning vid samma tid på landsbygden kunde ske över öppen eld.

Huset i mitt hem vid Puolalaparken kan sägas representera en av de första boendeenheterna med ett slag av kollektiv hushållning i Norden, något som dessutom fortfarande fungerar. Det fanns ett centralkök i bottenvåningen av huset, där en köksa och hennes biträde härskade. De hette alltid Saimi eller Taimi tyckte jag. Till alla bostäder i huset gick en mathiss i vilken middagen levererades till dem som hade beställt. I centralköket förvarades familjernas karotter, stekfat och andra tillbehör på bestämda hyllor. Jag tror att man i början också hade sina tallrikar där. Vid mathissen i våningen fanns en klocka på vilken man ringde då man ville ha upp maten, vid 16–17-tiden, eller så ringde den och då var maten på väg upp. Jag minns att mamma och tanterna i köket konverserade via mathissen ibland. Maten beställdes via portioner – en portion räckte för två – och enligt en på förhand uppgjord matsedel för en tre veckors period. Mamma var engagerad som beställningsmottagare och gjorde upp matsedeln med köksorna och beställde också varor till köket ibland. Då mamma och pappa flyttade till huset fick man också frukost från centralköket, då jag bodde där var det bara middag med efterrätt varenda dag. Hela idén grundade sig på att de bolagsbolag som bildades då huset byggdes bestod av yrkesarbetande, många t.ex. lärare och läkare, både män och kvinnor som hade för den tidens förhållanden goda löner men inte tid för matlagning. (SLS 1385, Anne-Marie Nygrén, f. 1947)

Motsvarande byggnader fanns också i stadsdelen Tölö i Helsingfors men överlag förblev de få till antalet. Konceptet med ett centralkök planerades särskilt med tanke på moderna självförsörjande kvinnor, förvärvsarbetande husmödrar i medelklassen eller som en ersättare till traditionen med inneboende tjänstefolk. Ett hembiträde passade inte in i en gryende uppfattning om familjen och hemmet som någonting privat. Därtill innebar tjänstefolk en extra utgift, i den mån det över huvud taget fanns tjänstefolk att tillgå. Den ökade efterfrågan på fabriksarbetare och personal till servicesektorn gav den här yrkesgruppen nya möjligheter till försörjning. Arkitekten Alvar Aalto var en av dem som argumenterade för ett modernare boende, kvinnans frigörelse och jämlikhet i funktionalismens nya familjeform (Saarikangas 2010:70–72).

I beskrivningen av "den nya tidens" mathållning och kök med ett ur bostaden utlokaliserat rum, det vill säga centralköket, med köksan och hennes biträde, har sammansättningen av aktörer utvidgats. Med en mathiss, med samspel mellan flera olika personer för att planera matsedlar, med kärll och serviser fördelade på olika platser, inte bara i hemmet utan också i bostadsbolagets centralkök, var kökets funktioner utspridda. I minnesskildringen av barndomsmiljön återger meddelaren samspelet mellan det sociala och det materiella, hur människor och föremålen sammanlänkades (jfr Gunne-mark 2008:72). Motsvarande nätverk kan intressant nog noteras i en välbärgad herrgårdsmiljö under samma tidsperiod. I sin avhandling om Kapperups gods i Skåne beskriver Lillemor Nyström kokerskans och husans arbete i köket, mathissen som transporterade matbrickor till ett serveringsrum utanför stora matsalen samt planeringen av matsedeln i samråd med frun i huset (Nyström 2014:89–102).

Trots yttre skillnader i levnadsstandard bildar olika aktörer i hushållet intrikata nätverk oberoende av social miljö, det vill säga både i herrgårdsmiljö, i landsbygdens bondstugor och i det aktuella urbana funkishemmet.

Det kombinerade köket och matsalsrummet var försett med en vacker vedspis med grönskiftande kakel och mässingsluckor, i vilken det fanns en gasspis med två lågor och ugn. [...] På andra sidan spisen fanns ett mycket primitivt diskbord av zink med en vask och kallt vatten, skåpet ovanför exklusivt, dörrarna hade små glastrutor i skimrande grönt. Bredvid diskbordet fanns ett kallt skafferi. (SLS 1385, Anne-Marie Nygrén, f. 1947)

Ovanstående citat kompletteras med en skiss: köksinredningen fyller rummets ena kortsida, därtill finns det en matsalsmöbel, ett silverskåp, ett litet sybord, en fåtölj och ett piano. Mathissen är belägen i ett skåp bredvid pia-

not. Rummet som helhet hade mest funktionen av en matsal, med plats också för andra aktiviteter.

Funktionalitet fanns också innan funktionalismens radikala centralkök och innan den folkbildande köksmiljöupplysningen hade förverkligats på bred front. I det följande återges minnet av barn- domens kök i en hyreslägenhet med två rum i Helsingfors vid slutet av 1920-talet.

Centralköket i ett stenhus på Tureborgsgatan i Åbo 1932. Maten som tillreddes nere i köket sändes upp till våningarna med en mathiss. Det här var en av funktionalismens många tidsbesparande innovationer som ändå inte slog igenom riktigt stort.

Hedersplatsen i köket upptogs av en stor köksskänk, en fristående, imponerande möbel. Den hade bland andra finesser en mängd olika stora lådor som var avsedda för olika slag av torkad mat, mjöl, gryn, kolonialvaror och kryddor. Jag minns att vi köpte havregryn, vetemjöl och socker i stora säckar. Köksskänken hade också ett stort utdragbart bakkbord, och i dess inre fanns plats för alla de stora kärl som behövdes i ett stort hushåll. I vårt hem var det stora köket familjens samlingsplats, och där härskade mamma med oinskränkt makt. Den stora vedspisen spred värme och hemtrevnad kring sig, och där doftade så gott från pannor och grytor. En liten gasspis med två lågor underlättade köksarbetet, man kunde hastigt koka en panna kaffe eller värma vatten när vedspisen var kall. [...] Efter måltiden diskade mamma. Hon hade ett diskbord som var beklätt med plåt, och det skulle vara skinande blankt. Bekvämligheterna var slasktratt och

kallvattenkran. Diskbaljorna var fristående och fylldes med hett vatten från vedspisens cistern. (SLS 1493, Saga Jansson, f. 1921)

I det citerade minnet finns en rumskänsla utöver det materiella. När en miljö skildras utgående från minneskunskap kan det materiella, så som föremål, rum, byggnader länkas samman med personens levnadslopp. Föremålen och miljöerna framkallar olika minnen under olika livsfaser och vissa ögonblicksbilder hör samman med speciella känslor. Inte heller i minnet är utvecklingen således linjär och minnesbilderna kan handla om både lång- och kortvariga händelser (Gunnemark 2008:75–76). Det är vardagen som beskrivs, vardagliga händelser och triviala föremål men med en detaljrik skärpa som också omfattar känslan av värme, doften av maten. Känslorna är kittet som håller samman personerna i gemensamma sysslor i vardagen (Gunnemark 2008:80).

EN ARENA FÖR YTTRE INFLUENSER

Den plats och yta som har reserverats för köket i bostadens planeringsskede har växlat enligt tidens ideal. I takt med att nya tekniska innovationer och hjälpmedel presenterades på marknaden ställdes det nya krav på köket som rum. I städerna levde många i anspråkslösa förhållanden under en stor del av 1900-talet och därför upplevdes det som en befrielse att flytta från stadskärnans trångboddhet till en nybyggd lägenhet i någon av de snabbt uppstigande förorterna på 1960-talet. Köket var emellertid ofta ett snålt tilltaget utrymme och även om man hade haft råd att köpa vitvaror för att underlätta köksarbetet, så skulle det sällan ha funnits plats att integrera dem i den fasta inredningen. Det gäller speciellt frys och diskmaskin (Huokuna 2006:45–46). Så länge dessa aktörer hölls utanför fortsatte matlagningens och konserveringens praktiker enligt gammal modell.

I dag kan man fråga sig hur en husmor förr klarade sig utan kylskåp. Det fanns i vårt kök ett s.k. kallskåp som var väl ventilerat. Dessutom hade vi en sval men frostfri källare för potatis och rotfrukter, salt strömming, saltade skärbönor, saltad svamp, ägg i vattenglas, sylter, safter, kryddgurkor, ättiksinläggningar och lingonmos. (SLS 1493, Saga Jansson, f. 1921)

Emellertid kunde även mindre köksapparatur som introducerades i mitten av seklet förenkla vardagslivet och upplevas som en positiv förändring.

Då pappa sedan förärade mamma med ett elstrykjärn och en elektrisk kaffekokare tyckte vi alla att vår vardag hade blivit så mycket gladare och lättare. (SLS 1493, Karin Nymark, f. 1918, Borgå)

Ökad komfort med
MODERN TEKNIK

ELEKTROLUX

världsbekant kyl, det mest
 ståtliga kylskåpet i världen. Håller
 maten frisk, frisk och aromatisk.
 En mångfald moderna modeller.
 Generalsrepresentant i Finland:
 Elektr. Ab Helsingfors (Helsing)
 H.Fin.

Elektrolux
 erövrar hela Finland!

UPO-tvättmaskin

Meritvätt på nytt sätt. Automatisk
 påfyllning och tömning. På under 10
 min. — och tryckkraften sköter
 uttvättningen. UPO tvättmaskinen för-
 vändlar tvätttiden till en lätt dag.

UPO — den ledande
 tvättmaskinsystemet.

DESSA TEKNIKENS TOPPRESULTAT HAR SIN GIVNA PLATS I VARJE HEM

Åskärförare: varuhus, byggnadsmaterial- och elektricitetsföretag.

UPO OSAKEYHTIÖ Lahtis

Kylskåpet förändrade mathållningen eftersom det blev möjligt att förvara färskmat på ett annat sätt än tidigare. Från och med 1950-talet fick köken varje decennium fler och fler apparater. Vissa av dem, till exempel brödbakningsmaskinen, äggkokaren och yoghurtmaskinen, hade en förhållandevis kort storhetstid. Andra apparater, såsom kaffekokaren och mikrovågsugnen, kom för att stanna. Konsumentupplysning från 1954.

Köpmannaföreningens upplysning, som nämndes i början, hade kommersiella förtecken, i motsats till de ideella föreningarnas moderniseringsförsök. Utvecklingen och marknadsföringen av nya material och ny teknik i kombination med en arbetsför befolkning med inkomster rationaliserade slutligen köket. Plast var ett nytt material som de flesta husmödrar kom att älska. Plastkärl var lätta, de gick inte sönder och de upplevdes som hygieniska och enkla att diska. Plasten kunde också ersätta textilier, i borddukar, gardiner och mattor.

Och linne till dukar och servetter – vad finns väl vackrare? Men också den moderna plasten har vi bruk för i våra kök, vävburen plast på köksbordet och plastgardiner, tänk, vad vi därigenom sparar tvätt! (*Vi sitter i köket* 1954:16)

Det fanns inte heller någon nostalgi i att bevara gamla stugkök, eftersom framtiden var rationell. På landsbygden uppskattade husmödrarna speciellt

frysboxen, som frigjorde arbetstid. Nu kunde bröd bakas på förhand, under lugnare, svalare perioder och fångsterna av jakt och fiske behövde inte tillredas med detsamma.

Mot slutet av seklet blev köket det rum som hade fyllts med mest apparatur och hjälpmedel. Man återgick också till en öppen planlösning, där köket så att säga flyter ut i en matplats och ett vardagsrum. Hela familjen kan vara närvarande – också om alla inte deltar i matlagningen. Fenomen färdas således mellan olika tider och platser i en översättning. Men i motsats till storstugans kök har senmodernismens kök positionen av en scen. Matlagningen blir en performans som också inbegriper män och på så sätt skapas ytterligare ett aktörskap. Det är framför allt tekniken som tar med männen i hushållsarbetet, eller tvärtom, männen som för in tekniken i köket. Kökets radikala transformation under 1900-talet innebär dels en uppsjö av innovationer som gjort entré, dels föråldrade föremål som gjort sorti, beroende på omgivningens ideal (jfr Jönsson 2020:44–46).

Centralkökets idé, att frigöra den förvärvsarbetande kvinnan från köksarbetet och matlagningen, slog som sagt inte igenom. Det gjorde däremot den industriella produktionen av färdigmat, som i större skala inleddes på 1960-talet, med konserver, soppor och frysvaror samt såser och krämer i pulverform. Den fortsättningsvis populära leverlådan introducerades som färdigmat 1957. Visserligen upplevde många kvinnor ända in på 1980-talet, speciellt på landsbygden, det som skamligt att servera familjen mat som inte tillretts av råvaror i det egna köket utan kokats och tillretts av någon annan (Sillanpää 1999:146–148). På 1980-talet trädde en ny innovation och aktör in i köket: mikrovågsugnen, som skulle påverka mathållningen på ett betydande sätt under seklets sista decennium. I takt med mikrovågsugnens popularitet spreds färdigmaten slutligen till alla åldersgrupper och den gemensamma middagen kunde ersättas av en portionsförpackning.

Det är först på 2000-talet som Marthaförbundet, stiftelsen för finländsk matkultur ELO, näringsexperter och andra aktörer har börjat upplysa om och tala för det tidigare så självklara fenomenet att äta tillsammans. Ätandet är inte bara ett näringsintag utan har också en social funktion. Å andra sidan bör man minnas att livsmedelsindustrin enbart svarat på ett behov, vid slutet av seklet fanns det över en miljon singelhushåll i Finland. Det är få som finner glädje i att laga mat från grunden enbart till sig själv. Men färdigmat kan också konsumeras i ett familjekök inrett med restaurangvärldens alla funktioner. Finesserna och matlagningen hör då till helgernas kvalitetstid. Måltiden är inte längre självskriven och den svarta lådan måste således öppnas av organisationer och påverkare för att uppmärksammas som en viktig del av den agens som kökets verksamheter är tänkta att leda till.

Anna-Maria Åström

Herrgårdens föremål – en länk mellan tjänstefolk och herrskap

Genom filmer och tv-serier av typen *Downton Abbey* får vi inblickar i såväl herrskapets som tjänstefolkets liv på de engelska godsens under den engelska adelns glansdagar. Sådana serier och filmer, som till exempel den på 1970-talet mycket populära serien *Upstairs, Downstairs* (*Herrskap och tjänstefolk*), är speciella för att de ägnar vardera parten i hushållet nästan lika stor uppmärksamhet, eller tjänstefolket kanske ännu mera. Det är som om man skulle se på de förmögna och något excentriska godsägarna ur tjänstefolkets synvinkel. Men det blir ändå helt klart att takten och tonen anges av ägarna och att tjänstefolkets uppgift är att betjäna och lyda order. Tjänstefolket framställs som en tydligt underordnad kategori, som uppvisar en egen hierarki och en egen livsföring. Samtidigt framställs tjänstefolket som både intimt delaktigt i och expert på herrskapets livsföring.

Går vi till motsvarande kategorier i Finland är uppgifterna om tjänstefolket på våra herrgårdar under 1800-talet och början av 1900-talet sparsamma när det gäller det dagliga arbetet, även om vissa etnologiska uppteckningar har gjorts. I herrgårdarnas hushållsböcker och i officiella källor finns det mera upplysningar att hämta. Det var främst den inre betjäningen på gårdarna som var i daglig kontakt med ägarna. De bildar här kategorin tjänstefolk i relation till ägarna, herrskapet.

Det är en tematik som ständigt fascinerar. I denna studie undersöks förhållandet mellan de två kategorierna så som de exemplifieras i de nämnda dramaserierna och som de tas upp i den nyaste forskningen.¹

---

¹ Inom forskningen är temat synnerligen aktuellt, t.ex. i England genom utgivningen av två böcker med karakteristiska titlar: Lucy Delaps *Knowing their place. Domestic service in twentieth-century Britain* (2011) och Jeremy Mussons *Up and down stairs. The history of the country house servant* (2009). Båda titlarna knyter tjänstefolket som historisk kategori till något som har med rumslighet och rörlighet att göra. Att tematiken dels berör ett passerat historiskt stadium, dels håller på att bli aktuellt även

Man kan utgå ifrån att det fanns rätt klara positioner som ständigt åter-skapades och också intrikata normer för hur individerna skulle bete sig. Det gällde vars och ens plats och hur man reglerade beteendet. Den primära herrgårdsfamiljen och dess nära släktingar intog oftast en exkluderande hållning gentemot dem som i sitt dagliga värv bidrog till att bibehålla och reproducera livsformen. Herrgårdens livsform måste – liksom alla andra livsformer – ses som en process. Livsformen förändrades under varierande samhällsförhållanden, samtidigt som den vilade på en uppsättning idéer och sätt att arrangera vardagen som strävade mot permanens och oföränderlighet. I festsammanhang behövdes särskilda insatser för att det unika i livsformen skulle komma till synes. Festen, ritualen, gav också möjligheter till gränsöverskridningar.

Utgående från begreppen *närhet* och *avstånd* och de närliggande begreppen *beroende* och *distansering* granskar jag här förhållandet mellan herrskap och tjänstefolk med utgångspunkt i herrgårdslivet i Finland. Utgångspunkten är teoretisk och materialet utvalda publicerade herrgårdsstudier. Tidsperioden är slutet av 1800-talet till början av 1900-talet, det vill säga en epok där också vissa kutymer hann förändras.²

Frågan är hur man upprätthöll distans i de rumsligt så nära relationer som utspelade sig på herrgården, det vill säga i herrskapets hem. Vilka kutymer tillgreps och hur användes det materiella fundamentet, herrgården som plats, yta och behållare av ting för att reglera förhållandena mellan de två kategorierna? Om vi ser vi på herrskapets och tjänstefolkets vardagsliv är två omständigheter anmärkningsvärda: dels de stora boningshusen, dels de sinnrika systemen för hur boendeytan skulle användas av de två grupperna. Sociala förhållanden omvandlas till rumsliga, eller rättare sagt, rummet nyttjas för att markera social närhet eller distans. Min metod i denna studie är att med utgångspunkt i utförd forskning undersöka de strategier som användes i den kulturella regleringen av förhållandet mellan de två sociala skikten.³

---

i dagens Europa, vittnar t.ex. Carolyn Steedmans bok *Labour lost. Domestic service and the making of modern England* (2009) om, men också den uppsjö av litteratur som behandlar dagens migranter med status som tjänstefolk.

2 En tidigare version av texten har tryckts i tidskriften *Budkavlen* 2013.

3 Medan forskningen om den inre betjäningen på herrgårdarna i Finland är sparsam finns det en rätt omfattande forskning kring de ekonomiskt intressanta delarna av herrgårdslivet: jordbruket, boskapsskötseln och herrgårdarnas betydelse som innovationscentrum. Den förnäma livsstilen går att avläsa i många verk om herrgårdarnas byggnadsskick och inredning samt om ståndspersonernas klädsel och yttre livsföring, men om tjänstefolkets livsstil hittas rätt litet, förutom i enstaka etnologiska verk (t.ex. Lönnqvist et al. 1978 och Rundquist 1989). De mest betydande studierna på området har gjorts av Eino Jutikkala (1932), Bo Lönnqvist (1978, 1988), Marianne Schauman (1978) och Olle Sirén (1980, 1985, 2004). Mina egna studier har berört förhållandena i Karelen och Savolax, men också herrskapsskiktet och även borgerskapets vardagsliv i stort, där tjänstefolket intar en viktig plats (1977, 1980, 1989, 1994, 2002, 2003, 2007 och 2010). Historikern Kirsi Vainio-Korhonen publicerade 2006 en artikel om pigorna i vardag och fest på Tavastby i Elimä utgående från Jacobina Charlotta Munsterhjelm's dagböcker utgivna av Bo Lönnqvist 1970 (Vainio-Korhonen 2006). De ovannämnda studierna

Det finns som nämnt rätt fåtaliga uppgifter gällande den inre betjäningen på herrgårdarna i Finland.⁴ Med ett tingsligt och rumsligt perspektiv framträder konturerna av olika habitus på herrgårdarna, det vill säga inlärd, men så småningom instinktiva sätt att förhålla sig till vardagen.

Det första begreppsparet, närhet och avstånd, anger rumsliga förhållanden, som också kan betraktas metaforiskt. Det andra paret, beroende och distansering, fokuserar på sociala och psykologiska förhållanden mellan två parter. Närhet och avstånd är mera statiska begrepp, medan beroende och distansering inbegriper två parter på ett dynamiskt sätt, så att förhållandet ständigt reproduceras.

Genom motsatsparen kan vi försöka förstå den paradox som finns inbyggd i herrskapets förhållande till tjänstefolket, i synnerhet till dem som hade hand om manbyggnadens inre skötsel och bistod familjen i alla dess sysslor. Paradoxen låg i att vara beroende och samtidigt upprätthålla distans. Båda kategorierna var kulturellt sett inbäddade i herrgårdslivsformen, det vill säga den uppsättning idéer och aktiviteter som var karakteristisk för just denna typ av samfund och som sammanförde de två skikten på mikroplanet.

ATT SKAPA GRÄNSER OCH AVSTÅND – OCH ÖVERTRÄDA DEM

Jag kommer här att teoretiskt stöda mig dels på antropologen Mary Douglas teser om renhet och fara, dels på Pierre Bourdieus behandling av begreppet habitus (Douglas 1979; Bourdieu 2002 [1977]). I herrgårdarnas fall var det den rika materiella kulturen som gjorde ägarna diametralt annorlunda genom blotta innehavet av tingen. Men också de som skötte tingen blev delaktiga i kulturen på ett speciellt sätt. Dagligen såg man samma ting, men *använde* dem helt olika. Herrskap och tjänstefolk hade olika habitus. De olika sfärerna för normenligt beteende har enligt Bourdieu i alla kulturer med det materiella att göra, med födan och dess uppdukning, släktskap, myter och gränsen mellan män och kvinnor (Bourdieu 2002 [1977]).

Mary Douglas huvudtes är att sociala gränser i olika kulturer skapas och upprätthålls genom hänvisning till meningar och idéer om smuts och renhet, vilket påverkar mekanismerna för inkludering och exkludering. Också

---

har alla utgått från ett eget källmaterial. Jag strävar här efter att sammanfatta dessa studier och stöder mig samtidigt på källkritiken i dem.

⁴ Källorna som används i de olika studierna utgörs av rumsplaner, lönelistor, arbetslistor, hushålls-kladdar och dagböcker (som förvaras i Riksarkivet och i olika herrgårdsarkiv) och därtill används i viss mån intervjuer från 1960- och 1970-talen gällande tjänstefolkets ställning i början av 1900-talet och under mellankrigstiden (gjorda av dåvarande Folkkultursarkivet vid Svenska litteratursällskapet i Finland). Bouppteckningar, som inte alls har använts i studierna, ger belägg för de omfattande föremålsslagen och möblerna. De historiska källorna utgör alltså endast ledtrådar till den aktuella frågeställningen.

distinktionen mellan natur och kultur och artikuleringen av naturligt–artificiellt är viktiga hos Douglas (1979:32, 68, 126).

Man kan också fråga sig om herrgårdarna som föremålsvärldar enbart ledde till en splittring, eller möjligen också, trots allt, till någon form av delaktighet (*belonging*) för paterna, och i så fall på vilket sätt (Levitt & Glick Schiller 2004:1010). Skapade bekantskapen och beroendet så nära relationer att distansen måste upprätthållas genom tydliga regelverk, eller var distansen så stor att nära relationer inte kunde rubba den (jfr Vainio-Korhonen 2006:151)?

I fråga om herrgårdarna och deras livsform gällde det för alla att vara införstådda med herrskapets, eller egentligen herrgårdens, habitus och också att understöda denna på alla sätt. Habitus anger hur en person eller grupp tillägnar sig och vidareförmedlar särskilda beteendemönster, det vill säga att man tenderar att bete sig på ett visst sätt. På herrgårdarna utvecklade också tjänstefolket sin egen habitus, som underställde sig gårdsägarnas, men möjligen så att den också var tillfredställande för dem själva. Denna dubbla habitus ska tolkas som så att det, med ett modernt ord, fanns ett gemensamt "projekt" som alla på något sätt ville förvalta och som alla hade en egen roll i.

Den materiella kulturen utgör ett eget referenssystem. En kulturs materiella former kan på sätt och vis förstås som strukturerande, som vägledande i sig (Bourdieu 2002 [1977]:81; Miller 1993:105–106). Om vi ser till herrgårdarnas inre utsmyckning fanns där otaliga föremål av olika slag som var i daglig användning, och andra som putsades, polerades och hölls presentabla. Bourdieu framhåller att den materiella kulturen påverkar vårt undermedvetna direkt: vi är på vår vakt mot överträdelser av normer. Vi lär oss vad det oacceptabla är, så att kulturen reproduceras som ett slags mönster genom människornas sociala handlande (Bourdieu 2002 [1977]:77; Miller 1993:103–104).

HERRGÅRDARNAS SOCIALA STRUKTUR

Kategorin inre tjänstefolk varierade stort på olika herrgårdar i Finland under 1800-talets slut enligt gårdarnas storlek, ägarnas förmögenhet och deras kontakter till "den stora världen".⁵

⁵ På de stora godsens i södra Finland fanns elaborerade hierarkier, vissa av dem finns utredda i det av Bo Lönnqvist redigerade verket *Finländskt herrgårdsliv* (1978) som främst berör gården Karsby i Tenala. Olle Sirén har utrett hierarkierna på de stora godsens Sarvfax och Malmgård i Pernå (1980, 1985). För östra Finlands del har jag själv forskat i tjänstefolkets position på herrgårdarna kring Viborg och i Savolax (Åström 1977, 1993, 2013). De av herrgårdens underhållande som arbetade "på åkern" bestod, förutom av drängar, av landbönder, sedermera fr.o.m. 1700-talet av torpare, och efter mitten av 1800-talet också av statare. De sistnämnda kom att bli den allmänna arbetarkategorin efter torparfrigörelsen, som innebar att torp kunde inlösas på 1920-talet efter inbördeskriget (Peltonen 1992:300). I samband med det föll torparnas dagsverken bort.

Vad den kvinnliga betjäningen beträffar så var det endast de förhållandevis stora gårdarna som hade en eller flera hushållerskor, med ansvar för en inre kvinnlig stab. De flesta herrgårdarna i det inre av Finland hade enbart ett fåtal pigor, i Karelen kring sju pigor och i Savolax fyra eller fem. Även dessa små grupper av pigor kunde differentieras i husa, köksa, barnsköterska och olika slag av "inpigor". På Kiiskilä nära Viborg bestod de nio pigorna av en kokerska, två tvätterskor, en husa, en barnflicka och en amma, medan de återstående tre hade benämningen *Dienstmagd*, alltså inpiga eller tjänsteflicka (Åström 1977:66–68; Åström 1993:47–48). På Tavastby i Elimä fanns i början av 1800-talet en drängfogde med familj, fyra drängar, hushållerska, sju inpigor eller kökspigor och två ladugårdspigor, medan Peippola herrgård i samma socken 1807 hade två manliga betjänter, två kammarjungfrur, nio pigor och fem drängar (Lönnqvist, utg. 1970; Vainio-Korhonen 2006:139; Lönnqvist 1992:115).

Den manliga betjänterna bestod i allmänhet av antingen inspektor eller drängfogde samt ett varierande antal drängar. På de större godsens fanns ytterligare kategorierna betjänt, kusk, trädgårdsmästare, stalldräng och trädgårdsgosse. Först vid 1800-talets mitt dyker personer i kategorin spannmålsdrängar eller statare upp bland dem som bodde på gården. Av alla de nämnda kategorierna var det i regel endast inspektor och statarna som var gifta och hade familj (Lönnqvist, red. 1978:177–179; Åström 1993, appendix a; Sirén 1980:218–221). Inspektorns lön inbegrep stat, det vill säga jordbruksprodukter in natura, främst spannmål. De gifta statarna hade samma avlöningssystem (Sirén 2004:200; Åström 1980:251).

Det inre tjänstefolkets löner utdelades i pengar, ofta förekom även en städ-selpenning när man blev anställd, samt vissa extra lönetillägg, som i Karelen kallades "present" eller "hjälpbröd" (*apuleipä*) och i Nyland "julpengar" (Åström 1977: 66–67; Lönnqvist, red. 1978:127). De sistnämnda ersättningsarnas benämningar tyder på att dessa obetydliga summor var ett sätt att binda tjänstefolket till gården, eftersom gåvans syfte var att visa ömsesidighet. Gåvans art var av mindre betydelse, men givandet desto viktigare.

Också när tjänstefolket fick klädespersedlar och tyg till kläder ska man se detta som både personliga och ickepersonliga lönetillägg. Kläderna skulle användas som beklädnad, men också visa en tjänsteställning, till exempel någon slags uniform för kuskarna och rutiga bomullsklänningar eller serveringklädsel för pigorna. Dessa yttre tecken angav att tjänsteinnehavarna hade fått sig en roll tilldelad i herrgårdshushållet, de uttryckte en hierarkiskt underordnad position men på samma gång också en tillhörighet, det vill säga både ett avstånd och en närhet till herrgårdsfamiljen. Klädseln kan också ses som en initiation i den habitus som herrskapet önskade att tjänstefolket

skulle tillägna sig. Då blev funktionen "att tjäna" det primära, men också något som genom tillhörigheten kunde uppfattas som positivt.

Använder vi oss av Mary Douglas idéer kan vi se tjänstefolkets klädsel som ett sätt varmed de anställda förflyttades från det "naturliga" tillståndet "folk" till "tjänstefolk", eller, om man så vill, individerna "kulturaliserades in" i livsföringen på herrgården. Pigorna fick till exempel likartade eller likadana tyger till sina klänningar, och de syddes så att de utgjorde en enhetlig, enkel och prydlig vardagsklädsel. Med klädseln fick individerna den "kulturella renhet" som gjorde det möjligt för dem att vistas i den inre zon av civilisation som herrgårdsfamiljen ansåg sig stå för och som herrgårdens olika inre rum var kärnan i. Det var främst förklädena som tydligt skiljde tjänstefolkets kvinnor från herrskapets damer (Pylkkänen 1982). Arbetsklädseln höll dem samtidigt på avstånd och den signalerade deras underordnade position.

Penninglönen, att tillhöra en penningekonomi, var ett tecken på ett inkluderande, som herrgårdarnas ägare inte ville ge de gifta anställda drängarna, som med lön in natura därmed hölls på ett visst avstånd. I intervjuer med statare i Savolax framkommer explicit att lönen in natura kändes förklärande på 1920- och 1930-talen då det övriga samhället redan hade övergått till penningekonomin.

Ett rumsligt avstånd upprätthölls också när det gällde det inre tjänstefolkets boende. Pigorna kunde bo i en pigkammare och drängarna i en drängstuga, ibland så att pigorna fick sina rum inne i huvudbyggnaden, medan drängarna förpassades till hus i anslutning till mangården. På Peipola i Elimä bodde till exempel hushållerskan i manbyggnaden, medan det övriga tjänstefolket bodde i en flygelbyggnad (Vainio-Korhonen 2006:276). Vanligtvis var just en flygelbyggnad reserverad för tjänstefolket. Från östra Finland finns också belägg för att pigorna om somrarna hade en egen bod, "pigornas bod", liksom drängarna också hade en egen bod om somrarna (Ingilä i Jockas). Det fanns skilda arbetarbostäder till exempel på Liimatta utanför Viborg, som hade rum såväl för pigor som för drängar (Åström 1993:87; Åström 1977:71; se även Härö 1978).

I pigornas och drängarnas boende ser vi ett betydligt mindre avstånd än det som på herrgårdarna arrangerades gentemot statarna, vars boende oftast reglerades så att deras hus uppfördes på ett tämligen stort avstånd från huvudbyggnaden och gården framför den, ofta på något undanskymda platser. De hörde inte till den inre gårdshushållningen och deras familjeliv ville man inte veta så mycket om (Hautala 2008; Åström 1980).

Om hushållerskans och pigornas rum vet vi att de ofta placerades i närheten av köket och ibland barnkamrarna, såsom på Harjula gård i Kuopio, naturligtvis för att deras primära arbetsplatser fanns där (Brandförsäkring 1823, Ömsesidiga Försäkringsbolaget Tarmos arkiv). I vissa fall fanns till och

med särskilda byggnader för kökshushållningen, som till exempel på Ratula gård i Artsjö och på Tavastby i Elimä (Lönnqvist, utg. 1970, Lönnqvist 1988b). Här fanns också ett förlängt avstånd för matens förflyttande till bordet, som jag ska återkomma till. Köket var på sätt och vis tjänstefolkets domän, det var mycket ovanligt att någon från herrskapsskiktet kom in i köket, även om barnen i vissa fall kunde göra det (Vainio-Korhonen 2006:276). I Savolax, där förhållandena var mera familjära, kunde det dock ske.

Om boendet i övrigt vet vi att tjänstefolkets rum var små, att många pigor samsades om samma rum och att inredningen var ytterst sparsam (SLS 864; SLS 979; SLS 1204). Vi kan se det så att tjänstefolket i sin privata avskildhet under natten var förpassat till ett trångt och mera folkligt boende, som ändå samtidigt oftast var rent och prydligt, som för att understryka den prydlig-het som krävdes i vardagen.

VARDAGEN OCH TINGEN

Mary Douglas teser om renhet ska här användas för att belysa hur "naturen kulturaliserades" i herrgårdssamfundets vardag. Douglas visar hur omvandlingen från natur till kultur går till, vilka idéer som omgärdar exempelvis maten och måltiderna, och hur naturliga fenomen också omges av kulturella artefakter på sin väg tillbaka till naturen. Naturliga fenomen som rå föda och individuella kroppar kan alltså *renas* om så behövs för att svara mot idéerna i samfundet. (Douglas 1979:32, 68, 126)

Tjänstefolkets vardag reglerades på alla gårdar av ett strikt dagsschema. När det gäller Karsby i Tenala har Marianne Schauman-Lönnqvist kartlagt dagsrutinerna. En tidig väckning föranleddes av att alla rum under större delen av året måste eldas med kakelugnar. Det var en tidskrävande procedur som samtidigt utgjorde ett intrång i de privata sovrummen. Här möttes de två kategorierna i ytterst intima sfärer. Det rådde intrikata förhållanden också såtillvida att herrskapets personliga hygien sköttes i sovrummen. Det innebar att tvättvatten bars in och ut, för att inte tala om att nattkärl och toalettämbaren skulle tömmas efter natten (Schauman 1978:294; jfr Åström 2003). Tingen intog en viktig plats i kulturaliseringen av naturen. Toalettattiraljerna – vattenkannor, tvättfat och nattkärl – var under 1800-talet och långt in på 1900-talet i vitt porslin. Porslinet som ett hygieniskt material accentuerade de här tingen. De blev exklusiva, vilket underströk herrgårdsfamiljens sociala artskildhet från tjänstefolket.

Här kommer även ett krav på diskretion in i bilden. Familjemedlemmarna måste delvis behandla tjänstefolket som om de inte fanns, fastän de var närvarande i de intima sfärerna. Tjänstefolket måste å sin sida göra sig socialt osynliga, trots att de trädde in i gemaken. Här ställdes såväl närheten och

avståndet som beroendet och distanseringen på sin spets. En tyst överenskommelse om att herrskapet oberoende av ålder måste behandlas respektfullt förelåg. Att förhålla sig till herrskapet som till små barn kan i viss mån ha varit en lösning. Herrskapet krävde omsorg oberoende av ålder. Här blev också en kategorisering av husor och tjänsteflickor nödvändig. Ammor och barnflickor hade sin naturliga plats i barntillsynen och skulle ställa de något äldre

barnen i presentabelt skick. Också äldre representanter för herrskapsfamiljen krävde större omsorg. När morgnens bestyr var avklarade och var och en var redo för sina övriga sysslor separerades herrskap och tjänstefolk för att sedan återförenas av olika procedurer kring måltiderna. (Schauman 1978:291–292, 294)

Måltidsordning innebär att naturliga födoämnen via matlagning och servering dukas upp på bord för förtäring. I herrgårdarnas värld var dessa procedurer komplicerade.

En tjänarinna med halvförkläde och en bricka i salongen på Greggböle gård i Pernå som var familjen Meinanders hem. Salongen och angränsande rum innehåller flera sirliga föremål som skattas hand om. Foto av Karl Konrad Meinander.

Vi har noggranna uppgifter om kökens utrustning och bevarade föremål som belyser köksutensilier och serveringsformer (Schauman 1978:291–293; Åström 1993:125–128, 381–388). Herrgårdsköket var liksom i alla agrara bostäder husets kärna. Här bereddes all mat, eller med Douglas formulering: det råa övergick i det kulturella. Men i herrgårdarnas fall, där det förekom två distinkta kategorier som herrskap och tjänstefolk, räckte inte denna första kulturalisering av maten till, utan först genom serveringen i ett separat rum blev maten kulturellt ren och kunde förtäras av familjen.

På de finländska herrgårdarna – liksom även i det borgerliga hushållet – var vägen för denna kulturalisering avsiktligt lång, till och med så att det mellan kök och sal fanns särskilda serveringsrum, där maten förlorade de sista resterna av natur. Herrgårdarnas serviser med otaliga slag av serveringsfat, karotter, kannor och brickor, visar på en upphöjelse av maten på dess väg från kök till sal, också i vardagslag (Åström 1993; Lönnqvist, red. 1978). Det var porslinet som upphöjde maten och, vilket här är viktigt, också kapade

dess band till tjänstefolket. Vid serverandet var maten socialt och kulturellt sett ren (jfr Douglas 1979:126).

Även tjänstefolkets serveringsklädsel innebar att man i rituell mening hade klippt av banden till dem som hade lagat maten. Också borden hade för-

Den kvinnliga tjänstefolkstaben på Greggböle samlade vid kökstrappan tillsammans med söner till gästerna Paavo Blomqvist och Hjalmar Relander. Foto av Karl Konrad Meinander.

beretts för att motta denna renade mat, de hade dukats med vit duk och varje medlem i herrskapets matlag hade försetts med en egen servett – om detta vittnar de stora mängder bordslinne som upptas i bouppteckningarna (Åström 1993:129, 381–387). Mathushållningen var till vardags mycket enkel, men denna sociala reningsprocedur verkar ha varit oundviklig (Schauman 1978:292, 295; Lönnqvist 1988b:126–129). Liksom matberedningen krävde serveringen mycken kunskap som måste läras in. När instuderingen väl var avklarad hade man anammat en kroppslig kunskap som man i sin tur kunde lära ut till andra.

Vad gäller föremålen som hade med mat- och måltidsordningen att göra låg skötseln helt på tjänstefolkets ansvar. Skiljelinjen mellan kökets utrustning och vardags- och festserviserna var tydlig. Serviserna förvarades ofta i matsalarnas skåp och skänker, medan kastruller och andra kokkärl fanns i köket. Hushållerskor och inpigor kontrollerade föremålsslagen, det var de som dagligen handskades med dem och därmed var experter. När gäster var på plats var salen i festlig användning. Herrgårdarna gästades ständigt av släkt och andra resenärer och vid måltiderna kunde man räkna upp till tjugo personer. I synnerhet i festsammanhang kunde också tjänstefolkets klädsel accentueras. Då hade båda herrgårdens kategorier sin festklädsel, vilket uttryckte både distansering och tillhörighet.

RUMMET SOM DISTANSERINGSMARKÖR

Herrgårdens manbyggnad var gårdens ansikte utåt, den och närbelägna utrymmen ägnades stor omsorg och det fanns normer för dess nyttjande. Över lag var manbyggnaden belagd med starka tabuföreskrifter för olika kategorier av tjänstefolk. De gällde inträde (alltid via köksingången), väntan (i köket på att bli kallad till något inre rum), och i övrigt egentligen aldrig tillträde till rummen annat än i tjänste- och betjäningsärenden. Men också andra ytor var belagda med restriktioner, mangården som helhet samt de byggnader av flygelkaraktär som ofta flankerade manbyggnaden. I östra Finland kunde dock den ena flygeln vara en så kallad folkets flygel eller folkets stuga (*väentupa*), avsedd för drängar och för övernattande torpare när de utförde dagsverken, men då var ingången oftast vänd bort från mangården. Ändå tyder denna placering på en större närhet mellan kategorierna herrgårdsägare och tjänstefolk än i västra Finland.

En egenhet för de finska herrgårdarna var förekomsten av bastur och här gällde också intrikata regler för hur de användes, ofta så att det in på 1900-talet fanns två skilda bastur för herrgårdsägarna och tjänstefolket, eller åtminstone separata omklädningsrum i samma bastu (Åström 1993:80–81). Även här var alltså intimsfärerna belagda med taburegleringar. Om bastun

var gemensam var detta ett uttryck för herrgårdens inre solidaritet på samma sätt som måltidsrummen tidigare kunnat användas gemensamt men vid olika tidpunkter. Separata badtider och ingångar var här tillräckligt för att markera distinktionen. Här användes i första hand tiden och inte rummet som distinktionsmarkör.

Herrgårdens trädgård var helt förbehållen herrskapet och deras gäster. Trädgårdarna ägnades stor omsorg. Detta var den kulturaliserade naturen, som med olika surpriselement och högtidliga passager utgjorde en fond för det förnäma beteendet och umgänget med jämlikar. Lusthus och utsiktsplatser var ytor för sällskapslivet där gäster trakterades (Lönnqvist 1988b:126–129). I den mån tjänstefolket hade tillträde var det för trädgårdens skötsel, betjäning och barnpassning. Däremot finns belägg för att herrskapet, i synnerhet barn och ungdomar, kunde delta i trädgårdens skötsel, det var ett utrymme för dem att lustfyllt ägna sig åt lättare former av utomhusarbete (Vainio-Korhonen 2006:144). Allt detta visar att rumsaspekten var ett av de främsta medlen för distinktion. I rummet gestaltades herrskapets habitus och där mötte de tjänstefolket med sin habitus.

Också utanför herrgårdens områden blev herrskapet synligt. Herrgårdsägarnas position i det utomlokala samfundet, som manifesterades i resor och mottagande av gäster, kom i takt med utvecklingen av nya nationella hierarkier att få sina materiella uttryck. Här var vagnar och andra åkdon, och sedermera bilar, de materiella distinktionsmarkörerna. Åkdonen var dyrbara och de första bilarna införskaffades ofta av herrgårdsägare. De var de facto maktägande, inte bara besuttna på lokal nivå. De var genom sin tjänsteställning inom den statliga hierarkin ofta också i besittning av offentlig makt. Här var markörerna uniformer, både militära och civila.

RITUELLA OCH PSYKOLOGISKA GRÄNSÖVERSKRIDNINGAR

Eftersom de många gränsmekanismerna som fanns i vardagens rutiner hade internaliserats av både herrgårdsägare och tjänstefolk blev de till något som kanske till och med upplevdes som "hörande till tingens ordning" (märk uttrycket). Enligt Bourdieu (2002 [1977]) är människors habitus i hög grad omedveten och den reproduceras så länge den inte stöter på motstånd.

För att frigöra sig från tingens ordning, det vill säga de rigida gränsdragningarna, och samtidigt befästa dem, måste ritualer tas till hjälp. Under årscykelns olika högtider, som vid jul och midsommar, vändes hierarkierna ofta upp och ned, liksom vid skördetiden. Skörden kunde firas med gemensamma fester för hela herrgårdsamfundet, till och med så att gränserna mellan sociala skikt och mellan könen överskreds, när grevinnan dansade med en underhavande eller när herrskapet bjöd tjänstefolket på traktering. Under julen

Midsommar på Lofsdal i Pargas, foto av Enzo Reuter. Främst i ledet verkar av klädseln att döma vara kvinnligt tjänstefolk till vänster och herrskapets barn till höger. Längst till vänster inspektör Engle Andersson.

kunde rentav herrskapets rum öppnas för pigorna så att de kunde få delta i jullekar i salen (Vainio-Korhonen 2006:145). Speciellt midsommaren var överallt i östra Finland en tidpunkt när herrgårdens olika kategorier blandades. Detta var rituella tillfällen där herrskapets behov av sitt tjänstefolk erkändes och lyftes upp under festliga former. Gemensam dans beskrivs till exempel redan i Carl Axel Gottlunds dagböcker, där han omtalar hur bönderna dansade med herrskapets döttrar vid midsommarbrasan (Åström 1993:2011). En kroppslig närhet, som annars var helt tabu, förekom i den dansen på en rituell nivå. Oftast var dock en sådan rituell närhet utesluten och herrskapet kunde enbart titta på när tjänstefolket dansade. Motsvarande betraktande av herrskapets dans hörde inte till tjänstefolkets roll annat än som en del i betjäningen (Vainio-Korhonen 2006:145). Regler var angivna av herrgårdsägarna som etablerade ritualen för att följande dag upplösa den, så att de vardagliga normerna åter härskade. Festen var ett sätt att binda deltagarna till herrgårdens gemenskap inför det kommande året och därmed cementera de hierarkiska normerna.

På vissa herrgårdar utvecklade sig ett reciprokt förhållande mellan herrskap och tjänstefolk, så att herrskapet deltog i underhavandes, till exempel torpaes, dop och i ordnandet av tjänstefolkets bröllop (Lönqvist 1978:621). Då skedde det ovanliga att underhavandes bostäder öppnades för herrgårdsfamiljen. När herrskapet var helt säkert på sin ställning, kunde familjemedlemmarna också ingå vänskapsförbindelser med tjänstefolket utan att de socialt sett kunde missförstås (Vainio-Korhonen 2006:150).

Jag har här granskat olika sätt att försöka lösa den olösliga paradoxen att herrskapet var beroende av sitt tjänstefolk och samtidigt upprätthöll en hierarki som utgick från detta beroende. Vid rituella fester upplöstes distansen för en kort tid.

Ett annat sätt att förhålla sig till paradoxen var för herrskapets del att visa sig värd betjäningen och på ett psykologiskt plan antyda att den hjälp man fick också tjänade någonting större, som tjänstefolket kunde vara med om att upprätthålla. Detta skulle tjänstefolket hysa aktning för och se sin egen roll i. Herrskapet kunde med sina höga tjänster, sin samhällsnyttiga verksamhet och sin självbehärskning fungera som förebilder. När ägaren till Sarvlax, Viktor Magnus von Born, återvände från Sverige efter en landsförvisning, som han ålagts efter att ha motsatt sig de ryska myndigheterna, uppvaktade tjänstefolket honom med en silvervas, som ett tecken på sin uppskattning (Sirén 1980:240–241). Herrgårdsägaren kunde också välja att axla en synlig roll i lokalsamfundet och på detta sätt bli någon att identifiera sig med. Trots avståndet, fanns tjänstefolket ändå i närheten av makten.

Herrgårdskulturens festliga karaktär och imposanta symbolspråk kunde vara något man underställde sig för att därigenom få tillhöra något större och med sin personliga roll även bidra därtill (Reinilä 1977:439–440). Det faktum att elitkulturen var beroende av sina underhavande och herrgårdsägarna lyckades få dem att underkasta sig makten innebar att den hierarkiska ordningen kunde upprätthållas.

En annan förklaring till hur distans kan upprätthållas ger Pierre Bourdieu och begreppet habitus, som också belyser vad den materiella kulturen i ett samfund kan betyda för de vardagliga handlingarna. När man betraktar herrgårdarna i funktion i vardagen fanns där en mängd artefakter som dagligen brukades, medan andra fanns där som upphöjda ting, ibland oförklarliga för en utomstående. En strikt ordning skulle råda, den visade på hög respektabilitet, ordningssinne, upphöjdhett, skönhet och smak.⁶

Bourdieu hävdar att den materiella världen direkt påverkar vårt undermedvetna och att vi efter en sträng inlärningsprocess internaliserar kulturen. I och med att tjänstefolket ständigt utförde de handlingar som måste utföras för ordningens upprätthållande, deltog de i herrgårdsägarnas habitus mycket direkt och egentligen i lika hög grad som herrskapet självt. På så sätt internaliserade tjänstefolket snart många av herrskapets självklarheter. Typiskt för habitus är att den inpräntas i barn och så småningom blir deras

⁶ De som i sista hand ansvarade för ordningen var herrgårdsägarna och i synnerhet husfrun, som Angela Rundquist så skickligt har visat i sin avhandling *Blått blod och lilje vita händer* (1989).

"naturliga" uppfattning om den kulturella inriktning och normativa ordning som bör råda. Tjänstefolket inlärdes i herrgårdsägarnas habitus, trots att dess ställning i förhållande till dem var distanserad, på sidan om och alltid i en position som underordnad. I denna sidoposition och med herrskapets habitus som mönster för ögonen visste tjänstefolket oftast hur det skulle bete sig, så att vardagen löpte smärtfritt och med beaktande av alla materiella egendomligheter som herrgårdens inredning innebar.

Herrgårdens totala uppsättning av ting blev genom bruket av dem inte bara tjänstefolkets arbetsredskap utan i någon mån även "deras egen uppsättning". Också de stora husens inre disponering, vem som ansvarade för vilka domäner, måste ha blivit strikt internaliserad så att de ingick i ett schema. Schemat gällde ägarnas habitus, men inbegrep de olika kategorierna av tjänstefolk. De anställda inte bara kände till ägarnas habitus, utan blev också på något plan delaktiga i den och förverkligade rentav dess normerande regler. Enligt Bourdieu har habitus den egenskapen att olika delar av det kulturella varandet tenderar att anta ett likartat mönster (Bourdieu 1979:143–158; Miller 1993:104). I herrgårdsmönstret är själva *den hierarkiska principen* inbyggd i habitus – den personliga betjäningen utgör bara dess praktiska resultat.

Daniel Miller hävdar i sin tur att det mönster som upprätthålls via interaktiva processer i vardagen rent allmänt utgör en form av *familjaritet* (Miller 1993:103). Det intressanta är då att herrgårdens tjänstefolk, som inte direkt tillhörde herrgårdsfamiljen, i viss mån drogs in i det familjära. Som en oskriven regel gällde då att detta förhållande måste tonas ner, vändas till sin motsats och formaliseras. Titulering som tecken på avstånd bidrog till att den hierarkiska ordningen ständigt reproducerades.

Något som talar för att det i herrgårdssammanhang ofta blev fråga om "äka familjaritet" mellan ägare och tjänstefolk är den stolthet tjänstefolket kunde känna för "sin" familj. En äka familjaritet präglade i synnerhet de herrgårdar där det strikta avståndet faktiskt hade brutits och ett sant vänskapsförhållande uppstått. Det högre adelsskiktet hade möjligen en större spännvidd här, eftersom det sociala avståndet var så stort att det egentligen inte kunde ifrågasättas och därför aldrig blev hotat (Rundquist 1989). Å andra sidan hindrade tjänstefolkets familjaritet med sin egen ursprungsmiljö en alltför stark identifiering med herrgårdsfamiljen.

Daniel Millers tanke om att vi med tingens hjälp lär oss kulturen och för den vidare, har en särskild dimension när det gäller herrgårdar. Herrgårdarnas rika kulturskatter bör inte enbart ses i deras egenskap av kulturarv och konstföremål utan framför allt som medel varmed kulturen upprätthölls. Här intar tingen som hade tillhört olika generationer sin givna plats: porträtt och möbler svarade mot myten om ägarfamiljen. Det kollektiva minnet ger sig till känna i dem. Det förflutna kan inte bevaras som sådant, men när det

finns inbyggt i byggnader och ting blir det lättare för grupper att förhålla sig till i och med att föremålen kan "hålla minnen vid liv" (Radley 1991:52).

Men vi kan också ställa en motfråga: hur var det med tjänstefolkets egen habitus, var ägarfamiljerna delaktiga i den? Det verkar som om herrgårdsägarna noga styrde tjänstefolkets boende, klädsel och uppförande, till den grad att deras habitus blev oerhört asketisk och anspråkslös och utan personlig prägel.

Om en personlig prägel fanns var den osynlig. Tjänstefolkets rum och stugor var på de finländska herrgårdarna enkla och avskalade. Den rika föremålskulturen i herrgårdarnas gemak måste ha uppfattats som en stor kontrast. Men genom att dess skötsel var anförtrödd tjänstefolket blev de experter på inredningen.

Det är inte de enskilda tingen i sig som är viktiga, utan snarare det ramverk som omsluter alla ting och som förbinder tingen med varandra (Radley 1991:52). Herrgårdarnas ramverk skapade ett särskilt habitus med ett referenssystem som är eget just för herrgårdarna. Varje herrgård uppvisade ett liknande system och därmed var livsformen ofta nästan densamma.

I det speciella rum som herrgården utgjorde relaterade de olika invånarna till den världen – och till sig själva i den – på ett rumsligt sätt utgående från herrgårdens särdrag. Genom att nyttja detta rum och dess rumsliga representationer, genom de sociala praktikerna i rummet samt genom att skapa

Också vänskapsfulla relationer och gemenskap i arbete kunde förekomma mellan herrskap och tjänstefolk. På Karl Konrad Meinanders fotografi förbereder trotjänarinnan Amanda och husfrun Martha Meinander syltkokning på Gregg-böle.

en bild (en mental karta) av det manifesterade de sin närvaro (Lefebvre 1998; Malpas 1999:16). Genom sin kropp var man bunden till platsen, men vid olika personers kroppar häftades också markörer varmed de positionerades. Vilka ytor som var förbjudna, vilka som hade en viss funktion och vilka som var i dagligt bruk var också beroende av maktförhållandet. Det var ägarens röst som förvandlades till kulturella koder i bruket av rummet och som visade vars och ens position.

Bo Lönnqvist har kallat den dubbla habitus som jag här lyft fram för kulturell tvåspråkighet, där köksan som köksa var delaktig i herrgårdskulturen, och ägarna genom rollreducering kunde närma sig de folkliga kategorierna (Lönnqvist 1988b:139–140). Man kan naturligtvis fråga sig om en sådan dubbel habitus eller kulturell tvåspråkighet faktiskt fungerade på de finländska herrgårdarna och i vilken grad den i så fall gjorde det. Inbördeskriget i Finland 1918, som Lönnqvist (1988b) lyfter fram som en vattendelare, visade att så inte alltid var fallet. I många fall vände sig folket mot herrgårdens ägare, och här var det inre tjänstefolkets ställning alltid ambivalent, de måste välja sida. Herrgårdskulturen var inte oberoende av ideologiska strömningar som gick stick i stäv med den hierarkiska principen. Endast om en dubbel habitus också omfattade en reciprocitet med en mänsklig dimension kunde en konfrontation undvikas och livet på herrgården fortsätta i modifierad form efter inbördeskriget, till och med genom hela 1900-talet.

Den materiella aspekten har varit ytterst viktig för att den hierarkiska livsform som rådde i vardagen skulle kunna fortleva på våra finländska herrgårdar.⁷ Genom de bevarade tingen kan vi ana oss till en för vår tid mycket främmande livsföring. I herrgårdarna bevaras kulturen i rummen, i tingen och i minnet av denna speciella livsform, och då bör inte tjänstefolket förbli gömt och glömt utan ses som en central del i livsformen.

---

7 När lantbruket mekaniserades behövdes inte längre stora lantarbetarskaror, och när familjecentringen blev allt viktigare ansågs tjänstefolk onödiga och obehagliga. Att tjäna började samtidigt anses som oförenligt med ett modernt liv, det var inte människovärdigt, och detta ändrade naturligtvis herrgårdarnas karaktär. De upphörde att vara små mikrosamfund och blev enorma enfamiljshus, som var svårskötta och krävde en enorm arbetsinsats av ägarfamiljen själv. Kvar fanns rummen, serviserna och trädgårdarna, och endast med hyrd arbetskraft kunde herrgårdens byggnader upprätthållas och gångna tiders storslagna fester upprepas. Vissa stora herrgårdar i Finland kom att administreras som stora bolag, med en tjänstestab som var starkt reducerad och utbytbar. Herrgården kunde också öppnas för personer utan anknytning till gården. I flera fall har herrgårdar övertagits av olika samfund och företag och används för festliga sammanhang. I de fall där herrgårdarna musealiseras är garantin för deras fortbestånd stark. I andra fall har förhållandet till tingen som bärare av samfundets kollektiva minne en gång för alla brutits.

Anna-Maria Åström

Bolster, dynor och kuddar – för vila och prydnad

Åren 1979 och 1980 utförde dåvarande Folkkultursarkivet vid Svenska litteratursällskapet ett fältarbete i Lassfolk by i Purmo i Österbotten. Temat var tiden i detta landsbygdssamhälle och därmed också årets rytm och tidsordningar under dagen. Jag hade tagit mig an intervjuer om kvinnliga sysslor och mina frågor gällde särskilt vad bondgårdarnas kvinnor arbetade med under de olika årstiderna (SLS 1295). Två saker frapperade mig, båda gällde textilier. Överallt i hemmen såg jag broderade kuddar i olika mönster på alla soffor. Jag undrade varifrån det modet hade kommit och varifrån man fått mönstren. Jag blev också överraskad över den textilberedning som alla de jag intervjuade hade deltagit i som yngre. Så gott som alla textilier hade vävts hemma, i en del gårdar ända in på 1950-talet. På min fråga om vad man gjorde om hösten, svarade många att "det var det där spinnas och kåådas", det vill säga att det kardades ull och spanns garn för de vävar som skulle vävas och de plagg som skulle tillverkas. Om garnen berättade en kvinnlig informant följande:

Inte spann vi hampa och lin. Man bråta och klifta på hösten. Vi sådde lin ännu efter kriget [...] sen skickades linet att spinnas till Tammerfors. Det var olika karar som samlade upp linet och förde det i större partier. Sen vävde man lakan av lin och så handdukar, oblekta. Åttaskift gjorde man av blaggarn. Det var så lättvättat det som var av hampa. Lingarnet var svagt så det användes inte mycket än till lakan. Vi har spinnrockar och härvträ kvar från 1930-talet. (SLS 1295, Elna Lasén, f. 1902, Purmo)

De andra intervjuade föll in och tillade: "Av hampan lagades sängkläder" (Anna Lassfolk, f. 1898) och: "Kardandet och spinnandet höll i ända till 1955, då man också upphörde med lin- och hampodlingen" (Ines Lasén, f. 1934).¹

---

¹ Utgångspunkten för den här studien är svaren på frågelistan "Våra vardagssysslor", som jag sände ut 1984. I den gäller en av frågorna bäddning. En särskild frågelista "Sängar, sovplatser och sovvanor"

Hur kan den utbredda textilberedningen kopplas till kuddarna på sofforna i ett mer allmänt perspektiv? Att tillverka prydnadskuddar är också en form av textilberedning, med en tydlig estetisk dimension. Jag ska här fokusera på kuddar både som bruksvara och prydnadsvara utgående från det folkliga hushållet i det svenska Finland och studera kuddens kulturhistoria ända till sent 1990-tal. Som en annan svagare röd tråd fungerar också bruket av prydnadskuddar och bäddtextilier i de borgerliga hushållen. I Finland används ordet *dyna* för olika slag av kuddar, både sängkuddar och prydnadskuddar. Här tillämpas detta språkbruk, dock så att prydnadskuddar genomgående benämns som kuddar. Också dynornas höljen följer detta språkbruk. Ordet *dynvar* hänvisar till örngott (alltså inte motsvarande allmänsvenska kuddvar, som bara avser höljet närmast fyllningen).

När jag dessutom inbegriper bolstren, det vill säga folkliga madrasser, i tematiken kan utgångspunkten vara att det är fråga om textilier med två funktioner. De är mjuka "föremål" avsedda att stöda och vara mjuka för kroppen, framför allt ryggen, nacken och huvudet, främst i sängar och soffor, och de fungerar också som estetiska markörer. Dynor, kuddar och bolster kan gömmas, men dynor och kuddar hade redan i "högsängen" en prominent position. Prydandet har varit en markering, till exempel av välstånd. Kuddar och dynor kan pryda sängar och soffor, stolar av olika slag, bänkar och till och med golv. Från våra dagars vurm för kuddar kan vi blicka tillbaka och upptäcka ett unikt mönster i deras kulturhistoria, med fokus på förhållandena bland familjer på landsbygden i det svenska Finland.

Vi kan alltså skilja mellan dynor för bädden och prydnadskuddar när vi gör vår upptäcktsfärd och undersöker hur man tillverkade och använde sig av dynorna. Ytterligare bör vi observera att den tidigare forskningen om ting har lagt fokus på andra omständigheter än användarna och deras bruk av tingen i olika sammanhang. Här ska tvärtom dessa handlingar analyseras. Om vi granskar tingens plats i människornas liv rent filosofiskt framträder det som Martin Heidegger kallar *besorgen*, det vill säga att *producera* något, *omhänderta* och *använda tingen* (Dant 2005:85).

En fråga i frågelistan "Våra vardagssysslor" (1984) lydde: Beskriv hur man gjorde i ordning sovplatserna för dagen. Hur och av vem bäddades sängarna? Frågan har besvarats sparsamt, men ändå så att vi kan få en uppfattning om

---

sändes 1983 ut av det etnologiska arkivet vid Åbo Akademi, sedermera Kulturvetenskapliga arkivet Cultura. Jag stöder mig också på annat material som förvaras i Traditions- och språksamlingen vid Svenska litteratursällskapet i Finland och i Cultura, t.ex. Svensk-Finlands Textilarbiv. Dessutom använder jag tidningsmaterial, som Marthaförbundets tidskrift *Husmodern*. Också den nationella söktjänsten Finna, som upptar uppgifter om och bilder på föremål i de flesta museer och arkiv i Finland är en källa, i synnerhet när det gäller prydnadskuddarna.

tillverkningen och användningen av dynor och bolster, alltså produktionen av och omsorgen om dem.

Inledningsvis utreds vilka de textila praktikerna kring bädden var i början av seklet i de svenska trakterna i Finland, det vill säga under tiden 1900–1930. Vilka nyttotextilier krävde bädden? Vilken plats och ordning hade dynorna i bädden? Vilken var omsorgen om dynorna? Vilken var deras plats rent estetiskt? När förändrades bäddningen? För prydnadskuddarna gäller andra frågor. Här fokuseras på tre tidsperioder: mellankrigstiden, efterkrigstiden fram till 1960-talet samt det sena 1990-talet.

BÄDDEN OCH DESS BESTÅNDSDELAR

Hjördis Dahl har i sin bok *Högsäng och klädbod* (1987) utförligt behandlat vävningen av bolstertyg i de folkliga hushållen i början av seklet 1900. Bolstren användes länge i den folkliga bädden. Två linjer för bäddens utveckling går att spåra i lanthushållen, en där bädden inte kunde ägnas så stor uppmärksamhet, och en annan där man investerade i bäddens textilier och bädden blev en praktmöbel, som högsängarna framför allt på Åland och i Österbotten. Högsängarna ska inte behandlas utförligt här, de finns beskrivna i *Högsäng och klädbod*. Av samma anledning ska inte heller bäddens täcken behandlas. Däremot analyseras all bolstertillverkning och bäddens dynor, det vill säga underlaget och bäddens estetiska uttryck.

I de nordiska länderna tillverkades bolster- och dynvävar i hemmen, man skaffade alltså inte textilierna utifrån, vilket delvis skedde ute i Europa (Venborg Pedersen 2009:87–89).² I Svenskfinland var textilberedningen i hushållen allmän sed långt in på 1900-talet, även om Purmo troligen hörde till de trakter där man fortsatte allra längst. Tidigare etnologer hade dokumenterat textilbeståndet och dess yttre uttryck, det vill säga formgivningen, estetiken och teknikerna vid tillverkningen. Som svar på frågelistan "Våra vardagsysslor" fick de manliga och kvinnliga informanterna i stället kort beskriva omsorgen om textilierna. En meddelare från Larsmo kunde i minnet även återkalla ljuven av textilberedningen:

Spinnrocken och härvträdet surrade eller strumpstickorna klirrade när man somnade om kvällarna. Det var mor som tillverkade kläder av ull som kardades, spanns och tvinnades och vävdes till vadmal. Ullgarn som

---

2 På 1600-talet importerades till Europa enkelt mönstrade madrasstyger från Madraspatnam (i dag Chennai) i Indien, där Brittiska ostindiska kompaniet hade grundat en handelsstation för de lokalt vävda tygerna. Tygerna var oftast rutiga, men också röd- och brunrandiga eller blå- och brunrandiga förekom, där den bruna färgen är ljus och ränderna dessutom ofta är kantade av vitt.

stickades till strumpor och vantar. Skördade linet, bråkade, spann, vävde och sydde. (SLS 1493, Fredrik Björkskog, f. 1935, Larsmo)

Från Nagu kom det in en liknande uppräkning som beskriver kvinnornas textilberedning:

En kvinnas handarbete bestod av spånad, vävning, lappning av nät. Det vävdes vadmal, halvulle till männens underkläder, vepor, bolstervar, segelduksty, lärft till underkläder, lakan. Som kvällsarbete stickning. (SLS 1493, Astrid Österlund, f. 1906, Nagu)

En österbottnisk informant berättar i sin tur om vävningen:

Vi hade lakan av linneväv, som mor och storasyster spann till och vävde, täckena var hemsydda på en stor täckbåge. Där satte man först skirtingsty med säkerhetsnålar, sedan breddade man ut bomullsfällar och till ovantåg var det lappar hopsydda av alla överblivna tygbitar. Det blev vackra varma täcken och intressanta att titta på. De gömde på alla roliga minnen vi fått när vi haft tygerna till kläder. (SLS 1493, Anna Fröjdö, f. 1933, Kronoby)

Trots att frågan inte alls gällde tillverkningen av dynor, bolster och täcken, var det en aspekt som informanterna lyfte fram i sina svar. Innan dynor alls kunde användas i bädden måste de förfärdigas, ville man upplysa. Dynorna ingick i en speciell del av vardagslivet, som uttryckligen ankom på kvinnorna och som krävde mycket stor textilkunskap.

Informanternas associationer från själva tingen gick i dessa fall till hur de förfärdigades, nästan som en påminnelse om att dynor och bäddar inte "fanns" utan att de var ett resultat av hårt arbete. Trots att själva arbetet inte beskrivs i detalj får man genom svaren en stark känsla av kvinnorna, som med sina handrörelser utifrån fårens ull och åkerns lin så småningom åstadkom de eftertraktade tygerna. Fyllnad, spånad, vävnad, sömnad och prydnad är arbetsmoment som man behövde ha kunskap om för att en bädd skulle kunna skapas. Hur hela processen gick till hade stannat i minnet hos kvinnorna, som ett resultat av det kroppsliga arbetet och som ett uttryck för det kroppsliga vetandet. Att tyg från kläder kunde ingå i lapptäckena pekar i sin tur på en återkomst, ett återbruk som gjorde det möjligt att bevara historien. Kopplingen till tillverkningen av textilierna kan också ses i ljuset av den tidpunkt då minnena skrevs ned, det vill säga på 1980-talet. Då hade massproduktionen av bäddens textilier redan nått lanthemmen, och deras mödosamma tillverkning var något som verkligen stack ut när man jämförde sitt vardagsliv "då" och "nu".

BOLSTER OCH STORDYNOR, BÄDDENS UPPBYGGNAD

Dynorna var objekt för stor *omsorg*, de kunde både gömmas och visas upp. Hur bäddarna såg ut, det vill säga hur man byggde upp dem och hur man gjorde sovplatserna i ordning för dagen, eller egentligen inför följande natt, är huvudfrågan här. I vissa fall besvaras frågan om bäddningen med tystnad i frågelistsvaren, kanske för att bäddningen skulle stökas undan så snabbt på morgonen. I sällsynta fall beskrivs bäddarna. En kvinnlig informant närmar sig bäddningen när hon beskriver bäddens beståndsdelar, lakoniskt, men med den viktigaste informationen, där också de estetiska kvaliteterna finns med:

På botten i sängen var det vanligen långhalm. Allt i sängen var för det mesta hemvävt. Vackert randade dynor och bolstrar, hamp- eller linlakan. Av bomullsgarn virkade spetsar prydde örngottsvaren. (SLS 1493, Ester Backman, f. 1914, Purmo)

Det är inte bara konstaterandet att allt för det mesta var hemvävt som skapar en spänning mellan de tidiga decennierna av 1900-talet och det nedtecknande minnet på 1980-talet. Bäddens utsmyckning framstår i synintrycket av de vackert randade dynorna och bolstren som något annorlunda än det dåtida nuet. De virkade spetsarna verkar ha fungerat som pricken över i. Från Brändö på Åland beskriver en informant bäddens uppbyggnad ännu tydligare. Här gäller det användningen av gårdens dubbla högsäng:

Där var fyra sängar, två nedansängar och två högsängar. I nedre sängarna var det halm på botten och den byttes vid julstädningen. Så en stordyna och två bolster. På sommaren var det lakan och på vintern vepor. Alla dessa sängkläder var hemvävda, likaså täcken och filter. Dynorna var fyllda med vassvippor eller dun. Vi vädrade täcken och filter någon gång och ibland sattes dom upp i basturöken och efter det luktade de gott. Stordynan bars ut bara vid jul- och midsommarstädningen. (SLS 1493, Sanni Nordling, f. 1908, Brändö)

Vad som hörde till bädden var viktigt och också hur den sköttes. Stordynan täckte hela sängbotten. Fyllningen av den och bolstren var en lång procedur, som krävde insamling av och kunskap om naturmaterial. De två bolstren verkar ha varit omslutna av lakanen och veporna (tygstycken av ylle eller annat stadigt tyg). Osökt kommer årstiderna fram, bytet av lakan till vepor och stordynans vädring markerade växlingen mellan sommar och vinter och de stora sommar- och vinterhögtiderna. Den filosofiska utgångspunkten att föremål utgör det som förenar det kroppsliga och det materiella, och att det

ofta sker på bestämda tidpunkter, kommer tydligt fram, en omständighet som jag ska återkomma till. Av uppräkningsen framgår också att bäddens beståndsdelar troligen lämpade sig väl för den uppgift de hade, naturmaterialen gjorde sovplatsen bekväm och mjuk och de fint vävda tygerna gjorde den skön mot huden.

Hjördis Dahl har i sin bok redogjort för de textila uttrycken i allmogesamhället utgående från omfattande fältarbeten och insamling, som hon själv utförde i Marthaförbundets regi 1928–1935. Bolstren var en nyhet kring 1800 och först i mitten av seklet började de bli vanligare. I *Högsäng och klädbod* finns bäddens textilier från 1900-talets början noggrant dokumenterade utgående från två uppteckningar: en beskrivning av en högsäng från Rökiö i Vörå upptecknad av Elvi Grans (SLS 978), och en av bäddskicket på Kökar av Berta Karlberg, som svar på ett frågebrev (SLS 732).

Ur minnesuppteckningarna framgår ett liknande bruk som Mikkel Venborg Pedersen (2009:87–89) har beskrivit när det gäller Danmark. Bädden var uppbyggd av: a) långrandig stor- eller sängdyna och bolster (Vörå), underdyna eller bolster, oftast vävt i lin (Kökar), b) en lång huvuddyna som lades under lakanet (Vörå), långdynor, lika breda som hela bädden, liksom bolstren stoppade med rörvippor (Kökar), c) fyra huvuddynor, två med vita örn-gott, två med rutiga, alla tyg vävda antingen rutiga eller med smalare ränder än bolstren (Vörå), smådynor, 2 alnar långa och därtill huvudkuddar, en aln i fyrkant, med likadant vävmönster som bolstren men finare spunnet och vackrare randat (Kökar) (Dahl 1987:60–62). Likadan var uppsättningen i Björköby (Nystrand-Storm 2017:54–55). En bäddning från Larsmo beskrivs i sin tur i det omfattande traditions materialet i Kulturveenskapliga arkivet Cultura så här:

I sängen fanns underst en halmdyna (bolster). Tyget av enkelt slag. I Larsmo kallades bolster för dyna och huvudkudden, dynan för bolster. Den andra dynan innehöll rörtofs eller dun. Tyget hemvävt i granna färger eller endast i två färger t.ex. ljusgrått-blått. Lakanet, "veipo", var hemvävt också och av hemspunnet garn, som spanns av vitt eller grå bomullsvadd, "stoppull". Lakan av halvylle på vintern. Huvudkuddarna var av långsmal modell, vanligtvis två eller t.o.m. flera i varje säng. Dynvaret var av bomullstygg, ofta blåvitrutigt, men även vita dynvar förekom. De användes för det mesta för gäster. (M 4387, Vera Nyman, f. 1916, Larsmo)

Vävt tekniken och materialet skiljer sig åt utifrån vad som är skönt för kroppen och vad för huvudet: dynorna var av finare spunnet garn, det vill säga slätare än bolstren. Tygproverna i Svensk-Finlands Textilarkiv i Cultura, som främst speglar tiden omkring 1850–1910, uppvisar flera exempel på bolster-

var från Österbotten, Åboland och östra Nyland. Nästan samtliga är randiga och vävda i utsökta färger. De vanligaste är blåvitrandiga, men också blåbruna och rödvitrandiga förekommer. Ofta är det inte fråga om bara två olika ränder utan ett helt mönster bestående av smalare och bredare ränder. Bolstervarstygen kommenteras ingående av Hjördis Dahl och i boken ingår fjorton bilder på tyger till randiga och rutiga bolstervar och inre dynvar. Hon intresserar sig för hur tygen vävts och av vad, och hon utreder all den lokala och enskilda kunskap som låg bakom det vardagliga bruket av textilierna. Man kan också lägga märke till en beundran för det estetiska uttrycket, som väl passade in i tiden för fältarbetet, slutet av 1920-talet, den tid då funktionalismen och dess starkt förenklade former började sprida sig bland urbana samhällsskikt. Etnologerna själva och Hjördis Dahls uppdragsgivare, Finlands Svenska Marthaförbund, var starkt medvetna om funktionalismen och dess inverkan på heminredningen (till exempel *Husmodern* nr 8, 1930, nr 7, 1934).

Tyger till dynor ur Svensk-Finlands Textilarkiv. Tygerna samlades in under fältarbeten på 1930-talet i en inventering av gammal hemslöjd, som gjordes i Finlands svenska Marthaförbunds regi.

Hjördis Dahl konstaterar att "liksom då det gällde all annan heminredning kom impulserna till bättre sängskick från högreståndshem". För bolstervaren fanns också en annan inspirationskälla hos västgötaknallarna, gårdfarihandlare som rörde sig överallt i Finlands kusttrakter på 1800-talet. De sålde bolstervar, ofta blåvitrandiga (Dahl 1987:103). Att man kunde köpa tyg utifrån är en viktig uppgift. Bolstervar var en tidig manufakturvara. Finlayson i Tammefors tillverkade till exempel tyg för madrasser, dynor och även färdiga dynpåsar redan från och med 1880-talet. I Åbos textilmanufaktur, som hade grundats redan i mitten av 1700-talet, var randiga bolstervar i blåvitt linne en av de stora artiklarna. Hjördis Dahl sammanfattar: "Åtminstone från 1700-talet till 1900-talets förra hälft har randiga bolstervar varit spridda över hela området [Svenskfinland] och funnits både i slott och i koja." (Dahl 1987:103)

OMSORGEN OM BÄDDEN OCH DESS DYNOR

Det var mycket man behövde veta om olika bolster och dynor, på vilket sätt de skulle användas och på vilka grunder de ansågs lämpliga för sin uppgift (jfr Dant 2005:85–86). Bolster och dynor bearbetades med olika rörelser till sina olika funktioner, de blev en del i de dagliga rutinerna. Den tid de flesta av informanterna mindes var då högsängarna hade försvunnit (på de orter där högsängar tidigare förekommit). De vanligaste sängarna var utdragssängar och utdragssoffor av trä, med eller utan trälock. Den roll högsängen hade haft som blickfång i stugan förändrades något när utdragssofforna och utdrags-sängarna blev de vanliga sovplatserna. I högsängarna kunde olika lager, materialslag på materialslag, visas eftersom de syntes från sidan, medan utdrags-sängarna visades i sin helhet. Då uppkom en annan slags högtidlig bäddning i stället (se nedan, jfr Dahl 1987: 58–59). Ändå kunde bäddningen i stort sett likna den i högsängarna, eftersom det oftast fortfarande var fråga om bäddning med bolster för två personer om varje säng. Sängens utrustning på Åland liknade den österbottniska:

I början av 1900-talet började man använda utdragssängar och soffor. Där var bolster, fyllda med långhalm, som byttes flera gånger om året. Bolster fylldes även med vippor av vass. Bolstren var hemvävda av bomulls-, lin- och blårgarn, och vävda i mycket granna och vackra färger och varierande mönster i grupper. (M 4349, Fanny Bamberg, f. 1907, Saltvik)

Detsamma gällde Åboland:

Sängkläderna var till stor del hemvävda. I mitt hem vävdes så gott som allt tyg ty mamma var en stor väverska. Fyllningen var tofs, vi hade stora områden med råvass, liksom alla andra i Hitis också utnyttjade både till bolster, mellandynor och halvbolster, som bäddades tvärsöver. Men sov-kuddarna var för det mesta fyllda med fågeldun, som jagades mycket om våren. När bolstren blev hårda och kantiga byttes tofsen i dem, för det fanns alltid tofs i stora mängder att tillgå. Som barn fick man jobba med det, så fort man blev så här att man kunde hantera kniv. Det var hemvävda lakan av lärft (Veipor) till underlakan, aldrig överlakan. (M 4344, John Hollsten, f. 1913, Hitis)

Bolstren i utdragssängarna var föremål som användes dagligen inte bara som underlag för kroppen. De var också persedlar som man – liksom täckena – måste vika och rada. Här var det kroppsliga kunnandet av nöden:

Kvinnorna började städningen med att bädda ihop sängarna till dagen, de tog inte så stort utrymme då. Bolstrar, täcken och lakan veks ihop och ordnades och så breddes ett rutigt eller blommigt överkast i vardagslag. Vid större helger och högtider kunde det bli franslakan och granntäcke. (SLS 1493, Elna Flick, f. 1903, Esse)

Överkasten anspelar på hur man täckte, det vill säga gömde, bädden. Den hopskjutna bädden kunde också göras vacker för ögat. Särskilt inför helgerna ville man markera tiden med textilier av bättre kvalitet. Bolstrens uppgift som ett mjukt underlag lyfts fram i informanternas beskrivningar. Det var på kvällen som deras primära funktion kom fram.

Vid kvällens bäddning bearbetades bolster och dynan så fyllningen som bestod av vassvippor blev ganska jämna. Lakan och täcke togs samman och skakades på yttertrappan. Nyvädrad och skön viloplatz för en trött kropp. (SLS 1493, Gunhild Lundqvist, f. 1915, Lemland)

I synnerhet i Nyland var man mån om vädringen av sängkläderna:

Sängkläderna hade man ut att vädras varje gång man hade storstädning, och det var till varje helg. Bolster var det förr och de stora tvåmansbolstren var minsann inte så lätta att bära ut och in. Vi hade på sofflock och rena stenar, bolster och dynor, täcken och filter hade vi på klädstreck. Allt skulle piskas och dammas. Bolster och dynor skulle skakas att de skulle bli pösiga och mjuka att ligga på och visst var det skönt den kvällen när man lade sig i sängen. (SLS 1493, Mary Lindfors, f. 1913, Strömfors)

Liksom dygnets rytm förknippades med sysslorna, återkommer årstidernas växling i minnen som gäller bolstren, här när sommaren tog slut:

När vi flyttade från vinden skakade vi ut det gamla bosset från bolstrarna och stoppade i nytröskat, som luktade friskt. Ibland när man skulle ligga första natten var sängen så hög att man rullade mot väggen. Då brukade vi säga att vi sov på svinryggen. (SLS 1493, Anna Fröjdö, f. 1933, Kronoby)

Bolstervar för madrass och storbolster foto-graferade i Borgå. Foto av Bo Lönnqvist.

Känslan av bädden och dess doft återkommer i andra svar. Både vävningen, som skedde under vinterhalvåret, och användningen av vepor i stället för lakan vintertid visar att arbetet och bädden förknippades med årstidernas växling. Det betyder att bädden aldrig var färdig, utan att den måste förnyas med jämna mellanrum. Också den regelbundna vädringen av bolster och täcken som ofta omnämns från Nyland, vittnar om att man var medveten om de hygieniska aspekterna på bädden.

Detta var troligen delvis resultatet av en omfattande upplysningsverksamhet för bättre sänghygien, som fördes av bland annat kvinno- och hushållsorganisationen Marthaförbundet. Eftersom bädden symboliserar det mest privata och var något som ofta doldes eller täcktes över, måste man gå varsamt fram. I en rätt allmänt hållen artikel från februari 1932, skriven av Runa Melander, föreståndarinna för hushållsskolan Högvalla seminarium i Borgå, introduceras problemet. Artikeln, som har rubriken "Sängkultur", börjar frågande, men svaren ges i förebrående ton:

Håller vår bädd eller våra bäddar inom hemmet måttet inför nutida hygieniska krav? – Är vår bädd tillräckligt ändamålsenlig och bekväm för att ge den vila vår kropp så väl behöver få under nattens timmar? – Förstå vi att sköta vår bädd rationellt, så att den blir vad den borde vara, ett viloläger, där kropp och själ kunna återhämta hälsa och krafter? – Svaret blir i många fall litet svävande och dröjande, är jag rädd, och det är väl fara värt att inte allt för många hem skulle få första pris om sakkunniga på området skulle ställa till sänginspektion. Jag tänker att lite var av oss är medveten om en hel del brister, när det gäller sängförhållanden, och kanske är det på en del håll till och med ganska illa beställt. Ofta kan väl orsaken vara bristande företagsamhet, men manne inte grunden kanske i de allra flesta fall beror på bristande insikter. (Melander 1932)

Med hänvisning till det positiva, vad kroppen behöver, och det negativa, vad som kan ske (kroppens "utdunsningsprodukter") talar Melander för vikten av vädring av bädden och "sängklädernas renhållning". Mot bakgrunden av det allmänna sättet att bädda i lanthushållen under 1920- och 1930-talen, verkar artikelns frågor utgå från att de dåtida kutymerna var förkastliga.

Utan att gå rakt på sak förordade man i Marthaförbundet att undervisning på det här området borde ske. Marthorna ordnade därför madrassstillverkningskurser, som blev mycket populära, åtminstone i östra Nyland. Varje deltagare skulle förfärdiga antingen en tunn "fackmadrass" eller en tjock undermadrass med leder. Med fackmadrass avsågs en tunn madrass som hade mellanlägg, som delade madrassens inre i fack, vilket höll stoppningen på plats. Som stoppning användes billig fiber (*Husmodern* nr 4, 1932:102–103).

Att informationen gick hem på fältet vittnas om i en del frågelistsvar:

Martharörelsen var revolutionerande i slutet på 1920-talet. Konsulenter reste omkring med material som man fick köpa. Kurser hölls och kvinnorna fick själva sy "fackmadrassen". Detta berodde ju främst på att sängarna förändrades. (M 4376, Karin Mårtensson, f. 1913, Liljendal)

Madrasstoppning lärdes ut av marthorna på 1930-talet. Även fabrikstillverkning av madrasser förekom. Här fylls madrasser i Andelspartiaffärens fabrik 1939.

Bädden hade många funktioner utöver de uppenbara. Den förblev viktig ur estetisk synpunkt, som ett tecken på välstånd eller åtminstone på ordningssinne, och den var som symbol tillämplig för mycket: såväl ett tecken på att man följde med sin tid, som på medvetenhet om grannarnas bruk och om andra, mera främmande, bruk, som det nya hygieniska. Men i det långa lopet skulle de små förbättringarna inte räcka till för att styra utvecklingen. Redan fackmadrassen förebådade en helt ny era.

I över 120 svar på arkivet Culturas frågelista "Sängar, sovplatser och sovvanor" beskrivs bäddens uppbyggnad på samma sätt som ovan och där beskrivs även på mer nyanserat sätt övergången till nya bäddvanor efter kriget. Därtill beskrivs sängar och familjens sovvanor. Man uppgav att vita

lakan förekom sällan och vita överlakan aldrig (se även Dahl 1987:54; inte heller i Sverige har man använt vita överlakan till vardags, Nylén 1981 [1968]:78).

Överlakanen är ett mycket sent tillskott och i många fall saknades de långt in på 1930-talet. Under slutet av 1800-talet användes lakan sällan eller aldrig i allmogemiljö, uppger Hjördis Dahl (1987:54, 93). I stället för eller jäm-sides med vita lakan, som är ett högrestatusfenomen, använde man till att börja med vepor, det vill säga stora tyg av ylle eller grov hamp- och lång-garnsväv som bäddkläden. De flesta informanterna nämner vepan. Hjördis Dahl skriver: "Man låg på den, man bredde den över sig eller svepte sig i den, beroende på omgivning och årstid" (Dahl 1987:95–102). Vepan var i högsta grad formbar. Också detta var ett bruk som levde kvar in på 1930-talet. Till bädden hörde också täcken av olika slag, fällar, ryor, filter och i Österbotten röda franslakan med tofsar, vilka alla utförligt beskrivs i *Högsäng och klädbod*.

Den traditionella bäddningen höll i sig länge. Framför allt framstår bruken kring bädden för mig som en yttring av kvinnlig omsorg om hushålls-medlemmarnas välmåga. Allt från tillverkningen av bäddens tyger och fyllningen av bolster och dynor till den dagliga bäddningen var kvinnliga sysslor. Med bolstrens och dynornas hjälp skapades bäddplatser för hårt arbetande kroppar. Inte bara bäddandet förenade det kroppsliga med det materiella, utan i ännu högre grad förenades de vid själva vilan.

En omfattande självhushållning ligger som grund för hela bäddkonstruktionen. Allt producerades hemma: fyllningen, ullens, linets, garnen och tygen, och slutligen alla dynor. Man fick materialet från den omgivande naturen och gjorde allt själv. Det är det som själva ordet självhushållning innebär. För att bäddningen skulle åstadkommas krävdes en stor mängd detaljerad kunskap, som också satt i händerna.

BÄDDENS SMÅ DYNOR OCH DYNVAR – GÖMMA OCH VISA

Tygerna till bäddens mindre dynor, som ju bildar "små ihopsydda säckar" presenteras också i *Högsäng och klädbod* (Dahl 1987). Bädden i landsbygdshushållen innehöll långdynor, det vill säga dynor som var lika långa som sängarna var breda, ofta som dubbelsängen, och avsedda för två personer. Långdynans bredd (höjd i sängens längdriktning) följde vävbredden, som oftast var en aln (ca 60 cm) eller något mera, dynans bredd var alltså över 30 cm. Utöver långdynan fanns en uppsättning mindre dynor i bädden. De tygprover på dynans inre var som finns i Svensk-Finlands Textilarkiv visar ett brett register av oftast smalandiga, men också rutiga tyger.

Liksom för de fina bolstrens del, kan man fråga sig varför man vävde så fina tyger för dynorna om de ändå gömdes undan för dagen. Förklaringen kan finnas i själva tillverkningen. I vävningen kunde kvinnorna få utlopp för

sin konstnärlighet och kreativitet. I ett av frågelistsvaren nämns också hur kvinnorna sinsemellan talade om och jämförde sina tyger. Att kunna väva fina tyger gav både uppskattning och status: "Mönstren varierade, färgerna likaså. Skickliga väverskor kunde här briljera" (M 4379). Tygen hörde också till hemgiften och man utgick från att "de nygifta husmödrarna skulle vara välförsedda med sängutrustning av alla de slag" (M 4379). Bäddens olika tyger blev inte glömda, fastän de var gömda.

I högrestånd- och stadshemmen återfanns de fabriksvävda blå- eller rödrandiga eller rutiga tygerna, men även enfärgade, oftast röda inre var. Tygerna var oviktiga och dynorna stuvades in i vita renstrukna dynvar, så att de knappast syntes. Här var det de vita dynvaren som skulle göras fina. I bondehemmen värnade man om själva bäddtextilierna; de vita textilierna skulle också framhåvas, som vi senare ska se. Men speciellt när det gällde högsängarna syntes dynorna också på andra sätt. En viktig omständighet gällande bäddens dynor verkar nämligen vara omsorgen om dynvaren eller örngotten. Ordet *var* hänför sig till höljet medan benämningen *örngott* (ibland skrivet *örgott*) pekar på något som är gott för örat. Ordet *örngott* har därför använts också för själva dynan (kudden), men främst för att beteckna ett "örngottsvar" (Dahl 1987:63). Det var mjukheten hos dynans innanmäte och dynvarets mjuka lin- eller bomullstyg som garanterade detta goda. Från Bromarv berättar en manlig informant:

Dynan eller huvudkudden var redan i min barndom överdragen med ett dynvar eller örngott av linne eller mjukare bomullstyg, ofta i diskretare eller mjuka färger. Dynvaren var vanligen dekorerade med hemvirkad kant eller mellanspets. Före min tid sov vanligt folk utan dynvar. (M 4404, Bror Kevin, f. 1906, Bromarv)

Det yttre dynvaret har haft en mycket viktig estetisk funktion både i landsbygdens hushåll och i högreståndshemmen, men på rätt olika sätt. Vad man har velat visa och vad man har velat dölja skiljer traditionerna åt. Den nyländska informanten ovan är mycket medveten om textiliernas värde. Från Österbotten och Åland ges liknande besked:

Som huvuddyna användes samma material som i bolstren. Och de var cirka 75–80 cm långa och 50 cm breda. Och till antalet tre–fyra i varje säng. Och till örngott användes rödrutigt bomullstyg och till större helger eller bröllop så sattes det på vita och de var utav hemvävt linnetyg och med hemvirkade 10–15 cm breda spetsar i varje ända. (M 4397, Ulf Smedberg, f. 1945, Munsala)

Vid huvudgärden var två bolster (dynor), det understa lade man lakanet över, det översta hade örngottsvar som var smyckat med hemvirkad spets, det kunde också ha mellanspetsar. (M 4441, Sanni Nordling, f. 1909, Brändö)

Dynvaren och deras spetsar poängteras. De hemvävda rutiga eller randiga inre dynhöljerna och dynvaren som finns i Svensk-Finlands Textilarkiv består ofta av mycket vackra tyger. Dynvaren har man ibland ytterligare velat pryda med *örngottshuvor*, som omslöt dynvarens sidor och gömde själva dynorna. Huvorna, synliga i den prydligt uppbäddade sängen, var ofta virkade, färggranna nätspetsar eller långsmala remsor av nätspets i olika färger, ofta i vitt och rött men också i orange, gult och grönt. Sådana örngottshuvor fanns framför allt för att förhöja dynvaret om det var rutigt.

Men finast var de vita dynvaren, som dolde den randiga eller rutiga dynan. De användes oftast bara vid festliga tillfällen. Då högsängarna ersattes av utdragssoffor, följde örngottshuvan med till de nya bäddarna eller så flyttade dekorerandet från dynvarets ända till bäddens översta skikt, till de dekorativa kuddar som senare kom att pryda bädden.

DEN VITA SÄNGEN

Om de hittills beskrivna sängkläderna kan verka främmande i dag, blir den här känslan ännu starkare när de vita tygerna kommer in i bilden. De vita dynvaren lyser på bilderna i *Högsäng och klädbod*. Högsängens dynuppsättningar var ett helgfenomen och sängarna bäddades överdådigt när man väntade gäster eller då stugan annars skulle pyntas (Dahl 1987:64–65). Sängarna var utställningsföremål. I vardagslag var sängklädesanvändningen en helt annan, som ovan framkommit.

Med de speciella vita *kortlakanen* som fanns i allmoge-hemmet möttes allmoge- och den borgerliga traditionen. Sådana kortlakan, eller halvlakan, var ett halvt lakan som man höljde långdynan i. I stället för dynvar kunde man svepa lakanet runt dynan och vika det under den och så breda ut lakanet en bit i sängen. Kortlakanen var ofta rikt dekorerade med både spetsar och monogram. De kallades också "huvudlakan" och var i bondemiljön på sätt och vis föregångare till både de vita dynvaren och de långa vita lakanen (jfr Dahl 1987:87). Deras funktion var till en början främst att pryda bädden. Det betyder att det vita lakanstyget, som ofta var av lin, värderades mycket högt. Inspirationen hade säkert kommit från högreståndshåll, där vitt värderades högt och rentav sågs som tecken på godhet, ljus, renhet och orördhet (Nilsson 2013:84–85). Det vita linnets och linneskåpets betydelse i högreståndshushållen kan inte underskattas (Rundquist 1989:206).

1900-talet är också ett sekel där hygien lyftes fram på helt nya sätt, som ovan framgått. Vitt signalerar rent, eller omvänt, när vitt blir smutsigt märks det genast. I högrestandshushållen var vittvätten ett återkommande arbete, en förutsättning för att man skulle kunna ha de fint uppbäddade sängarna. Med vita kortlakan kunde även allmogen ingå i denna nya renhetskultur, där det vita stod för det rena också ur moralisk synpunkt. Det vita har till och med kommit att betraktas som synonymt med normalitet och makt. Med det vitas hjälp kunde man sälla sig till de sfärer där ordning rådde (Nilsson 2013:84–85).

På vissa håll, bland annat i delar av Österbotten, hade överlakan blivit "högsta mod" redan under tidigt 1900-tal och då försågs de också med spets i övre ändan (M 4359). I många hem blev förekomsten av överlakan en hederssak. Nästa steg, som redan antytts ovan, var när utdragssängen blev alltmer populär och uppbäddningen förändrades. Nu började man också använda prydnadskuddar ovanpå den uppbäddade sängens "löstäcken", det vill säga sängtäcket eller överkast, med tydlig influens från den borgerliga uppbäddade sängen. Löstäcken och högtidligt uppbäddade sängar nämns i otaliga minnesanteckningar.

I salen stod finsängen uppbäddad med det finaste sängtäcket och de finaste kuddarna ovanpå. Denna säng kunde också vara bäddad extra fint med spetslakan åt båda sidor. Lakanet mättes på mitten. Ovanpå lade man specialveckade kuddar. Kuddvaren stärktes och veckades med en "pipsax", så att de såg fralliga ut. Det till och med var så fint att en utomstående kvinna som var skicklig fick i uppdrag att vecka dem. Denna säng var bara att se på och en prydnad för salen. (M 4380, Elvi Henriksson, f. 1932, Jomala)

Det intressanta är att sådana uppbäddade sängar fanns på alla håll, i Österbotten, östra Nyland, Åboland och på Åland, också i mindre extrema former än ovan. Från Korsholm uppges att "överst på sängen lades vanligen en liten kudde och på denna ett överkast – en vit duk, som också var fint broderad eller försedd med hålsöm" (M 4381). Från Åboland nämns att det vita tyget var "voffeltyg, varpå hade broderats olika mönster" (M 4384).

Här fanns en tydlig tradition från den uppbäddade högsängen som också hade varit en praxysymbol, där kvinnornas hela textilkonst visades. Det verkar nästan som om de vita uppbäddade helgdagssängarna fungerade som en kompensation för vardagens slit och i sig signalerade både status, högtid och gästfrihet under helgen. I hågkomsterna lyfts salssängen fram jämsides med de granna bolstervarstygerna; båda var en källa till stolthet.

Regeln var att lakanet eller ofta ett vitt fint sängöverkast pryddes sängen som ytterligare dekorerades med dynor. Bruket av enkom förfärdigade pryd-

nadskuddar hade därför uttryckligen att göra med den utdragbara sängen. Dekorationerna på de nya kuddarna kunde influeras av kortlakanens spetsar, uppger Hjördis Dahl (1987:89). Ett annat vanligt prydnadssätt var att rynka lakanstyg till en remsa runt kudden (Dahl 1987:94). En minnesanteckning bekräftar detta:

Det var två vippbolster, som man vek samman, sköt ihop sängen, dynor, en långdyna, två små, så täcket ovanpå. Den blev hög – ett vitt lakan med spets, kudde med veckad kappa mitt på om det var fint, annars hade man över en grå hemvävd vepa. (SLS 1493, Agnes Örjans, f. 1907, Jomala)

Här är det åter de kroppsliga greppen som upprepas. Att skjuta ihop sängen, vikandet, stuvandet, "överkastandet" och slutligen pryndandet blev en rutin inför söndagen. Det som gjorde prydnadskuddarna viktiga var kanske deras nytthet, de signalerade vila och husmors stolthet.

I borgerlig tradition hade örngotten många olika slag av spetsar i olika tekniker. Dynan, som ofta var röd, täcktes med ett vitt örngott som hade dekorerats till exempel med hålsöm eller virkade spetsar som mellanspets och kantspets. Alla dessa tekniker användes senare under 1900-talet, också i landsbygdshushållen, främst i lakan för gäster och för brudsängen (Dahl 1987:95).

Brudutstyrseln med broderade vita lakan har ett extra skimmer i fråge-listsvaren i arkivet Cultura. Brudsängen hade uttryckligen yttre influenser och den uppbäddade vita sängen var höjdpunkten på en utveckling. Dess väg till bondehemmen var lång och egentligen ett undantag, eftersom de övriga sängarna sällan bäddades med vita lakan. Den vita sängen blev inte heller långvarig, traditionen bröts i och med ett nytt bäddskick under efterkrigstiden.

Bäddningen i allmogesamhället hörde till det som gjorde natt till dag, vardag till fest och i viss mån sommar till vinter, och vice versa. I min genomgång av det folkliga bäddskicket finns en möjlig fingervisning om var man borde söka ursprunget till vurmen för prydnadskuddarna jag såg i Purmo. En vit prydnadskudde hade utvecklats ur en mycket lång bäddtradition, där egentligen alla dynor hade en estetisk funktion, ibland i det fördolda.

DEN STORA FÖRÄNDRINGEN

Förändringen i bäddskicket skedde ganska abrupt efter krigstiden, närmast i slutet av 1950-talet och början av 1960-talet. De gamla stordynorna och bolstren var helt enkelt av olika orsaker inte längre lämpade i den bäddkultur som utvecklades efter kriget. Den gamla bäddens beståndsdelar, som här räk-

nas upp från Hitis i Åboland, var i gott minne när de nya bruken gjorde sitt intåg. Också andra minnesanteckningar lyfter fram förändringen:

Sängkläderna på den tiden i alla sängar, nämligen i slutet av 1800-talet och 1900-talet, kanske ända till 1930 och 1940-tal, var olika hos olika familjer. Här användes bolstren, dynor, vepor, lakan, dynvar, filter, täcken, ryor och fällar [...] Efter krigstiden och speciellt på 1950- och 1960-talet köpte folk skumgummimadrasser, men dessa kändes fuktiga för många, så superlon kom i stället, ävensom fjädrade madrasser [...] Krigen hade i alla avseenden stor betydelse. Efter kriget fick alla det bättre småningom. Det börja komma tyger i handeln, så alla sängkläder kunde köpas och inte så mycket gjordes hemma. (M 4383, Ebba Ullner-Söderman, f. 1911, Hitis)

Sängkläderna förändrades mycket efter hand. I villa- och hetekasängar³ hade man madrasser fyllda med flock. Så kom överlakan, filter och nattdräkter. Påslakan kom mycket senare, långt efter kriget, kanske i slutet av 1960-talet. (M 4350, Karin Miettinen, f. 1900, Ekenäs)

Heteka-sängar och tätsängar användes på 40-talet i hemmen. De hade nätbotten av ståltråd. Senare sades det att träbotten var bättre och då skaffades sängar med skumgummimadrass. De var nog på 1960-talet och är använda ännu. (SLS 1493, Astrid Eriksson, f. 1915, Sottunga)

Om förändringens uttrycks oftast mycket lakoniskt: "Nya sängar har skaffats från möbelfären och madrasser, filter och påslakan togs samtidigt i bruk" (M 4353, Tjock); "Med nya sängmodeller försvann halmmadrassen och ersattes av modernare material" (M 4357, Nedervetil); "De mjuka bolstren har bytts mot ryggvänliga resår-madrasser, skinnfällarna ersatts med mjuka sängtäcken" (M 4379, Korsnäs).

Utdragssängarna med höga kanter hade i sig varit höljen som höll bolstren innanför, utan höga sängkanter var bolstren obrukbara. Både i städerna och på landsbygden blev Heteka-sängarna vanliga en kort tid strax före kriget, men det finns ett samstämmigt missnöje med dem i materialet. Sängar med träbotten var att föredra. Nya typer av madrasser började, som nämnt, sys redan på 1930-talet, tydligt influerade av marthorna (M 4402, M 4434). Därför går nya bäddningsskick att spåra till bruken i bättre bemedlade stadshem, som ofta var modellen för marthorna. I stadshemmen hade fyllningen

---

³ Heteka-sängarna, vars namn kommer från varumärket Heteka som tillverkades av Helsingin Teräshuonekalutehdas Oy, är en utdragbar järnsäng med två sovplatser. Den ena sängen är tätt inskjuten under den andra och botten är av följsam resår i metall.

i madrasserna varit av tagel och bomull, som hållits jämnt utbredd, så här var övergången till skumgummimadrasser inte så drastisk. Anskaffningen av varor hade i städerna varit en helt annan än på landsbygden. De rödvit- och blåvitrandiga fabrikstillverkade bolster- eller madrassygerna var en stapelvara i de flesta stadshem långt in på 1960-talet (jfr Dahl 1987:102–103). På frågebrevet "Våra vardagssysslor" gavs ett intressant svar från ett borgerligt hem i Åbo kring sekelskiftet 1900:

Sängarna var järnsängar. Barnen hade tagelmadrasser (hårda), föräldrarnas sängar större järnsängar med resårmadrass och rätt tunn övre madrass. Sängarna bäddades om morgonen, sköts inte ihop. Löstäckan på barnens sängar av väffeltyg, föräldrarnas av virkade hopsyddas rutor. (SLS 1493, Ann-Sofi Nordman, f. 1898, Åbo)

Sängarna behövde inte skjutas ihop, för det fanns utrymme i hemmen. Men madrasserna var tunga och ofta klumpiga att handskas med. En bäddmadrass fanns. Här var bäddningen en helt annan än den gamla bäddningen – madrassen omslöt av ett vitt underlakan och täcket eller filten skyddades av ett vitt överlakan, som veks över kanten. Dynorna hade vita dynvar och kunde vara en eller två. Övergången till skumgummimadrasser överdragna med ljusgrått bomullstyg blev i sådana miljöer snabb, när bytet väl kom i gång. Resårmadrasserna med bäddmadrass är i sin tur utgångspunkten för en stor del av dagens madrassutbud.

Resår- och tagelmadrasser innebar influenser från urbant håll, medan skumgummi- och superlonmadrassen utgjorde den verkliga nyheten, som spred sig i handeln och till alla samhällsskikt under 1960-talet. Den hade att göra med andra konsumtionsinriktade processer i samhället: tillverkningen av bäddtillbehör i hemmen hade ersatts av handel med sådana, parallellt med alla andra nya "tillbehör" och "hemvaror", som till exempel tvättmaskiner, kylskåp och elektriska symaskiner, samt möbler som karmstolar och soffor, samtidigt som bilar blev allt vanligare (Judt 2005:393–341; Sarantola-Weiss 2003; se Niklas Huldéns bidrag om tekniken i hemmet i denna bok). Nya varor och vanor började nå landsortshemmen senast på 1960-talet och hela vardagslivet omstöptes, aktivt och målmedvetet. Följande steg för bädden efter de nya madrasserna var påslakan och bäddsoffor, som senast på 1970-talet hade nått många hem.

Att bädden förändrades var en del av en genomgripande process, en modernisering som innebar att allt mera skaffades utifrån. Efterkrigstiden innebar att nya ting ständigt blev tillgängliga också för de breda folklagen. Det förde i sin tur med sig nya aktiviteter och en fokusering på val och köpbeslut; man följde med butikernas utbud och vad ens nära grannar och andra

införskaffade. Det gällde också att införliva de nya tingen och kunna kombinera gammalt med nytt. Inom föremålsforskningen talar man om att man förhåller sig till sina ting som till ett *bricolage*. Föremålens mening kommer utifrån och man förhåller sig till dem som tecken på något – till exempel det moderna – men man ger dem också egen betydelse genom att göra sina egna kombinationer. Kombinerandet sker utifrån både estetiska och funktionella kriterier. Det skapas då nya praktiker, som ofta är en modifiering av äldre rutiner och ritualer kring ting. De nya praktikerna under efterkrigstiden kunde gälla såväl bäddning som exempelvis tvätt (Dant 1999:70–73; se även Sofie Strandéns bidrag om tvätt i volym 3 i denna bokserie). Det gällde också att ta sig an forslandet av skrymmande varor eller beställande av transport. Penningekonomin krävde helt andra färdigheter än självhushållningen.

Tim Dant (2005:87) framhåller att tingen bör ses som hjälpmedel eller som medel i relation till kroppen. I förhållande till allmogesamhällets övriga föremål, som ofta var redskap för olika arbeten, var bäddens (det vill säga dynornas och bolstrens) uppgift att stöda kroppen i vila. Det viktiga var att vilan kunde tillgodoses. Dant påpekar också att materiella ting förändras när man tillägnar sig ny kunskap, främst genom de aktiviteter som de är inkorporerade i. Man gör så som föremålen kräver. Efterkrigstidens förändring skedde ofta direkt via helt *nya* föremål. Under 1960-talet fanns det en hel mängd nya föremål som skulle "köras in" och därmed kördes andra ut. Bädden som exempel visar hur ökningen i välstånd faktiskt förändrade vardagen i grunden.

I efterskott blev bäddens uppbyggnad och den arbetsdryga tillverkningen av tillbehören ett omhuldat minne. De nya kutymerna innebar att ett tomrum uppstod när något bekant försvann. Därför kan minnena verka nostalgiserande, vilket förstärks av att konsumtionssamhället kan vara alienerande och vissa av dess element kan kännas påtvingade. Det finns ett krav på att lära sig behärska det nya. Michel de Certeau (1984:164–173) hävdar att utvecklingen *de facto* är påtvingad och att konsumenten rent av är en invandrare i denna nya värld. Men nya vardagliga kompetenser och praktiker tar ändå form. Enligt traditionen skulle vardagens bäddar först tillverkas och sedan varje dag bäddas, men gömmas undan och därefter prydas, åtminstone till helgen. I konsumtionens värld tonades bäddens ceremoniella roll ned på ett abrupt sätt. Det hindrade inte att man samtidigt kunde vara stolt över nyförvärven.

För prydnadskuddarnas del är frågan vilka traditioner de har varit en del av och vilken funktion de har utöver pryddandet. Här följer en historisk överblick över prydnadskuddens förekomst i Finland fram till 1990-talet.⁴

En prydnadskudde från 1700-talet från Kakskerta nära Åbo har ett kuddöverdrag av naturvitt linne med rödbruna blomsterbroderier (TMK2867, Åbo museicentral). Kuddöverdraget är öppet i ena ändan och sluts med två par band. De tidigaste bevarade kuddarna i Fredrika Wetterhoffs samling i Tavastehus är från 1700-talets herrgårdar, bland annat från Pelkola gård i Hattula. På 1700-talet användes mycket tunt tyg och broderierna är gjorda med korsstyg, till exempel broderade blommönster.

Mellan 1700-talets prydnadskuddar och nutidens ligger 1800-talets borgerliga soffkultur. Soffkuddar, som har blivit det allmänna namnet för kuddar av det här slaget, var broderade och ofta kvadratiska. De befrämjade sittbekvämligheten på sofforna samtidigt som deras funktion också var att pryda rummet och fungera som blickfång. 1800-talets kuddöverdrag av linnenäts tyg har vanligen broderats med yllegarn på hela kuddens yta (Silpala 2015:125). På ett fotografi från bankdirektör Werner Wegelius hem i Åbo syns flera broderade kuddar som visar borgerskapets smak (*Så minns jag mitt Åbo* 2001:63–64). En bild som visar en Åbofamiljs umgänge kring soffbordet ger samma intryck (SLS 1385). En rund kudde i Åbo museicentrals samlingar har möjligtvis broderats av Disan von Rettig (1912–1991) och påminner om övriga 1800-talskuddar (TMK21072:113).

På förnåma herrgårdar var bruket av kuddar ett annat än det borgerliga ännu i början av 1900-talet. På gårdarna Nuhjala i Vemo, Brinkhall i Kakskerta och Kankas gård i Masku placerade man traditionsenligt bara en ljus, vackert broderad kudde mitt på de antika sofforna. På Abborfors gård i östra Nyland hade man däremot redan placerat tre ljusa kuddar på soffan i salongen, en av dem hade rynkad kant, en annan fransar. Kuddarna var regelrätta blickfång där deras centrala placering eller symmetrin var viktig (HK10000:4970; HK10000:3626; HK10000:4570; HK10000:3306, Museiverket).

⁴ För analysen av prydnadskuddar har jag gjort sökningar på bildmaterial i den nationella söktjänsten Finna (finna.fi) för museer, arkiv och bibliotek. Dessutom har jag studerat bildmaterial i etnologiska och historiska verk samt tidskrifter, främst *Husmodern*. I Finna är det som jag har använt *tyynyliina* (sv. örngott, dynvar) som sökord för att få fram ett urval som pekar på förekomsten av olika slag av dynor och kuddar. Här hittas förutom prydnadskuddar vardagliga bruksdynor som liknar de ovan behandlade, det vill säga med kulörta dyn- och madrasstyger. De flesta är blåvitrandiga, till skillnad från den mera brokiga skalan i Svensk-Finlands Textilarkiv. Arkivet som lyder under Kulturarvetenskapliga arkivet Cultura vid Åbo Akademi, har ett omfattande material, över 10 000 textilprover av olika slags textilier från de svenska trakterna i Finland. Det finns rikligt med tygprover av bolster- och dynstyger från alla svenskspråkiga landskap.

De traditionella bolstrens och dynornas estetiska kvaliteter i allmogemiljön har lyfts fram av Hjördis Dahl och även här. Men under de tre första decennierna av 1900-talet blev prydnadskuddar allt vanligare också i landsbygdshemmen. Som framgått lades de ofta ovanpå löstäcket som täckte den uppbäddade sängen. I *Högsäng och klädbod* framgår det att prydnadskuddarna – de kunde vara flera – till och med "skulle radas invid varandra på ett bestämt sätt, med en nästan på centimetern bestämd noggrannhet". De benämndes kuddar (inte dynor) och kläddes med överdrag, "kuddvar" (Dahl 1987:94). Också här var symmetrin viktig. Kuddöverkastens ljusa framtoning tyder på influenser från tidiga förlagor i herrgårdarna och på de lakanstygsprydda kuddarna. Prydnadskuddarna var alltid kvadratiska. På Åland använde man redan på 1800-talet en speciell filetknytning på kvadratiska nätspetsar som var avsedda för kuddöverdrag (Dahl 1987:385–387).

Kuddens plats var viktig, medan bekvämligheten inte var det väsentliga. Det var själva placeringen som var det styrande, kuddarna skulle ta sig rätt ut. I placeringen av kuddarna övade man upp precision och ett formspråk som var rätt stramt.

Med de mera kulörta kuddarna som dykt upp i de borgerliga gemaken redan på 1800-talet var det andra estetiska val som gällde och här tillkom

Kudde på soffan i salen på herrgården Brinkhall nära Åbo. Interiören fotograferad av Signe Brander i början av 1900-talet.

också en betoning på bekvämligheten. De här kuddarna var ofta antingen mera pösiga eller tvärtom hårda, så att de faktiskt kunde flyttas på och användas som ryggstöd. Formspråket var ofta "gobelängartat", kuddöverdraget var då broderat med korsstyg över hela tyget så att intrycket blev ganska mörkt och dämpat. Motivet kunde fortfarande vara blomster som på äldre överdrag, men också bilder av annat slag kunde broderas. Kuddarna hade en viss orientalistisk stil över sig. I många fall kunde också ett överflöd av kuddar förekomma, i synnerhet i så kallade turkiska rum i de borgerliga hemmen. Också andra rum där kuddar fanns var ofta fyllda av andra textilier, som borddukar, gardiner och dörrhängen, så att kuddarna trots sin pregnans bara blev ett element i en rätt överfylld inredning.

Sådana prydnadskuddar blev en del av landsbygdshemmen först i och med utdragssoffornas intåg vid 1900-talets början och ännu vanligare vid soffans intåg från 1960-talet framåt. Vid sidan av broderade kuddar, som i hela Finland var vanligast under 1920- och 1930-talen samt under 1960- och 1970-talen, fanns även soffkuddar med vävda överdrag. I den finska tidskriften *Kotiliesi* ondgjorde man sig på 1930-talet över utländska förebilder och handarbetsaffärernas mönster för broderier. De ansågs som "krimskrams" och i stället förespråkade man vävtyger som kunde inspireras av "nationellt arvegods" (Silpala 2015:125–130). I *Husmodern* (1928–1935) fanns bilder av broderade kuddar och också anvisningar för hur man skulle brodera kuddar. Ännu på 1930-talet ingick också ljusa kuddar med glesa blomster på linnetyg i mönstermodellerna.

Av fotografier i museisamlingarna att döma placerades kuddarna oftast i soffans båda hörn eller till och med så att hela soffan fylldes med kuddar. Kuddarnas yttre tyder på att tillverkarens egna val och fantasi var viktiga. Handarbetsböcker med modeller för broderierna gav anvisningar, men man kunde välja bland många alternativ. Också när ett stramare ideal så småningom började göra sig gällande på 1930-talet, kunde man i stadshemmen fortfarande ha många olika typer av dynor uppradade på de allt enklare sofforna (Interiörbilder i böckerna *Kotikaduilla* 1997 och *Att bo i stan* 1998).

Det här sättet att brodera och placera kuddarna fortsatte in på 1950-talet då också mjukare soffor av funkistyp började spridas till landsbygden. Redan på 1930-talet hade man i inredningsaffären Koti–Hemmet i Helsingfors, som leddes av arkitekten Elna Kiljander och textilkonstnären Marianne Strengell, försett sina strama soffor med kuddar av olika slag, ofta också de strama (foto i Sarantola-Weiss 2003:95). Enligt Minna Sarantola-Weiss hade en inredningselit börjat få konkurrens i möbelaffärerna under 1930-talet. När möbelfirmorna ordnade möbelmässa i Gardesmanegen i Helsingfors 1927, upphävde till exempel den på sin tid mycket anlitade arkitekten och arkitekturkritikern Gustaf Strengell sin röst. Han tog avstånd från den nya smaken som

här fördes fram och som framhävde "hemtrevliga krusiduller och volanger" (Strengell 1927:23–33; Blomstedt 1930:138–144; Brummer 1927:5–19). Det visar på att ett stramare ideal hade svårt att göra sig gällande.

Enligt *Husmodern* skulle ett hem vara ändamålsenligt och praktiskt inrättat, vilsamt och naturligt. Skribenten i fråga, arkitekten Kerstin Holmberg, förespråkade en "ädel enkelhet" (*Husmodern* nr 10, 1929). Ett modernt hem skulle framför allt tillåta att vardagens behov utgjorde utgångspunkten för möbleringen (Sarantola-Weiss 2003:109–110). Funktionalismen som inredningsidé spreds via *Husmodern* (nr 8, 1930) också i en brett upplagd artikel om en heminredningskurs och utställning i Stockholm 1930. I reflexioner kring utställningen framgår det att funktionalismen ofta hade förlöjligats och att skribenten därför ville lyfta fram dess goda sidor. Man ville visa att den modernistiska funktionalismen på utställningen hade kunnat kombineras med "konstindustri, konsthantverk och hemslöjd, helt 'av traditionen bundna', ävensom utställningsföremål – individualistiskt präglade engångsverk – helt tidlösa". Funktionalism och hemslöjd ansågs utgöra en god kombination och Marthaförbundets egen hemslöjdsinventering ansågs vara en god källa för nya mönster.

I böcker med möbleringsråd och i möbelfirman Askos broschyrer propagerade man på 1950-talet fortfarande framför allt för funktionalitet och rationalitet. Enkelhet, ändamålsenlighet och lämplighet var viktiga element i den inredning som inredningseliten, för att använda Sarantola-Weiss begrepp, ville framhålla. Den smak man ville göra upp med var det gamla borgerskapets (Sarantola-Weiss 2003:110, 113). Illustrationer i reklam från tiden 1930–1950 visar enfärgade eller geometriskt broderade kuddar, något som fortsatte in på 1960-talet (Sarantola-Weiss 2003:88–135). Ett dilemma uppstod när det gällde att kombinera en modern helhet med sådant som framhävde ägarnas personlighet. Intressant nog lyftes det lantliga hemmet med dess fasta inredning ibland fram som ett stilideal eller vissa andra detaljer som något som genom kontrasten framhävde stramheten.

I reklambilderna av soffor från 1970- och 1980-talen är avsaknaden av kuddar frapperande. Det verkar som om utplacerade personmodeller i stället ska fungera som garanti för bekvämligheten, när de avslappnat njuter av soffan. Det kan också vara så att soffornas utformning, ofta med stora kuddliknande soffryggar gjorde att extra kuddar sågs som onödiga (Sarantola-Weiss 2003:147–250). I vanliga stadshem fortsatte en kuddanvändning som inbegrep många olika typers kuddar, också broderade.

För att förstå det utbredda bruket av sirligt broderade kuddar på landsbygden och i många stadshem, måste vi gå till andra källor och resonemang än vad tidens möbelmode och inredningsråd erbjuder. För det första fanns hela traditionen av textiltillverkning kvar på landsbygden. Tidigare hade all

”ledig” tid bland kvinnorna använts för textiltillverkning. Idealet att skapa och tillverka själv kunde inte fyllas enbart genom att sy kuddar av enfärgade köpta tyger, även om man också gjorde det. Om man jämför med 1800-talets borgerliga fruar som ägnade sig åt komplicerade broderiarbeten, är det inte långsökt att påstå att när landsbygdens kvinnor fick tid att ägna sig åt egna, mera konstnärliga handarbeten, kom formspråket att likna det borgerliga. Här var det fråga om samma färgprakt som i de vävda tygerna.

Medan inredningsarkitekter talade för ett stramt formspråk med en romantiserad bild av det enkla bondelivet, som i boken *Kaunis koti* 1967 (Sarantola-Weiss 2003:179), söktes idealet ute ”på fältet” i veckotidningarna med sina handarbetsmönster, i handarbetsböcker och färdiga förpackningar av tyg och garn. De sistnämnda erbjöds till exempel av firman Neovius i Helsingfors (annonser i *Husmodern* 1930-talet). Senare kunde också postorderföretagen förse intresserade med kuddmaterial. Också vävkurser och kurser i makramé och andra spetsar, som rapporterades under mitt fältarbete i Purmo, kunde vara till nytta (SLS 1295, Marketta Nyman, f. 1941). Att kuddarna tillverkades i hemmen under alla behandlade perioder har framgått, de var sällan köpvaror (Silpala 2015:128). Ny kunskap om tillverkning av dynor förmedlades och övergången från vävt till broderat prioriterades av de handarbetande kvinnorna. Det var öppet för nya bricolage.

Det var det här modet som mötte mig i Purmo under fältarbetet på 1980-talet. Sofforna, med karmstolar bredvid, var prydliga och kuddarna likaså, och ofta var de rikligt dekorerade. Som kontrast till detta sätt att ställa ut sirliga kuddar fanns för mig mera bekanta urbana moden med ett helt annat formspråk. I unga familjer och bland ungdomar med mindre inkomster kom kreativiteten fram genom att man tillverkade egna soffor av sängar med många jättekuddar som ryggstöd mot väggen. Så fick man vardagsrumsliknande interiörer. De hemgjorda sofforna efterliknade de som fanns i handeln, och kuddarna kunde därför vara randiga eller enfärgade.

Likaså fylldes mera moderna soffor på 1980-talet med stora dynor, som det gick fint att knyckla till så att man hade det bekvämt. Det här låg långt bort från herrgårdarnas strama kuddanvändning och borgerskapets sobra mörka smak. Denna uppluckring i användningen av kuddar sammanhänger med 1960-talets behov hos ungdomen att störta förlegade och stela umgängesformer.

MILLENNIESKIFTETS KUDDKULTUR

Efter 1990-talets ingång har modet vad gäller kuddar varit i ständig förändring. Enfärgade kuddar utan broderier var det vanligaste under 1980- och 1990-talet och i butikerna kunde man välja kuddar eller kuddöverkast ur ett

stort färgsortiment. I sofforna utgjorde kuddarna stöd, som det var tillåtet att ta i för att göra det bekvämt för sig. Kuddar kunde bytas ut för att på ett enkelt sätt "piffa upp" inredningen. Man kunde ha många kuddar på sängar, soffor och i stolar. Det var främst kombinationen av kuddar som nu var viktig. Inredningsaffärerna tävlade om att ständigt bjuda ut nya kollektioner.

När det gällde att möblera med kuddar var placeringen fortfarande viktig. Färgkombinationer, antingen många kuddar med färgsprakande mönster eller kuddar med sobra fabriksstillverkade mönster blev vanliga. Textilföretag hade ett stort inflytande på utbudet. I Finland hade Finlayson och Marimekko haft kollektioner sedan 1980-talet, men också många nya varumärken och importerade kuddar tillkom.

För bäddens dynor hade dynvaren samma funktion och efter övergången till påslakan var kombinationen av dyna och påslakan påfallande viktig. De vita överlakanen hade övergivits för gott redan i slutet av 1970-talet, även om utvecklingen gick med olika hastighet på olika orter och i olika familjer. Påslakanen utvecklades mot ständigt nya, ofta mörkare färger och mera utarbetade mönster. Påslakan och dynvar blev designvara hos Finlayson och Marimekko redan på 1970-talet.

I jämförelse med andra vardagliga ting, som för det mesta ger upphov till praktiker för ett aktivt liv, är dynorna annorlunda. De ska uppmuntra till inaktivitet, de ska ge kroppen vila. Med deras hjälp skapar vi sköna och mjuka miljöer. Inom föremålsforskningen överlag poängteras att tingen finns till som medel för att uppnå olika mål. Målet med kuddarna är att de ska befrämja inaktiviteten och vara så vilsamma och bekväma som möjligt. Det gäller såväl de tidigare presenterade bolstren och längdynorna som moderna soffkuddar.

Kuddarnas estetiska funktion aktualiseras främst i de kuddar som syns och som man vill visa. Enligt föremålsforskningen har tingen visserligen skapats av instrumentella orsaker, men de har designats för att passa specifika kulturella praktiker och miljöer. Vi använder tingen för att utstaka vår vardag, men tingen skapar också oss eller vägleder oss i hur vi ska gå till väga i vårt samfund (Dant 2005:1–10). Det äldre bäddningsmönstret som jag lyft fram utgick från de olika slagen av dynor. Man förfärdigade dem för att man visste att de behövdes för en speciell sorts bäddning. När dynorna väl fanns, handskades man med dem enligt ett välkänt mönster. Att de dessutom var vackra gav dem ett mervärde. Mot seklets slut kunde sovdynor också vara ergonomiska: kroppens behov var redan ett utforskat fält, som bäddtillverkarna gjorde vinster på. En höjdpunkt har nåtts i "Hästens säng", en statussymbol där innanmätet är av tagel och den – traditionella – blåvita rutan i madrassyget blivit sängarnas varumärke.

Bolster- och kuddvaren i Culturas textilarkiv utgör en unik och fascinerande källa för ett hemtextilmode, som redan Hjärdis Dahl och hennes kolleger förespråkade. Det gjorde de främst i samband med en hemslöjdsutställning som ordnades av Marthaförbundet i Helsingfors 1927. Ett bejakande av den folkliga konsten utgjorde också en andra, mera funktionalistiskt inspirerad utställning 1937. Den renässans som arrangörerna vill uppnå skedde i viss mån, genom att också textilkonstnärerna fattade intresse för hemslöjd (Dahl 1987:35). I Sverige har de gamla bolstertygerna återigen dykt upp på 2000-talet, de syns i museiutställningar, i inredning och dekoration.

I början av 2000-talet hade kuddarnas antal på sofforna, av bilder i veckotidningar att döma, blivit enormt. Här kan man dra paralleller till det förra seklets borgerlighet, vilket visar på en säregen återkomst i bruket av prydnadskuddar. Vid seklets slut var de ursprungliga bolstertygen också på väg tillbaka; de hade blivit en auktionsvara eller pietetsfullt bevarade som ett minne av förfädernas vävkonst. Ett verkligt genombrott låter dock vänta på sig i det svenska Finland.

Matlagningen – en daglig men osynlig praktik

Mathållningen gick igenom en omvälvande utveckling på 1900-talet, både när det gäller produktion och konsumtion. Ännu på 1950-talet fick merparten av finländarna sin utkomst av att bruka jorden och hålla mjölkkor, vanligen i kombination. Uttrycken "levebröd", "näring" och det man "livnär sig på" beskrev på ett konkret sätt att arbetet bestod av att producera livsmedel.

I slutet av 1900-talet hade majoriteten av befolkningen däremot förlorat kontakten med livsmedelsproduktionen som en följd av industrialisering, urbanisering och globalisering. Då färdigmaten introducerades på 1950-talet var kvinnorna på väg ut i arbetslivet, och livsmedel i form av konserver, frysvaror och pulver som underlättade vardagen var ett tecken på modernitet. Men också det moderna kan ifrågasättas, speciellt då hälsoaspekter blir aktuella. Under århundradets sista decennier diskuterades tillsatssämnen, genmanipulation och galna kosjukan, det vill säga frågor om etik och miljö.

Historikern Luce Giard har beskrivit hushållsarbetet och kvinnors dagliga matlagning som en "näringens konstform" (Giard 1998:155). I matlagningen kombineras tradition och innovation, och dåtid och nutid kan också blandas enligt behov. Enligt Giard (1998:151) är den vardagliga matlagningen en aktivitet som kräver lika mycket intelligens, fantasi och eftertanke som högre värderade praktiker, till exempel musicerande. Matlagning handlar framför allt om sinnen och kroppsminnen. Dofter, smaker, ljud och rörelsemönster lagras i kroppen och traderas ofta omedvetet mellan olika generationer. Det mest vardagliga uttrycks sällan i ord, det är saker som bara görs, som bara sker, som någon tar hand om utan att denna "någon" definieras. Maten tillreds, bordet dukas, maten serveras, måltiden äts i gemenskap eller i ensamhet. Matlagning tillhör de praktiker som dagligen upprepas, oberoende av tidsperiod, men som sällan beskrivs i all sin komplexitet.

Den folkliga kosten hör till de områden som har dokumenterats och arkiverats i traditionsarkiv som uttryck för folkkulturen. Insamling med frågelistan som metod kom i gång 1952 vid det dåvarande Folkkultursarkivet vid Svenska litteratursällskapet i Finland. Sammanlagt tre frågelistor som foku-

serar på mat eller matlagningens praktiker genomfördes fram till millennieskiftet. Den första av dem, "Måltidsordningen", sändes ut 1965. Följande gång temat mat berördes var 1984 i frågelistan "Våra vardagssysslor", som också handlade om vardagens andra praktiker men till stor del kretsade kring köksarbetet. "Vad har vi för mat i dag?" avslutade sviten 1999 och tangerade denna gång också frågor om miljö, hälsa och ideologi. Frågelistmetoden ger utrymme för reflektioner kring samtiden och tillbakablickar i form av minnen. Minnen består som bekant inte bara av händelseförlopp, de starkaste minnena är ofta förknippade med dofter, smaker och känslor. Med hänvisning till Giard är det framför allt kroppsliga minnen av sinnesintryck som förstärker praktikerna kring matlagningen, som hon kallar en sofistikerad ritualisering av grundläggande mönster. Recept, smaker och praktiker traderas som orubbliga minnen, upprepas i tid och rum och skapar barndomsminnen och familjetraditioner (Giard 1998:154–157).

Mitt syfte här är att analysera två kvinnors berättelser om mat och måltider, och framför allt de osynliga praktikerna i deras respektive hushåll, utgående från empiriskt material insamlat 1984 och 1999. Anledningen till att just dessa två skildringar har valts är att de är parallella när det gäller miljö, region och också tradition, trots att de är tidsspecifika. Miljön är i båda fallen lantbruk i Nyland, men tidsmässigt handlar det om början och slutet av seklet 1900. I den första skildringen beskrivs livet i ett traditionellt självhushåll, alla de arbeten som dagligen ledde till mat på bordet. Den andra skildringen beskriver slutet av seklet, likaså i ett hem på landsbygden men i ett välfärdssamhälle utan andra begränsningar i fråga om livsmedel än de egna livsvalen och värderingarna. Utmärkande för det senare hushållet är att traditioner hade förts vidare trots att matkulturen på 1990-talet generellt fokuserade både på nya matupplevelser och allt fler snabba mikromåltider. Valet att kontrastera två skildringar från liknande miljö, men från olika tid, har gjorts för att belysa förändringen i levnadssätt under 1900-talet. En kontrastering av ett förindustriellt hushåll med ett helt modernt hade varit dels förutsägbart, dels alltför komplext. När de två kvinnornas hushåll här kontextualiseras utifrån arv och miljö fångas utvecklingen på ett mera åskådligt sätt.

Ytterligare ett centralt syfte är att belysa avsaknaden av det vardagliga hushållsarbetets narrativ, som de facto finns i de två minnesskildringarna eftersom det har efterfrågats i frågelistorna. En stor del av vardagens hushållsarbete beskrivs nämligen normalt aldrig, det bara "görs" – dagligen.

MATEN SOM UTTRYCK FÖR KULTUREN

Mat och måltider är starka uttryck för människan som kulturvarelse (Tellström 2015:82–83). Det dagliga brödet har knutit finlänarna till landsbygden, oberoende av om de varit bosatta på landet eller i städer. Vanligen var livsföringen i städerna och på landsbygden rätt olika, men när det gäller matkulturen finns det också likheter. Precis som allmogen måste också städernas arbetare, hantverkare och borgare i början av seklet ha någon form av förrådshushållning och lagra råvaror för vinterns behov då de fanns tillgängliga. Matkulturen står alltid i relation till den omgivande kulturen (Mäkelä 1990:11). I Finland har klimatet och vinterhalvåret gett upphov till en förrådkultur, i motsats till sydligare länders färskhetskultur. Här åts i regel färsk mat enbart sommartid.

Det låg också ett annat värde i att vara välförsedd och väl förberedd. Kristiderna på 1860-talet, 1910-talet och 1940-talet förde med sig att självhushållning inom livsmedelsförsörjningen var ett ideal, också på nationell nivå (jfr Paljakka 2003:228–229). Mat och måltider är starkt identitetsbärande delar av livet som traderas också omedvetet. Således levde många ålderdomliga drag kvar i hushållningen långt in på 1900-talet, i konservering, tillredning och kärl, fastän samhället var inne i en förändringsprocess. I frågelistmaterialet från 1984 finns uppgifter som kan spåras tillbaka till 1800-talet – det gäller speciellt förrådshushållningen och måltidsordningen. *Minnen* av maten och hushållningens alla arbetsmoment, som kvinnorna upplevt och utfört i sitt liv har skrivits ner. Den handlingsburna kunskapen har satt sig i kroppen och sinnena men uttrycks sällan eftersom praktiken ses som självklar.

Det finns flera sammanställningar över den finlandssvenska matkulturen i olika miljöer under 1900-talet och likaså nationella översikter som visar på den omvälvande förändringen under seklet.¹ En närläsning av det insamlade frågelistmaterialet, som tidigare nämndes, belyser utvecklingen från självhushållning i jordbruks- och fiskemiljöer till konsumtionssamhällets supermarketer. Utgående från tid, region, genus, generation och miljö kan olika individers upplevelser komprimeras till generella tendenser. I de enskilda svaren är det ändå framför allt meddelaren som gestaltar sin upplevelse, sin värld, som är unik i ett kluster av motsvarande berättelser. Det är nästan uteslutande kvinnornas röster som hörs i svaren på frågelistorna. Kvinnorna

¹ Se till exempel Yrsa Lindqvist, *Mat, måltid, minne* (2009), Bo Lönnqvist, *Finlandssvenska matboken* (1991), Gun de la Chapelle & Bo Lönnqvist *Bord – duka dig!* (1993), Bo Lönnqvist, *Kvinnoborgen Hög-valla* (2001), Matti Räsänen, *Ruoka ja juoma sosiokulttuurisena kuvastimena* (1980), Merja Sillanpää, *Happamasta makeaan* (1999) och Ilmar Talve, *Folkligt kosthåll i Finland* (1977).

återger där sina vardagssysslor för att föda familjen, arbetsmoment så självklara att de knappt noterats av resten av familjen.

Den första skildringen är ett frågelistsvar ur insamlingen "Våra vardagssysslor" i vilken en stor del upptas av den dagliga matlagningen och övrigt arbete i anslutning till måltiderna. Kvinnan, här kallad "Anna", återger olika perioder i sitt liv via hushållets matlagning, måltider och miljöer. Hon återger detaljrikt hur vardagen har gestaltat sig under seklets första hälft. Anna ser tillbaka på sin uppväxt och ungdom från en samtid på 1980-talet som är mycket olik i fråga om välbefinnande och konsumtion. Hon har upplevt stora samhällsförändringar, men beträffande en sak är vardagen alltid den samma, familjen ska ha mat inte bara en gång utan flera gånger per dag. En annan kvinna, här kallad "Mia", berättar om vardagen i ett lanthushåll i slutet av seklet utgående från frågelistan "Vad har vi för mat i dag?" Insamlingen som gjordes 1998 beskriver mathållning i ett samhälle med gränslöst utbud, globala trender, urbanitet, rörlighet, arbetsliv utanför hemmet och livsmedelsindustri. Men inte heller nu ter sig skillnaden mellan städer och landsbygd speciellt stor. Också på landsbygden har förrådshushållningen avtagit, eller åtminstone har lagren krympt från bodar och magasin till frysboxar och kylare. Å andra sidan värnar också många stadsbo om en frys fylld med bär och svamp inför vintern. Finländarna har inte helt klippt bandet till naturens skafferier. Butikskedjorna är de samma i hela landet och de flesta bybutikerna har stängt eftersom kunderna föredrar större affärer med erbjudanden och kampanjer. Men slutet av seklet är också en tid av större jämlikhet, Mia arbetar utanför hemmet och hennes man tar också ansvar för hushållet. Det är ändå Mias nedärvda kunskap och värderingar som driver hushållsarbetet, det finns spår av tidigare generationer som hon bär med sig i form av smaker, seder och traditioner.

Annas och Mias hushåll existerar i skilda tidsrum med olika förutsättningar och materialitet. Men som narrativ om kvinnliga vardagspraktiker visar de på kunskaper som är kulturellt och socialt skapade. Kvinnor ansvarar för hushållet och en stor del av arbetet med att utfodra familjen passerar rutinmässigt och obemärkt för omgivningen.

VARDAGENS REGELBUNDNA MÖNSTER

Med måltidsordning avses de måltider som infaller under en dag. Sedan senare hälften av 1900-talet består huvudmålen av morgonmål, lunch och middag. Morgonmålet består i regel av kaffe eller te med smörgås eller gröt eller frukostflingor med någon form av mjölkprodukt, men så har det inte alltid varit. Kroppsarbete kräver mer energi än flingor kan ge och därför

var matlagningen i gång redan tidigt på morgonen i Annas barndom. Hon beskriver hur dagen inleddes:

Våren 1916 då jag slutade folkskolan hade jag ännu inte fyllt 12 år, men väl till hösten när jag tillsammans med tjänarinnan började sköta den stora ladugården. Då steg vi upp $\frac{1}{5}$ på morgonen för att hinna få mjölken till mejeriet före kl. 7. Då gick vi också in för att dricka kaffe (utan bröd) ofta tog man en surbrödsbit att tugga på förrän vi fortsatte med arbetet i ladugården som blev färdigt $\frac{1}{2}$ 9–9-tiden. Kl. 5 eller lite senare steg mamma och pappa upp, mammas första arbete var att byta torrt och rent på alla de småbarn som alltid fanns i vår familj. Därefter kokade hon en stor panna morgonkaffe, varefter [hon tog] potatis från källaren under stuggolvet, tvättade den i diskbaljan och satte den att koka i den rundbottnade 11 liters grytan. Fläsket till morgonmålet togs tidigare upp från köttinan i boden och fanns i matskafferiet i farstuknuten. Drängarna som bodde i en skild stuga kommo in och drucko kaffe sen de vattnat, utfodrat och skött om hästarna i stallen. Kl. 7 var potatisen och fläsksåsen färdig och alla männen åto frukost och bege sig till dagens arbete. Efter dem åto mamma, farmor och de barn som kunde äta själva i matbordet. Allra sist åto vi lagårdsskötare och visst var man hungrig efter att ha varit i tungt arbete i mer än 4 timmar. Det stora bordet i stugan var mat- och kaffeplats för oss alla såväl i helg som i vardag. Maten lagades i stugan med sin stora vedspis, stekugn och bakugn. Mamma hade hand om matlagningen och då hon var barnsängskvinna farmor, men vi ungar hjälpte till med potatisskalning, ärtrensning, hämta matvarorna från bodar, källare och lyfta de stora grytorna från spisen m.m. (SLS 1493, Anna, f. 1905)

Beskrivningen av familjens morgnar har många nivåer, varav en är miljön och de rum som livet kretsar kring. För Annas egen del handlar det, efter tidigt avslutad skolgång, om stugan och ladugården, medan männens arbete sker utanför gården på åkrar och ängar och i skogen. Råvarorna förvaras i boden, farstun och källaren. Bordet står i centrum men arbetet styr vem som äter tillsammans. Också drängarna som bor i en skild byggnad kommer in i stugan för att äta. Vid den här tiden var gården och jordbruket en produktionsenhet där inte bara familjen arbetade, utan också drängar och pigor. Trots att 1920-talet närmar sig följer morgonmålet, frukosten, samma måltidsskick som under föregående sekel. Det är arbetsrytmen som styr både när man äter och vad man äter. Frukosten är en måltid med potatis och fläsk, vanligen också salt strömming och gröt från föregående kväll, som äts med varm mjölk. Det tunga kroppsarbetet kräver en stadig måltid och männen har förtur till bordet om inte alla kan äta samtidigt. På den här gården är

kaffet än så länge en dryck utan tilltugg, men en bit in på 1920-talet börjar kaffe och smörgås på många håll på landsbygden ersätta frukosten på samma sätt som den redan gör i städerna. Förutom att Anna beskriver vad frukosten består av berättar hon också i vilken ordning familjen och gårdens arbets-

folk intar måltiden. Måltiden är också en arena för social markering där männen äter först och de kvinnor som arbetar i ladugården sist.

Kunskapsöverföringen mellan generationerna handlade i stor utsträckning om att se och göra. Kunskapen satte sig tidigt i kroppens medvetande och blev till rutiner. Liksom i dag hade kvinnor olika fallenhet för matlagning, en konst som i vardagssammanhang alltid underskattats.

Självhushållningen innebar att det mesta man behövde i matväg producerades inom hushållet. Vissa varor måste ändå köpas och en del av gårdens produkter kunde säljas. I uppteckningarna och frågelistorna om mathållningen i början av seklet nämns sällan handeln. Till exempel ställs i frågelistan "Måltidsordningen" (1965) ingen fråga om inköp, eller handel överlag. Handeln ansågs troligen inte höra till allmogemiljön och självhushållningen, eftersom nya föremål, textilier och matvaror påverkade det "genu-

ina". I traditionsmaterialet beskrivs det självförsörjande hushållet ofta som en sluten enhet som inte avyttrade någonting av sin produktion (jfr Solantie 2012:225–226, 277). Smör var emellertid en produkt som hade ett stort handelsvärde, och därför inget som hörde till vardagen i det folkliga kosthållet. I minnet blir smöret en extra lyx utöver det vanliga. Anna beskriver också att vissa inköp gjordes i den lokala andelshandeln, likaså att man avyttrade en del av gårdens produkter. Det finns en rumslighet utanför den egna produktionsenheten till vilken avstickare görs för att köpa eller sälja.

Det var inte så mycket som köptes från butiken, kaffe, sockertoppar, cikoria, jäst, salt, torkad frukt och kryddor. Minns hur jag gick till Andelshandeln med 3 silvermarkor i näven och skulle köpa 2 kg av bästa kaffe, orostat naturligtvis. Andelshandeln som var enda butik låg ganska nära så vi barn kunde sändas för mindre inköp, men sockertopparna var stora och det övriga som vägde köptes av pappa eller någon fullvuxen, sällan dock mamma. Inte var man varje dag till butiken, ty allt bröd, mjölken m.m. fanns ju på den tiden på en bondgård. Den tiden vi inte förde mjölken till mejeriet så var det många som hade beting från oss, både helmjölk, separerad mjölk och långmjölk (sur). Då man från oss for till torget var det för att sälja produkter från mjölkhushållningen, trädgården och jordbruket. Torgdagar i Lovisa, Strömfors bruk och Pyttis fabriksamhälle besöktes. (SLS 1493, Anna, f. 1904)

Nya matvaror kom till landsbygden från och med 1860-talet då lanthandeln frigavs (Talve 1977:19). Andelshandeln, som nämns i citatet ovan, spred sig snabbt i Finland i början av 1900-talet, efter att lagen om andelslag hade trätt i kraft 1901 (Järvinen 1936:206). Anna nämner att inte bara mjölk- och jordbruksprodukter utan också produkter från trädgården såldes till staden, bruket och fabriksamhället. Redan nödåren på 1860-talet hade fått myndigheterna att inse köksträdgårdens betydelse för att dryga ut kosten också för landsortsbefolkningen, men det dröjde till sekelskiftet innan trädgårdar blev vanligare och en del av gårdsmiljön. Längre var det ett ideal att åker skulle nå ända fram till husväggen (Ruoff 2003:118–119). Köksträdgården skulle framför allt bidra ekonomiskt till hushållet, i första hand som ett komplement till jordbruksprodukterna, och upplysningen om grönsaksodling var riktad till husmödrarna (Lindqvist 2009:88–90). Anna nämner inte hur trädgårdsodlingen kom in i gårdens produktion, men i regel var Martharörelsen den pionjär som höll kurser och föredrag i bygderna om matlagning och trädgårdsodling, som gick hand i hand. Också Finska hushållningssällskapet, lantmanna- och hushållningsskolorna samt folkhögskolorna spred nya läror till landsbygden.

DET CYKLISKA ÅRET

Det folkliga kosthålllet i början av 1900-talet följde ett repetitivt, cykliskt måltidsbruk där rester från föregående måltid ständigt utgjorde basen för följande måltid. I Annas skildring är det främst middagsmaten som återkommer som kvällsmat. Hennes uppräkningslista av de olika maträtterna visar näringsstrukturen i Finland överlag: jordbruket, boskapsskötseln och fisket avspeglar sig på bordet (jfr Talve 1977:19). I ett vardagsperspektiv återkom på landsbygden vanligen måltiderna frukost, middag, aftonvard och kvällsvard. I Annas beskrivning motsvarar aftonvardens kvällsvard, det vill säga dagens middag, och någon skild sista kvällsvard nämns inte. Det är framför allt djurhushållningen som står för det statiska. Varje morgon går kvinnorna till ladugården för att mjölka korna, och männen till stallet för att mata hästarna och förbereda dem för dagens arbete. Det gäller årets alla dagar.

Frukosten äts kl. 7. Alltid potatis och fläsksås, saltströmming fanns också på bordet alltid. Kaffe utan bröd kl. 10 och middag $\frac{1}{2}$ –1 tiden, till middag kokades så mycket saltmat att det blev kvar till kvällsmaten kl. 6–7. Efterrätt till kvällsvarden var gröt eller välling, lördags och övriga bakdagar var det låda och ugnsgröt till kvällsvard. Rätter som kokades var köttsoppa, ärtsoppa, lantsoppa (ungefär snålsoppa), soppa av bondebönor och s.k. grynsoppa av palvskinkans ben och hela korngryn + potatis och morötter, korvsoppa gjord på blodkorv med svinfett i. Till saltmat hade man också potatismos, mos av lika delar potatis och kålrot, helkokta små kålrötter, hötad potatis, ärtstuvning av gröna ärter, vita hade man till soppan, kåldolmar, aladob på kalvkött, stekt strömming, strömming kokt på råa potatishalvor, strömming eller annan fisksoppa, brynt potatis, i gryta brynta kålrotstärningar. Så hade vi potatismoslåda, strömmingslåda, fläsklåda, kålrotslåda, leverlåda och till fest makaronilåda och morotslåda. Sillsallad var också en kalasrätt, men hos oss lagade vi den till vardags liksom grön-sallat, gurka och rödbeta vilka på orten inte användes just alls den tiden, likaså trädgårdsbönor och spenat. Gröt åt man så gott som varje dag men inte om morgonen utan mest som kvällsvard. Hela korn och havregryn kokades ofta tillsammans eller baddades i bakugnen med lite risgryn till, men risgrynsgröten hörde till lördag afton och värmdes med mjölk på söndag morgon. Dessutom kokades rågmjölsgröt, potatisgröt, kornmjölsgröt, ärtgröt med rågmjöl, kärnmjölksgröt, äppel- och flera slags bärggröt med rågmjöl s.k. grovmjöl, vilket förutom till gröt var det enda rätta mjöl[et] för blodkorv och blodpalt. Välling kokades av manglade havregryn, krossade korngryn, grahammjöl och kvarbliven gryngröt värmdes till välling med mjölk och vetemjöl. Mannagrynen måste köpas och användes inte så

ofta i vardagslag. Då det fanns råmjölk lagades ost, kalvdans, pannkaka och plättar, efter jul kokades av julölet ölsupa, vid bärtider bakades bäribulla, rabarbern kokades till soppa och om sommaren hittades murklor till sås. Sommarens läckerhet var släpärterna vilka man kunde äta hur mycket som helst. (SLS 1493, Anna, f. 1904)

Jämfört med andra skildringar av det tidiga 1900-talets mathållning i frågelistmaterialet beskriver Anna ett stort antal rätter, en mångfald av råvaror och kunskap om vad som lämpade sig för vilken rätt, när vissa rätter tillagades och vid vilka tidpunkter de äts. Det är en symboltät uppräkningslista av maträtter som visar gårdens produktion men framför allt kvinnornas praktiska färdigheter att tillreda måltider, deras centrala plats i kedjan från odling till matlagning och den handlingsburna kunskapen. Det här är en kunskap som finns kvar i minnet också efter att själva matskicket har förändrats och förnyats. Det finns maträtter för vardag och fest, morgon och kväll, som strukturerar måltiderna och ger dem ett mönster. Sättet att ingående redogöra för de olika måltidernas sammansättning visar att färdigheten att laga mat var en stor del av den kvinnliga vardagen. Kunskapen att konservera och upprätthålla förråd är riktad framåt medan det mer säsongsbundna visar på det närliggande (Nordström

I det insamlade minnesmaterialet som handlar om 1900-talet nämns krigstiden och matbristen sällan, om det inte uttryckligen frågats om detta. Under krigsåren kunde måltiderna drygas ut med skogssvamp också i andra delar av landet än i östra Finland, där svampplockning var allmän. Kunskapen om vilka svampar som är ätliga traderades mer eller mindre omedvetet i samband med plockningen, likaså hur svamparna skulle konserveras i salt och användas i matlagningen under vintern. Bild från Helsing 1940.

1988:194). I maträtterna syns det som odlas och produceras på gården. I det här hushållet visar inslagen av grönsallat, gurka och rödbeta, bärbullar och rabarbersoppa på att nya vanor finns sida vid sida med det ålderdomliga matskicket. Mathållningen är riktad framåt, mot en modernisering av det folkliga kosthåll. I Annas beskrivning exemplifieras hur kvinnor i sin matlagningskonst har förmågan att kombinera tradition och innovation enligt behov (jfr Giard 1998).

Då det svenska språkområdets folkkultur har dokumenterats och beskrivits är det kusten och skärgården i västra Finland som har betonats. Man har letat efter kulturdrag som kännetecknar de svenskspråkiga och än i dag vill man gärna se en finlandssvensk matkultur som skiljer sig från den finska. Men det folkliga kosthåll delas inte upp enligt språk utan i ett västligt och ett östligt kulturområde (Talve 1977:140). Bland de rätter som Anna räknar upp finns svamp och på ett annat ställe nämner hon surkål. I det övriga svenska språkområdets folkliga kosthåll förekommer ingendera. Både svampen och surkålen hör till det östliga kosthåll, vars västra gräns går genom östra Nyland (Talve 1977:14–15, 78). I övrigt innehåller uppräknningen samma rätter som återkommer på alla håll i landet, med betoning på soppor, strömming, fläsk och framför allt grötar.

MÅLTIDENS TING

Måltidens sammansättning och uttryck berättar om den tid och plats där den äger rum. Men den berättar också om vilka redskap och kärl som har använts (Wilson 2013:8).

Det ålderdomliga folkliga matskicket med rötter i 1800-talet hörde samman med de primitiva kokmöjligheter som ännu i början av 1900-talet dominerade på de flesta håll på landsbygden. I det folkliga byggnadsskicket hade stugan funktionen av ett allrum där spiseln fungerade både som värmekälla och för att tillreda mat över öppen eld i en gryta eller på en trefot. När järnspisen började ersätta den öppna spiseln kan man tala om en revolution som gjorde det möjligt att tillreda nya rätter, det blev lättare att steka och man var inte längre beroende av eftervärmen vid brödbaket för att grädda ugnsrätter (Lindqvist 2009:171–173).

Också bordsskicket på landsbygden förändrades på ett avgörande sätt under 1900-talets första decennier. Vid sekelskiftet var trätallrikar fortfarande i användning på vissa håll; också trägafflar, träskedar och trästickor användes in på 1900-talet. Den folkliga måltidens rekvisita var i stor utsträckning kollektiv. Ett gemensamt fat med strömming, en spilkum med mjölk, ett kärl som alla doppade potatisen i och stora filbunkar som 3–4 personer samsades kring gjorde måltiden till en gemenskap i dubbel bemärkelse.

Besticken var däremot individuella och genomgick en långsam förvandling beträffande material. I frågelistmaterialens skildringar beskrivs matbordets föremål ofta utförligt. Varje kärl har sin funktion och sin plats och materialen beskrivs i detalj, hur de kändes, till exempel om de var vassa eller inte. Materialiteten förkroppsligas i mötet med sinnen.

Man åt på gamla vita tallrikar eller emaljerade, djupa tallrikar, dubbla tallrikar användes endast till kalas. Knivar och gafflar voro stora, vassa med svarta skaft, dock föredrog några av arbetskarlarna att äta med sina egna puukkon [”moraknivar”]. Skedarna voro av metall som gjorde att de blevo mycket vassa då de blevo nötta. Aluminiumskedarna började därför komma i bruk. Man använde bleckmuggar eller emaljerade, men då dessa vid utarbetstider måste vara med vägkosten blev det allt vanligare med tjocka dricksglas. Mjölken fanns i porslins eller emaljerade bordskannor, men svagdrickat i glaskaraffen med kork eller en bleckkanna med två öron. För surbrödet fanns en stor korg av rot eller rotting, då det bestods jästbröd skars en stor skiva som sattes på varje tallrik. Salt strömming, palvat fläsk och smör hade vi på var sin porslinsassiett, men i vardag sattes inte smör och fläsk tillika på bordet, att man kunde äta dem på samma brödskena hade väl ingen ens tänkt på. Hos oss var surbrödet skuret i bitar, men det var inte allmänt, brödkorgen förvarades i bordslådan. All kokmat östes upp i stora stenfat, bunkfat större, matfat lägre, vidare, men om till efterrätt var bär, äppel eller rabarbersoppa tog man till den stora porslins spilkumen. Den hade blivit gul av ålder liksom den mindre såsspilkumen. Till alla måltider dukades lika, utom att det sällan behövdes sked till frukosten. Ren som 6–7 åring lärdes man att kniv och gaffel sätts till högra sidan av tallriken och skeden bakom, men vanligast på trakten var att allting sattes ovanpå tallriken. Alla måltider åts vid långbordet i stugan såväl i vardagslag som vid högtider och kalas.

Jag kommer ihåg från mina tonår ett äldre par som jag ibland besökte, de hade kokmaten i ett stenfat mitt på bordet och åto med var sin sked ur det, tallrikarna framför sig lade de skedarna på medan de tuggade. Maten hölls varmare så sade de. Den tiden min familj bestod av man och barn, åto vi nog från tallrikarna men då vi hade fläksås fick var och en gaffeldoppa sina brödbitar i såskärlet och det var gott, men inte hade det passat sig om vi haft tjänare. (SLS 1493, Anna, f. 1904)

Anna beskriver detaljerat vilka kärl som användes, vilka olika material de bestod av samt hur de såg ut och kändes, vilka maträtter som hörde samman med olika uppläggningsfat och skålar, hur besticken användes vid måltiden och hur gamla seder levde sida vid sida med nyare bruk. Men utöver det visar

citatat också hur tingen och bordsskicket förde samman människorna rent fysiskt, till exempel genom att äta ur samma fat (jfr Nordström 1988:195). Måltiden är en kollektiv upplevelse med många outtalade regler som kan förändras över tid. Bruket att inte ha både smör och fläsk samtidigt på brödet är en vardaglig sed som Anna konstaterar att man inte ens reflekterade över. Ändå förändrades tankesättet så småningom. När den egna familjen hade bildats hade den kollektiva gemenskapen redan krympt så att endast hustrun, den egna mannen och barnen ansågs kunna dela måltidskär.

Matlagningens och måltidens kär som beskrivs i detalj visar, liksom maträtterna tidigare, på kvinnornas tysta kunskap om matlagningens praktiker och på anpassningen till det nya, som kombineras med det gamla matskicket. Genom att man dagligen dukar fram och använder kär, samt diskar dem och torkar dem, nöts materialen via kroppens sinnen in i medvetandet och framstår som tydliga minnen ännu långt senare (Giard 1998:211–212). Som redskap för matlagning och servering tillhörde kär kvinnornas domän och kunskapen om hur och vad de användes till traderades i flergenerationshushåll i släktleden. Dagligen fylldes, bars, diskades och torkades tallrikar, kast-ruller och andra kär av samma kvinnohänder i repetitiva mönster.

FRAMSTEG OCH ÅTERGÅNG

Vi tenderar att se 1900-talets mathållning som en ständigt uppåtgående kurva, som startar i det primitiva stugköket och slutar i supermarketens gränslösa varuutbud. När Anna beskriver livet i östra Nyland är utvecklingen emellertid inte linjär. Storskiftet som genomfördes i byn på 1920-talet och som skulle förenkla livet genom att samla ägorna till enhetligare områden underlättade tidsanvändningen när det gällde männens arbete men inte nödvändigtvis för kvinnorna som skötte hushållet. I Annas berättelse konstaterar hon fakta utan att upprätthålla sig vid det alltför mycket, men det framkommer att rutinerna i hushållet kvarstod långt in på 1900-talet relativt stagnerade, all samhällsutveckling till trots.

Elektriskt fick vi till byn 1919 och när vi i början av 1920-talet på grund av storskifte flyttade från byn så voro vi utan igen till 1948. Fastän 9 hemman vid storskiftet flyttade ut och byggde nya byggnader så drogs det vattenledning endast till lagård och stall men inte till köket. Så matlagningen skedde ungefär som förut, men gröten av de hemlagade grynen minskade, utom till ugnsgrot. Mera färskt kött och grönsaker hade man också börjat använda. Allt mera började man äta 2 ggr om dagen men nu hade man så gott som alltid bulla eller smörgås till kaffe och te eller kaffe med smörgås på kvällen.

När utflyttarna byggde på 1920-talet gjordes nog diskbord i alla stugor, med skåp under för grytorna som tidigare förvarats i en sidliggande trälåda med ett skynke för. Men diskhoar gjordes inte, man diskade i plåtbälja och sköljde i aluminiumfat. Diskvattnet togs till vara och gavs åt svinen, den tiden kunde man inte tänka att man ej producerat fläsk på gården. (SLS 1493, Anna, f. 1904)

Trots all upplysning från myndighetshåll, marthaföreningarnas arbete för förbättrade arbetsvillkor i köken, utbildning vid folkhögskolor, matlagningskurser med mera konstaterar Anna i sin skildring att framstegen i hushållet i sista hand var beroende av männens välvilja eftersom en lanthusmor inte hade egna pengar. När moderniseringen nådde de kvinnliga sfärerna som ladugårdar och kök i form av maskiner, vattenledningar eller diskbord var det männen som köpte dem och även bestämde tidpunkten för förnyelsen. Lantbrukets mekanisering gick inte hand i hand med hushållets materiella innovationer. Det här visar än en gång att kvinnornas dagliga arbete med matlagningen var så alldagligt och osynligt att dess förutsättningar och materialitet inte beaktades.

Matbristen kring 1918 och andra världskriget 1939–1945 avfärdar Anna med ett konstaterande att dessa perioder lärde henne att ta vara på allting. Upplevelsen av kristider har överlag levt kvar i den äldre generationen genom hela livet som en ödmjukhet inför tillgången på mat.

LIVSSTIL, ARV OCH VÄRDERINGAR

Etnologen Richard Tellström har i sin bok *Hunger och törst. Svensk måltids-historia* analyserat hur matkulturen utvecklades i Sverige under 1900-talet. På många sätt har Finland följt samma utvecklingsförlopp, till exempel finns det i bägge länderna en styrning från myndighetshåll som syns i skol- och arbetsplatsbespisning, kostrekommendationer, dryckesreglering och närings- och hälsoupplysning. Det här har skapat en funktionalistisk matkultur, vars mål har varit att komma bort från den traditionella matkultur som förknip-pats med landsbygdssamhället. Förrådshushållningens mat har ansetts näringsmässigt sämre och framför allt för tidskrävande att framställa, en betydande del av livet bestod tidigare av att odla, konservera och förädla. Matkulturen skulle därför moderniseras och jordbruket effektiviseras (Tellström 2015:44–49). Upplysning och utbildning för unga män och kvinnor ordnades i lantbruksskolor, husmodersskolor och folkhögskolor. Många unga kvinnor deltog i kortkurser som ordnades av till exempel Marthaförbundets konsulenter. På så sätt uppmärksammades matlagningen som en viktig kunskap och ett verktyg i kampen för en högre levnadsstandard.

Mot slutet av seklet 1900 hade matkulturen också blivit identitet, individualism och val. Arbetslivet och fritidsintressen upptog allt mera tid, vilket ledde till att måltiden ofta reducerades till ett näringsintag snarare än en gemenskap. Frågelistan "Vad har vi för mat i dag?" som sändes ut 1998 var inte ute efter att dokumentera utvecklingen i mathållningen, utan fokus låg på samtiden, hur måltiderna såg ut, tillreddes och intogs under seklets sista decennium.² Fanns det fog för den pågående diskussionen om hjälplöshet och en urholkad matkultur? Den frågan förblev obesvarad, materialet är kvalitativt och insamlingen engagerade i huvudsak dem som intresserade sig för mat, "de redan frälsta". Följande hushållsbeskrivning som analyseras är hämtad ur insamlingens material och speglar en postmodern tidsperiod som, jämfört med bondesamhällets självförsörjande hushåll som Anna skildrar, är individualistisk och full av valmöjligheter. Avsikten är att belysa vilka värdiga skillnader i landsbygdens levnadsvillkor som ryms inom samma sekel, men också att synliggöra hur kvinnors tysta kunskap traderas från tidigare generationer och hur deras ansvar för mathållningen och vardagens matlagning i hög grad kvarstår.

Premisserna för ett lantbruk i slutet av 1900-talet var andra än i seklets början. Mia, född 1960, beskriver livet på en gård i samma landskap som Annas barndomshem. Hon oroar sig för vad hon upplever som en ohållbar utveckling inom mathållningen. Hon ser sitt hushåll som en del av samhällsutvecklingen och fokuserar på sitt eget ansvar.

Det är inte lätt i dagens konsumtionssamhälle, där nog slit och slängmentaliteten fortfarande finns kvar gällande t.ex. förpackningar och bristen på tillräcklig sophantering är uppenbar. Vi som bor på en lantgård med egen trädgårdsodling och i viss mån tillgång till egna köttprodukter kan lättare sänka våra hushållskostnader och åstadkomma mindre avfall. Det är säkert arbetsdrygare, men i vår familj är det en livsstil att tära så lite på samhällets resurser som möjligt. (SLS 1961, Mia, f. 1960)

I slutet av seklet är mathållningen komplex, i överutbudet finns en frihet att välja, men också en kulturbundenhet och en medvetenhet om värdefrågor inom etik, hälsa och miljö. I det moderna livet finns inget annat val än att göra just val (Mäkelä 2002:36).

---

² Drygt 160 personer deltog i insamlingen, födda 1910–1990. De äldre meddelarna har ofta beskrivit sina matvanor med utgångspunkt i barndomen och ger därmed ett förändringsperspektiv. Se närmare Lindqvist 1999.

STABILITET OCH ARV

Ett av frågeblocken i frågelistan "Vad har vi för mat i dag?" handlar om traditionen att ta till vara höstens skördar, både i hemträdgården och i skog och mark. I materialet som helhet var det många som upplevde det som viktigt att fylla sina förråd inför vintern och Mia, som är uppvuxen på landsbygden, är inget undantag:

Eftersom jag är en oförbätterlig gammaldags husmor kan jag inte förmå mig att köpa sådant som går att göra själv. Jag är uppvuxen i en familj där min mor *rexade*³ grönsaker, saltade braxen och svamp, bakade surt bröd. Frysskåp kom till oss 1960, samma år jag föddes och den var ständigt full. Förutom *rexandet* och saltandet har jag långt fortsatt traditionen med hemgjort. (SLS 1961, Mia, f. 1960)

Arvet från uppväxten lever starkt vidare i Mias hushåll. Det sägs att så länge någon minns att du en gång har levat, så länge lever du fortfarande. I Luce Giards version konkretiseras minnet till matlagningen och hushållsarbetet. Så länge dina recept och din kunskap inom området förs vidare från hand till hand och från generation till generation lever ett fragmentariskt men ändå enträget minne av dig kvar (Giard 1998:154). På landsbygden finns en närhet till naturen som kan omvandlas till matkultur. Självhushållet och förrådskulturen lever kvar som ett ideal som kan förverkligas genom att plocka bär och svamp, man kan nästan tala om en samlarkultur. Finländarnas nära förhållande till naturen bröts aldrig helt under 1900-talet, trots industrialisering och urbanisering. År 1990 ägde hela 78 procent av hushållen frys (Maula 1995:9).

I naturen finns mycket vi kan äta, men tyvärr tas allt för lite tillvara. Till örter passar blad från blåbär, hallon, smultron, björk och mjölkört. Dem torkar jag i för ändamålet införskaffat skåp. Bladen blandas med pepparmynta eller anisisop för att ytterligare få smak. De senaste åren har vår svampskörd varit fin. Trattkantarellerna fryser jag ner hela, används mest i pizza eller sås. Blandsvamp förväller jag, malar och fryser ner i ½ kg portioner, används i köttfärs och lådor, ca lika mycket kött- och svampfärs. Denna vinter har 40 portioner funnits i frysen. Blåbär och lingon var det inte heller brist på senaste höst, ca 25 liter blev sylt – håller bra i varmare

---

3 Att *rexa* innebär att konservera t.ex. grönsaker i glasburkar genom en hermetisk process som skapar vakuum i kärlet. Kockkärlet för ändamålet var av varumärket Rex, varav hela metoden fick sitt namn, att *rexa*.

Butikerna säljer frysta, både odlade och vilda, inhemska bär året om. Men för många hör det till hushållets sysslor att fylla den egna frysen med bär som antingen plockats själv eller köpts färska. Förrådshushållningen lever på så sätt i viss mån kvar, man "samlar i ladorna" inför vintern. Det är ett mönster med många dimensioner, det är dels en tradition, dels en försäkran om bärens etiska ursprung.

källare gjort med syltsocker och 8 liter hela i frysen. Lingonsylt gjorde jag också ca 25 liter och en del hela i frysen för vispgröt. Hallon frös jag in ca 8 liter. Äppelskörden var inget vidare, men något tiotal liter äppelmos blev det till pannkakor och plättar. Vi har lite vinbär så den saften dricks endast i influensa tider, i övrigt blir det köpesaft ca en kanna i veckan. Jordgubbar fryser jag in hela i mjölkkartonger, 20–30 liter per år. I källaren finns små mängder rabarber- och krusbärssylt, rönnbärsgelé, morotsmarmelad och maskrosvin. Äppelmust brukar vi låta laga ca 30 liter. Egen potatis odlar vi inte, den består min far oss med. För något år sedan inköpte vi Philips "kotikellari" [kallskåp] vilket kan verka onödigt på landet, men istället för att så gott som dagligen plumsa till källaren i mer eller mindre snö är det praktiskt att ha ett lager potatis, morot, selleri, palsternacka, purjo, lök, kålrot, ättiksgurka och rödbeta inomhus. (SLS 1961, Mia, f. 1960)

I Mias hushåll lever läran från hundra år tidigare kvar, nämligen att köks-trädgården ska utgöra ett komplement till familjens matförsörjning och därmed också bidra till självhushållningen. Bärbuskarna, rotsakerna, de vilda bären, grönsakerna, löken, rabarbern och äpplena representerar också i slutet av seklet den "goda maten", i bemärkelsen hälsosam. Men nu är det inte den saltade maten som står som motpol utan den industriellt framställda maten. Det man själv kan odla och konservera står för det rena, vars innehåll kan kontrolleras.⁴

⁴ Statistikcentralen har samlat in uppgifter om finländarnas konsumtion ända sedan 1908, till en början från begränsade samhällsgrupper men sedan 1966 från alla samhällsgrupper. I ett långt tidsperspektiv har konsumtionen av traditionella råvaror som mjöl, mjölk, smör, potatis, socker och salt gått ned medan förädlade och processade livsmedel har ökat. Då olika samhällsgrupper jämförs påminner jordbruksproducenternas och pensionärernas matkonsumtion om varandra. Dels äter de här grup-

I trädgårdslandet odlar vi det mesta som behövs under vinterns lopp. Förutom ovannämnda fryser jag in örter och bönor, squashtärningar, mangold, dill, persilja, basilika, rabarber. Bönor finns både lila, vax- och gröna bönor. Vitlök odlar jag i större mängd, även till försäljning och den används även mycket, likaså röd och gul lök liksom purjo. Kryddor finns bl.a. myntor, timjan, oregano, basilika, körvel, citronmeliss, rosmarin, dragon som torkas och används rikligt. Kålen vill inte lyckas p.g.a. att vi odlar ekologiskt så den som blir bra äts upp tidigt på hösten och blir ibland surkål. Kålrabbi är däremot sådant vi tuggar i oss mycket under hösten. (SLS 1961, Mia, f. 1960)

Det är inte bara färdigmaten med tillsatsämnen och dolda fetter, höga salt- och sockerhalter som oroar. Ur ett lantbrukarperspektiv i slutet av 1900-talet känns också själva näringen hotad av ett ökat utländskt utbud. Finlands inträde i Europeiska unionen 1995 öppnade upp en global marknad på ett nytt sätt. Förutom oron över vad maten innehåller och hur den egna gården ska klara sig återspeglar Mias berättelse också en oro för den inhemska produktionen överlag.

I Finland kan vi odla och producera all den mat vi behöver, och importen av utländska matvaror kunde minskas. Tyvärr ser importen ut att öka efter hand och finländarna köper danskt kött, svenska mjölkprodukter, tysk ost m.m. Jag tycker det är fruktansvärt. Inhemsk, traditionellt producerad mat är inte i dag särskilt mycket dyrare än utländsk, så var och en borde förespråka inhemska produkter. Dessutom låter det skrämmande med antibiotikabehandlat kött, genmanipulerad soja m.m. Till all lycka tillåts inte dylika behandlingar i vårt land. (SLS 1961, Mia, f. 1960)

MÅLTIDENS GEMENSKAP

Av alla europiska länder är Finland det land där flest människor äter sina måltider i ensamhet.⁵ En utveckling som ledde till att måltiderna förflyttades från det privata hemmet till det offentliga rummet blev märkbar senast på

---

perna inte lika ofta som andra utanför hemmet, dels köper man hem mer mjöl, kött, fisk, mjölk, ägg, smör, bär, rotfrukter, potatis etc. än andra samhällsgrupper (Tennilä 2000:5–10). Det är den traditionella mathållningen som värderas, visserligen framkommer inte åldersstrukturen bland jordbrukarna i statistiken. Men statistiken visar också att andelen livsmedel som produceras för egen konsumtion sjönk under perioden 1977–1998. Mängden trädgårdsbär och vilda bär som tas till vara var däremot så gott som oförändrad (Tennilä 2000:8).

⁵ Under jubileumsåret "Finland 100" år 2017 initierade stiftelsen för finländsk matkultur, ELO-stiftelsen, ett projekt med temat "vi äter tillsammans". Målsättningen var att uppmuntra finländarna att oftare sätta sig tillsammans kring en måltid, eftersom statistiken uppvisar dystra siffror (Syödään yhdessä).

1980-talet när snabbmatskedjor som hamburgarbarer dök upp i stadsbilden och lunchen på arbetsplatsen hade blivit dagens huvudmåltid för många. Via skolbespisningen och arbetsplatslunchen hade tillredningen och ansvaret för måltiderna gradvis flyttats från hemmen till samhället. I slutet av seklet fanns det ändå fortsättningsvis en stark samhällsstyrning beträffande matvanorna, som påverkade hur man upplevde att man bör äta, såväl vad som hur. Samtidigt förändrade ett ökat resande med upplevelser av andra matkulturer, trendskapande media och matmagasin synen på måltiden för allt fler. Matlagning blev en hobby, måltiden en njutning och restaurangbesöket en upplevelse. Ändå uppskattade de flesta finländare fortsatt traditionell husmanskost i hemmiljö, vilket nu också påverkades av bland annat en gryende oro för matens hälsoaspekter och krav på rena råvaror (Mäkelä 1990:73–74). I samband med den här medvetenheten uppstod livsstilsval som också gällde måltidssituationen.

Måltiderna befäster de sociala relationerna och samlar vanor och värderingar i ett kulturmönster (Nordström 1988:63). I Annas beskrivning var det arbetet i ladugården och stallet som markerade början på en ny dag. I början av beskrivningen är hon själv ett barn och arbetet går före morgonmålet, så hungern är ett faktum när det väl är dags att äta dagens första mål. Maten, kroppen och arbetet är oskiljaktiga. När Mia beskriver familjens måltider följer måltidsstrukturen också vardagens rytm men nu är barnen, skolgången och det egna arbetslivet utanför hemmet i centrum. Morgonmålet är mer av en ritual vars vikt betonas också från myndighetshåll. Morgonmålet sägs ofta vara dagens viktigaste måltid och bör ätas även om det inte finns en direkt hunger: också utan kroppsarbete bör man få i sig den energi som behövs tills det är dags för nästa måltid.

Morgonmålet äts i etapper beroende på när barnen ska till skolan, vanligen kl. 7–8. Det består av cornflakes med äppelmos eller fil eller mikrosmörgåsar med ost. De dricker ömsom kakao eller mjölk ömsom te eller saft. Vi föräldrar äter havregrynsgröt eller acidofilus med müsli och lingonsylt till morgonmål, därefter te och smörgås. Kl. 10 är det dags för förmiddagskaffe med bullar eller chokladkaka. Om jag är hemma äts lunch mellan kl. 13–14 och när barnen kommer hem plockar de åt sig lunchmat för det mesta, ibland kakao och smörgås. Trots att barnen äter sin lunch i skolan äter de alla en lunch till när de kommer hem. De har alla varit mycket matfriska, så minst en limpa går åt som frukost eller kvällsbit. En pannkaka på en liter mjölk räcker inte längre till hela familjen. Far i huset äter alla måltider hemma, jag äter 2 dagar i veckan lunch som serveras på arbetsplatsen och på min andra arbetsplats äter jag medhavd lunch 1–2 dagar i veckan.

Trots att barnen deltar i olika evenemang försöker vi ha gemensamma måltider på kvällarna liksom på veckosluten då vi speciellt vintertid för det mesta är hemma. Ibland om söndagarna bjuder mormor på middag och bastanta köttgrytor eller dylikt och med efterrätt. Det vanligaste kvällsmålet består av te och smörgås. Någon gång i veckan tillreder vi plättar, pannkaka, tonfisksallad, varma smörgåsar, karelska piroger eller dylikt. Då är det barnen som hjälper till att laga maten. (SLS 1961, Mia, f. 1960)

Att barnens behov tillgodoses och att de är matfriska kan tolkas som en värdering, ett önskvärt tillstånd som är ett resultat av familjens gemensamma vanor. Mia poängterar på annat håll vikten av att ta till vara bär, att sylta och safta, baka och tillreda maten själv. Valet är inte enbart ekonomiskt utan framför allt ett uttryck för ett arv hon för vidare från sin mors hushåll. Äppelmos och lingonsylt till morgonmålet befäster bandet till naturen och landsbygdsmiljön. Limpan och pannkakan hör samman med ett kulturarv där spannmålet och mjölkhushållningen är centrala i måltidsordningen. Mia använder också ordet frukost synonymt med lunchen. Det finns en identifikation med tidigare generationer på landsbygden. Beskrivningen ovan är också en detaljerad redogörelse av det verkligt vardagliga och avspeglar ett ansvar för alla delar av den dagliga mathållningen. Frågelistan "Vad har vi för mat i dag?" kan jämföras med Luce Giards projekt att intervjua kvinnor, som utfördes av Marie Ferrier. Avsikten var att höra kvinnor berätta om teman som generellt sett aldrig uppmärksammas, som att planera och välja maträtter, att organisera inköp och matlagning, användningen av industriellt producerade matvaror, till exempel färdigmat, samt användning av frys och elektiska köksapparater. Det här är frågor om hushållets praktiker som säl-lan eller aldrig ställs, men som hör till vardagen (Giard 1998:160–161). Kvinnorna som svarat på frågelistan skriver också om allt detta.

I det bondesamhälle som Anna redogör för är samvaron vid måltiderna självskriven, även om alla inte åt samtidigt. Det gäller både då hon beskriver sin barndoms utvidgade hushåll med tjänstefolk och då hon senare beskriver kärnfamiljen. Den moderna familjen som Mia representerar har däremot många aktiviteter utanför hemmet, men i den här familjen poängteras att man ändå försöker äta tillsammans. Trots rörelse och dynamik finns ett grundmönster som man strävar efter, det finns ett värde i familjens sammanhållning via de gemensamma måltiderna.

En vanlig vardag sitter vi runt köksbordet, på varannan plats ett barn och varannan en förälder, mest för att undvika slagsmål. Tidvis sitter flickorna invid varandra, men hur det nu är så kommer de alltid för nära varandra och det blir kivigt. När vi äter ska det helst bara vara mat och kär!

på bordet, fastän det är svårt att undvika både tidningar och brev ibland. Bordet är ovalt, täckt med vaxduk av praktiska skäl. Vi har ett par olika med blått motiv, till jul en med lingon och blad på. Vardagstallrikarna är blåmönstrade engelska, besticken någon gång införskaffade från Hobby Hall. Glasen är begagnade restaurangglas från loppis. Till vardags förekommer inga serveringskärl utan kastrullerna läggs på bordet. "Festservisen" består av Arabias Uhtua servis, inköpt under många års tid. En del serveringskärl är gamla Arabiakärl, både porslin och lergods. Kaffekoppar och temuggar i samma serie (Uhtua). (SLS 1961, Mia, f. 1960)

Måltiden är en nyckel till kunskap om materiella förhållanden, relationer och tankevärld (Nordström 1988:192). I Mias familj utgår vardagens måltid från det praktiska, både när det gäller samvaron kring bordet och det materiella i fråga om kärlen. Men också vardagens måltid ska gärna vara fokuserad på endast maten och matbordet, som annars även fungerar som avställningsyta för annat, bör vid måltiden vara reserverad för just ätandet. För att markera en festligare måltid används andra kärl, som bildar en samlad helhet och medvetet har införskaffats för ändamålet. Människor formas via rutiner och formar själva handlingssätt med utgångspunkt i dessa (Nordström 1988:193). Mia berättar att hennes mor tillredde mat två gånger per dag och därtill efterrätt så gott som varje dag. Trots att Mia i motsats till sin mor arbetar utanför hemmet, upprätthåller hon ett ideal som hon har vuxit upp med, nämligen en måltidsstruktur som omfattar lunch och middag för familjen, även om realiteterna inte alltid motsvarar idealet. Mannen äter lunch hemma och Mia har ofta matlåda med hemgjord lunch med sig till arbetet. Valet av en livsstil som går emot konsumtionssamhället och placerar maten och måltiderna i centrum för ett allmänt välbefinnande kommer fram i följande citat:

Jag är allvarligt bekymrad över vart vårt samhälle är på väg och hur slentrianmässigt många befattar sig med sina matvanor. Både då det gäller kvaliteten, priser, ursprung, raffinering och tillsatser. Måltider är många helt ointresserade av. För att inte tala om att vi äter för mycket, fetman är ju ett allom känt problem. Och vilka välfärdssjukdomar vi dras med! Ingen visste för hundra år sedan i Finland vad fransk potatis, ketchup, sega råttor eller hamburgare var för något, och jag tror att man med den tidens enkla livsföring mådde bättre. Sedan kan man ju medge att saltmängden var för stor förr liksom att befolkningen led brist på c-vitamin och järn men i det stora hela var den tidens mat hälsosammare än idag. (SLS 1961, Mia, f. 1960)

Mia identifierar sig med en svunnen mathållning, som trots sina brister ändå upplevs som mera begriplig än den verklighet som utvecklingen har lett till. För Mia är maten fortsättningsvis en central och betydelsefull faktor som hon har valt att medvetet prioritera utgående från sin värdegrund. Det innebär att välja bort vissa komponenter ur samtidens utbredda matkultur för att undgå negativa hälsoeffekter som är förknippade med välfärdssamhället.

OSYNLIGA OCH SYNLIGGJORDA PRAKTIKER

De två skildringarna av mat och måltider i början och slutet av 1900-talet som jag här har behandlat belyser den osynliga vardagens praktiker, gestaltade av två kvinnor som lever på landsbygden i var sitt tidsrum. Anna och Mia skildrar sin vardags praktiker som upptar en stor del av tiden, men som ändå sällan uppmärksammas. Ingendera lyfter upp arbetet som en kunskap som de tillägnat sig, utan de berättar att praktikerna har lärts ut till dem. Enligt Giard (1998:156) är hushållsarbetet en produkt av en kulturell ordning som överförs från en generation till nästa som självskrivna beteendemönster. Då Mia serverar hemlagad mat, odlar, plockar, samlar och konserverar, det vill säga tar till vara vad naturen och jorden kan ge, finns samtidens utbud, den industriella färdigmaten, skräpmat, snabbmat och restaurangmat som en fond, till vilket hon tar ställning då hon formar familjens livsstil. Mias text går i dialog med utvecklingen, vilket förstärker kontrasten till samtidens brukliga mathållning och det arv hon väljer att hålla fast vid.

Båda beskrivningarna handlar om mycket mer än vilka maträtter som funnits på bordet under olika epoker. Anna berättar framför allt om att ingå i ett kollektiv och en social struktur som formar vardagen enligt givna praktiker. Även om hon har ett långt perspektiv på 1900-talets mathållning är det inte förändringar hon fäster sig vid utan hon beskriver framför allt kontinuiteten i livsformen. Efter giftermålet och med egna barn i familjen fortsatte den självhushållande livsformen som tidigare, det skedde en ökning snarare än en minskning av Annas arbetsbörda i och med att tjänstefolk inte längre ingick i hushållet. Som småbrukarhustru måste hon ofta hjälpa sin man i utomhusarbetet och hushållsarbetet sköttes vid sidan om allting annat. Då hon säger sig ha varit ledig på lördagen ägnade hon dagen åt att baka och städa.

En livsstil som inte skyggar för extra arbete håller också Mia fast vid. Trots sitt förvärvsarbete utanför gården upprätthåller hon ett hushåll med ett självförsörjningsideal som dels bygger på ett kulturellt arv med närhet till naturen och produktionen, dels på en motreaktion på samtidens matindustri som ifrågasätts ur hälso- och hållbarhetsperspektiv.

Sedan 1990-talet har miljömedvetenheten ökat ytterligare, framför allt på grund av klimatförändringen. Närproducerad mat, gårdshandel, reko-

Mot slutet av 1990-talet minskade antalet bybutiker drastiskt på grund av färre kunder. Allt större mataffärer lockade med specialerbjudanden och stora varusortiment. På många orter krävdes ett medvetet handlande i dubbel bemärkelse för att hålla liv i närservicen.

ringar och vegetariska alternativ berör inte längre enbart en smal grupp i samhället utan förekommer rätt allmänt.⁶ Finland hör till de länder som kanske aldrig riktigt brutit banden till jorden och naturen. Den förhållandevis unga urbaniseringen, sommarstugetraditionen och allemansrätten passar bra in i en trend som blir allt tydligare på 2000-talet, odling som en hobby där resultatet snarare är en bonus än en nödvändighet. I bakgrunden finns en tanke om hållbarhet och rena råvaror, men inte nödvändigtvis om självförsörjning. Anna reflekterar inte

över måltidernas sammansättning i början av 1900-talet. Mia däremot väljer bort den allmänt rådande konsumtionen i slutet av 1900-talet och betonar betydelsen av den måltidskultur som hon vuxit upp med. Slutet av 1900-talet banar väg för den alltmer divergerande inställningen till mat som identitetsfaktor, som syns i dag. Genom att profilera sig som vegetarian, vegan eller, mer ofrivilligt, laktosintolerant eller glutenallergiker, eller genom att följa vissa dieter kan man uppleva en kollektiv identitet med andra som har valt samma matinriktning. Särskilda restauranger, bloggar, Facebookgrupper och diskussionsforum på nätet ger en känsla av tillhörighet på motsvarande sätt som en tidigare bygemenskap eller klassgemenskap.

⁶ Sökandet efter autenticitet och äkthet inom matsektorn har uppkommit i urbana miljöer, inte som en rörelse på landsbygden (Tellström 2015:66).

Vi reflekterar nästan aldrig över hur stor del av vardagens sysslor som sker i det närmaste per automatik, på rutin. Det obetydliga och rutinmässiga förknippas med hemmet och kvinnors hushållsarbete (Ehn & Löfgren 2007:119). Praktiken nöts in i kroppens rörelsemönster. Råvarorna tas fram, skalas, skivas, kokas, bordet dukas, sittordningen är given, vissa maträtter serveras i vissa kärl (Giard 1998:159). Både Anna och Mia beskriver sitt hushållsarbete med en självklarhet där det ena leder till det andra. De behöver inte tänka på hur man gör, utan behärskar hushållsarbetets alla moment i sin respektive livsmiljö, från odling till konservering och förädling. Men när blev det förr så självklara en livsstil eller en trend? I jakten på det genuina och äkta ingår tiden som en faktor som upplevs som bristvara i dag. Mia återkommer ofta till att hon anser det vara värt att satsa av sin tid på hushållet. Det är ett val hon gjort. Anna hade knappast något annat val, eftersom färdigmat inte var ett alternativ. Först när hon beskriver sin pensionärstillvaro som änka säger hon att hon kan göra som hon vill, äta när hon vill, diska när hon vill. I singelhushåll är valfriheten överlag större än då en familjs behov ska tillgodoses.

Maten är en del av identiteten, en av de faktorer som bestämmer vilka vi är. Förr kunde födans identifikationskategorier utgöra exempelvis fiskare, torpare, bonde och borgare, i dag sker identifikationen i kategorier som foodie, vegetarian, vegan och flexitarian. Då vi i dag talar om att välja livsstil i bemärkelsen att välja vad vi äter, är det ändå skäl att minnas att det här inte gäller i ett globalt perspektiv. Det gäller inte ens alla i västvärlden eftersom valmöjligheterna påverkas av faktorer som socioekonomisk ställning och utbildningsnivå. Dessutom serveras vi en stor del av livsrytms måltider i form av offentliga måltider, vars näringsinnehåll och sammansättning i allra högsta grad påverkas av någon annan, bland annat av myndighetsrekommendationer. Det gäller daghem, skolor, arbetsplatser, sjukhus och äldreboenden. Men trots att en del av måltiderna har flyttat ut ur hemmen kvarstår ändå att de flesta kvinnor i något skede efter insteget till vuxenlivet finner sig ansvariga för vardagens måltider. Det innebär allt från organisering, planering och inköp till tillredning, servering och förvaring. Då intresset, eller plikt känslan, för matlagningen uppstår blir det också uppenbart att man tagit till sig en stor del av kunskapen genom att iakttä och observera i barndomshemmet, även om det har skett omedvetet.

Varken Anna eller Mia nämner Martharörelsen, men så efterfrågades inte heller Marthas betydelse för hushållet i någondera frågelistan. Ändå är det en organisation som tack vare sin breda gräsrotsförankring via distrikt, föreningar och kretsar medvetet försökt ändra på praktikerna i hushållet under hela 1900-talet. Att förespråka köksträdgårdar, syltning, saftning och ett ekonomiskt hållbart hushåll var med från start och har under 2000-talet igen blivit attraktivt för en ny generation.

III.

Arvegods och livsformer

Alla föremål är inte lika mycket värda och det ekonomiska värdet utgör bara en dimension. Det finns föremål som vi är mycket fästa vid och det finns föremål som vi ogillar. Föremål kan vara värdefulla för att de associeras med den egna släkten och grupper man har tillhört eller tillhör. Vi kan också förknippa föremål och platser med olika människor. På så sätt "materialiseras" viktiga relationer i form av familje-, släkt- eller vänskapsband. Då är materialiteten också innesluten i olika rum, som har samma minneskapande effekt. Man ser både sina nutida och sina gångna sociala band såsom de förmedlas genom "tingens materialitet" (Pels et al. 2002:17; Povrzanović Frykman 2013:48).

En sådan här syn, där praktiker kring ting och tingen i sig är viktiga, inriktar sig inte enbart på vad den materiella kulturen betyder, utan även på vad tingen gör med oss (Povrzanović Frykman 2013:48). Den materiella kulturen får oss att upptäcka hur våra band och bindningar gestaltar sig i ett längre perspektiv.

Inom etnologin har man också intresserat sig för föremålens levnadslöpp, deras cirkulation och olika faser i föremålens liv (Csikszentmihalyi & Rochberg-Halton 1981; Appadurai, ed. 1986). Man kan undersöka föremålens historia och hur de sparas för framtiden. Ofta är det svårt att kasta bort föremål och i stället hamnar de i byrååldor, på vindar och i källare. Då utgår de ur sina sammanhang, men försvinner inte. När föremålen återupptäcks, till exempel i samband med flyttningar, kan de väcka minnen och associationerna kan vandra på många sätt (Löfgren 1990:199–201).

Hur vi tänker tillbaka på och minns föremål handlar om på vilka sätt vi har lärt oss att behärska livet genom att förhålla oss till, och använda oss av, det materiella i olika sociala rum (Radley 1990:49). I det här kapitlet fokuseras på föremål i olika sociala miljöer, från arbetar- och bondemiljöer till borgerliga miljöer. Deras materiella kultur berättar historier som skiljer sig från varandra och ger därmed nycklar till det förflutnas brokighet.

Nyckelföremål

Jean Baudrillard menar att "det gamla föremålet" inte bara är en sak, utan kan stå för något utöver sin form och funktion (Baudrillard 1991:95–136). Ofta uppstår en symbolisk dimension kring ett sådant föremål, det blir ett nyckelföremål.

Ett föremål kan kallas ett nyckelföremål då det symboliskt står för eller representerar något annat än sig självt. Detta något är viktigt för den gemenskap eller det sammanhang föremålet förekommer i. Det som representeras kan vara en livsform, ett socialt skikt, en släkt eller en familj, men också en idé, ett livsskede eller en speciell person. Föremålet är då ett uttryck för ett kulturellt värde och kan därmed få en betydelse också i ett längre perspektiv (jfr Beck 1997:180).

En del föremål kan också framstå som nyckelföremål i aktiv användning inom en speciell grupp. Det kan vara fråga om emblem och gemensamma yttre symboler, eller om mera dolda nyckelföremål. Först genom ingående kännedom om föremålets betydelse för och användning bland gruppmedlemmarna framträder deras nyckelkaraktär. Föremål kan emellertid också förlora sin roll som nyckelföremål, när användningen av dem avtar eller helt upphör. Nyckelföremålet kan därmed ändra betydelse och bli till exempel ett ordinärt släktföremål.

Ett nyckelföremål är ett föremål som är uppskattat i sin samtid eller i sitt sammanhang och som samtidigt har en personlig betydelse för ägaren. I det här kapitlet undersöks vad ärvda föremål av olika slag kan betyda och vilka personliga laddningar de kan få.

Föremålen som länkar till det förflutna – hemmen som minnesrum

När föremål blir arvegods omvärderas de, både penning- och symbolvärdet estimeras och bedöms. Det kan bli viktigt vem som har ägt ett föremål och vem som har tillverkat det. Arvegodset materi-

aliserar familjens och släktens historia och kan förmedla minnesglimtar av avhållna personer och forna hem.

Hem är platser med gamla föremål, och hemmen utgör helheter, inte minst gäller det de borgerliga hem i det svenska Finland som beskrivits i tre böcker: *Hemma bäst* (1990), *Så minns jag mitt Åbo* (2001) och *Min bruksmiljö* (2004). Borgerliga hem i Europas storstäder är väl undersökta utgående från andra källor och följer en tydlig modell: representationsytor eller rum för umgänge, privata rum eller sovrum och slutligen rum för hushållsskötsel, kök och domestikrum. Umgängesrummen bestod av matsal och sal eller salong (Hanák 1998:3–44; jfr Saarikangas 2002:142–158). Orvar Löfgren och Jonas Frykman (1979) hävdar att hemmet inkarnerar den borgerliga familjen. Baudrillard belyser samma sak, men hävdar dessutom att de gamla föremålen blir *totem* över släkten (Baudrillard 1991:96–99). Inom den borgerliga kulturen sätter man också värde på att saker sparas för kommande generationer.

För att kunna behandla hela inredningar eller peka ut några föremål som nyckelföremål är det upplysande att studera i vilka sammanhang de uppträder, vad de står för och för vem. Hur har föremålets förvandling till symbol skett och hur relaterar föremålet till andra föremål? Föremål med symbolisk betydelse uppträder nämligen sällan ensamma och de appellerar till olika slags känslor. Det bör även påpekas att föremål kan ge upphov till många tolkningar och att tolkningen ibland förblir öppen (Korff 1997:21–30). Tolkningarna är förhandlingsbara och i sista hand är det individen som ger ett föremål dess mening (Beck 1997:179).

Enligt Gottfried Korff är den symboliska världen gåtfull för att det emotionella och det kunskapsmässiga blandas (Korff 1997:22–25). Avsikten i detta kapitel är att fokusera på nyckelföremål och symboliskt viktiga miljöer, men också på dem som utser nyckelföremålen och på dem som minns sina miljöer. Symboliskt upphöjda ting märks och de ska märkas, frågan är varför och hur man går till väga för att upphöja ett ting.

Anna-Maria Åström

Jeanette Edfelt

Släktföremål – en kontakt mellan generationer

Jag tycker om de föremål som vi fått just därför att det är någon som har använt dem. Jag tycker på det sättet kanske mera om bruksföremål. [...] Många av de här är ändå gjorda av dem som använt dem. Som är gjorda på gården, dom är gjorda av släkten. Man har satt sitt bomärke på dem. Så det är som på något sätt liksom kontakt till de äldre generationerna [...] Ja, du kan egentligen titta på bomärket eller beteckningen och vet vem som gjort den. (L2006, Johanna Enroth, f. 1981, Jakobstad)

Som citatet ovan visar, vittnar släktföremål om ett ursprung och en historia, vilket ger varje föremål dess speciella värde. Föremålen fungerar som en kontaktlänk till tidigare generationer inom släkten.¹ Släktföremål är starkt sammankopplade med minnen och den främsta orsaken till att man bevarar släktföremål i sitt hem är att de påminner om släkten eller om något tryggt. Antropologen Jean-Sébastien Marcoux (2001:69–85) har i sin forskning visat att de saker som människor värderar varierar från person till person, men att orsakerna till att ett föremål värdesätts tenderar att vara desamma. Detta gäller även släktföremål: föremålen kan variera men orsakerna till att de anses värdefulla påminner om varandra. Social- och kulturanthropologen Arjun Appadurai (1986:11–12) har konstaterat att alla föremål har olika värde beroende på kontext och situation. Det gäller även släktföremål. Eftersom det är

---

¹ Den här studien baserar sig på den forskning och analys som jag gjorde för min avhandling pro gradu *Släktens närvaro i hemmet – en etnologisk studie om släktföremål, hem och släktbild i Jakobstad 2014* (2014). Temat för avhandlingen var släktföremål i hemmet, det vill säga föremål associerade med släkten. Här presenteras de mest centrala resultaten.

individen som bestämmer rangordningen av släktföremålen händer det att ett släktföremåls värde hinner förändras under en människas liv.

Frågeställningen här gäller hur ting får representera släkten och hur vardagliga respektive ceremoniella och rituella ting skiljer sig åt gällande placering och användning och hur de uppmärksammas i hemmet. Tingen är minnesföremål med en speciell uppgift i hemmet. Syftet är att utreda vad ett släktföremål kan vara och dess betydelse för individen, hemmet och släktbilden. Släktbilden är personlig och skapas med hjälp av information om släkten och dess medlemmar. Fakta, så som namn och levnadsår, och berättelser om släktingar och deras föremål är hjälpmedel i skapandet av släktbilden. Dagens hem ska vara bekväma och funktionella (Baudrillard 2005:15–23) men samtidigt berätta något om dem som bor där och deras personlighet. En typ av föremål i hemmen som är mycket personliga och individuella är släktföremål, som ofta får en särskild plats i inredningen.

Min analys begränsar sig till de släktföremål som har förvarats i hemmet. Således studeras hemmet med tyngdpunkt på dylika specifika föremål. Materialet består av kvalitativa intervjuer och deltagande observationer gjorda i Jakobstad våren 2014 samt en fältdagbok med teckningar. Om informanterna kan nämnas att de har sitt ursprung och historiska rötter i bonde- och arbetarbefolkningen i Österbotten.² Jag har valt att mer ingående redogöra för följande frågor: Vad är ett släktföremål? Hur urskiljs de i de olika hemmen? Varför – eller varför inte – intar de en plats i hemmet? På vilka grunder tilldelas släktföremålen ett värde? Släktföremålsproblematiken belyses med exempel och citat från informanternas svar.

Släktföremål kan fungera som symboler för släkten och/eller som förkroppsliganden av släkten. När man analyserar släktföremålen som sammanbindande element inom släkten kommer begreppen sätt att vara (*ways of being*) och sätt att tillhöra (*ways of belonging*) väl till pass. Begreppsparet har bland annat använts av Peggy Levitt och Nina Glick Schiller (2004) och av Maja Povrzanovic Frykman (2010), vars forskningsområde är transnationell migration. Forskarna har tagit fasta på de många lager av transnationella sociala fält som en person kan vara del av när han eller hon migrerat. Teoribildningen har sitt ursprung i Pierre Bourdieus teori om sociala fält och det maktspel som hela tiden förekommer inom olika sociala fält.

---

2 Informanterna är fem, fyra kvinnor och en man, och deras ålder 24 till 56 år. Min avhandling innehåller en noggrannare presentation av informanterna (Edfelt 2014:34–38). Jag valde att fokusera på kvalitativa intervjuer, det vill säga långa och få intervjuer i stället för kortare intervjuer med en stor mängd informanter. Möjligen skulle fler informanter ha gett resultatet en större bredd. Antalet intervjuer är dock inte avgörande för frågeställningen, vars syfte var att nå ett ramverk för släktföremålsproblematiken.

När det gäller släktföremål kan släkten liknas vid det land som emigranterna lämnar men fortfarande håller kontakt med, exempelvis via släktföremål som förvaras i hemmet och visas upp i inredningen. Länken till släkten som föremålet förmedlar kan vara svår att urskilja för en besökare, men föremålet finns likväl där som påminnelser om släkten och ursprunget. Begreppen *sätt att vara* och *sätt att tillhöra* öppnar upp för en analysmetod, som enligt Levitt och Glick Schiller (2004:11) innebär att skilja på de ganska omedvetna och "självklara" gemenskaper en person binder sig vid (*sätt att vara*) och de väldigt konkreta identitetsmarkörerna som en person kan uttrycka (*sätt att tillhöra*). Släktföremål kan analyseras med hjälp av bägge infallsvinklarna, men om man fokuserar på släktföremålen som *sätt att vara* framstår de inte endast som symboler utan tydligare som ett förkroppsligande av släkten (Edfelt 2014:23–25, 75–76). Föremålen representerar och vittnar om en släkttillhörighet i hemmet. Sätten att tillhöra manifesteras i hemmen när föremålen uttryckligen värdesätts av de som bor där och föremålen därför medvetet placeras synligt i inredningen. På så sätt uppfattas föremålen som symboler för släkten även av besökare. Sättet att vara förstås som det värde som föremålet får genom tillskrivningen *släktföremål*. Sättet att tillhöra syftar i högre grad på hur föremålen kommer att uppfattas av en besökare eller en utomstående betraktare.

SLÄKTFÖREMÅLENS DIMENSIONER

Ett släktföremåls värde ligger i dess mångfald av dimensioner. Släktföremålen som informanterna beskrev kan delas in i åtminstone fem typer av föremål. Denna klassificering är inte absolut och ett släktföremål passar ofta in i flera av de nedan listade grupperingarna. Släktföremålen får sitt speciella och ibland komplexa värde för att de värdesätts av många orsaker och tilltalar ägaren på flera plan. Ofta förekommande släktföremål som räknades upp var (1) *bruksföremål* och/eller *självtillverkade föremål*, (2) *ceremoniella föremål*, (3) *föremål som påminner om ens egen eller en släktings barndom*, (4) *stora möbler* och (5) *skrymmande och svårhanterliga föremål*.

Att självtillverkade bruksföremål omtalades som släktföremål har att göra med informanternas ursprung. Bönder och arbetare har traditionellt sett varit flitiga hantverkare (se Niklas Huldéns bidrag i denna bok). Informanterna ansåg att föremål som gått i arv och därtill tillverkats av en släkting hade ett större värde än andra föremål (även släktföremål) vars ursprung eller tillverkare inte var kända.

En man (L2005, f. 1969, Jakobstad) berättade till exempel om ett skåp som hans farbror hade gjort. Farbrodern dog väldigt ung och det att han gick bort

tidigt hade gjort skåpet mera värdefullt. Det var inte bara värdefullt för sin praktiska nytta utan för att det hade en koppling till en släkting.

Alla informanter kunde ge exempel på ceremoniella släktföremål, alltså föremål som hade med en högtid att göra och som användes av släkten. Ett vanligt ceremoniellt föremål som nämndes av flera informanter var en dopklänning. Många av släktföremålen fick ett mervärde av att de förknippades med barndomen, antingen informantens egen eller någon släktings.

Det förekom otaliga exempel på stora möbler, till exempel byråer, skänkar, hyllor och bord, som klassades som släktföremål, oftast för att de hade tillverkats av en släkting. De sparades för att de ansågs ha ett betydande värde, trots att en del av dem var odugliga eller otympliga. Sådana möbler förvarades ofta på vinden eller i källare. Möblerna ansågs svårhanterliga men kunde inte avyttras, det vill säga ges bort eller säljas, eftersom de var sammankopplade med en eller flera berättelser. Föremålen sparades för att hedra tillverkare och tidigare förvaltare och för att bevara föremålets historia. Dessutom sparades de för möjligheten att de skulle kunna användas på nytt i framtiden. Följande citat exemplifierar:

Ja, jag har ett sånt här marmorbord i empire som har funnits i hela min barndom. Det är ganska kul för det har en sån där utsirad kotte som är nere vid golvet. Och jag kommer så bra ihåg när jag var liten och lekte under det där bordet. (L2009, Ann-Christine Krooks-Sundqvist, f. 1972, Jakobstad)

Sen vet jag att mamma har en kökssoffa som stod i det där huset [morföräldrarnas hus] men som såldes bort på auktion, som hon sedan fått tillbaka. Jag tror att hon fick den som gåva av hennes vän. Dom som köpte den var faktiskt hennes bästa kompis. Så nu har hon fått tillbaka den. (L2006, Johanna Enroth, f. 1981, Jakobstad)

Det historiska värdet kunde även vara så pass viktigt att ett föremål sparades trots att förvaltaren avskydde föremålet. En av informanterna uttryckte dilemmat på följande sätt:

På villan så har vi en spinnrock som den där [namn på avlägsen släkting] har gjort. Det är ju som jättelångt tillbaka det då. Och jag menar ja, usch, jag avskyr spinnrockar. Vad ska man göra med den. (L2009, Ann-Christine Krooks-Sundqvist, f. 1972, Jakobstad)

I detta fall utgjorde spinnrockens historia grund för beslutet att behålla den. Spinnrocken hade gått i arv i många generationer och det kändes därför fel att göra sig av med den. Men likväl ville inte informanten ha den. I liknande

fall uttryckte informanterna att de kände sig mer som förvaltare än ägare till släktföremålen (Edfelt 2014:62–64).

FÖREMÅL MED BERÄTTELSE

På basen av intervjuerna kan konstateras att värderingen av släktföremål är mycket individuell och ofta förknippad med starka känslor. Grunden för värdesättningen av släktföremålen hittas ofta i berättelserna kring och om dem. Kunskap om vem som hade använt föremålet höjde dess värde. Bruket och berättelserna sammanbinds ofta så att skildringarna handlar om föremålets tidigare användning och användare. Släktföremål värderades högre ifall de uppfattades som användbara även i nutid. Ifall föremålet var obrukbart eller dess historia hade gått förlorad, hanterades det (trots att det kanske någon gång tillhört en släkting) som vilket annat föremål som helst. När det gällde föremål som var köpta poängterades i stället andra värderingsgrunder, till exempel estetiska värden. Det var vanligt att man hade avyttrat föremål som hade förlorat sin historia, kontext och användbarhet. Marcoux (2001:69–85) hävdar att alla föremål i hemmet är förknippade med minnen. Han menar också att den värdering som sker i samband med utsorteringen av föremål gör dem viktiga. På så sätt har inget föremål ett givet värde utan blir viktigt i och med att det jämförs med andra föremål. Följande citat kan fungera som exempel på Marcoux tes:

Jag har en hel del saker jag köpt på loppis också men det är inte samma sak. Man är ändå mer rädd om de saker som du vet varifrån de kommer. Du vet vem som har gjort dem. (L2006, Johanna Enroth, f. 1981, Jakobstad)

I berättelserna kan släktföremål rentav nedvärderas för att skribenten vill poängtera att föremålet främst värdesattes av personliga skäl, inte ekonomiska eller estetiska. Ett sätt att uttrycka detta var genom att säga: "Det är ju ingen Rembrandt precis" (L2005, Man, f. 1969, Jakobstad).

Informanterna såg en risk i att de av misstag kunde göra sig av med sådant som möjligen hade potential att bli ett släktföremål i framtiden, men som ännu inte värdesattes på ett sådant sätt av dem själva. Alla informanterna var stolta över sina släktföremål. Förvaltarskapet uppfattades som ärofyllt men samtidigt som en skyldighet gentemot kommande generationer (Edfelt 2014:7, 16, 19, 65–67).

Ett släktföremåls ekonomiska värde blir mest aktuellt först när ett sådant värde behövs, till exempel vid avyttring, arv eller olyckor. Det ekonomiska värdet yppas sällan i vardagen. Ett exempel utgör en glasskål som en av informanterna hade fått efter sin mormor. Glasskålen hade, när informan-

ten fick den, ett speciellt värde men fick ett ännu högre värde när den av misstag gick sönder.

Och jag i min dumhet, i min ungdoms dumhet, så var jag och hällde het kräm i den. Och så sprack den och det harmade mig, alltså det harmade mig så otroligt att jag kunde vara så korkad så att jag gjorde det. Och det där. Jag gick sedan i många år och sökte ett likadant fat. (L2008, Åsa Grundvall, f. 1958, Jakobstad)

En precis likadan glasskål hittades senare på en loppmarknad, men det var först flera år efter olyckan. Innan informanten hittade den nya skålen hade hon sparat glasskärvorna en längre tid, så pass värdefulla var skärvorna.

Anskaffningen av släktföremål är inte oproblematisk, varken när det gäller att köpa ett nytt eller att be om ett specifikt föremål. I exemplet ovan kände informanten sig tvungen att köpa en ny skål när hon hittade en precis likadan, för att minnet av mormodern och den äkta skålen var så starkt. Den nya glasskålen representerade något större och mer än sin fysiska form. Sådana ersättande föremål får funktionen av så kallade memorabilier, minnessaker.

SLÄKTFÖREMÅL SOM SYMBOL FÖR ELLER FÖRKROPPSLIGANDE AV SLÄKTEN

Tillämpningen av analysredskapen sätt att vara och sätt att tillhöra kan ge varierande resultat. En av informanterna berättade om en klocka som hon hade bett sina föräldrar om, men senare varit tvungen att tacka nej till för att hennes make hade ärvt en liknande av sin pappa. Situationen blev obekvämt eftersom hon själv bett om klockan och skulle ha fått den, men sedan måste låta bli att ta emot den eftersom de i hemmet inte hade plats för hur många klockor som helst (L2008). En analys av exemplet med tillämpning av perspektivet sätt att tillhöra ger resultatet att klockan symboliserade informantens släkt men också var något hon vågat be om och ansetts värdig att arva. Om man däremot ser på exemplet som ett sätt att vara blir resultatet att ett förkroppsligande av släkten i hemmet skiftade till makens förmån, eftersom den klocka som hängdes upp på väggen markerade hans släkt och släktbild.

Om man ser på släktföremål som sätt att tillhöra fungerar de för individen som bevis på tillhörighet och som identitetsmarkör. Föremålen visar på kontinuitet och samband inom släkten och detta gör att man som självständig individ kan känna sig som en del av en större helhet, släkten. Föremål runt omkring påminner om att det finns ett sammanhang som man är en del av (Levitt & Glick Schiller 2004:8–13; Edfelt 2014:68).

En av de största orsakerna till att släktföremål anses vara värdefulla är att de har rest genom tiden och genom generationer. De har sitt ursprung i släkten, vilket gör att föremålen lätt förknippas med den. Sociologen och filosofen Jean Baudrillard (2005:88) hävdar att föremål får ett stort värde i och med att de överlever människan. Baudrillards teori om totem går att anpassa på släktföremål. Totem är i mycket hög grad förknippade med en tidigare förvaltare och kan tolkas som ett förkroppsligande av släkten eller av en släkting. Informanterna gav exempel på föremål som intimt förknippades med en död släkting, till exempel en gungstol som ännu sågs som mormoderns, trots att hon var avliden och stolen hade gått i arv till barnbarnet (L2007). Men ett totem behöver inte vara ett äkta, ursprungligt föremål som tillhört en släkting, utan kan vara ett nytillverkat eller nyfunnet föremål som påminner om det riktiga föremålet. Typiskt för släktföremål som totem är att besittaren ser sig själv snarare som förvaltare än som regelrätt ägare till föremålet (Edfelt 2014:20, 44–45).

En nyinköpt glasskål påminner om ett förlorat släktföremål.

FÖREMÅLEN I HEMMET

Flera av informanterna hade tankar om hur besökare och/eller andra familjemedlemmar skulle tolka släktföremålen och deras placering. Historie- och socialantropologen Alison J. Clarke (2001:41) har myntat begreppet *den fruktade imaginära inspektionen* som syftar på att människor i allmänhet inreder och dekorerar hemmets rum med tanken att besökare ska trivas och gilla atmosfären och stämningen. I verkligheten har det dock visat sig, vilket Clarkes undersökning även ger belägg för, att hemmet mera sällan visas upp för främlingar eller besökare. Egentligen är det inte en okänd besökares kritik som skrämmar utan snarare självkritiken, alltså hur den som inreder sitt hem själv tycker att han eller hon har lyckats med inredningen. Ifall man inte trivs med möbleringen i ett rum skapar det vantrivsel och man blir tvungen att göra om rummet. Samtidigt som människorna själva väljer de föremål de placerar ut i sina hem är de beredda på att de ska granskas inte bara av besökares kritiska ögon utan även av de andra familjemedlemmarna.

Alla informanter bodde tillsammans med en partner och flera av dem kommenterade olika kompromisslösningar. I ett fall valde informanten att bevara släktföremålen i källaren (L2005). I ett annat fall höll informanten tillbaka när det gällde anskaffning och uppvisning av släktföremålen i inredningen med hänsyn till partnern:

Släktföremål hjälper att hålla minnet av släktingar vid liv. På bilden sockerskål och gräddsnäcka på en synlig plats i inredningen.

Min man så han tycker ju att det ser ... att det kanske inte ser så trevligt ut alla gånger med den här mixen som vi har här i vårt hem men jag tycker som att det ger personlighet och karaktär när man kan blanda olika stilar och möbler. Sen får man väl lite se efter så där med färger att man inte, att man håller det till en viss färgskala så långt det går och så där. Men nå, jag tycker nog man kan blanda. (L2009, Ann-Christine Krooks-Sundqvist, f. 1972)

Eftersom ett släktföremåls värde är bundet till individen kan värdesättandet av släktföremål variera inom familjen och släkten. En av informanterna berättade att hennes svärfar hade varit lite osäker på varför hon bett om att få gamla smutsiga fähuspallar, men när hon visade att hon tog hand om dem, putsade upp dem och gav dem ny lackering, blev hon anförtrord flera. De kunde användas inomhus som en del av inredningen (L2006).

Enligt Baudrillard (2005:21–26) är människan en skapare av atmosfär och inte endast ägare eller användare av rum. Människan styr således över föremålen så att de ska passa den egna personligheten. Det som informanten gjorde med fähuspallarna är ett exempel på hur vi kan styra över föremålen. Hon ändrade på bruket för att pallarna skulle passa henne och hennes livsstil. Det är användaren som förutom värdet också bestämmer användningen av föremålet.

Samtidigt som människan väljer vilka föremål som ska fylla hemmet, påverkar även föremålen människan (Miller 2001:16). Föremål som provocerar fram negativa eller stötande känslor och stämningar hos betraktaren göms undan. Ett släktföremål består av mer än sina yttre egenskaper och former. När släktföremålen står framme i hemmet symboliserar och förkroppsligar de släkten. De är länkar mellan generationer och mellan släktled. Alla informanter hade något släktföremål som stod framme därför att föremålet uppfattades ha rötter, det var något som kopplade dem samman med både levande och bortgångna släktingar (Edfelt 2014:39–41).

Ett exempel på detta är en sockerskål och en gräddkanna hemma hos en av informanterna. Föremålen var ställda tryggt uppe på en byrå men samtidigt fullt synliga. Informanten berättade att de var väldigt värdefulla därför att hon kom ihåg sina farföräldrars hem väldigt bra när hon betraktade dem. Så här berättade hon:

Men jag kommer ihåg att de här [sockerskålen och gräddkannan] alltid var på bordet när vi skulle dricka kaffe. [...] Jag kan riktigt se det där rummet där. Vi bodde ju som i en sån där "lillstuga" som vi kallade det till, så det var när man kom in där så var det en sån där soffa [...] För att jag skulle slippa upp i den där soffan så måste jag riktigt kliva för det var

såna där jättestora täcken eller dynor i den [...] Och ofta så satt jag där uppe på dedär täckena. Och sen när man kom ... lite längre in i rummet så var det en sån där radio och så var det en gungstol och ovanför den där gungstolen så hängde en sån där klocka [...] Och så var det ett sånt där mat... bord med köksattiraljer. Så det var ju egentligen som bara ett rum. Och så var det en liten kammare. Och där ... Jag kan liksom se när jag ... de där kommer jag ihåg när jag ser på de här föremålen. Och så ser jag nog också som ... Jag ser faffa som sitter där i gungstolen och fammo där hon går runt omkring. (L2008, Åsa Grundvall, f. 1958, Jakobstad)

Föremålen förkroppsligar och aktualiserar här minnet av farmor och farfar. Samtidigt upprätthåller och reproducerar föremålen minnet av farföräldrarnas hem. Minnet och föremålen väcker bilden av farmor och farfar. Det vill säga, minnet av det lilla, trånga hemmet med dess inredning och invånare skapar en berättelse om hur hennes farföräldrar levde och bodde. På ett komplext sätt är informantens minne av farföräldrarna kopplat till föremålen, trots att varken föremålen eller berättelsen om dem uppmärksammas ofta. Likväl finns de varje dag där på hyllan som påminnelser om släkten och ursprunget.

MINNESALTAREN

Sociologen Alan Radley (1990:50–51) hävdar att alla föremål är produkter av sin tid och sin plats. Detta kan även sägas gälla släktföremål. Även om släktföremålen berättar om sitt ursprung, antingen helt tydligt via märkningar och ingraveringar eller genom de historier som följt dem, förändras släktföremålen för varje generation. Varje ny ägare eller förvaltare sätter sin egen prägel på släktföremålet, genom att ändra på dess funktion, på dess bruk, på dess form eller färgsättning. Detta är en del av den makt som varje förvaltare har. Man har rätt att nyttja föremålet så länge som det också hålls i sådant skick att det kan ges vidare – ifall föremålet verkligen värdesätts så pass mycket att det går vidare till nästa generation. I flera fall hade informanter slutat använda ett bruksföremål på grund av rädsla att föremålet skulle gå sönder. I de fallen fungerade föremålen som prydnader och var ofta placerade på hedersplatser i hemmet.

De släktföremål som inte används till det som de en gång blivit tillverkade för och som inte fått ett nytt bruk, blir alltså i de flesta fall prydnader i hemmet. Eftersom släktföremålen har ett speciellt värde blir de på så sätt upphöjda och ärade i inredningen. Många har också en benägenhet att samla släktföremål på en plats. Denna plats sammanfaller många gånger med platsen för andra för individen viktiga och personliga föremål. Denna plats kallas

Ett vitrinskåp kan fungera som ett minnesaltare fyllt med minnesobjekt.

av Anat Hecht (2001:140–144) för *reminiscences corner*, minnesaltare. Minnesaltaren utgör blickfång för både förvaltaren och besökaren. Föremålens form och färg eller de minnen som de förmedlar väcker betraktarens uppmärksamhet. Föremålen som förvaras på dylika platser behöver inte vara gamla, de kan också vara nyanskaffade.

Alla informanter hade i sina hem större eller mindre minnesaltaren där släktföremål förvarades. En av informanterna hade ett helt vitrinskåp med minnessaker (L2009). Där samlade hon sådana föremål som inte var i användning, men som hade ett speciellt värde. Vitrinskåpet var en bra lösning eftersom föremålen fick ligga ostörda men samtidigt helt synliga. De var samlade på ett ställe, vilket förenklade betraktandet av dem. Andra typiska minnesaltaren var byråer eller hyllor. Ett annat alternativ var att rama in några av släktföremålen så att de bättre kunde urskiljas i inredningen (L2005). Orsaken till att minnesaltaren uppstår grundar sig enligt Hecht på att människan vill ha sina ägodelar omkring sig för att känna sig hemma. När släktföremål som symboler och påminnelser syns i hemmet, uppfattas rummet som ett hem med kontinuitet. Minnesaltarna uppmärksammas inte hela tiden och kan till och med förbises i vardagen (Edfelt 2014:12–13, 49).

SLÄKTFÖREMÅLENS FRAMTID OCH AVYTTRANDE

Alla släktföremål hamnade inte på en upphöjd plats, en del gömdes snarare undan i lådor och skåp. Detta gjorde man dels för att de inte ansågs passa in i inredningen, dels för att de blivit utsatta för en kompromisslösning eller blivit nedvärderade i förhållande till något annat föremål, kanske också det ett släktföremål. En del släktföremål gömdes undan för att de inte hade något syfte i inredningen, till exempel vigselringar (L2007), eller för att de ansågs skrymmande, till exempel en spinnrock (L2009), eller för att de inte tålde att vara framme i ljust, exempelvis ömtåliga textilier som dopklänningar.

Informanterna ansåg att det kändes obekvämt att be om ett släktföremål, trots att de själva uttryckte en önskan om att deras barn skulle be om att få föremål. De ville kunna försäkra sig om att arvtagaren hade insett föremålets värde. Här fanns alltså en dubbelhet. Informanterna hade svårt att be om släktföremål och de uppfattade sig själva som krävande ifall de rakt ut bad sina föräldrar eller släktingar om ett föremål:

Så var jag och pekade ut mitt skåp. Och sen tror jag att vi frågade efter den där gungstolen faktiskt. Frågade när jag, vi blev gravid ... Men jag är också litet sådan, jag vill egentligen inte fråga, eller jag har svårt att fråga efter saker. (L2006, Johanna Enroth, f. 1981, Jakobstad)

Informanterna upplevde att deras föräldrar ofta försökte övertyga dem om släktföremålens värde. På så sätt förmedlades samtidigt en tanke om att förvaltarekapet av släktföremål är ett privilegium och inget som ska tas lättvindigt.

När det gällde överlåtelse eller arv av släktföremål ansåg informanterna att eftertanke var viktigast. Innan man gav ifrån sig ett släktföremål skulle man fundera på vem man vill ge föremålet till, vem som kunde ha mest "nytta" av det och vem som skulle uppskatta det mest. Ålders- och könsaspekter spelade mindre roll än personlighet. Även släktföremålets ekonomiska värde spelade en viss roll, speciellt när det gällde avyttring, trots att man inte ville skylta med eller skryta om det (Edfelt 2014:55–56).

Angående en aspekt i fråga om bevarande av släktföremål var informanterna tämligen enliga, nämligen att sådana föremål som inte betydde något för personen var det bäst att göra sig av med. Några ansåg att det krävdes en viss måtta när det gällde antalet sparade föremål och att det var otänkbart att förvara allt som föräldrarna hade sparat (L2005, L2008, L2009). I informanternas ägo fanns det ett fåtal exempel på släktföremål som förvaltades för att man kände sig tvungen till det, inte för att man hade valt dem (L2007, L2009). Inställningen till dessa föremål var tudelad. Enligt informanterna

skulle däremot sådana föremål som förknippades med negativa känslor eller som inte alls tilltalade individen ges bort eller säljas.

Enligt Appadurai (1986:13–16) kan handel med ett visst föremål anses som lämplig i ett visst sammanhang och opassande i ett annat. Detta kan även gälla för släktföremål. Ett föremål som för en generation är vardagligt och inte alls så speciellt kan med tiden och med de minnen och historier som kommer att förknippas med föremålet bli ovärderligt för en annan generation. Men det finns också en risk att det går på motsatt sätt, att ett släktföremål förlorar sitt värde för att historierna omkring det minskar eller glöms bort. Informanterna var ense om att inga släktföremål får blir en börda. Det ska vara ett nöje att äga och förvalta föremålen. Annars kan man göra sig av med dem (L2009). Som nämnt räcker det inte att ett föremål är ett släktföremål. Föremålets form och uttryck måste tilltala individen, för att de ska få en plats i hemmet. Med släktföremål skapar man en bild av släkten och en släktkänsla i hemmet. Denna känsla eller bild är dock konstruerad och utvald av individen.

Nya släktföremål skapas hela tiden. Ett exempel på detta är ett tårtfat som hade en stark förankring i minnet av barndomen hos en informant. Fortfarande fanns det ett stort mått av kontinuitet i användningen.

Nå det är till exempel det här glastårtfatet, från Apila som mamma och pappa fick när de gifte sig 1980. Och på det där tårtfatet har, mig veterligen, inte funnits något annat än en gräddtårta. [...] Ända sen barndomen så den kom fram då bara på födelsedagar. [...] Nu har jag då fått ta det eftersom mamma råkade få två likadana och jag fortsätter traditionen så vi serverar egentligen inget annat på tårtfatet än gräddtårta när vi har födelsedagar. (L2006, Johanna Enroth, f. 1981, Jakobstad)

Informanten uttryckte en önskan om att tårtfatet ska gå vidare till hennes barn och att dess bruk ska förbli respekterat. På detta sätt blir ett släktföremål till. Kontinuiteten och oföränderligheten i bruket ger föremålet en del av dess värde. Föremålet präglas även av sin historia, en berättelse som berättigar till både bruket och innehavandet av fatet. Det behöver således inte vara föremålet i sig självt som är viktigt, i stället är det ofta kontexten och aspekterna som är kopplade till släktföremålet som ger det dess värde. När det gäller släktföremål som arv är det inte bara själva föremålet man önskar föra vidare till nästa generation utan även kontexten. Det kan vara en tradition, ett minne, ett sätt att göra något på eller rentav en känsla eller stämning (Edfelt 2014: 43–44).

SLÄKTEN OCH INDIVIDEN

Släktföremålen knyter samman individen med familjen och med släkten. I en familj möts många släkter och föremålen blir länkar mellan generationer. Eftersom släktföremål är starkt förknippade med känslor är de också individuella. Trots att jag i min analys har fokuserat på föremål i hemmen vill jag lyfta fram ett exempel som handlar om ett helt hus. Exemplet visar att även ett hus kan vara en sorts slätkänsla och känsla av tillhörighet som man vill åstadkomma genom att förvalta ett släktföremål. Informanten berättade att hon alltid tog med sina barn ut till landet där hennes mormors gamla hus fanns. Hon övernattade där en natt varje sommar med barnen för att hon ville föra vidare den känsla hon hade för huset till barnen (L2008). Huset uppfattades som ett tryggt ställe som både symboliserade och förkroppsligade släkten och ursprunget. Platsen tillhörde informanten. Hon ville föra vidare sin *känsla* till barnen men måste konstatera att detta var svårt, eftersom huset för dem mest bara var ett hus, som de inte hade samma känslomässiga band till som hon själv.

I informanternas svar uttrycks en tydlig individualism när det gäller värderingen, användningen, sparandet och avyttringen av släktföremålen. Det finns dock en skillnad mellan att "individualisera sig", vilket innebär att medvetet välja eller välja bort sådant som stärker eller hämmar den individuella självständigheten, och att "bli individualiserad", vilket betyder att man får relationer till gemenskaper på grund av faktorer som styrs av andra och annat (Knoll & Witt 2011:22). När det gäller dekoreringsen av hemmet med släktföremål handlar det främst om att individualisera sig, men när det är fråga om arv handlar det ofta om att bli individualiserad.

Alla informanter upplevde släkten som splittrad och detta påverkade i hög grad deras släktbild. Två informanter klagade på att tröskeln för att ta kontakt med släktingar var hög, eller i alla fall uppfattades som högre än den hade varit för deras far- och morföräldrar (L2005, L2008). Hur det egentligen var för de tidigare generationerna vet man inte, men tanken om att det var "bättre förr" eller enklare för de äldre generationerna att hålla kontakt med släktingar påverkade informanternas släktbild. De ansåg att släkten saknade ett givet forum för kontakt, dels därför att släktträffar sällan ordnades, dels på grund av avsaknaden av en plats där man kunde träffas. Släkten ansågs vara splittrad och därför var också informanternas bild av släkten splittrad. En annan orsak till den bristfälliga sammanhållningen kunde vara att man bodde långt ifrån varandra, vilket gjorde umgänge och träffar svårare att ordna (L2006). Alla informanter upplevde något slags utanförskap när det gällde släkten utöver kärnfamiljen. Informanternas släktbild sträckte sig i huvudsak två, högst tre generationer bakåt. Om dessa förfäder kunde de

nämna det väsentligaste, såsom namn, hem, yrke och någon anekdot eller berättelse som karakteriserade personen.

Trots att släkten uppfattades som splittrad vittnade släktföremålen om kontinuitet och kommunikation inom släkten och de fungerade som en stärkande länk. Med hjälp av föremålen skapades en släktkänsla i hemmet, som berättade om släktens och personens ursprung (Edfelt 2014:72–75).

I detta avsnitt har jag visat att släktföremålens betydelse påverkas av personliga minnen och berättelser. Personliga värdesättningsgrunder och uppfattningar utgör orsaken till att släktföremål förvaras i hemmet. De föremål som informanterna lyfte fram som släktföremål kan delas in i några huvudsakliga kategorier, nämligen bruksföremål, själv tillverkade föremål, ceremoniella föremål, föremål som på något vis var kopplade till deras eller någon släktings barndom, stora möbler eller riktigt små föremål, som lätt kunde stoppas undan. Informanterna pekade också ut skrymmande och svårhanterliga släktföremål.

Den gemensamma nämnaren för släktföremålen var att deras värde uppkom och förstärktes av berättelser som var kopplade till dem. Också kännedom om bruket av föremålet och dess tidigare användare var viktigt i definitionen av ett släktföremål. Släktföremålen upprätthåller, väcker och reproducerar inte bara minnen utan även bilder av släkten. Släktföremål kan analyseras som symboler för släkten men också som konkreta förkroppsliganden av den. Bruket av släktföremål varierar och det gäller för varje förvaltare att själv besluta vilka föremål som används, hur de används och när. Sådana föremål som inte berör individen avyttras eller stoppas undan. Många av informanterna uppgav att det krävdes en kompromiss i hemmet eftersom det sällan bara var en släkt som skulle representeras utan flera. Detta kunde leda till osämja inom familjen. En viktig fråga var vems släktbild som skulle uttryckas i inredningen och hur olika släkter konkurrerade om utrymmet.

Enligt antropologen Ella Petridou (2001:88) ges eller tilldelas ett föremål sina betydelser av människan. Om man ser föremål som ett sätt att vara, är det som är förkroppsligat i föremålen i huvudsak mänsklig aktivitet och performans. Släktföremålen i hemmet är en manifestation av släkten, ett slags materialiserande av minnen och personer.

Anna-Maria Åström

Borgerskapet, hemmet och konsumtionen

Uppfattningar om borgerskapet och borgerlighet innefattar säkert ofta ett antagande om att detta samhällsskikt på grund av förmögenhet var ett starkt konsumerande skikt. I borgerskapets egen tidiga retorik var det först och främst adeln som var slösaktig. I mitt insamlade minnesmaterial från borgerliga familjer i de svensk- och tvåspråkiga städerna samt på bruksorter i Finland under 1900-talet kommer ett karakteristiskt konsumtionsmönster till synes, som här ska belysas med fokus på beständighet och förnyelse. För att undersöka konsumtionen i vardagen behöver man också veta något om tingen i hemmen, hur man förvärvat och förnyat dem.

Sociologen Zygmunt Bauman, expert på det senmoderna samhället, har i boken *Consuming Life* (2007) jämfört våra dagars konsumtion med en äldre tid, innan konsumtionens betydelse ökade. Han talar om den *solida* moderna eran i jämförelse med dagens konsumtionssamhälle, som ständigt framhäver *nyheten*. Den solida eran, som omfattar tiden före andra världskriget, förknippar han med återhållsamhet och en förlitan på och önskan om att föremålen skulle hålla så länge som möjligt. Med en sådan syn är konsumtionen av nya varor blygsam (Bauman 2007:29–31). Jean Baudrillard har i sitt tidiga verk *Le système des objets* (1968) uttryckligen behandlat det borgerliga hemmet och familjen, som utgör en god utgångspunkt för en analys av vardagen. Det borgerliga hemmet har enligt Baudrillard en patriarkalisk prägel och indelas strikt enligt olika vardagliga funktioner. Men i sin inneslutenhet har hemmet också en möjlighet till transcendens, eller öppningar till det förgångna, därför att de affektiva bindningarna till hemmet och familjen och också till föremålen är så starka (Baudrillard 1991 [1968]:23). Allt är färdigt och odödligt, lyder Baudrillards pompösa karakteristik.

Borgerskapet har länge ansetts som den viktiga drivkraften för konsumtionen under 1800-talet och det tidiga 1900-talet.¹ Det har även framhävts att borgerskapet var det första samhällsskikt som kunde konsumera för att stärka sin identitet under 1800-talet (Sarantola-Weiss 2003:61). Det var en tid när många familjer etablerade sig i de nya hem som skapades i stenhus i städerna, ofta ritade enkom för att hysa nya borgerliga familjer.

Hur tog sig borgerskapets livsföring ut under 1900-talet, när man redan hade någon generation bakom sig? Hur fungerade borgerskapet under den solida eran? Vad krävde den materiella världen av borgerskapet och hur definierades dess medlemmar genom sitt förhållande till tingen? Det var i hemmen som livsföringen tog form och därför kan man fokusera på vad man gjorde i de borgerliga hemmen och hur man förhöll sig till hemmets materiella värld.

Mitt empiriska material om borgerskapet belyser främst den första hälften av 1900-talet. Materialet kommer från svar på frågebrev där jag själv har formulerat frågorna. De tidigaste av dem är från 1981, när det dåvarande Folkkultursarkivet vid Svenska litteratursällskapet med frågelistan "Livet i staden" för första gången riktade in sig på stadskultur. Mitt mål var då att få in skildringar av hemmiljöer i olika urbana skikt. Frågorna formulerades utgående från vad jag visste om livsföringen i stenhusmiljöer i innerstad. Det intressanta med svaren var för det första att det främst var två grupper som hade hörsammat uppropet, de som svarade var representanter dels för borgerliga familjer, dels för arbetarfamiljer. För det andra var det frapperande att skribenter ur båda grupperna hade skrivit ytterst detaljerade skildringar.² Två andra frågebrev som också gav rikt resultat var "Berätta om ditt 1950-tal" (nr 63), särskilt svaren från Åbo, och "Livet vid bruket" (nr 65), som Kulturvetenskapliga arkivet Cultura sände ut 2000 respektive 2002.³ Också svaren på Svenska litteratursällskapets frågelista "Våra vardagssysslor" från 1984 har kunnat användas för en beskrivning av familjernas vardagliga liv.

Svaren på samtliga frågelistor är utpräglade barndoms- och tonårsskildringar. De tecknades alltså ned under tiden 1981–2003, men gällde decennierna 1910–1960, vilket betyder att borgerligheten under hela förra hälften

---

1 De viktigaste studierna är de som har blivit klassiker: *La société de consommation* (Baudrillard 1970), *Material Culture and Mass Consumption* (Miller 1987) och *Theory of Shopping* (Miller 1998) samt några nyare studier som *Consuming Life* (Bauman 2007), *Capitalism's Eye* (Hetherington 2007), *Citizenship and Consumption* (Soper & Trentmann 2008) och *Empire of Things* (Trentmann 2016). Forskningens fokus har framför allt skiftat från ett intresse för shoppingpraktiker och konsumentens psykologi till variationen i hur man har förhållit sig till varor under olika epoker.

2 Jag insåg genast att de var fråga om ett så värdefullt material att det borde publiceras, vilket också skedde 1990 med boken *Hemma bäst*.

3 Frågorna till "Livet vid bruket" formulerades av John Hackman.

av 1900-talet framträder. Sammanlagt rör det sig om ett femtiotal skildringar som tryckts och ytterligare omkring femtio som arkiverats.

Hemmen beskrivs med stor känsla, det står klart att det finns både en kärlek till hemmet och en känsla för dess ting i skildringarna. När informanterna som vuxna tänker tillbaka på sina, ofta svunna, hem framträder också en annan tidsålder och dess kutymer tydligare. Här läggs inte något stort fokus på den affektiva aspekten av berättelserna, däremot på den bild av borgerligheten som blir synlig.⁴

De långa, essäliknande svaren behandlar oftast något visst decennium, med den borgerliga familjens livsföring i fokus. Vi får ta del av livsföringen hos olika familjer, som bebodde stora våningar, som man kallade lägenheter. Det är fråga om solida familjer där fadern hade tjänst, alltså ett slags tjänstemannaborgerlighet, till skillnad från ett borgerligt elitskikt, som bestod av till exempel fabrikörer och representanter för handelshus. Det betyder att tillgångarna inte var oändliga. Det är också fråga om hushåll, där fadern arbetade och modern var hemma. Alla skildringar går inte så djupt in på förhållandet till tingen, men de fokuserar på vardagslivet som "det goda livet". Jag utgår från att den borgerliga livsföringen och förhållandet till konsumtion manifesterades i detta vardagsliv.

BORGERSKAPET SOM ETT KULTURELLT SKIKT

– BORGERLIGHETEN SOM LIVSFORM

Den internationella forskningen om borgerskapet ger inblickar i vad som har ansetts vara karakteristiskt för detta samhällsskikt. Som livsform har borgerligheten alltid betraktats som rörlig, alltså riktad mot framtiden, men också som lyckosam. Detta gjorde att dess representanter ville visa att de kunde "leva gott". Tidigare definierades borgerskapet främst ekonomiskt som "välbärgat" och underställt en moral som gick ut på att leva "värdigt" (Le Wita 1994:30). Inriktningen på det goda livet var mycket medveten och antog många olika former. En hörnsten var att finna en lämplig miljö för ett speciellt slag av familjeliv och en annan hörnsten en särskild form av estetisering, det vill säga att avgränsa estetiska uttryck på vissa specifika sätt. Vilka ting man vill visa upp, och hur, spelade en stor roll, men också vilka ting man

---

4 Redan från de första svaren på "Livet i staden" vaknade mitt intresse för den borgerliga livsformen som helhet och som ett möjligt objekt för etnologisk forskning. Vilka var dess ledmotiv när det gällde förhållandet till det materiella? Det skulle ha varit lätt att fokusera på enbart det som efterfrågades i frågebrevet, nämligen boendet, hur familjerna inrättade sig i sina hem och hur deras vardagsliv förflöt. Det är dock först i ljuset av utvecklingen från och med 1960-talet som denna äldre borgerlighet framträder i relief. Det är också genom barnens blick i de vuxna skribenternas skildringar som hemmen framstår som färdiga världar som barnen inkorporerades i.

inte ville visa, utan behålla för sig själv (Le Wita 1994: 64–69). Därför kan ord som *inskränkning* och till och med *bortträngning* fungera parallellt med att *glänsa* eller *ta sig ut* i en definition av borgerskapets livsform.

Nedan poängterar jag också vissa praktiker som leder till ett slags balans i livet. Borgerlighetsforskaren Hannes Stekl har påpekat att framhållandet av plikt och tradition och ett slags kultivering med betoning på förfining kan ses som karakteristiskt för borgerskapet. I den borgerliga kulturen har man också upptäckt en ambivalens rörande vissa kategorier. Indelningen i högt och lågt är tydlig, men samtidigt finns också en medvetenhet om faran i att vara arrogant, fåfäng eller inbilsk. En medveten självkontroll har ansetts viktig och inriktad på krav på måttfullhet, balans, hövlighet, uppmärksamhet och givmildhet. Det har även föreslagits att borgerligheten är en form av kristendom (Stekl 2000:10). Samtidigt har synsättet på världen varit strängt materialistiskt, vilket betyder att det materiella ofta har poängterats framför andra värden. Marknadens värden var grunden för borgerskapet och därför ytterligare en hörnsten för uppfattningen om det goda livet (Jenks 1993:72–74). Det "bildade borgerskapet" var däremot beroende av de inkomster som löne marknaden tillät för de tjänster familjefäderna utförde inom förvaltning och det fria näringslivet, till exempel inom arkitekt- och läkarskrået. Det bildade borgerskapet kunde därför ha andra ekonomiska värderingar.

Ett stort intresse för detaljer är något som ytterligare bör lyftas fram. Enligt Béatrix Le Wita har detta att göra med borgerskapets inriktning på smak, ordning, form, dekoration, stil och en skräck för det smaklösa (Le Wita 1994). Slutsatsen av allt det ovan refererade är att den borgerliga livsformen, trots alla sina varianter, har vissa så pass tydliga drag i organiseringen av vardagen och den kulturella överföringen inom familjerna och bland de nära släktingarna, att man kan tala om borgerlig logik (jfr Baudrillard 1991 [1968]; Bourdieu 1977:78–90; de Certeau 1988:50–52).

Här koncentreras analysen till tingens plats och betydelse i hemmet och olika sätt att möta familjens behov. Vad betydde helheten av ting och vad ville man förnya? Då kommer vi också in på konsumtionen. Vilka var incitamenten för daglig konsumtion och när behövde man göra nyansskaffningar?

HEMMET OCH DESS VÄRLD

I den borgerliga livsformen var det noga med de olika individernas position. Faderns, moderns och barnens roller inom familjen var mycket klara. Man hade en särskild attityd till den materiella världen och urskiljde och prioriterade vissa helheter och en upphöjd livsstil. Hemmen var fyllda av olika sammansättningar och arrangemang: möblemang, bokhyllor, porslinsser-

Mor och döttrar i barnkammaren hemma hos professor Hjalmar Tallqvist i Helsingfors. Pianot och bokhyllan vittnar om att musik och läsning var fritidssysselsättningar. Foto av Signe Brander.

viser, hygienartiklar, fritidskläder och så vidare. Alla dessa ting, som passade ihop, var delar i den stora helhet som hela den borgerliga sammansättningen, hemmet, utgjorde.

Under perioden från 1910 till 1960, som mitt material belyser, hade de borgerliga familjerna antingen stora lägenheter i städerna, här exemplifierade av Åbo och Helsingfors, eller villor och enplanshus i småstäderna eller på bruks- och industriorterna på olika håll i landet. Familjerna bestod av fäder som hade tjänst som till exempel läkare, ingenjör eller jurist, mödrar som var hemma, ofta tre–fyra barn samt hemhjälp eller tjänarinna, som man kallade hembiträderna i början av av 1900-talet. Fadern stod för försörjningen och moderns roll och uppgift var att sköta om hemmet.

Hemmen var anskaffade för ett stabilt familjeliv, och en boendekarriär från mindre till större bostäder var inte vanlig. De yttre ramarna för ett 1910-talshem i Helsingfors har stannat tydligt i minnet hos en skribent:

Huset vid Topeliusgatan som finns kvar ännu idag och ser lika ut, var rätt nybyggt. Vi hyrde en våning bestående av 5 icke alltför stora rum + kök och tjänarinnerum. Tre av rummen var belägna mot Topeliusgatan och dem minns jag som mycket soliga. Från tamburen sett kom först barnkammaren, kallad Rosenlundén, på grund av att den var tapetserad med en tapet med rosenmönster på vit botten. I vitt var också möbleringen, som förutom min systers och mina sängar bestod av ett högt klädskåp, ett stort

leksaksskåp, ett fyrkantigt stadigt bord och fyra stolar framför fönstret. Vid bordet tillbringade vi mycket tid med ritning, målning, modellering, pappersdockor och sybilder. Därefter kom vardagsrummet eller "salen" som den kallades. Där fanns ett utbyggt fönster, vilket gjorde att solen kom in där tidigt och gick bort sent. Salen var till stor del möblerad med min mammas flickrums möbel i ljus valnöt. Dessutom fanns där en chifonie, som gjordes i Borgå i mitten av 1800-talet till min farmors utstyre och som hon gav åt mina föräldrar när de gifte sig. Det tredje rummet i fil var sängkammare. Min mamma fick hela sängkammarmöblemang i utstyret, vilket var vanligt på den tiden. Också det var helt i vitt och bestod av två sängar med nattduksbord, ett toalettbord, ett stort klädskåp, ett fönsterbord samt två karm- och två mindre stolar med stoppade sitsar. Mot gårdssidan låg, mittemot barnkammaren det sk. herrummet, ett smalt och rätt mörkt rum med pappas skrivbord och ett möblemang, som pappa fått med sig hemifrån. Det bestod av soffa, bord och två länstolar – de var liksom soffan stoppade och bekväma. På väggen hängde en stor inramad bild av Döbeln vid Jutas. Pappa älskade Fänrik Ståls sägner. Därefter kom matsalen med en tidstypisk matsalsinredning, som bestod av matbord, som kunde dras ut för 12 personer, 12 stolar, skänk och ett fönsterbord. Mellan köket och matsalen var ett litet serveringsrum med väggfasta skåp för glas och porslin och linnekläder. Köket hade förstås vedspis, diskbänk, vedlåda och vid fönstret ett lågt skåp, vid vilket fanns två köksstolar. Kylskåp hade vi ej ännu men i köket fanns ett stort skafferi med en fönsterglugg varigenom man till en viss grad kunde se temperaturen. I detta skafferi förvarades sylt och safter, bröd, potatis och rotfrukter. – Hur tjänarinnerummet såg ut har jag ej något minne av. (Margareta Fogelholm, Topeliusgatan, Helsingfors. *Hemma bäst* 1990:71–72)

Utgående från beskrivningen verkar det som om hemmet var i gott skick, ordning rådde och man kunde ta emot också oväntade gäster. Ordningen fanns också nedlagd i rummens antal och användning. Rummens funktioner är klara och vem som använde dem är också klart. Vi får detaljerade uppgifter om hur rummen var inredda. Varje ting hade sin egen plats och deras existens har etsat sig fast i minnet. Den estetiska betoningen är ofta mycket tydlig. Sammansättningarna av möbler, möblemangen, beskrivs enligt träslag och stil, ofta beskrivs också exakt av vilka möbler möblemang var sammansatt.

Ännu vid sekelskiftet 1900 tillverkades hela möblemang för till exempel sängkammare, salong och matsal av möbeltillverkarna i Helsingfors, medan pinnstolar och byråer gått över i serietillverkning (Sarantola-Weiss

2011:97–103).⁵ I informanternas skildringar får vi ofta, som ovan, veta hur möblemangen hade kommit till hemmet, om de var ärvda eller skaffade som utstyre (hemgift). När man hänvisar till vem möblemangen tidigare hade tillhört, kommer en extra dimension in: släkten materialiseras i de ärvda möblerna. Genom möblerna minns man till exempel sin farmor eller sin mammas faster. Också familjen materialiseras genom de rum de bebodde, faderns och moderns sängkammare, barnens rum, salen och matsalen för hela familjen, herrummet för fadern och hans bekanta – och slutligen tjänarinnerummet, men här sviker minnet för flera informanter. Tjänarinnerummet var ju privat för hembiträdet och därför hade barnet kanske inte insyn i det. Men det kan också ha glömts bort, kanske för att det var så mycket enklare inrett än de övriga rummen.

Barnens förehavanden i barnkammaren tyder på att skapande verksamhet var viktig för dem. När detaljer i inredningen tas fram, gäller de ofta estetiska uttryck, som rosentapeterna i barnkammaren eller pappas etsningar på väggen – även de refererande till bildning. Rummen var tydligt differentierade och "färdiga". Så var hemmet genast vid familjebildningen förutbestämt för ett familjeliv enligt ett visst mönster. I olika informanternas skildringar kommer det tydligt fram att modern med hemhjälpens bistånd var den som höll hemmet i oklanderligt skick.

Ett citat från bruksorten Kymmene bekräftar rummens olika funktioner:

Själva bostaden bestod av fem rum och kök med tjänarinnerum samt en glasveranda. Idag anses väl bostaden något opraktisk, men det var en härlig hemmiljö med stora luftiga rum. Huset hade mansardtak och de båda rummen i övre våningen hade fönster utbyggda i fönsternischer. Fyra vindsutrymmen fanns och dessutom hade de båda rummen var sin garderob. Mellan föräldrarnas sovrum och den så kallade barnkammaren låg övre våningens trappavsats från vilken man även kom till badrummet och WC:n. I badrummet hade vi två lavoarer och ett badkar [...] I nedre våningen kom man från huvudingångens tambur in till både matsalen, vardagsrummet och pianorummet [...] I vardagsrummet fanns pappas skrivbord där telefonen stod och båda gavlarna i rummet pryddes av låga bokskåp med glasskivor framför. En soffgrupp med runt bord och en enkel soffa och två mjuka stolar med armstöd samt vid gaveln dessutom två låga stoppade karmstolar med ett bord. Pappas länstol fanns bredvid kakelugnen.

---

⁵ Till exempel jugendmöblemang tillverkades sedermera mera fabriksmässigt av Ab Iris, som hade en butik i Tallbergsgata huset på Alexandersgatan 21. Där såldes Iris inhemska fabriksmöbler, men också sådana som förmedlats av den engelska firman Liberty (Sarantola-Weiss 2011:102).

I matsalen fanns givetvis en kakelugn, som idag även den skulle vara en dyrgrip för samlare. Matbordet liksom de två skänkarna var laminerade med mörk ek. På matsalsväggen hängde pappas väggklocka från 1900-talets början. Pappa hade fått den när han fyllde sju år och på min sjuårsdag fick jag den som födelsedagspresent. Den lilla traditionen har jag låtit gå vidare och den i Tyskland gjorda och stiligt utsirade väggpendylen är nu i min sons ägo sedan han fyllt sju år. Pianorummets främsta möbel var det gamla pianot som mamma fått från sitt föräldrahem i Gamlakarleby [...] Väggarna var inte så bra ljudisolerade så grannarna måste dessvärre utstå både min systers mera disciplinerade etyder och mitt rivigare klinande. Pianorummet användes som gästrum och var därför utrustat med en schäslong. Det tjänade också som min systers rum en tid. (Henrik Wikman, f. 1936, son till kontorist, Kymmene bruk. *Min bruksmiljö* 2004:25–26)

Det framgår tydligt dels att både rummen och de föremål som omnämns bygger upp en hel värld, dels att föremålen och rummen omhuldas i minnet. De har memorerats för att de har haft betydelse för skribenten som genom dem ger en bild av sin barndomsvärld. Viktigt är också fokuseringen på detaljer i skildringen, till exempel noterandet av möblemangen och deras ursprung. Berättaren ser helheten i hemmet utan att glömma dess detaljer, vilket måste vara inlärt.

Skribenterna framstår överlag som experter på hemmets konkreta disponering, dess funktioner och dess yttre framtoning. Det allra viktigaste för vår analys är att hemmen presenteras så att de konstituerar och bevarar någon form av socialt mönster som utgår från hemmets aktiviteter, det vill säga vad de olika familjemedlemmarna gjorde i hemmet (Shotter 1990:123–124).

Det är uppenbart att det som har memorerats inte bara innefattar hemmets utseende, utan även dess indelning på olika sätt, vilket visar på ett särskilt borgerligt sätt att kategorisera, som främst utgick från de olika rummen och deras funktioner.⁶ Ett sätt för informanterna att dela in hemmet

---

⁶ Utgångspunkten här är den av Maurice Halbwachs framhållna kollektiva aspekten av människors minnen, som kan sammanfattas enligt följande: När en grupp tar del av ett rum eller "sina" rum, transformerar gruppen dessa rum till en föreställning, en bild, samtidigt som gruppen måste anpassa sig till vissa materiella begränsningar som återverkar på föreställningen. Gruppen innesluter sig i ett ramverk som den själv har konstruerat (Halbwachs 1992:130). Minnena är i denna mening gruppkonstituerande, gemenskapsskapande och hänvisar till gemensamma ytor och forna platser (Halbwachs 1992:130), i detta fall till likartade hem. Det är dessa föreställningar om och konstruktioner av olika hem vi i efterhand kan komma åt i form av minneskildringarna. Ur dem framgår också vilka ideal som gällde för olika grupper och hur man förmått omvandla dem i praktiken. När skildringarna belyser enskilda hem bör vi ha i åtanke att erfarenheterna inte presenteras bara i sig själva, utan att de presenteras så att de också konstituerar och bevarar någon form av socialt mönster (Shotter 1990:123–124). John Shotter menar även att olika grupper har olika sätt att minnas som återgår på de sociala aktiviteter som ligger som grund för minnena: "Without the possession of some kind of

Bankdirektören Werner Wegelius och hustrun Karin med döttrarna Ragni, Ulla, Valborg och Eva samlade i en soffgrupp i hemmet i Åbo. Boksåpet med praktverk upphöjer boklig bildning. Tavlorna med släktporträtten berättar både om familjens anor och om intresse för konst.

var att räkna upp möbleringen som långa listor för varje rum. Då får man en uppfattning om vad som skulle finnas, här i ett "medelklasshem":

Inredningen av hemmet var nog ganska medelklass. Sängkammaren hade parsängar av metall med mässingsknoppar, resåradrasser, handstickade täcken. Där fanns linneskåp, trymå, nattduksbord mm. och någon barnsäng. Var-

dagsrummet hade stoppat sekelskiftesmöblemang med plyschovantåg, soffa, ovalt bord, karmstolar, småstolar, skrivbord, boksåp, étagèrer och ett orgelharmonium. Pianot stod i barnens rum, där sängarna tidigast bestod av utdragbara träsängar, senare av vinkelställda ottomaner, plus stoppad soffa med skrivbord och stolar. Alla rum hade korkmatta, vardags- och matrum brysselmatta, medan fårskinns var vanliga sängmattor.

'organized setting', into which to direct one's activities, without a bias or tendency to organize one's experience in one way rather than another, our cognitive lives would be chaotic, quite unmanageable. Memory like perception is selective. [...] [The principles of selection] issue from and are to be located in the social activities of everyday life" (Shotter 1990:128).

Tavlor, krukväxter och två stora palmer fullständiga det hela. (SLS 1385, Greta Lindroos, f. 1910, Eriksgatan, Helsingfors)

Ofta var det så att när "de unga tu" gifte sig, bidrog den nära släkten genom att båda fick ta med sig möbler från föräldrahemmet och dessutom fick extra bidrag i utstyre. Den lätta tonen i skildringen ovan gör det möjligt att betrakta sammansättningen av möbler och föremål som direkt refererande till familjen och de olika medlemmarnas behov. Också en direkt parallell till det som Bauman skriver om den solida eran är möjlig: han understryker att man under den solida eran förlitade sig på "rymlig, tung, svårflyttad egendom", som skulle säkra en fortsatt "personlig komfort, makt och aktning" (min övers.) i framtiden. Skrymmande föremål var tecken på en välförankrad, säker och säkerställd existens. De fungerade som ett slags försäkringar mot en okontrollerbar framtid, varvid det viktigaste var deras hållbarhet på lång sikt. Man ville skydda egendomen från att slitas ned och skingras, målet var att den skulle hållas intakt rent fysiskt. Det bästa sättet att lyckas med detta var bruka sin egendom så varsamt som möjligt (Bauman 2007:29–30).

Man kunde kanske tänka sig att köket också i de borgerliga hushållen skulle ha varit en yta som fordrade uppdatering, men också här verkar en mättnad av föremålsbeståndet ha nåtts när man väl hade etablerat sig i hemmet. Först på 1950-talet förekom nyheter som förebådade senare tiders förnyelser (se Yrsa Lindqvists bidrag om köket i denna bok). Bland informanterna är det oftast männen som har lagt märke till förnyelserna, här i en familj där mamman var "hemmamamma":

I köket hade vi stadsgas och vedspis med ugn som användes flitigt. [...] Vi hade isskåp, men frysskåp fanns inte på 1950-talet. Jag vann en Hoover-tvättmaskin som huvudvinst i lotteri på Brandkårshuset i slutet av 50-talet, den var kanske början till alla slags hushållsapparater. Maskinen var en sensation för mamma Wivi, som alltid hade tvättat byke för hand med tvättbräde och tvål, samt kokat i lut. (Börje Gorschnick, f. 1929, Eriksgatan, Åbo. *Så minns jag mitt Åbo* 2001:129)

Husgeråd och serviser nämns mycket sparsamt, porslinter inte som nyheter utan främst enligt användning:

I vår familj åt vi alltid i matsalen. I vardagslag fanns en vit vaxduk på matbordet. Vardagsservisen bestod av Arabias Fasan-servis. I huset fanns även en s.k. fin servis i vitt porslin med en röd bredare rand och en smal guldrand på 18 personer. Den användes vid julen och då vi hade gäster. (Wiktorina, f. 1918, Fredsgatan, Helsingfors. *Hemma bäst* 1990:49)

I en skildring får vi en regelrätt översikt av måltidernas serviser och bestick:

I husets förråd fanns två matserviser – en för vardag och en "bättre" servis. Detsamma gällde också övriga kärl som användes vid måltider – glas, koppar, bestick osv. Det fanns i tiden en Arabia fajansservis, vit med en bård av mörkblå kvadrater längs kanten, och den var vår vardagsservis. Glasen var tunga och tjocka för en barnhand. Skedar och gafflar som vi åt med var silver. Knivarna var "opariga" (silverknivarna användes endast för fiskmat) och de hade inga skilda skaft (i ben el dyl.), utan var samma lättsvartnande metall alltigenom. De skurades nästan dagligen med en speciell sandsten, mot vilket bettet gnedes.

I köket användes vid matlagningen träverktyg och metallskedar, men de kom aldrig på bordet. Samma gällde kastruller och pannor – det var endast lådorna som hämtades in. De var tjocka mörkbruna formar (lergods).

Också tilltuggen lades upp, var sort i sin skål. Mjölken serverades ur fajanskanna, vatten ur glaskanna. Alkohol förekom aldrig, inte ens pilsner eller svagdricka. (Gisela Juselius, ingenjörssdotter, f. 1920, Fredsgatan, Helsingfors. *Hemma bäst* 1990:119)

Serviserna och kökets inredning gjorde att vardagslivet hade en god utgångspunkt. Ur förråden plockade man fram det som behövdes för olika måltider och sammankomster. Serveringsrummet och köket hade en helt annan karaktär än de övriga rummen, de var rum för förberedelser, som också barnet kunde få insyn i, men däremot inte gäster. Då rummen inte var offentliga, lade man inte stor vikt vid deras yttre. De var ofta mörka och ålderdomliga. Samtidigt var de tjänarinnornas revir och utgångspunkten för familjens hela mathållning. Kärl bars in och ut i en strid ström för måltiderna morgonmål, frukost (cirka klockan 12), middag och kvällste.

De övriga rummen hade karaktär av scen, i synnerhet salen, som man kallade det största rummet för umgänge, och matsalen, som tillät måltider för tio–tolv personer. Ingenjörssdottern fortsätter:

Salen var samlingsrummet för hela familjen. Där fanns ett rustikt möblemang i jugendstil (ritat av Eliel Saarinen): soffa med två sneda flankskåp, ett runt bord, och två länstolar, skrivbord med två sidoboksåp och skrivstol samt ett boksåp. Vid motsatta väggen stod mors svarta Steinway-flygel. Vid tamburdörren hade notskåpet sin plats, och på det låg fars violinlåda. I salen musicerade far och mor tillsammans och med vänner, här umgicks vi även med våra gäster. Här undervisade mor sina pianoelever [...] I matsalen fanns ett utdragbart bord med filtbeklädd yta, 8–10 stolar och en spegelskänk med skåp och lådor, ett vackert möblemang i

ljus ek. I hörnet vid fönstret stod ett "silverskåp" med glasruta i dörren, där uppbevarades silversaker som gått i arv. Serveringsbordet bredvid var fars gamla ritbord. Matsalen användes för alla måltider, även för läxläsning och "pingisspel". (Gisela Juselius, ingenjörsdotter, f. 1920, Fredsgatan, Helsingfors. *Hemma bäst* 1990:104)

I citatet fokuseras på de enskilda tingen, deras användning och förvaring, och på hur flexibelt man kunde förhålla sig till exempel till matbordet. Fastän skildringen pekar på en svunnen tid är det som om aktiviteterna lever upp i berättelsen och man får en föreställning om ett nu på 1920- och 1930-talen. En beskrivning av en liknande sal i en av Djurgårdsvillorna i Helsingfors bekräftar sammansättningens uttryck:

Salen var herrgårdsliknande, luftig och ljus med höga fönster och en balkongdörr med glasruta. Pappas skrivbord stod i draget vid det ena fönstret. Vid det andra stod mammas lilla mahognyskrivbord. Vid väggen mot grannen fanns en liten mahognysoffa, som föräldrarna köpt i en antikaffär och låtit laga upp. Farfars länstolar, småstolar och det åttkantiga bordet hörde till denna sittgrupp. Mitt emot på andra sidan salen hade plyschsoffan, lilla gungstolen och bokhyllorna plats, tidvis stod här också pappas piano. (Gerda Eklund, professorsdotter, f. 1908, Djurgårdsvillan 12, *Hemma bäst* 1990:138)

Alla hemmets ting fanns till för familjen, de passade ihop med varandra och de sociala scener man tillsammans byggde upp i de olika gemensamma utrymmena. Föräldrarna hade egna möbler, till exempel skrivborden och pianot. Material och tyger anpassades till scenen och utgjorde dess materiella uttryck, som signalerade hur hela denna borgerliga sammansättning skulle ta sig ut.

En del av skildringarna tar sin utgångspunkt i hur hemmet på något sätt har förlorats eller förminskats. Ett hem som hade etablerats i Åbo på 1930-talet levde under krypta omständigheter vidare på 1950-talet. Man var tvungen att göra inskränkningar, men ordningen och en del av möblemangen försökte man ändå bevara:

Efter min fars död 1950 krympte det disponibla utrymmet i hemmet betydligt på grund av hyresgästerna. Lägenhetsytan var visserligen fortfarande stor, i den ingick tambur, hall, serveringsrum, kök, badrum och WC. Boningsrummen var emellertid nu endast två, visserligen rymliga. Min mor disponerade vårt tidigare vardagsrum, den s.k. salen, och jag övertog det som tidigare varit mina föräldrars sovrum. Salens möblering

förblev efter min fars död i stort sett oförändrad [...] I rummet fanns en antik soffgrupp: soffa, bord och fyra stolar. Där fanns dessutom en bokhylla med glasdörrar, en länstol och vad som fram till slutet av 1950-talet var hemmets enda radio av märket Blaupunkt. Ett gustavianskt möblemang bestående av soffa, stolar och ett runt bord upptog en stor del av golvytan i mitt rum. Vid vissa tillfällen, t.ex. då vi hade gäster fick rummet även tjäna som matsal. (Patrik Stjerncreutz, son till en läkare, f. 1934, Universitetsgatan, Åbo. *Så minns jag mitt Åbo* 2001:97–99)

I alla skildringar av salen eller salongen blir det uppenbart att den var ett samlingsrum för familjen, där man tog del av kultur på olika sätt. Tingen användes, till exempel fanns flygeln där för att spelas på och radion för att lyssnas till. Böcker och bokskåp var också föremål att förhålla sig till på ett aktivt sätt. Samtidigt ser man också hur man genom tingen, till exempel silvret, signalerade sitt välstånd. Bekväma soffor bidrog till att hålla familjen samlad. Ett sådant förhållningsätt fanns kvar ännu efter kriget, här synligt i en skildring från ett annat Åbohem på 1950-talet, som tar avstamp i ett av barnens sovrum:

Framför låg då, bortsett matsalsbordet, den pelarförsedda öppningen till min äldsta systers rum, där jag för det mesta sov. Det var ett stort rum med ett fönster mitt fram. Rummet var möblerat med en hetekasäng till vänster, en soffgrupp och en läderlappsfåtölj – en modernitet som min äldsta syster skaffat sig – ett stort skrivbord, en bokhylla, en fåtölj med klaffar, ett litet bord med radio, en garderob och ungefär mittemot sängen en vacker vit byrå. Genom en vikbar dörr kunde man sedan gå in i vardagsrummet som såg ut som en riktigt gammaldags salong. Vi hade en blå stoppad soffgrupp där, soffa med två karmstolar och sammanlagt fyra stolar, en vacker mahogny chifonje med klaff, ett sybord och en liten fåtölj med guldmönstrat sidentyg. Moraklockan stod i ett hörn och där fanns en vacker marmorskiva och guldfärgad ram och ben. Det var ett luftigt rum, mycket ljus med fyra fönster, varav två ganska nära varandra i hörnet [...]

Till vänster om vardagsrummet låg föräldrarnas sovrum som samtidigt var pappas arbetsrum. Där fanns bokhyllan, flera meter bred och två meter hög, pappas stora ekskrivbord och en chifonje med klaff. Där gjorde jag mina läxor. Två stora sängar fanns bredvid varandra och ett vitt kurvigt sybord och en stol vid ena väggen. I det rummet fanns två skåp och en garderob. I gången från matrummet till vardagsrummet fanns vårt "silverskåp", ett mörkbetsat och lackerat skåp med två små lådor, där servietter och serviettringar – som vi använde varje dag – ljus och mindre dukar och tabletter förvarades. Nedanför fanns sedan två dörrar till skå-

pet med två hyllor, där fanns familjens silverskedar och annat värdefullt [...] Jag minns att alla gardiner byttes till sommaren och möblerna fick vita skynken på sig för att inte blekas av solen. Telefonen som mamma hade skaffat redan på 1920-talet fanns i det kombinerade matrummet och hallen. Det var en väggtelefon. (Ann-Marie Nygrén, f. 1947. *Så minns jag mitt Åbo* 2001:112–114)

Liksom flygeln och radion, som beskrevs tidigare, i något skede hade införskaffats, var även telefonen i skildringen ovan ett anskaffat föremål, medan moraklockan och marmorbordet verkar ha varit ärvda. Också här är silvret signifikant, värt att nämna. Hemmets indelning var här något annorlunda än den regelrätta borgerliga inredningen, emedan föräldrarnas sovrum också var både faderns arbetsrum och barnens läxläsningsrum. Men hemmet var luftigt och stort med plats för varje familjemedlem. Vi ser stora projekt bakom skapandet av varje skildrat hem, med sikte på familjens boende under en längre tid. Det verkar som om målet har varit att hemmet, när det en gång etablerats, skulle fortbestå länge utan stora förändringar, helt i enlighet med de baumanska utsagorna.

BEHOVET AV KONSUMTION OCH EN STRÄVAN TILL SPARSAMHET

Vi får av samtliga hemskildringar en bild av en organiserad och "färdig" värld. I hemmet var den endast skafferiet som krävde påfyllning. Om familjen ändå behövde något nytt fanns varuhusen och olika små butiker eller bruksbutiken som inköpsställen. En tidningskrönika från efterkrigstidens Helsingfors ger en antydning om hurdana konsumtionsmöjligheterna hade varit på 1930-talet:

Allting är lika sorgligt numera. T.o.m. att sätta bo, vilket annars brukar höra till livets glädjeämnen. Förr i världen – t.ex. på det fjärranfarna 1930-talet – gick man in i möbelaffärer och mattaffärer och porslinsbutiker och försåg sig med vad man skulle ha. Vurmade man för gamla saker besökte man en antikvitetsaffär och valde bland gamla sekretärer och sybord och kistor och hörnsåp. Lägenhet var det heller ingen konst att få – snarare var det konst att välja rätt bland alla utbudna våningar. Nu uppvaktar det giftaslystna unga paret hyresnämnden med en fåfång anhållan om bostad och flyttar därpå in i ett genomgångsrum i en främmande familj eller i unga fruns flickrum eller den unga mannens ungkarlslysa. (*Hufvudstadsbladet* 14.9.1945)

Bostadssituationen efter kriget tillät inte längre kutymen att etablera sig i stor stil, utan det kunde gå många år innan familjen fick den bostad de efter-

traktade. Inte heller kunde man sätta bo, det vill säga skaffa allt som behövdes till ett hem, utöver sådant man fick ärva.

Hemmen var på sätt och vis avsedda som förvaringsplatser för de möbler som fanns i den trängre släktkretsen och som familjen var i behov av. De minutiösa och initierade beskrivningarna av olika möblemang tyder också på att skildrarna vid minnestillfället har delat med sig av den kunskap om familjeegendomen som är speciell för borgerliga familjer. Genom möblerna kunde man bli konkret delaktig i sin släkt. Möbler, silver och porslin var ett sätt att definiera den utvidgade familjen, hålla reda på den och hålla den i minnet. Därför var det borgerliga skiktet, trots att det var framtidsinriktat – till exempel genom att poängtera barnens utbildning – också tillbakablickande. Det gjorde i sin tur ny konsumtion till något rätt perifert; man hade ju redan allting. Ommöblering av rummen, ny tapetsering av möbler och små anskaffningar verkar ha varit sätt att tillfredsställa ett behov av omväxling i inredningen. Tingen krävde omsorg och omvårdnad, inte i första hand att bli utbytta. Den materiella konsumtionen, i form av att skaffa nya föremål, verkar ha koncentrerats till jul och födelsedagar. Det var också sätt att fira familjen.

Någon julbock kom aldrig till oss, men under taffelpianot uppenbarade sig en bykkorg full med klappar. De hämtades därifrån en och en och alla deltog med intresse i öppnandet av paketen, som ofta var försedda med rimmade verser. Gåvorna var ej så stora och värdefulla men i stället många, och jag tror att mitt rekord en jul var 27 stycken. Som mindre var vår standardgåva åt mamma synålar och åt pappa tändstickor. (Maisi Åman, f. 1934, Kymmene bruk. *Min bruksmiljö* 2004:288)

Det verkar som om de borgerliga hemmen både skulle vara välkomnande och fungera som moraliskt rättesnöre, så att var och en av individerna uppmärksammades i tur och ordning, också när det gällde julklappsutdelningen, som var den stora konsumtionsfesten. Men i materialet poängteras att det var fråga om vardagliga gåvor. Festliga excesser var å andra sidan de stora julbjudningar man ordnade inom släkten. Distinktion genom det materiella var en av borgerlighetens hörnstenar. Men som bakgrundstanke fanns samtidigt en strävan att uppskjuta omedelbar tillfredsställelse och avstå från onödig lyx. Smak och kvalitet omhulldades, men sparsamheten kunde sätta gränser. En indelning av året och en periodisering av njutningar var då bra, som att fokusera på bemärkelsedagar och göra strikt åtskillnad mellan vardag och fest.

Eftersom konsumtionen inte uttryckligen har efterfrågats i frågelistorna får vi bara anta att det fanns olika sätt att förhålla sig till moderniteter och

trender. För en del var det kanske fråga om att med nyheter utmärkta sig som moderna, medan andra följde äldre kutymer. För mera extravaganta inköp fanns varuhus både i Åbo och i Helsingfors, i Åbo Wiklunds och i Helsingfors Stockmann. När det gällde inköp uttrycker skildringarna återhållsamhet och sparsamhet:

Familjens uppköp sköttes av mamma. Detta gällde såväl mat som övriga förnödenheter [...] Maten anskaffades av allt att döma under förmiddagens lopp.

Någon gång skickades man till Stockmann vid Senatstorget för att köpa sytråd eller stoppgarn el. dyl. Också till apoteket vid Snellmansgatan eller till Varuboden vid Mariegatan sändes man på ärenden. Alla nyanskaffningar till hemmet, kläder osv. köpte Mamma – den stränga budgeten tillät inga misstag eller ungdomliga utsvävningar. (Gisela Juselius, f. 1920, Fredsgatan, Helsingfors. *Hemma bäst* 1990:117)

Modern hade ansvar åtminstone för den dagliga konsumtionen: "Det var nog mamma som skötte 'kassan' när det gällde vanliga inköp till det dagliga livet. Hur det var i fråga om större inköp vet jag inte". (Ann-Sofie Nordman, f. 1989, *Så minns jag mitt Åbo* 2001, 30) På bruksorterna, där många ingenjörsfamiljer hade sina hem, beskrivs livsföringen under tiden från 1930-talet till 1960-talet i samma banor som i Åbo och Helsingfors, men med tonvikt på boende i villor. Minnena som rör klädköp är ganska dunkla, här gäller det bruksorten Kuusankoski:

Hur vi skaffade kläderna har jag inte någon klar bild av. Åtminstone när det gällde pappas kläder. Mamma och syster Majsi köpte väl det mesta i någon konfektionsaffär. På orten fanns åtminstone en sådan, och andra i närbelägna köpingen Kouvola. Kanske köptes något även i samband med någon resa till Helsingfors. Ett par kilometer bort, på Kunnanpelto, fanns en textilaffär Sutinen. Fru Sutinen sydde även själv kläder åt sina kunder och jag tror att mamma mest anlidade henne. Fru Sutinen tror jag sydde mina vindtygsjackor. Vi hade ingen sömmerska, även om en sådan nog verkade på orten.

I vår familj gjorde vi inget nummer av kläderna, men vi ville vara korrekta samt hela och rena. Vi var inte modemedvetna och märkesvaror kände vi inte alls till. (Henrik Wikman, f. 1938, Kymmene bruk. *Min bruksmiljö* 2004:39–40)

Den materiella konsumtionen i vardagen var ritualiserad och minimerad vilket ledde till en prioritering av det durabla och solida, det vill säga mate-

rial av god kvalitet – alla ord som dessutom användes inom borgerskapet. Också i Helsingfors anlätades närbutikerna:

När mamma var färdigt klädd och hade gjort en del små sysslor, gick hon ofta också ut på små ärenden. Hon besökte en kolonialvaruhandel (t.ex. Gustavssons kolonialvaruaffär i hörnet av Fabiansgatan och Norra Esplanaden och senare Varuboden i hörnet av Unionsgatan och Norra Magasinsgatan), därifrån varorna bars hem av en springpojke. Ofta gick hon till butiker i centrum för att köpa tyger och sytillbehör (t.ex. Grundströms på Norra Esplanadgatan), ty hon sydde, då vi var mindre, praktiskt taget alla våra kläder utom underkläder, strumpor och dylikt. (Margareta Fogelholm, f. 1910, Unionsgatan, Helsingfors. *Hemma bäst* 1990:71)

Sparsamheten kom till synes i att mödrarna sydde en stor del av barnens kläder i en tid då barnkonfektionen var mycket sparsam. Att ärva kläder av äldre syskon och kusiner var vanligt (SLS 2025). En annan form av sparsamhet var att köpa tyger och anlita hemsömmerskor. Hemsömmerskor fanns i städerna och också på landsbygden, i synnerhet om där fanns köpkraft. I skildringarna var hemsömmerskor som stannade hos familjen i någon vecka mycket vanliga. Det var lättare att sy om kläder för flickor, men att det också skedde för pojkar visar följande citat av en son till en häradshövding i Viborg:

När jag var 11 år fick jag min första rock med kortbyxor. Den tillkom så att min mosters storväxta man hade dött och bland annat efterlämnat en visitkostym med randiga benkläder. De sistnämnda var så stora att hemsömmerskan av dem sydde en hel kostym och inte skämdes jag för kamraterna för att den var randig. Hemsömmerskorna var mycket vanliga hos borgerskapet i staden, de bodde hemma hos familjerna ett par tre veckor, ibland 2 ggr per år och sydde och reparerade med tramp-Singern som huvudredskap. (SLS 1385, Per Erik Floman, f. 1920, Viborg)

På fotografier ser man att klädseln var något man värnade om. Den konsumtion som riktade in sig på att "klä individen" poängterade det respektabla. Hur en individ tog sig ut skulle inte väcka anstöt på något sätt, det var viktigt att klädseln var smakfull, också när det gällde barn. Avsikten var inte att glänsa, men för utomstående kunde det säkert verka så. Olika klubbar på bruksorterna vände sig också till familjernas ungdomar, där de lärdes in i umgängeslivet. Då var klädseln mycket viktig. Individen var viktig, men del av ett kollektiv, där ungdomstiden med olika fester formade klädseln enligt rätt utstakade mönster.

Trots att innehållet i informanternas skildringar tecknar burgna förhållanden, är tonen sällan skrytsam, utan närmast självklar, vilket kan sägas ha sin grund i borgerskapets tro att helt självklart besitta den bästa av alla livsformer. Man ser olika slags indelningar i vad som visades offentligt och vad som förpassades till mera slutna sfärer. Skåp och garderober fanns till för att gömma och förvara vardagliga föremål. En strikt indelning i mera offentliga och mindre offentliga ytor kunde brytas närmast av barnen, som kunde få tillåtelse att läsa läxor eller roa sig på oväntade platser. Inredningen i paradorummen, de utvalda dekorationspjäserna, porslin och glas, samt inte minst klädseln var offentliga, avsedda att beskådas.

Så är den yttre burgenheten, som faktiskt kommer fram i varje skildring, mycket tydlig men ändå inte något som skribenterna själva har tagit upp för att glänsa. Snarare är det så att skribenterna har bemödat sig om att så troget som möjligt skildra sin uppväxtmiljö och hur familjen tog sig ut. Efter som burgenheten ändå fanns, är en nedtoning av det glansfulla snarast en strategi för att möta det borgerliga kravet på måttfullhet.

VARDAGENS RUTINER

Vardagens rutiner hade både offentliga och mera privata drag. En stor del av hushållsarbetet skedde i det fördolda och vid tidpunkter då familjen inte var församlad. Vardagen sköttes av hembiträdet/tjänarinnan och modern tillsammans. Enligt samstämmiga uppgifter ordnades en storstädning av bostaden en gång om året. Också de dagliga rutinerna uppmärksammas i informanternas skildringar. Alla ting hade sina platser i skåp och lådor; speciellt serveringsrummet omnämns med sina skåp för glas, porslin och måltidsbestick.

Som tidigare nämnt, var köksutrustningen ålderdomlig och av svaren på frågebrevet "Våra vardagssysslor" framgår att procedurerna i köket var arbetsdryga. De sköttes av hembiträdet. Däremot var inköpen av dagligvaror fördelade på modern och hembiträdet. Maten köptes i närbelägna butiker och ofta på torgen och i hallarna både i Åbo och i Helsingfors. Stor vikt lades vid en viss självhushållning, utgående från både gåvor av släktingar och uppköp på torget:

Det nära grannskapet till Salutorget bidrog till att fisk, grönsaker och bär köptes där. Potatis köptes i större poster av landsortsbor, som regelbundet kom med häst och kärra och ropade ut sina varor (potatis, ägg och rot-saker) på gårdarna i stan. I matkällaren fanns en lår för potatis. I samma källare förvarades också saft, sylt, rexburkar mm. inkokat. På hösten var det bråda tider. Grönsaker ss. ärter, bönor och blomkål köptes som sagt

på torget eller erhöles av odlade släktingar och rexades. Bär plockades själv eller köptes också de på torget och syltades och saftades. Ägg sattes i vattenglas i stora burkar som täcktes med smörpapper. Också äpplen och päron rexades, men de var sällsynta läckerheter. Gurkor saltades in och lades i ättika, likaså rödbetor. (SLS 1493, Gisela Juselius, f. 1920, Fredsgatan, Helsingfors)

I en del skildringar omnämns också matvaror som härstammade från en grönsaksträdgård eller bärbuskar vid familjens sommarvilla, eller bär som plockades i skogen. Också svampar plockades och potatis och rotfrukter anskaffades i stora mängder och förvarades i höghusens källare. De här procedurerna var ett svar på de yttre omständigheterna under en tid då varken kylskåp eller andra sätt att förvara färsk mat fanns, varken hemma eller i butikerna. Vissa matuppköp skedde i stället dagligen och förvaringen av bara små kvantiteter färskvaror gjorde mathushållningen säker, men också mera tidskrävande. Konsumtionen grundade sig på vad man kunde förvara i kallskåp och i vissa familjer i isskåp, det vill säga ett skåp där is höll skåpet kallt. Fokus för mathållningen var den dagliga insats som krävdes, och de förvaringsmetoder man använde sig av. En informant beskriver planeringen av veckans vardagsliv:

Matsedeln planerades av mor samt hembiträdet, som ofta fick köpa upp vad som behövdes. När ekonomin blev knappare, skötte mor själv matuppköpen. När far fick månadslönen kom föräldrarna sinsemellan överens om eventuella klädanskaffningar o.dyl. med tanke på hyran och hushållsutgifterna. Och så skulle man ju spara för säkerhets skull. (Leif Simberg, f. 1910, Fredsgatan, Helsingfors. *Hemma bäst* 1990:111)

Självhushållning förekom inte bara gällande mathållningen utan även i de andra hushållssfärerna. Familjens kläder omnämns oftast i samband med hur de tillverkades och hur de återställdes: att lappa och stoppa verkade vara moderns sysselsättningar. När det gällde nyanskaffningar, till exempel större klädesplagg, verkar det som om man noga övervägde dem, medan tvätt och reparation av kläder var en återkommande syssla:

Mamma sågs aldrig sysslolös, en stor del av hennes tid gick till att organisera hushållet på nio personer. Stora mängder klädesplagg väntade alltid på stoppning och lappning [...] måndag var tvättdag, tvätten torkades i badrummet. Sedan hjälptes mamma och tjänarinnan åt att stryka tvätten [...] Stortvätt förekom 2–3 gånger i året. Det fanns en speciell "tvättgumma" som gick i de olika familjerna och tvättade. Pappas skjortor tvät-

tades hemma, men fördes till strykerska i närheten, som stärkte kragar och manschetter och strök skjortorna. Hit fördes också tyllgardiner och löstäckan för att strykas i samband med höststädningen [...] Då man lärt sig stoppa sina strumpor fick man sköta dem i fortsättningen. Någon barnpassning sysslade vi inte med, då vi alltid hade tjänstefolk i hemmet. (Wiktorina, f. 1918, Fredriksgatan, Helsingfors. *Hemma bäst* 1990:50–53)

Hela familjen var glad när hemsömmerskan Sanni kom, vår och höst. Hon var glad och vänlig, praktisk och påhittig. Hon tingades för två veckor var gång och hann på den tiden vid symaskinen i "flickornas rum" ändra och sy om, lägga upp och ner fållar och t.o.m. vända kappor och kostymer eller skjortkragar. För större bjudningar tingades tillfällig hjälp: kokerska och en eller två servererskor. Om vardagslivet var ytterst enkelt, speciellt med vår tids mått mätt, så slog man istället på stort vid till exempel 50-års kalas och dylika tillfällen. Mamma fick hushållspengar av Pappa och gjorde alla uppköp för hushållet. Jag har inget minne av att vi barn så särskilt skulle ha hjälpt till i hushållet. (Maja Ingman, f. 1911. *Så minns jag mitt Åbo* 2001:84)

När man tar del av dylika citat, märker man hur arbetsdryga vardagsrutinerna var, men också hur väl planerat allting var i de borgerliga familjerna. Stort fokus lades inte på konsumtion av varor utan snarare på olika slag av service i hemmet. I de olika citaten märks också kalkyleringen av utgifter, en vilja att kontrollera sin ekonomi, och även att spara genom att tillverka själv. Att spara verkar inte heller vara något man skämdes över.

De dagliga rutinerna hade som syfte att om och om igen upprätthålla ordningen. Vi kommer här till kärnan i den borgerliga livsföringen, man strävade efter att upprätthålla och föra vidare det bestående, att bevara hemmet. Vardagens rutiner innebar en omsorg om tingen. Till den dagliga skötseln av hemmet hörde vädring, omsorgsfull bäddning, städning och särskilt att se till att alla saker stannade på sina rätta platser. Barnens rum var som repliker av de vuxnas, men med en ljusare färgsättning, så att den uppväxande generationen liknade den äldre, men på samma gång ändå var olik (Hanák 1998:23).

Nyförvärv omnämns ytterst sällan av informanterna, eftersom hemmen var så färdiga. Andra föremål kan nämnas för att de hade utgjort gåvor eller "gått i släkten". Beständighet och ett långtidsperspektiv går hand i hand. Det tyder på en stark betoning av sparsamhet. Inställningen till tingen kommer dels fram i den ordning som skulle råda, dels i hur man vårdade, dammade och putsade de olika föremålen. I svaren på frågelistan "Våra vardagssysslor"

förekommer ord som persedelvård, storstädning – i förhållande till den vanliga städningen – och storbyk, som pekar på omsorg om hemmet.

Sparsamhet kunde också innebära att man försökte spara tid genom att skaffa hushållsmaskiner. Även små förbättringar som underlättade de dagliga hushållsgöromålen hälsades med tillfredsställelse, här gällande diskning på 1950-talet:

En stor hjälp vid diskning var det ämne som Oy Shell Ab importerade under namnet Teepol. Åbo tvålfick rätten att packa ämnet i flaskor och med ensamrätt marknadsföra det under ett antal år, kanske i tio år under namnet Raila och det var en sensation. Fettet rann av och glasen lyste i kapp med husmödrarna. Tidigare hade man använt tvålf vid disk. Även bykttvättmedlen utvecklades då maskiner kom på marknaden. (Börje Gorschelnik, f. 1929, Eriksgatan, Åbo. *Så minns jag mitt Åbo* 2001:129)

Eftersom modern var den som tog hand om och organiserade det dagliga livet var det hon som anlade tonen: ofta var det fråga om en hushållning som strävade efter måttfullhet, renhet, snygghet och att de dagliga rutinerna fungerade. Barnens deltagande var marginellt:

Vi barn deltog inte mycket i hushållet, vi var ju mest i skolan. Från en viss ålder vill jag minnas att man skulle bädda sin säng på morgonen, på kvällen var det ju bara att dra av och vika ihop löstäcket. Likaså skulle man sy i knappar, också pojarna som var scouter, och stoppa sina strumpor. En specialuppgift var att vattna blommorna och ibland kunde man torka damm. Till julen deltog man förstås i pepparkaks- och jultårtsbaket och när det gällde att fort bli färdig att flytta ut till landet var alla ivriga att "hjälpa till". (Ann-Sofie Nordman, f. 1989, *Så minns jag mitt Åbo* 2001:30)

Man kan se att barnen var befriade från många uppgifter, men tilldelades små sysslor. Det här inskränkta deltagandet kan ses som ett sätt att understryka att barnens skolgång var det viktigaste. Mest handlade det om att sköta de kläder man hade. I detta instruerades barnen tidigt. Att få någonting nytt, då man var i behov av det, var en del av hela familjens ekonomi. Nyförvärv till hemmen är det ingen som minns, men som det av skildringarna framgår, däremot allt det man redan hade. De flesta "större" inköp som berörde familjen som helhet verkar ha varit sådant som kunde underlätta vårdandet av hemmet, som strykjärn och dammsugare. Skötseln av hemmet var således viktigt.

Det fanns kanske en underliggande önskan att genom de ärvda föremålen visa på familjens välstånd, eller snarare att via dem ansluta sig till ett

större nätverk av liknande familjer. Elegans var något som eftersträvades, men inställningen till tingen var snarast den att de värdesattes som klenoder. I varje fall tyder den självklara sakkunskapen i informanternas beskrivningar på detta. Denna sakkunskap måste ha varit förvärvat. Genom att lyssna till beskrivningar av föremålets ursprung hade man själv blivit expert på dem. Hade man en gång förvärvat något värdefullt, så skulle man dels använda det, dels vårda det så att det kunde fortbestå. Varken förmögenheten eller tingen skulle förlösas. En sådan inställning kunde föras vidare inom familjen genom de handlingar som upprätthöll den. Till dem hörde att spara under vardagen, för att under festsäsongen göra motsatsen.

Guldkant på tillvaron unnade sig mödrarna genom att gå på kafé ibland. Söndagsmåltiden var alltid finare än på vardagarna och villalivet om sommaren och festsäsongen under julen var årets höjdpunkter. En beskrivning av den överdådiga konsumtion som tilläts under festsäsongen får peka på sparsamhetens motsats, nämligen middagar med gäster:

Vid mindre middagar (12–14 personer) satt man i matsalen vid ett långt bord, men på de stora middagarna för 30–40 personer var det dukat i matsalen för de äldre, medan de yngre satt vid bord, vilka var utplacerade i de tre andra rummen. Maten bjöds omkring av flera husor, för tillfället lånade från barnens hem samt av farmors egen gamla trogna Tilda. Köksan Elin

Umgänge i salongen, mamma Karin Wegelius ackompanjerar dottern Ragni som spelar fiol.

Julmiddag i matsalen hos Richard Faltin på Unionsgatan i Helsingfors. Bordet lysas upp av ljuskandelabrar. Middagssällskapet som består av personer i olika ålder serveras julskinka. I dukningen finns porslin, bestick och glas för olika rätter och drycker.

var en god kock och maten alltid riklig och god. Ännu kan jag höra det glada sorlet av prat och skratt och känna doften av den utsökta menyn. En middag av detta slag omfattade vanligen buljong spetsad med sherry och till den härliga flottyrkokta pastejer med kalvbrässfyllning, därefter skogsfågel med tjock gräddsås, små helstekta potäter, grönsaker, sylter och geléer. Till efterrätt var det vanligen vingelé – en rätt som man ej mera brukar få, men den var god och läskande. Det serverades rödvin till fågeln och sherry till soppan och madeira till efterrätten, vi barn fick något slag av läskdryck. Efter middagen bjöds det kaffe med punsch. (Margareta Fogelholm, f. 1910, Unionsgatan, Helsingfors. *Hemma bäst* 1990:80)

Nu var det faktiskt fråga om att ge glans åt tillvaron. Enligt normen under den solida eran kom den tillfredsställelse konsumtionen gav från den framtida trygghet den erbjöd, inte från en omedelbar tillfredsställelse i form av njutning eller välbehag. Det gällde alla samhällsklasser. I de borgerliga familjerna var det också fundamentet, men här tillät ändå burgenheten avvikelser, som fokuserade på de stora helgerna. Men också söndagsmiddagarna var något helt annat än vardagens kåldolmar och strömmingslådor:

Maten på söndagarna var också festligare: vi hade alltid någon stek, kotletter, biffar, blancmangé eller på vårvintern apelsinsallad med vindruvor. (Wiktorina, f. 1918, Fredriksgatan, Helsingfors. *Hemma bäst* 1990:49)

Hemmet och familjeumgänget blev starka identifikationsobjekt för den borgerliga familjen, men också tingen, eftersom det finns en stark koppling mellan "vilka vi är och vad vi har" (Östberg & Graffman 2018). Har en familj länge ägnat energi åt vissa ting, möbler och möblemang, är det naturligt att de blir "en del av familjen". Det är sådana ting och minnen som minnesskildringarna ovan tagit upp. Vardagen har förlöpt i hem som var stabila. Hemmen har fungerat som tydliga materialiseringar och sammansättningar, som förstärkt skribenternas hållning till det förflutna. I de detaljrika beskrivningarna kan man se en "trohet mot tingen". Att tingen krävde omvårdnad av familjemedlemmarna blir tydligt och de viktigaste rutinerna pekar mot symboliskt viktiga drag i den borgerliga kulturen, som måltidens upphöjda roll.

ATT VARA HEMMA

Det materiella koncentreras hos borgerskapet till några särskilt viktiga möbler, bordet, sängarna och skrivbordet, som omges av alla andra möbler i rummet, hävdar Jean Baudrillard (1991 [1968]:23). Genom olika typer av möbler märktes rummen ut, så att de skiljde sig från varandra. Varje möbel och föremål hade enligt Baudrillard en speciell karaktär och refererade till personen eller personerna som använde den. I våra minnesskildringar pekar skribenterna ut pappas skrivbord och mammas piano. De borgerliga möblerna var enligt Baudrillard rigida, förstelnade och hindrade varandra, samtidigt som de sammantagna byggde upp en helhet som var mera av moralisk än av rumslig art. Funktionen hos varje möbel var symboliskt att understryka vilka värderingar som var viktiga, av vilka en var poängteringen av familjen i sig. Enligt Baudrillard är möblernas ultimata funktion att personifiera mänskliga förhållanden; de uppfyller rummen och ger dem en "själ". Därför är deras materiella dimension underställd den moraliska (Baudrillard 1991 [1968]:24).

Ur en ideologisk synpunkt är denna moraliska dimension mycket viktig. Det som värdesätts är enligt Baudrillard uppriktigheten i känslan för hemmet och en känslomässig anslutning till den symboliska betydelsen av "att vara hemma". De traditionella borgerliga rummen ger därför ett intryck av "instängd transcendens" och tingen "kan förliknas vid hushållets gudar" som bor där. "De förkroppsligar de känslomässiga bindningarna i denna miljö och den borgerliga gruppens oavbrutna närvaro och ger hemmen ett slags mild odödlighet" (Baudrillard 1991 [1968]:23–24, min övers.).

De citerade skildringarna av borgerliga hem förmedlar en liknande mildhet, som kunde karakteriseras som nostalgi, men från skribenternas sida ser det närmast ut att vara fråga om en vilja att förmedla hemmets atmosfär och bevara den under en tid då denna livsform verkar ha överskuggats av mera flyktiga och samtidigt mera materialistiska gestaltningar av hem.

I en artikel benämnd "Artefacts, Memory and a Sense of the Past" har Alan Radley pekat på hur viktig sfären av ting är för hur man minns, och speciellt hur tingen har varit ordnade. Från den utkikspost som de borgerliga berättarna har haft i det sena 1900-talet och tidiga 2000-talet, framstår det tydligt att det förflutna fäst sig vid rummen, möblerna och rutinerna i liknande banor i liknande familjer. Och det är på basen av dem de över huvud taget har kunnat teckna sin barndomsvärld så tydligt (Radley 1990:46–51). Alan Radley hävdar att sättet att minnas är beroende av vilken relation den som minns har haft till sitt samfund och hur tingen har skapats och bevarats i denna sfär (Radley 1990:49). I det borgerliga berättandet har tingens historia spelat en stor roll, men en lika stor roll har tingens plats haft i de olika rum som nästan presenterats som oundgängliga. I de borgerliga hemmen verkar tiden vara utsträckt över många generationer och tingens plats verkar teckna hur ett ordnat vardagsliv i detta samhällsskikt ska ta sig uttryck. De stora, välmöblerade och luftiga rummen har fått kompensera att tiden genom så få nyförvärv nästan stått stilla.

Om borgerskapets ideologi kan ses som en betoning av uppriktighet, sparsamhet och en rituell överdådig konsumtion, vilket gav en känsla av trygghet, kan kanske värderingarna som ligger bakom våra dagars konsumtion sägas ligga i tryggheten man får genom att konsumera, det vill säga att höra till konsumtionssamhället. Då gäller det inte att framför allt spara, utan att konsumera så att det stöder ens identitetsbygge och tillhörighet i förhållande till en viss livsstil. Viljan att med sin livsstil och sin konsumtion uppnå respekt är ett drag som förenar gamla borgerliga och nutida aspirationer, medan det som skiljer dem åt är hur man med sin konsumtion kan uppnå den.

Anna-Maria Åström

Äggkoppen, servettringen och pottan – symboler för borgerligheten

Borgerligheten har ofta ansetts som överhygienisk och starkt tabufixerad vad gäller kroppsfunktioner, samtidigt som det borgerliga samhällsskiktet också har ansetts vara extremt individfokuserat och individualiserande med tonvikt på kultiverat beteende (Frykman & Löfgren 1979; Le Wita 1987:64–69; Stekl 2000:10). Man hade en myckenhet av ting och rutiner för hur man använde dem. När traditioner väl hade vunnit insteg i det dagliga livet, blev de långlivade och knutna till små detaljer rörande tingen och umgänget med tingen. Föremålen var då inte bara föremål i sig, utan kunde bära på särskilda budskap inom familjerna. Mot denna bakgrund ska jag i det följande granska tre borgerliga föremål, nämligen äggkoppen, servettringen och pottan.¹ Samtidigt strävar jag efter att analysera smutstoleransen och sätten att handskas med kroppsliga utsöndringar inom vissa borgerliga grupperingar i Finland.²

Överlag är det i alla kulturer vanligt att förhållandet till kroppen regleras på olika sätt och i synnerhet kroppens gränser blir viktiga att ge akt på (Douglas 1989 [1966]). Kropp och smuts passar dessutom illa ihop, fastän det är ofrånkomligt att de möts. Filosofen Olli Lagerspetz har hävdats att smuts inte entydigt kan relativiseras som något som är på fel plats, utan snarare

---

1 En tidigare version av texten har tryckts i *Meiltä ja maailmalta* (festskrift till professor Pekka Leimu, 2003). Förutom de källor som anges bygger analysen också på "deltagande observation" i min barn- och ungdom bland helsingforsiska borgerliga familjer, som ännu på 1950-talet hade tjänstefolk.

2 Nu, mer än fyrtio år efter att boken *Den kultiverade människan* författad av etnologerna Orvar Löfgren och Jonas Frykman kom ut, finns det skäl att återkomma till flera av dess tankegångar. I boken avhandlar framför allt Frykman inställningen till smuts bland bönder och borgare i det oskarianska Sverige med utgångspunkt i de brittiska socialantropologerna Edmund Leachs och Mary Douglas teorier (Leach 1976; Douglas 1989 [1966]). Rent och orent är binära oppositioner som utforskade i sin kontext kan berätta mycket om de kulturella system bönder och borgare ingick i. Speciellt viktiga ämnen, som vid denna tid var nästan helt utforskade, är kroppen, födointaget och kroppens uttömningar, som utöver sexualiteten kunde beläggas med olika slags tabun (Frykman & Löfgren 1979:136–141).

måste man granska de *praktiker* som smuts föranleder (Lagerspetz 2002:9–12). Renhet skapas genom återställande praktiker; det är ett sluttillstånd snarare än ett ursprungstillstånd.

De tre föremålen som analyseras är avsiktligt valda för att spegla det mera privata, det som hör till familjen och det som skiljer den vardagliga borgerligheten från den festliga. Fester inom borgerligheten har det forskats i, men också till exempel vardagliga borgerliga måltidsvanor inom parisiska familjer har undersökts med etnologisk metod av Annick Sjögren och Béatrix Le Wita (Sjögren & Le Wita 1987:43–56). I familjerna framstod vissa symboliska men rätt dolda element och små kodväxlingar som betydelsefulla för bevarandet av en viss slags borgerlighet. De starkaste tabuna föreligger enligt Mary Douglas kring det som har att göra med personers gränsdragning mellan sig själva och omvärlden. Tabuna understryker behovet av att dra en gräns mellan det som utgör "jag" och "icke-jag" (Douglas 1989 [1966]). Bordsskicket framstår som en speciell arena därför att det ofta iakttas i offentligheten eller till och med uttrycker offentlighet (Frykman & Löfgren 1979:142). Den borgerliga måltiden i matsalen var till exempel offentlig i den meningen att familjen samlades högtidligt till den och serveringen skedde vid bordet. Bordsskicket blev därför en arena där barnen fick lära sig ett lämpligt beteende.

Jag försöker spåra en underliggande kulturell logik i förhållningssätten till de tre så disparata borgerliga föremålen äggkoppen, servettringen och pottan. De ingick i ett intrikat system, där tankegångar kring kropp, smuts och renlighet renodlades. De olika praktikerna kring dem åskådliggör logiken inom de borgerliga familjerna. Frågan är då hur man inom borgerligheten har handskats med de olika gränstorna mellan natur och kultur där kroppen, ätandet och uttömningen står i fokus och hur man kulturellt har förhållit sig till den egna kroppens gränstyor. Dessutom måste man i synnerhet vad gäller bordsskicket vara medveten om förändringar och rent av omsvängningar i vad som ansetts som etikettsenligt. Förhållandet kropp – närmast fingrar och mun – och mat, samt vilka medel och föremål som används för att undvika att huden och maten möts, är kulturbundna i den meningen att överenskommelserna kan ändras.

Vi kan utgå från att maten och i synnerhet ätandet innebär procedurer där man via sin kropp kommer i beröring med naturen – maten – och att måltids- och bordsskick därför blir speciellt laddade.

Norbert Elias tar i sitt stora verk *The Civilizing Process* upp den komplicerade utveckling som bordsskicket har genomgått, till exempel hur de individuella tallrikarna och glasen samt gaffeln introducerades, först i de adliga och borgerliga skikten från och med 1500-talet, för att sedan i början av 1900-talet småningom ingå i var mans utrustning (Elias 1978:100; se även Lindqvists text om matlagningen i denna volym). Två nya praktiker går då

att spåra i utvecklingen: dels individualiseringen, alla får egna glas, tallrikar och kompletta bestick, dels undvikandet av direkt beröring med maten (Elias 1978:104–106). Man frångår att äta med händerna och börjar kräva speciella verktyg för att fördela födan och föra den till munnen. Ett speciellt bordsskick utvecklas, men dess verkliga finess kan enbart den invigda förstå. Bordsskicket ansågs redan av Norbert Elias som ett distinktionsinstrument. Känner man dess koder är man suverän och kan även avvika från dem (Elias 1978:101).

Thomas Schürmann tar i sin undersökning av bordsskick och hälsnings seder upp den ständiga utvecklingen och ambivalensen i användningen av bestick och olika pinsamhetsgränser som förekommer även i vardagligt ätande. Rent civilisationshistoriskt verkar det som om bordsskicket intill andra världskriget fick allt strängare etikettsregler, varefter en uppluckring började ske, i synnerhet från och med 1970-talet. De flesta etikettböcker börjar härefter ge efter för större individuell frihet (Schürmann 1994). Elias konstaterar att pengar får rollen som distinktionsmedel snarare än goda seder under slutet av 1900-talet, och att det blir allt viktigare vad man presterar än hur man betar sig (Elias 1984).

Under borgerlighetens blomstringsperiod före första världskriget var bordsskicket rigoröst. I det berömda verket *Svensk stad* har etnologen Börje Hanssen påpekat att speciellt det senare 1800-talets borgerlighet innebar att olika slag av nya redskap började tillverkas och användas, som osthyveln, ostkniven samt kärl och specialbestick för speciella maträtter för elaborerade måltider (*Svensk stad* 1:2 1950:514–515). Ofta hade detta med ett speciellt knivtabu att göra: till exempel fisk, sparris och ägg skulle inte komma i kontakt med den vanliga bordskniven (Schürmann 1994:82–104). Så utvecklades specialredskap för att bemästra det svåra ätandet och ett utstuderat bordsskick blev det kulturella regelverk som omgav kroppens kontakt med maten.

ÄGGKOPPEN

Äggkoppen är ett föremål som användes inom familjen i den borgerliga kulturen. Den nyttjades främst vid morgonmålet eller frukosten/lunchen, som inte hörde till de mer offentliga måltiderna. Av någon anledning är detta vardagliga ätande av ägg behäftat med många ritualer, som i synnerhet gäller att äta löskokta ägg. Här märks beröringsförbudet eller en strävan efter att minimera beröring. Den lösa gulan innebär att händerna kan bli smutsiga och ett visst äckel kan uppstå. Men i första hand är det fråga om knivförbudet. I *Husmoderns lexikon för etikett och god ton* från 1938 varnas läsaren:

Man tycker att alla skulle kunna konsten att äta löskokta ägg. Men så är ej fallet. Etikettsenligt skall man [...] först knacka på ägget och sedan med äggskeden plocka bort skalet. Man skall absolut inte toppa ägget med en kniv. Den har inget som helst att göra med en ägggrätt. (*Husmoderns lexikon* 1938:59)

Det betraktas som självklart i denna text, vilket man också kan se av tillhörande bilder, att den som äter har en äggkopp på en tallrik och använder en äggsked. Äggkoppen är en behållare som håller ägget upprätt. Det är ett individuellt kärl, liksom skeden är det. Äggskeden var gjord av ben, sedermera av plast, för att undvika dels att skeden, ifall den var av silver, skulle svartna, dels att kall metall skulle förta den mjuka munkänslan när man åt det lösa varma ägget. Något som inte kunde undvikas var att ägget kanske ändå berördes med händerna för att hålla det på plats. Det viktiga är att en äggkopp minimerade kontakten med ägget och behövdes för att hålla det upprätt, så att gulan inte skulle rinna ut. För hårdkokta ägg behövdes ingen äggkopp och då serverades de skalade och skivade på olika sätt. Oskalade fick de inte förekomma på matbordet.

Toppen av ägget var det svåraste att bemästra. Det intressanta är att förbudet mot att kapa toppen med kniv var relativt senkommet, det spred sig först under mellankrigstiden. Ännu under slutet av 1880-talet var det såväl i Luxemburg som i Sankt Petersburg helt brukligt i de högsta kretsarna att slå toppen av ägget med kniv. Thomas Schürmann ger belägg för att man först i 1930-talets tyska etikettböcker, på samma sätt som ovan i det svenska exemplet, beskriver det nya sättet som om det alltid hade gällt (Schürmann 1994:97–98).

Över huvud taget är kokandet av löskokta ägg en sådan konst att även *Nordisk familjebok* behandlar den:

Vanliga färska ägg kokas i 3 ½ – 4 ½ minuter, om man vill ha hvitan hård och gulan lös. Som kokerskor ej alltid ha klockor, hjälpa de sig på annat sätt; den ryska köksan t.ex. vet att, om hon läser bönen *Ottje-nasj* ("Fader vår") med vanlig hastighet, blir ägget lagom kokt. (*Nordisk Familjebok* 33 1922: sp. 1173–1174)

Den osentimentala beskrivningen står i kontrast till förkonstlingen vid matbordet, samtidigt som det framgår att äggkokningen sköttes av tjänstefolk. Att äta äggen enligt föreskrifterna kunde vara svårt för ett barn, men det komplicerade sättet nöttes tidigt in som ett element i den borgerliga familjetraditionen. I äggätandet kunde individuella preferenser accepteras och kok-

*Äggkoppar av porslin, silver
och målat lergods.*

tiderna kunde varieras från individ till individ. Varje familjemedlem var en unik person med speciell smakpreferens.

Att den så nödvändiga äggkoppen kunde användas som ett starkt individualiseringsredskap framgår av att barn i borgerliga familjer kunde få silveräggkoppar i dop- eller faddergåva eller i arv. Dessa äggkoppar kunde användas i vardagslag, till glädje för barnet, men fungerade troligen främst som ett incitament för att barnet skulle lära sig äta ägget rätt, och i framtiden, till exempel vid längre besök i andras hem, uppföra sig på rätt sätt.

Det bästa sättet att undvika all kontakt med äggskalet var för den aristokratiska eller borgerliga personen att äta de löskokta äggen utan skal, det vill säga ett skalat löskokt ägg omrört i ett vattenglas, en praktik nyttjad i Sankt Petersburg åtminstone på 1870-talet och av namnet *Euf Viennese* att döma även i Wien, samt åter i restauranger i Krakow i början av 2000-talet. Detta sätt att lösa problemet med det svåra skalet innebar att det föll på personalen i köket att handskas med de heta äggskalen. I jämförelse med ätande av hårdkokta kalla ägg, då ägget skalas med händerna, är ätandet av löskokta ägg således rigoröst.

Hårdkokta kalla ägg åts som nämnt i borgerliga hushåll som färdigt skalade. Det fanns ett undantag, som i synnerhet bland östra Finlands borger-skap tog sig uttryck i ritualer, som också inbegrep äggkoppen. Det gällde påskäggen. Under påskaftonens middag förekom kappätning av löskokta ägg, därför hörde också festligare äggkoppar till serviserna. Men undantaget gällde än mer de kalla hårdkokta äggen, som aldrig annars – utom på utflykter – kunde tas i handen. För att de skulle kunna tas i handen måste de vara färgade. Vid påsk färgades de hårdkokta äggen vackert, oftast kokades de inlindade med lökskal eller färgat kräppapper eller handmålades med olika färger, så att de utgjorde dekorativa element på bordet. De färgade äggen

kunde finnas utplacerade på bordet redan vid påskmiddagen på påskaftonen (SLS 1403a).

På påskdagen eller annandag påsk gjorde man något som bland Viborgs borgerskap gick under namnet "att bitsa äggen" (SLS 1403a). Det innebar att var och en tog ett dekorativt ägg i sin hand och med sin bordsgranne knackade toppen av äggen mot varandra, så att någonderas ägg sprack och den andra "vann", det vill säga behöll sitt ägg helt. Vinnaren kunde sedan vända sig till sin andra bordsgranne för att fortsätta leken. Här upplöstes förbudet mot att vidröra naturen – det kalla ägget – under rituella lekfulla former. Ägget förvandlades först genom färgningen till ett kulturellt föremål, neutraliserades sedan åter via leken: med "bitsningen" bröts den kulturella förtrollningen, ägget blev till föda igen och skalades för hand vid matbordet!

Seden att färga och "bitsa" äggen på påsk är av östligt ursprung och sammanhänger med den ortodoxa tron. Nils-Arvid Bringéus uppger att man bland grekisk-ortodoxa också kunde inta hårdkokta ägg vid de anhörigas gravar på påskmorgonen. Att man över huvud taget kunde leka med äggen, vilket annars var strängt förbjudet, innebar i detta festliga sammanhang ett mera kroppsligt förhållande till maten, vilket också var tjusningen med picknickar (Bringéus 1981:144–146).

I östra Finland praktiserade vissa familjer under påsken seden att "rulla ägg", det vill säga att på en enkom för detta byggd "rutschbana" tävla med andra påskfirare om vem som kunde träffa andras ägg. Seden är tysk-baltisk och den kom till östra Finland via Sankt Petersburg och Viborg, men enligt Bringéus anses seden ha förmedlats till Norden av holländarna (Bringéus 1981:147).

SERVETTRINGEN

Norbert Elias framhäver den stora förändring det innebar att man vid måltider började använda individuell servett i stället för att torka sig på bordduken (Elias 1978:89–90). Matgästen blev nu den som personligen fick ta ansvar för det som fastnat vid munnen. *Nordisk familjebok* från 1917 ger följande upplysning:

Servett [...] liten drällduk, som på måltidsbord framlägges för hvarje gäst, att torka munnen (och händerna) samt äfven skydda kläderna med. Servetten härstammar från antikens och medeltidens handduk till tvagningen af händerna före och efter måltiden. Bruket af servett infördes på 1400-talet [...] som man då allttjämt tog maten med fingrarna, ombyttes servetterna flera gånger under måltidens lopp. På enklare serveringsställen användas numera stundom pappersservetter. (*Nordisk familjebok* 25 1917: sp. 199)

Ännu kort före andra världskriget var det inte en självklarhet hur man skulle använda servetten, och *Husmoderns lexikon för etikett och god ton* tar upp problemet. Här gäller det festmåltider där servetten alltid före ätandet hade något slag av servettbrytning eller prydligt hade vikts och ställts rakt eller snett på eller bredvid tallriken. Med servetten på knäet gällde följande:

När man torkar sig om munnen, vecklar man inte upp servetten, utan man lyfter den bara, viken som den är, och torkar eller trycker sakta på läpparna, gnider inte! Dels därför att det inte är etikettsenligt, dels därför att man är rädd att läppsminket skall gnidas av. Och man torkar sig naturligtvis aldrig med handen. (*Husmoderns lexikon* 1938:53)

Här är tabut mot att röra maten med handen ännu starkare än vid lyftande av maten till munnen, för efter inmundigandet har maten redan blivit smuts och bör behandlas härefter. Festservetterna var bruksvara såtillvida att de genast efter festen förpassades till tvätten.

Servetten dyker alltså efter antiken på nytt upp i den europeiska kulturhistorien vid ingången till 1500-talet, då man kunde hänga den framför bröstet med speciella halsband eller kedjor. Först mot slutet av 1700-talet började man lägga servetten i knäet, en sedvänja som allmänt spreds i de borgerliga skikten i början av 1800-talet (Schürmann 1994:113). Den lilla duken som står till tjänst för matrester och förhindrande av fläckar blir således också belagd med tabu, så att den under måltidens gång inte låg synligt och högst oförmärkt fick användas, vilket framgår av etikettbokens föreskrifter.

Servettringens historia är dock en helt annan än servettens och den hör till familjens sfär. Servettringen var individuell. Varje familjemedlem hade en egen servettring som användes i vardagslag, inte till fest. Servettringarna var oftast av silver. De kunde märkas och individualiseras på olika sätt, med ingraverade namn eller initialer, med andra speciella igenkännbara symboler eller ibland, då de inte var av silver, med olika färger eller pärlbroderier. En Helsingforsskildring från 1930-talet beskriver måltidsordningen:

I vår familj åt vi alltid i matsalen. [...] I vardagslag fanns en vit vaxduk på matbordet. Vardagsservisen bestod av en Arabias Fasan-servis. Vid mammas plats vid matbordet fanns en ringklocka till köket och på denna ringde mamma när köksan skulle hämta in eller då vi avslutat måltiden och bordet kunde dukas av. Söndagarna skilde sig från vardagen. Frukost och middag slogs ihop till frukostmiddag och åts kl. 13.00. Om söndagarna var bordet alltid dukat med ren fin linneduk. Då byttes det också till rena servieter, som var och en av familjemedlemmarna hade och det hörde en

Servettringar av silver och servett med monogram. Initialerna H. A. står för Hildur Ahlman.

egen silverserviettring till – det var vanligen dopgåvor (Wiktoria, f. 1918, Fredriksgatan, Helsingfors, *Hemma bäst* 1990:49)

En annan beskrivning tar fasta på dukningen med servetter, servettringar och de vita dukarna:

Tygsservetter användes vid alla mål. Envar hade sin egen servettring (oftast dopgåvor) och servetterna byttes ofta. De gick i stortvätten och manglades – ströks inte. Endast vita borddukar användes; brokiga förekom undantagsvis till frukost. Borddukarna var av såväl linne som bomull – linne-dukarna var stora hälfter eller tredjedelar av jättestora dukar som ärvdes av farfar och farmor. Också servetterna var delvis riktiga "lakan" – de var mycket stora (SLS 1493, Gisela Juselius, f. 1920, Fredsgatan, Helsingfors)

I stället för servettring kunde man ha servettfodral. I en Åbofamilj var kuty-men denna:

Var och en hade en egen servettring med en vit linneserviett i. Under min allra tidigaste barndom hade vi broderade fodral med vars och ens initialer. Servietterna förvarades i en låda i matsalsskänken och togs fram i samband med dukningen. (SLS 2100, direktörsdotter, f. 1920, Åbo)

Hur servettringar hade förvärvats framgår av en annan skildring från Åbo:

Matbordet i matsalen dukades alltid med vit bordduk som täckte hela bordet. Samma porslinsservis användes både vid frukost, middag och kvällsvard [...] Alla barnen hade av någon bland gudföräldrarna fått ett

matbestick (kniv, gaffel, matsked), en del dessutom av någon annan fadder en bågare, en servettring eller äggkopp i silver, de användes dagligen. (SLS 1493, Ann-Sofie Nordman, f. 1898, Åbo)

Det vanligaste var att ringarna var av silver, men också annat material nyttjades. Initialer eller andra kännetecken angav vems servetten var. Hur viktiga servetterna var hade också att göra med vardagsestetik, här inhämtad under informantens år som krigsbarn i Göteborg:

Vi dukade vackert också till vardags. Alla tre hade vi bländvita damastservetter med en egen servettring. Servetterna förvarades i en låda under kärlskåpet. De servetterna har jag fått ära när tant Mary dog och de finns nu i gott skick hos mig efter alla år. Nuförtiden nämns jag använda dem bara vid högtidliga tillfällen, hårdmanglade och glänsande. – Också i mitt hem har jag alltid dukat vackert [...] Alltid blommor efter årstiden på matbordet. Och servetter! först tyg – men sedan kom de välsignade pappersservetterna. (SLS 2100, Maire Peltonen, f. 1932, Åbo)

Överlag gjordes skillnad mellan servetter till vardags och till fest. Upplysningen "gärna med servettring hemma" (SLS 2100) ger en fingervisning om att vardagsbruket utgjorde en egen variant, där servetten rullades och stacks in i ringen. Det verkar som om många minns kutymen med intresse. Samtidigt är övergångsperioden efter kriget motsägelsefull. Både i etikettböcker och i handeln fanns servettringen med. Under 1950-talet fanns silverservettringar bland de föremål som man kunde få vid pappersinsamlingen i Helsingfors mot en viss mängd tidningspapper, vilket visar att de, på samma sätt som klockor, betraktades som eftersträvangsvärda. Samtidigt som dukning med servettring höll på att försvinna i många familjers vardag blev servettringen en vara som så småningom började signalera fest. Det var någonting i inställningen som höll på att förändras.

Vardagsservetterna tvättades bara en gång i veckan och det betydde att de samlade matfläckar under en ganska lång tid. Servettringen var det bästa skyddet mot att en använd servett inte skulle tillfalla fel person vid nästa måltid. Här inställer sig dock genast frågan om det inte borde ha varit tabubelagt att använda samma servett om och om igen, det vill säga att komma i kontakt med matresterna/naturen på ett så pass "snuskigt" sätt. Förutom att servettringarnas funktion så att säga var att definiera familjen, namnge medlemmarna, och också hålla dem i sär, avslöjar inställningen till matfläckarna på servetten också en icke-rituell och närmast periodisk hållning till smutsen och särskilt till sin egen smuts. Den individualiserade smutsen hade inte genast övergått till ett orent tillstånd, utan så att säga blivit en del av

den domesticerade individen, som hon måste möta på nytt varje dag. Individen kunde själv ta ansvar för sin smuts, kanske säga till om servetten hade blivit för smutsig, men i annat fall vänta på den veckorutin som, i likhet med vad som skedde med lakanen, förpassade servetterna till tvätt.

Servettväska från Åboland.

Servetterna kom att ingå i renhets- och smutsperioder, där rena servetter liksom rena lakan förnyade känslan av fräschör. Den period- och tidsfixering hos borgerskapet som Orvar Löfgren har tagit upp fick sina konkreta uttryck i familjens och hushållets livsföring (Frykman & Löfgren 1979:21–44). Ser vi på fenomenet ur detta perspektiv rådde det egentligen en mycket tolerant inställning till smuts. Senare etikettböcker berättar om en helt annorlunda inställning till tygservetter som används på detta sätt. Thomas Schürmann anför som exempel att en tysk etikettboksförfattare 1985 ansåg det som "svineri" att under en hel vecka använda samma servett, när pappersservetter kostade bara några pfennig. Vad som anses vara "kultiverat" är relativt, vilket framgår av en annan tysk etikettbok från 1989, där tygservetter instoppade i servetterringar eller fodral betraktas som okultiverat och som ohygieniska ruvningsplatser för bakterier (Schürmann 1994:117).

Tygservettens särskiljande status blev ifrågasatt när det gällde vardagsmåltider, och andra värderingar härledda ur modernitetens hygiendiskussion tog över. Schürmann pekar helt riktigt på den omständigheten att servetten i borgerliga hushåll var beroende av den tvätt som tjänstefolk utförde. Åter ser vi en förmedlande länk mellan den kultiverade smutsen och de återställande praktiker som gjorde det smutsiga rent på nytt. I det borgerliga hushållet ankom återställandet av ordningen på tjänstefolket. En annan dimension ger det borgerliga hushållets rigorösa och sparsamma inställning till materien: allting skulle användas på nytt och att kasta bort någonting, också papper, var slösaktigt.

Tvätten var bara en av de många procedurer som höll smutsen och det naturliga kaoset på avstånd eller gjorde dem gripbara. I detta system var servettringarna inte oviktiga, det individualiserande i själva ringen distraherade också från tanken på smutsen – att få sin egen servett med sin egen ring säkerställde måltidsordningen, ringen var ett tecken på att alla hade fått sitt och att måltiden kunde börja. Det var närmast husfrun eller husan som ombesörjde bytena till rena servetter.

Servettringens individ- och familjedefinierande funktion kunde inom de borgerliga familjerna även utsträckas och överskridas. En form av generationsöverföring var bruket att gudföräldrarnas gåvor skulle vara av just denna art. En annan form av generationsöverföring var att avlidna anförvantes servettringar kunde brukas av senare ättlingar. Också gäster kunde, i den mån de stannade i flera dagar, införlivas i familjegemenskapen genom att få sig tilldelade en egen servettring. Så hade servettringarna även en socialt inkluderande funktion. När de inte var i användning förvarades de i skilda korgar eller i någon skänklåda. Bordsgemenskapen låg i vila.

I takt med att bruket att använda vardagservetter av tyg har blivit allt ovanligare, har det skett en förskjutning i användningen. Tygservetter som tidigare har brukats till vardags kan som ärvda leva vidare och användas i festliga dukningar. En kvinnlig informant uppger att "det är roligt att duka ett vackert bord. Det finns fler dukar och servetter än jag hinner använda, men jag är glad över dem och väljer noggrant mellan dem" (SLS 2100, skolföreståndardotter, Vasa).

Äggkoppen och servettringen förekommer fortfarande som individualiserande redskap, åtminstone i egenskap av relikter av denna borgerliga tradition inom den europeiska kulturen. Jag har kunnat konstatera att man i souvenirbutiker kan hitta äggkoppar med ett stort urval av namn påmålade och likaså servettringar av trä med inristade namn. Man kan också finna armband och pennor med förnamn ingraverade. Dessa är behändiga små gåvor som fortfarande kan ges till barn för att betona deras individualitet, oberoende av om föremålet kommer till användning eller inte.

POTTAN

Benämningarna nattkärl och potta upptas inte i *Nordisk familjebok*. Ämnet är tabubelagt och endast små hänvisningar hittas i arkivens traditionsmaterial. I odokumenterade diskussioner har jag dock kunnat belägga att pottan var viktig i borgerliga familjer åtminstone ännu på 1940-talet. Jag ska inledningsvis ta fasta på ordet nattkärl, som helt enligt det borgerliga pryderiets logik inte klart anger vad det är fråga om. Nattkärl är ett av de otaliga så kallade noanamn som användes när man strävade efter att neutralisera sådant som

rörde kroppsliga och sexuella ting och fördunkla deras egentliga innebörder (Frykman & Löfgren 1979:187). Men ett smeknamn som "pottan" gjorde samtidigt föremålet mycket vardagligt. Från en större gård i Karislojo kommer följande svar på frågelistan "Våra vardagssysslor":

I sängkammaren fanns en tvättkommod. På den fanns det ett tvättfat och vattenkanna, tvålköpp och fat för tandborstarna. De var av porslin. Inne i kommoden fanns nattkärlet (Prellet, vi fick inte säga potta, det var ett fult ord). (SLS 1493, anonym, Karislojo)

Förledet i ordet nattkärl anger att föremålet stod för nattens ordning. Under natten drog sig den borgerliga familjens medlemmar tillbaka till sina privata rum, de äldre barnen möjligen till skilda flick- och pojkrum. Till sovrummens nattutrustning hörde ofta kommoder och även nattkärlet, som tömt och tvättat hade ett utrymme i nattduksbordet eller kommoden om dagen.

Här har vi igen ett föremål som markerar gränsdragningen mellan vår kropp och dess utsöndringar. Parallellt med att framhäva pryderiet inom borgerligheten kan man också peka på toleransen gentemot det som kom ur

Potta från 1880-talet tillverkad av porslinsfabriken Arabia.

den individuella kroppen, i den mån det inte syntes för andra. Pottorna var i användning, på sätt och vis onämnbare, men samtidigt en del av den borgerliga ordningen. Det ovan anförda citatet fortsätter med en upplysning om att kommoder fanns både i "Fars rum" och i "förmaket som också var gästrum." Alla visste att nattkärlden fanns, att de användes, att de tömdes och att de rengjordes. Ett annat svar från Helsingfors påminner om det ovan anförda:

På kommoden stod två porslinsfat och kannor och tvålköpp – av det blå jugendmönstret att döma köpta på 1910-talet. Varmt vatten bars in i vit emaljerad kanna med blå rand. Ämbar och nattkärl hörde till och uppbevarades i kommodens skåp. Också min faster hade i sitt rum ett litet tvättställ, som till dagarna flyttades in i en garderob. Efter hennes död använde vi alla i familjen badrummet. – Jag har för mig att vanlig morgonstädning innebar att sopa och torka damm och sköta kommod och tvättställ. (SLS 1493, kvinna, f. 1924, Helsingfors)

Här finns åter hänvisningar till att nattkärlden fanns i de olika sovrummen och att de ingick i "kommodens skötsel". Liksom varmvattnet "bars in" har säkert nattkärlden burits ut av tjänstefolk. Om hur pottorna användes tiger uppteckningarna. Att pottan användes i de egna rummen under nattens lopp innebar att den störda sömnen snabbt kunde återupptas. Men användningen av potta innebar också en närmare kontakt med de egna kroppsvätskorna än vad en senare toalettkultur medger. Pottans närhet, under sängen eller i kommoden, innebar att det orena inte hölls på särskilt stort avstånd.

På samma sätt som med servetterna låg återställandet av renheten här på någon annans ansvar, det vill säga tjänstefolkets. Det var i kraft av dess existens som den borgerliga renlighetspraktiken kunde upprätthållas. Ur familjens synpunkt hölls smutsen individuellt i sär och när den avlägsnades, var det andra som utförde det. Pottorna kunde också vara individuella så att utsmyckningen, blommor och andra mönster, angav vem de tillhörde.

Pottor har använts också i andra samhällsklasser, men rutinerna har då varit andra. Användning av pottor kunde in på 1970-talet förekomma reliktartat, främst på sommarstugor, där utedasset inte var så lockande på natten. Inställningen till pottanvändningen då – utan tjänstefolk och var och en som egen dräng – var närmast humoristisk.

DEN FÖRMEDLANDE LÄNKEN

I detta skede återvänder jag till Mary Douglas. Det verkar som om den borgerliga inställningen till renhet vad gäller förmedlande ytor mellan natu-

ren och kulturen inte direkt styrs av relationen smuts–renhet. Det handlade nämast om en strävan att hålla individerna i sär, eller gällande små barn och pottor, åtminstone könen i sär. I viss mån kunde smutsen på servetten eller kisset i pottan få vara en del av personen ända tills någon av tjänstefolket såg till att ordningen återställdes.

Mary Douglas anser apropå indiska renhetsföreskrifter att när en individ använder ett föremål blir det en del av hans eller hennes person, föremålet "deltar" i individen. Detta är speciellt betydelsefullt när det gäller tillagande av föda, när natur blir kultur (Douglas 1989 [1966]:126).

Mina slutsatser gällande de tre borgerliga föremålen handlar om den förmedlande funktion som tjänstefolket hade i den borgerliga familjen. Som förmedlare mellan natur och kultur (ur den borgerliga familjens synpunkt) måste hembiträderna och deras funktion ses på två sätt: dels bar de fram maten som skulle ätas, dels var de återställare av den smuts- eller renhetsordning som fanns i en familj när de gällde de rent fysiska omständigheterna. De utstuderade serviserna med serveringskärl – som jag inte har behandlat här – hade utöver estetiska och andra mera ostentativa funktioner också en funktion som gick ut på att klippa av det personliga band som uppstått vid matens beredning. Maten i serveringskärlen som bars till bordet var neutral och kulturellt renad, både från sitt naturliga tillstånd och från de kokkärl som var intimt förbundna med dem som tillredde maten (se avsnittet om herrgårdens föremål i denna bok).

För servetterna och pottorna gällde det omvända: de var de facto smutsade av personliga utsöndringar, men de måste ändå hanteras som om de vore opersonliga. Mary Douglas menar att mat blir känslig för föreställningar om orenhet bara i den mån gränserna för det sociala systemet blir utsatta för press. Hon anser att det alltid behövs någon slags brytning när det gäller föda tillredd av någon som på något sätt kan anses oren (Douglas 1989 [1966]:127). I den borgerliga familjen innebar tjänstefolkets omistliga närvaro också en omständighet som måste regleras. Det hygieniska pryderiet i de borgerliga familjerna verkar egentligen inte ha gällt familjemedlemmarnas personliga hygien. Tvärtom tyder de specifika bruken på en strävan att dels hålla individerna i sär, dels hålla tjänstefolket i ett tillstånd där de både skulle rensa kulturellt och samtidigt behandla familjens konkreta smuts, det vill säga orenhet.

När det gäller kroppen och dess utsöndringar kan vi enligt Douglas inte förutsäga om det är den individuella eller den kulturella och sociala inställningen som blir dominerande. I borgerskapets fall var det fråga om pryderi som allmänt, det vill säga kulturellt, gällde kroppen (Douglas 1989 [1966]:121; Frykman & Löfgren 1979:185–220). Det som ändå är klart är att de olika förhållningssätten alltid tar sig olika kulturella uttryck. Vad gäller specifika

föremål förblir deras olika symboliska innebörder oklara om de inte ses i sina sociala sammanhang och om man inte beaktar de praktiker de är föremål för.

Sederna att använda äggkoppar och servettringar lever säkert fortfarande kvar i en del familjer, i andra har en yngre generation övergivit dem. Traditioner kan brytas när nya unga familjer inrättar sin egen vardag. Däremot har nya föremål, som både är förlängningar av individen och samtidigt skiljer familjemedlemmar åt, dykt upp. Elektriska tandborstar i särskilda ställningar, märkta badhanddukar och varför inte mobiltelefoner är föremål som har beröringsytor med kroppen och fyller dessa funktioner i familjerna.

IV.

Klädsel, hemutrustning och shopping

I detta kapitel uppmärksammar vi hur och var man har skaffat sig nya föremål. Införskaffandet har bidragit till både nya vanor och nya rumsupplevelser. Det man skaffat har förändrat klädseln och hemmets utrustning i grunden. Inställningen till vardaglig konsumtion pejas genom inställningen till shopping och shoppingator med olika profil.

Den privata konsumtionen av varor var i slutet av 1900-talet närapå gränslös i jämförelse med självhushållningens anspråkslösa livsmönster i början av seklet. Handelsplatser i form av kvarterbutiker, andelshandlar och torg förändrades och i stället uppstod köpcentrum och varuhus också på mindre orter. Både det materiella utbudet och tillgängligheten på varor ökade över lag i takt med ett ökat välstånd.

När det gäller klädsicket var det långt in på 1960-talet vanligt att kläderna tillverkades i hemmen. Konfektionsindustrin tog fart under det här decenniet och snart följde man modet genom köpta kläder. Den tekniska utvecklingen med fokus på hemmet hade också kommit i gång. Redan på 1960-talet konstaterades att vi lever i ett konsumtionssamhälle och den centrala frågeställningen inom forskningen har gällt om det är behov eller begär som styr konsumtionen (Trentmann 2016:3; Miller 2012:44, 53). Enligt Jean Baudrillard (1990 [1970]) omfattar konsumtionen hela livet och styr våra handlingar och vår tidsanvändning.

Över lag blev konsumtionen under den andra hälften av 1900-talet allt viktigare också som en social markör. Behoven i konsumtionssamhället riktar sig inte direkt mot föremål och saker i sig, utan påverkas av de kulturella och symboliska föreställningar som råder om dem. Att veta det sociala värdet, att känna till "det som är i ropet" blir utslagsgivande (Bauman 2007:82–116; Miller 2012).

Särskilt från och med mitten av 1970-talet och framåt kunde vardagslivet livas upp genom impulsköp och till och med shoppingresor, som upplevdes som sätt att förnya vardagen. Att förankra sin personlighet i speciella konsumtionsvaror och -vanor blev en praktik som omfattade både kroppen och hemmet, kläder, prylar och teknisk utrustning. Inköpen speglade olika livsfaser och shoppingen kunde bli lustfylld.

I boken *Lifestyle shopping* (1992) påpekar Rob Shields att konsumtionen kan undersökas i skärningspunkten mellan medias bildvärld, konsumtionsplatserna och uttrycken för olika livsstilar. När man ser inköpen som ett sätt att använda varor för olika syften framträder särdragen i den senmoderna konsumtionen. Då kan varorna undersökas genom att man granskar vilken roll de har intagit i hemmen och hur individerna med sina inköp har stärkt sin identitet. Inom en sådan konsumtionsforskning tar man fasta på hur varorna inkorporeras i konsumentens dagliga liv.

Shopping, urbana aktiviteter och praktiker

Nyare konsumtionsteorier har koncentrerat sig på konsumtion som upplevelse, vilket har medfört att konsumtionsplatserna har blivit viktiga. Tim Dant ansåg 1999 att de här teoretiska angreppssätten poängterar enbart köpögonblicken och förbiser övriga förhållanden som rör konsumtionen. En forskningsinriktning med fokus på shopping hade dock etablerats och inom den undersöker man hur och var anskaffningen av varor sker och vilken typs behov de är avsedda att fylla. Utvecklingen av shoppingmiljöerna utgör det förändrade ramverket för konsumtionen, men inom det kan konsumenten utveckla egna taktiker (jfr Paterson 2006:4–7; Shove, Trentmann & Wilk 2020; Dant 1999:33–37).

Den utpräglad urbana praktiken, "att gå på stan", har i sin tur en lång historia. Man har rört sig längs med gatorna i staden för att ta sig från ett ställe till ett annat och samtidigt bjudits in att ta del av det myller av butiker som under hela 1900-talet har kantat gatorna i städernas centrum. Urbana upplevelser har alltsedan

den tyska filosofen och sociologen Georg Simmels (1903) första analys av storstadsliv karakteriserats både av anonymitet och av en strävan till individualism utgående från upplevelsen av massan på gatan.

Den uppmärksamme mannen på gatan, och det är faktiskt som en man han alltid karakteriserades, tog enligt den tyska filosofen och litteraturhistorikern Walter Benjamin formen av två typer, antingen *flanören* eller *bohemen* (Benjamin 1990, del 2:781–782).¹

I sitt mest betydande verk, det postumt utgivna *Paris, 1800-talet. Passagearbetet* (1–3), beskriver Benjamin bland annat passager och arkadgångar som stadsborna kunde röra sig i och som kan ses som inspirationskällor till våra dagars köpcentrum.² Den urbana flanören påverkas av och bevakar ständigt sina urbana storstadsrevir, medan bohemen också kan fungera som "konspiratör" för att förändra samhället (Benjamin 1990, del 2:653, 709).³

Den moderna gatuforskningen är en forskningsinriktning som tidigt inlemmades i det etnologiska studiet. Särskilt angelägen blev den i och med globaliseringen och gentrifieringen, det vill säga social statushöjning av ett tidigare mindre eftertraktat område. Man upptäckte till exempel nya mönster för nedgångna gator (Högdahl 2003; Rolshoven 2018; Zukin, Kasinitz & Chen 2016). Också bakgator kan i Finland bli populära, vilket pekar på olika typer av attraktiva konsumtionsmiljöer också hos oss.

---

1 Benjamin skriver: "Flanörens fantasmagori. Trafikens tempo i Paris. Staden som landskap och rum. Varuhuset som flanörens sista promenadstråk. Där materialiseras hans fantasier. Flanerandet som inleddes som privatmannens konst, slutar idag som massornas nödvändighet. Flanören som kontrastbild till 'folkmassa'. [...] Den fulländade flanören är en *bohémien*, han är inte hemmastadd i sin klass, utan endast i folkmassan, d v s i staden. [...] han utgör den borgerliga intelligentians reservarmé [...] Han blir yrkeskonspiratör. Han saknar politisk skolning [...] Bohemen delar sig i en legal och en anarkistisk opposition. [...] Baudelaires mellanställning mellan de två. Hans flykt till de asociala". (Benjamin 1990, del 2:781–783)

2 "Dessa passager, en nyttillkommen exponent för den industriella lyxen, är glastäckta marmorkladda gånger genom hela kvarter, vilkas ägare slutit sig samman i dylika spekulationsaffärer. På båda sidor, som får sitt ljus uppifrån löper en rad av de mest eleganta butiker, så att med andra ord en sådan passage är en stad, ja en värld i miniatyr, där den köpglade kan finna allt han behöver". (Benjamin 1990, del 1:7)

3 Benjamin tar också upp de Haussmannska boulevarderna, de breda avenyerna som fungerade som institutioner för borgerskapets andliga och världsliga makt. Dem karaktäriserar Benjamin främst som ett utslag för "imperialism, som främjar finanskapital" (Benjamin 1990, del 2:784–785). Hundra år senare kommer två amerikanska forskare med liknande teorier rörande omstruktureringar av metropolernas centra (Dear & Flusty 1999). Benjamin skriver: "Studerandet är ett alibi för de förbindelser dagdrivaren älskar att ha med halv världen. Särskilt kan man säga om 'la bohème', att den under hela sitt liv studerade sin egen miljö". (Benjamin 1990, del 2:653)

Nya moden, nya varor

Kapitlet tar inledningsvis upp hur nya varor användes och upptogs i vardagen. Det gäller både klädseln och förnyelse av hemmet, det vill säga hur man har skaffat nya kläder och försett hemmet med modern teknik. Vad som styr valen bottnar i det som erbjuds på marknaden. Minnen av klädsel, till exempel i kristider och vid livets högtider, avspeglar behov och förväntningar. Utvecklingen har under ett sekel gått från tillverkning i hemmen till massproduktion och slit-och-släng-mode. Modets uttryck under olika tider och förhållningssätten till modet kommer tydligt fram när minnen av kläder pejlas i svar på frågelistor.

Moderniseringen av samhället och hemmen förverkligades genom den tekniska utvecklingen, som riktade in sig på varor som skulle underlätta arbetet i hushållet. Det var en utveckling som stegrades efter andra världskriget. Parallellt löpte en utveckling av teknisk utrustning gällande ljud och bild. Radion fanns redan, tv:n ökade starkt på 1960-talet och så småningom utökades möjligheterna att lyssna på musik och titta på film. Hemmet blev därmed ett vardagligt rum för underhållning och konst. Det ökade utbudet av teknisk utrustning innebar att en snabb omsättning av apparater sattes i gång. Masskonsumtionens tid har över lag karakteriserats av allt större valmöjligheter, produktionstekniska förändringar, marknadssegmentering och ett ökat varuutbud (Featherstone 1987:67). Hur man på olika sätt har anpassat sig till utvecklingen och hittat egna lösningar står i fokus i de olika avsnitten i detta kapitel.

Anna-Maria Åström

Kläder, kropp och självbild

Likt mat är kläder någonting som angår oss alla, varje dag under hela livet. Förutom den praktiska funktionen att skydda och skyla kroppen framkallar kläder också känslor som i vissa fall följer med genom hela livet i form av minnen. Känslorna förkroppsligas i plaggen eftersom kläder och kroppar påverkar varandra. Lycka, glädje, stolthet, avsky och skam träder fram i olika nyanser. På ett ögonblick kan omgivningen definiera vem du är utgående från vad dina kläder symboliserar, oberoende av om du vill det eller inte. I klädselektionen materialiseras kulturen.

Den här texten handlar om klädminnen under olika perioder av 1900-talet utgående från ett frågelistmaterial om kläder och klädsel som samlades in av Svenska litteratursällskapet 2003.¹ Genom minnen som meddelarna återgett vill jag visa på klädernas roll som kommunikations- och identitetsskapande element under olika delar av livet. För också när det gäller klädsel visar sig 1900-talet vara ett sekel då stora förändringar har skett beträffande tillgång och utbud och hur kläder har använts i en social kontext. Det var först i slutet av 1900-talet som konsumtionen tog fart på allvar och begreppet *slit och släng*, i bemärkelsen "avsiktligt av dålig kvalitet, som inte håller länge", dök upp (Tekstiiliteollisuusmuseo 2006). Större delen av seklet kännetecknas nämligen av en begränsad eller måttlig garderob för de allra flesta.

I början av 1900-talet syddes de flesta kläder hemma eller så anlätade man sömmerskor och skräddare även om tygerna i huvudsak var fabriksfram-

---

¹ Frågelistan "Kläder och klädsel", utsänd av dåvarande Folkkultursarkivet 2003, var en bred helhet, som omfattade både klädminnen och samtida klädbruk. Flertalet av de 158 ytterst detaljerade svaren kompletteras av fotografier, skisser, teckningar, tygprover och mönsterblad. I ålder placeras sig meddelarna mellan 21 och 93 år, även om flest svar kom från personer födda 1925–1945. Det innebär att kristiden och den brist på varor och textilier som rådde ända in på 1950-talet får ett stort utrymme i många svar. Som helhet återges ändå nästan hela 1900-talets mode och förhållande till kläder och klädsel överlag i materialet. Flertalet av meddelarna är bosatta i städer: Jakobstad (11 svar), Vasa (12 svar), Mariehamn (5 svar), Åbo (6 svar), Ekenäs (6 svar), Esbo (10 svar), Helsingfors (31 svar), Borgå (6 svar). Fastän många försäkrar att det inte är någon skillnad på klädselektion i städerna och på landsbygden är stadsborna kanske mer benägna att fundera över sin klädsel på grund av att de rör sig i fler offentliga miljöer och har ett stort varuutbud i sin närmiljö.

ställda, av bomull, ylle och trikå (Tekstiiliteollisuusmuseo 2006). Under krigsåren var det brist på både tyger och kläder och av nödtvång uppkom en stor kreativitet med att lappa, svänga och sy om i det oändliga. Färdigheterna föreföll att sitta i fortfarande under 1950–60-talen då mödrarna ofta ansvarade för en del av klädframställningen, åtminstone till barnen (Lehtovaara 2016:58). Om det vittnar bland annat alla sy- och stickmönster i dam- och veckotidningar från den tiden. Den finska textilindustrin blomstrade upp i och med att regleringen av exporten upphörde 1957, och handels- och tullavtal öppnade upp för både export och import av textilier. Men ännu 1979

KLÄDER JAG MINNS 2

Standardklädslös 30-40-tal.
längden ofta rätlig.

Mitten av 70-talet.
Festklädslös i bälte med stort
blommönster i rött, grönt och vitt

70-talet.
Härligaste-briga, runda i
brunt och vitt. Röd bälte
den v-konstruktion på kanten.

Slutet av 80-talet.
Vareklädslös i klarrött färg
ylla.

Frågelistan om kläder och klädsel engagerade informanterna att minnas inte bara i ord, utan också med hjälp av skisser och ritningar. Många ritade ett urval kläder, sina favoriter eller kläder i olika livsskeden. En kvinna ritade alla kläder hon ägt, totalt omkring sjuttio plagg. Under största delen av 1900-talet var kläder ytterst värdefulla att tillverka både tids- och resursmässigt, under krigstiden rådde stor textilbrist. Först under de sista decennierna kom slit-och-släng-konsumtionen.

var hela 80 procent av finländarnas kläder tillverkade i Finland (Tekstiili-teollisuusmuseo 2006). Först på 1990-talet etablerade sig de stora nordiska klädjättarna såsom Kappahl, Lindex, H & M och Vero Moda i Finland och ett nytt sätt att konsumera kläder tog fart. Klädshoppandet blev ett tidsfördriv och livscykeln för ett plagg krympte, rentav så att en del plagg användes en enda gång.

Ett flertal meddelare i materialet som här analyseras är födda 1925–1945 och har alltså konkreta upplevelser av brist på kläder, eller åtminstone av en begränsad tillgång. Det är troligen en av orsakerna till att så många minns sina kläder i minsta detalj. Kläderna har upplevts med hela kroppen och alla sinnen och de förknippas därför med känslor. Kontrasten till klädutbudet under 1900-talets sista decennium kan betecknas som i det närmaste obeskrivbar. Flera påpekar att det är hela livet som återspeglas i minnet via de enskilda plaggen i barndomen, ungdomen, under yrkeslivet, i vardag och fest. Eller som en av meddelarna skriver:

Jag tror att jag minns och ser för min inre syn praktiskt taget alla de otaliga plagg jag burit under de senaste 70 åren. Det är egentligen synd att jag inte kan projicera hela härligheten på en filmduk till eftervärldens beskådan och begrundan. (SLS 2025, Agneta Bruun, f. 1928, Helsingfors)

Klädminnen har både en kroppslig och en visuell dimension (Roivanen 2016:54–58). När man minns sina kläder minns man inte nödvändigtvis plagget i sig, som hängande på en galge, utan i minnet finns de på kroppen, de förknippas med en situation. Ibland finns det fotografier som bidrar till att minnet upprätthålls, man ser sig själv klädd på olika vis under olika tidsperioder. Upplevelsen och minnet är individuellt, men också samhället, tidsandan, normer och värderingar, social tillhörighet och livets högtider syns i klädseln. I frågelistmaterialet skildras varje känsla, varje fest och varje nederlag, utgående från hur man var klädd vid det aktuella tillfället. Speciellt de kläder som har älskats eller hatats har påverkat självförtroendet och självbilden, upplevelsen av jaget i förhållande till andra.

MINNEN AV BARNDOMENS KLÄDER

En diskussion som fördes på 1990-talet handlade om att barnkläderna allt oftare var kopior av vuxenmodet, att de var utmanande och att barnen därmed inte tilläts vara barn (Roivanen 2016:188–189). Det var framför allt flickornas kläder som hade närmat sig vuxenmodet eller åtminstone tonårsmodet. Förebilden kunde till exempel vara en populär artist och i marknadskrafternas kvarnar var det inte bara musikindustrin som drog nytta av

fenomenet, utan även konfektionsindustrin. Kläderna var inte längre avsedda för långvarigt bruk, det tillät inte deras kvalitet, utan byttes ut efter varje säsong, när effektiva tvättmaskiner och torktumlare dessutom hade bidragit till slitaget. Vilka minnen barn som är födda på 1990-talet kommer att ha av sina barndomsplagg återstår att se, men troligen kommer de inte att vara lika detaljerade som skildringarna av äldre generationers barnkläder.

Det är flera faktorer som bidrar till att barndomens kläder har etsat sig fast så starkt i minnet hos många meddelare i materialet. En av dem är kristiden under krigsåren och den efterföljande knappheten, som ingående beskrivs. Kläder var en bristvara och varje plagg, vare sig det ärvdes av äldre syskon eller syddes upp för något speciellt tillfälle, användes tills man växte ur det. Det innebar att plagget blev en del av barnet för en lång tid, eftersom kläderna vanligen också hade en växtmån inberäknad. Det fanns kläder som kunde få bäraren att känna sig lycklig, men även kappor och klänningar som det endast gällde att stå ut med, eftersom alternativ saknades. Bristen på alternativ gällde inte enbart för kristiden, även om knappheten då var driven till sin spets. Ända in på 1970-talet hade både barn och många vuxna förhållandevis få klädesplagg. Skolkläderna kunde bestå av två eller tre uppsättningar per läsår och de vuxna hade kläder för arbete och hemmabruk, medan fritidskläderna först vid den här tiden höll på att slå igenom.

En annan faktor som bidrar till att så många minns sina barndomskläder är att barn i så stor utsträckning upplever sin omgivning också med andra sinnen än det visuella (Roivanen 2016:299). Förutom att man minns hur plaggen såg ut – minnen som före skolåldern ofta baserar sig på fotografier – har kroppen registrerat kläderna. De allra flesta som var barn innan strumpbyxorna uppfanns minns livstygket och de stickade strumporna i detalj. Man minns metallknappen som skavde på låret och i vissa fall orsakade nickelallergi, även om ingen talade om det då. Man minns hur benen blev röda av de stickiga yllestrumporna som orsakade en ständig klåda. Och man minns hur snön kändes mot den bara huden som blottades mellan strumpkanten och yllebyxorna. Kroppen har också registrerat det åtstramande, det stora och bylsiga, och dofterna av olika material i vått och torrt.

Mitt första minne av kläder är en klänning som jag fick i 3-årsåldern och som jag kunde ha ännu vid 6-årsåldern för att den var sydd med sömsmån. Det var en grannröd klänning med puffärm och volanger som kunde släppas ned vartefter jag växte. Det som var det bästa med klänningen var att den luktade så gott av bomull. Önskar att jag haft den sparad men den blev till mattvävt i sinom tid. (SLS 2025, Ragni Byggmästar, f. 1931, Jakobstad)

Även mer abstrakta minnen är förknippade med enskilda plagg:

Jag minns speciellt från Carpelanska förskolan att flickorna hade virkade angorabaskrar i olika pastellfärger. En flicka hade en mössa som var mjölkchokladfärgad (den vackraste), en annan hade en ljusblå och en tredje en ljusröd. Min var gul. Vi brukade rycka små tussar av angorafjun från mössorna och blåsa upp dem i luften och se vems som flög högst. (SLS 2025, Carita Wiklund, f. 1927, Jakobstad)

Före skolåldern var det främst inom familjen, mellan syskonen, som man jämförde sin klädsel. Skillnaderna var sällan stora. Det var vanligt att syst-rar kläddes lika, vilket ledde till att den yngsta system kunde ärva en likadan klänning flera gånger. Det var endast storleken som förändrades. Många uppger att det var först i skolan som de började lägga märke till hur andra

Sjömansmodet, speciellt som festklädsel för barn, har återkommit med jämna mellanrum under hela 1900-talet. Drottning Victoria i England startade trenden i mitten av 1800-talet genom att avporträttera sin son Edward i sjömanskostym. Också en lös sjömanskrage kunde räcka för att markera en festligare klädsel. Foto taget på 1 maj cirka 1930.

barn var klädda och göra jämförelser. I en del skolor, främst i städerna, kunde den sociala tillhörigheten utläsas ur klädseln medan elevernas sociala bakgrund på landsbygden ofta var jämnare och skillnaderna mindre. Som helhet visar frågelistmaterialet att den sociala skalan, och variationen i hur den tagit sig uttryck i klädseln, har varit mycket stor inom det svenska språkområdet.

Av släktingar bosatta på andra orter kunde man få ärva plagg som kändes udda i den lokala skolan; liksom dagens barn ville man även förr helst vara så lik alla andra som möjligt. I en del svar betonas det att ett undantag var kristiden då levnadsförhållandena var så svåra för alla att man inte sneglade på varandras kläder utan nöjde sig med vad man hade. Men också en annan sanning skildras med beskrivningar av skamkänslor på grund av de egna kläderna och i varje skola förefaller det trots allt ha funnits någon, vars klädsel man kunde beundra och avundsjukt iaktta. Ett kapitel för sig utgör den klädhjälp som mottogs från Sverige och Nordamerika. Amerikapaket sändes ofta av emigranter som ville hjälpa släktingarna i hemlandet. Påfallande många svar innehåller livfulla beskrivningar av hur "Amerikakläderna" mottogs, ibland var det med glädje, men alltid kändes inte plaggen rätt för ett barn:

Jag kommer med fasa ihåg Amerikakläderna, min far hade många syskon som farit till landet "over there". På 1920–30-talen var det klänningar i siden och taft, beströdda med pärlor och paljetter. De var i vuxna storlekar och vi, jag och mina två systrar, var ju barn men det var inget hinder. Mor kortade av kjolar och ärmor men axelvaddarna lämnade hon kvar. De kläderna skulle vi sedan gå till skolan med, den tiden visste man inte av ordet "mobbing" men var så säker att vi blev mobbade. Det som var ännu värre var skorna, högklackade små nätta skor med rosetter på tårna. Fastän de var små var de för vuxna, vi var ju i 10–12 års åldern så vi kunde ju inte ha höga klackar men det var inget problem, far tog yxan och högg av klackarna. Gången kom i obalans och vi fick gunga oss genom barn domen. Min bror såg ut som en gangster i sina alldeles för stora rockar och för breda byxben. Hans skor var precis sådana som man ser i gangsterfilmer, tvåfärgade i svart och vitt. De var alldeles för stora men far stoppade papper i tårna och snörde hårt fast dem så hölls de nog på. (SLS 2025, Karin Herala, f. 1939, Malax)

Också omklädningsrummet i samband med skolgymnastiken har för många varit en prövning. Där kunde jämförelser göras in på bara kroppen och samtliga plagg blottades för skolkamraterna:

De första åren i samskolan skämdes jag så för mina småbarnsunderkläder att jag gömde mig bakom dörren i gymnastiksalens omklädningsrum då jag klädde om mig. (SLS 2025, Maj-Britt Glad, f. 1926, Helsingfors)

Känslan av skam är kanske den som etsat sig starkast fast i minnet. Det kan gälla barnsliga skor, korviga strumpor eller för stora kappor. Fram till 1960-talet förefaller det att ha varit så gott som otänkbart att protestera mot sina föräldrar. Även när de nu vuxna skribenterna tänker tillbaka på barndomen är det sällan föräldrarna kritiserar, och en del uttrycker lättnad över att de hade föräldrar som beaktade barnets känslor. Ofta berättas det om den ängslan som man kände då ett plagg hade fått en reva eller smutsats ned och man visste att en utskällning var att vänta.

Speciellt många minnen rör olyckor: eftersom klädesplaggen var få var en reva eller ett förstört plagg en förlust för en själv. Rena och hela kläder har också ansetts vara indikator på gott föräldraskap (Roivanen 2016:286). Det är först när meddelarna kommer in på slutet av seklet som många uppger att det inte lönar sig att lappa kläder.

Jag minns ännu den olycksaliga händelsen när jag rev ett hål i baken på mina splitternya golfbyxor. Den sorgen var stor. Min pappa fixade det genom att med textillim fästa en stadig lapp på innersidan och trycka ihop hålet. De golfbyxorna fick sedan fungera som standardklädsel i ett par år tills barndomen började övergå i ungdom och förpuberteten krävde en annan stil. (SLS 2025, Bo Pensar, f. 1937, Vasa)

KLÄDER FÖR FEST – DRÖM OCH VERKLIGHET

Klädminnen är i stor utsträckning förknippade med särskilda händelser i livet. Det kan handla om fester, om livets högtider som konfirmation och bröllop, eller om resor inför vilka man ekiperades särskilt. En verklig hörnsten i barndomsminnena utgör julfestklädseln. Då var man festklädd och ifall man hade vuxit ur sin festklänning under året fick man en ny. Våravslutningen var mindre högtidlig än julfesten och klädseln därmed inte fullt lika viktig, fastän det ofta hörde till att även då få en ny sommarklänning. Under kristiden var uppfinningsrikedomen stor när det gällde att sy även festkläder av de mest udda material och avlagda plagg. Gardiner, mjölsäckar, gamla kostymer, underkjolar etcetera sprättades upp, tvättades, färgades och pressades. Avigsidan blev rätsida och manskläder blev kvinnokläder. Malhålen gömdes i djupa veck eller av konstfulla broderier. Rentav Finlands flagga från 1890-talet, röd med gult kors, blev en röd, flott blus för en liten

flicka att vara stolt över. Även pojkarna kläddes upp då det var julfest och varje plagg införskaffades med stor möda:

Min första kostym fick jag till skolans julfest i början av fortsättningskri-
get. Färdiga kostymer fanns inte att få men min mor hade någonstans
fått köpa någon meter tyg som kunde användas till kostymtyg. Närmaste
skräddare som vi kände fanns i en annan by ett tiotal km hemifrån dit
jag och min far en kall decemberdag åkte med häst och släde för att ta de
behövliga måtten. Efter en andra provningsresa kunde vi sedan hämta
hem den färdiga kostymen i god tid till skolans julfest. Att jag var stolt
över min fina kostym var väl inget att undra över. (SLS 2025, Thor Antas,
f. 1931, Lappträsk)

Kostymen förknippades ändå i första hand med konfirmationen, en av livets
stora högtider som samtidigt innebar ett steg in i vuxenvärlden, en initi-
ationsrit (Lehtovaara 2016:5). Många pojkar fick då sin första kostym och
också för flickorna var konfirmationsklänningen en milstolpe i livet. Konfir-
mationsklädseln var ett måste för både fattig och rik. Innan de vita alborna
infördes på 1960- och 1970-talen präglades konfirmationen av ett klädtvång,
i likhet med många andra situationer. Ibland var det seden som förutsatte
något visst, ibland modet som var enstämmigt och dikterande. Följaktligen
återges därför också minnen av tvång och av dem som föll utanför normen:

Ännu så sent som 1941 när min årskurs konfirmerades, minns jag hur pin-
samt det var när Lars och Rakel, de absolut fattigaste i byn bad om att
få slippa konfirmationen som försiggick i sockenkyrkan. Efter ett pres-
sande förhör av prästen i allas vår närvaro, bekände de stackars skriftskol-
eleverna att det inte berodde på otro att de ville avstå utan att de inte
hade råd att skaffa den konfirmationsdräkt som obönhörligt måste bäras
vid konfirmationstillfället: vit hellång klänning, vita strumpor och skor
jämte vita handskar (och självfallet även vita underkläder), allt i oskuldens
rena vita färg för flickorna och för pojkarna vit skjorta med vit löskrage
och vit rosett, svarta skor och svart kostym. Att anskaffningen av kläder
skulle utgöra ett hinder för deltagandet i konfirmationen kunde prästen
inte förstå. (SLS 2025, Börje Backholm, f. 1925, Vasa)

Bland de äldre meddelarna finns det några som jämför konfirmationskläd-
seln med brudparets klädsel och påpekar att de kände sig som brudpar vid
altarringen i de vita långa klänningarna och mörka kostymerna. Via kläd-
seln gavs således möjlighet att för ett ögonblick stiga in i en roll, antingen

konkret eller i fantasin. Och för det mesta är det just festkläderna som har gett upphov till drömmar.

Frånsett några få decennier har lång klänning varit en given festmarkör i alla tider. Sedan 1990-talet har tonårsflickor i långklänning främst förknippats med "de gamlas dag" och dansuppvisning i gymnasiet. Här finns det visserligen ett inslag av maskerad i dräktskicket, men även tidigare var det ofta festligheter i skolmiljön som framkallade behovet av den första långklänningen. Också familjehögtider har i de högre samhällsskikten varit en arena för ungdomarnas debut i festdräkt. Långklänningen är ett plagg som ofta beskrivs i detalj i frågelistmaterialet. Även om följande exempel delvis behandlar kristiden, har man i alla tider behövt uppfinningsrikedom för att med knappa resurser få en så stilig festdräkt som möjligt. Eftersom klänningen används sällan har man inte varit beredd att binda alltför mycket pengar i plagget. Speciellt har detta gällt för studenter i akademiska sammanhang:

Min första riktiga festklänning fick jag till skolans 50-års jubileum med fest på hotell Tammer. Pappa hade på "svarta börsen" fått tag på ett svart- och vitrandigt tunt tyg. Mamma hade i sina gömmor en gammal vit batistunderkjol, som hon fått av en gammal släkting. Tyget var tunt och vackert broderat med både hålsöm och påsydd spindelväv och rosor. Allting i vitt. Det blev en riktigt tjusig blus med ganska djup uringning, kantad med en hålsömsvolang, och en liten puffärm. Kjolmodellen ritade jag själv, litet zigenaraktig, med rynkad vid kjol och rynkad bred volang vid fällen. Jag hade varit en blyg och osäker flicka men den klänningen gav mig själv-säkerhet. Senare gifte jag mig med en sångare i Akademiska sångföreningen och MM och har faktiskt haft användning för festkläder. Av de långklänningar som jag har ägt har tre varit s.k. galatoaletter. Den sista syddes av en vanlig bysömmerska i Malax och väckte uppseende på Akademiens 125-årsjubileum på Fiskartorpet i Helsingfors. Trots att jag inte lade ner mycket pengar på galaklänningarna, skulle jag inte ha skämts för någon av dem ens på en slottsbal. (SLS 2025, Maj-Britt Glad, f. 1926, Helsingfors)

Den långa klänningen som symbol för det allra festligaste har kvarstått i drömmen även under de tidsperioder när modet har dikterat ett annat festbruk. Det är ett plagg som avviker så markant från vardagen att man i och med påklädningen samtidigt iklär sig en annan roll, till exempel med sagans prinsessa som förebild:

I 6–7 års åldern såg jag och min bästa vän i sagoböckerna på prinsessornas vackra långklänningar. Ett av huvudmotiven i våra teckningar

var en brud iförd en lång vit klänning med slöja och krona på huvudet. När jag var 12 år fick jag med min mor gå på bio för att se filmen Borta med vinden. Jag kunde inte nog beundra alla de vackra krinoliner som förekom i den. Jag insåg nog att det för min del knappast någonsin skulle bli en krinolin, men trodde att vid konfirmationen skulle jag få bära min första långklänning. Men när konfirmationsdagen i juni 1954 närmade sig hade det plötsligt blivit gammalmodigt med långa konfirmationsklänningar. Ville man vara modern, skulle man ha kort klänning, så jag böjde mig för modet.

1957 skrev jag studenten. På studentdimissionen i skolan skulle alla flickor ha en promenaddräkt med vit blus, men på kvällsfesten skulle det vara klänning. Pojkarna var klädda i mörk kostym, ingen flicka hade långklänning. Jag firade studenten i min omärande konfirmationsklänning.

Samma höst började jag studera i Helsingfors och snart skulle jag vara med om Vasa Nations årsfest. Frack och långklänning, tänkte jag, men jag bedrog mig. Nu var det plötsligt möjligt, och billigare, med kort klänning till fracken eller den mörka kostymen. Jag hade riktigt roligt i min korta festklänning men tänkte att när jag gifter mig, då ska det i alla fall bli vigsel i kyrkan med långklänning och allt som hör till. Så gick det dock inte alls. Sommaren 1967 blev det borgerlig vigsel på mina föräldrars sommarvilla. Jag var iförd moderiktig, kort enkel vit klänning. En vacker slöja hade jag i varje fall. Hösten 1977, mer än 30 år efter barndomens brudeteckningar firades Handelshögskolans 50-års jubileum med festsupé och bal på Åbo slott. Jag åkte till Helsingfors och inhandlade en i mitt tycke enkel men vacker långklänning i mörkblå sammet. Drömmen om en långklänning hade äntligen gått i uppfyllelse. (SLS 2025, Anonym, f. 1939)

Självständighetsdagens mottagning eller "slottsbalen" den 6 december är, förutom en självständighetsfest, en flera timmar lång dräktparad som de flesta finländare följer med stort intresse i tv. Balen började direktsändas på 1980-talet. Nöjet ligger i att kritisera eller beundra damernas klänningar, vilket sker både privat i hemmen och offentligt i tidningspressen. Slottsbalen är den ultimata festen i Finland, dels avlägsen och för eliten, dels för "vanliga människor" som presidenten har mött på sina landskapsresor. Det är i princip möjligt för vem som helst att få en inbjudan till slottet och många verkar ha klart för sig hur man då skulle gå till väga. Slottsbalen är den stora prinsessdrömmen:

Några sådana kläder som på självständighetsbalen på slottet har jag aldrig ägt och kommer knappast att göra det heller. Men skulle jag bli bjuden, lovar jag att inte spara på krutet. Det skulle vara väldigt roligt att en

enda gång i livet satsa på något riktigt vackert och syndigt dyrt! (SLS 2025, Gun-Viol Smedlund, f. 1954, Vasa)

Männens festklädsel, frack eller smoking, förhöjer också bärarens känsla av högtidlighet och fest. Den tidlösa fracken har ibland inhandlats per annons eller på annat sätt i andra hand, och följer sedan ägaren genom livet. Den kan också ärvas och moderniseras med enklare ingrepp än kvinnors festdräkter. Plagg som upprepade gånger bärs vid speciella tillfällen får en emotionell dimension i och med att så många minnen har lagrats i dem:

Min hustru har någon gång proponerat på att få göra sig av med smoken, något som är helt otänkbart för mig. De segrar och nederlag som jag upplevt iförd denna smoking har gjort den till ett närapå heligt plagg, en relik. Ett annat unikt plagg, som jag numera använder ytterst sällan, är den folkdräkt som jag lät mig göra 1972. [...] den är mitt käraste plagg, intimt förknippad med glädje och kulturella upplevelser. (SLS 2025, Börje Backholm, f. 1925, Vasa)

Som framkommer av citatet kan både glädje och sorg förknippas med festklädsel, som inte alls behöver betyda långklänning och frack. Finkläder i största allmänhet innebär en markering av det festliga eller högtidliga gentemot det vardagliga. Beroende på tidsperiod, miljö och social bakgrund har finkläderna varierat, men funktionen att med hjälp av dem förhöja stämningen, respektera omgivningen och följa normer och seder är densamma. Kläderna hade tidigare en längre livscykel än i dag, vilket innebar att deras funktion kunde förändras i takt med ålder och slitage. Det som en gång hade varit kostymer eller klänningar för högtidliga tillfällen togs småningom i bruk som vardagskläder när de var tillräckligt nötta. Då hade de inte heller längre samma symbolvärde som tidigare.

Specialplagg för fritidssysselsättningar användes förr mest av den som hade råd och tid att syssla med t.ex. segling, tennis eller golf. När jag var barn slet min far ut sina gamla kostymer och skor t.ex. i trädgården, vid fiske, avverkning eller renoveringsarbeten vid sommarstugan. Var det varmt kavlades skjortärmarna upp och så hade han en "sommarskjorta". (SLS 2025, Anonym, f. 1939)

Även efter att fritidskläder i slutet av 1900-talet hade nått alla samhällsgrupper, hamnade stadskläder ofta på sommarstugan med tanken att de där skulle komma till användning. Men den sorteringen handlade snarare

om sortering i bättre och sämre fritidskläder än om att överskrida gränsen mellan fest- och fritidsklädsel.

FÖREBILDER, SJÄLVBILD OCH LIVSSTIL

På 1950-talet upptäcktes en ny grupp av människor – ungdomarna. Konfektionsindustrin tog fart och kläder var inte längre bara kläder utan också uttryck för en livsstil. Till det nya ungdomsmodet hörde musik, tidningar, nya danser, filmer, idoler, smink och mycket mer som riktades speciellt till denna nya målgrupp. Om man var född på 1920-talet hade ingenting av det här funnits i ens egen ungdom, visst fanns det danser, filmer och idoler, men ingenting som var direkt revolutionerande. "Man gick klädd som sina föräldrar, som små tanter", skriver en meddelare i sitt svar.

För den föräldrageneration som nyss hade tagit sig igenom krigen var ungdomarnas nya livsstil, krav och förväntningar ibland svåra att begripa sig på. Det var nu som trycket på moderiktighet fick en ny dimension och ända sedan dess har ungdomarna gått balansgång mellan sina egna

Ett klassfotografi ger en snabb överblick över tidens mode. År 1967 hade minikjolen slagit igenom. Ett alternativ för flickor var långbyxor med höga stövlar till. Jeans var ännu inte det dominerande plagget. I övrigt är stilen ledig med jumprar och tröjor för både pojkar och flickor i årskurs 9 i Rudolf Steinerskolan i Helsingfors.

ideal och föräldrarnas synpunkter på modet. En tredje faktor som har styrt ungdomarnas klädsel är ekonomin, ofta intimt förbunden med föräldrarnas synpunkter. Pengar som ungdomarna förtjänat själva har ändå gett de flesta möjlighet att uppfylla sina hetaste önskningar i klädväg, fastän många föräldrar har ingripit även då. När ungdomstiden på 1950-talet och framåt beskrivs av meddelarna handlar det mycket om att känna sig rätt eller fel klädd, om att höra till en gemenskap, om osäkerhet och självsäkerhet. I svaren är det inte längre bara klädesplaggen som beskrivs utan utseendet som helhet och trender som också har fungerat som identitetsfaktorer. Mer än under andra perioder i livet var det nu man ständigt jämförde sig med kamraterna.

Någon gång efter 1960-talet fick jag en duffel, tjock och varm, beige och knäppt med pinnar och öglor av läder. Som sig bör hade den en rymlig huva på ryggen. Jag kände mig modern i duffeln. Så skulle man se ut! Av någon anledning kunde mina föräldrar inte förlika sig med huvan, trots att de ju var de som köpt plagget. Pappa sa, att inte kan man ju ha en sådan där påse hängande på ryggen. Men jag tyckte bra om jackan. Andra hösten när mamma tog ner duffeln från vinden, var huvan borta! Det visade sig att föräldrarna under sommaren haft duffeln hos en skräddare, som tagit bort huvan. Mamma hade sytt på en grå tjock halvmåneformad pälskrage fäst på beige bomullstyг som såg förskräckligt ut när kragen blåste upp. Jag skämdes ögonen ur mig i skolan, men jag måste ju använda duffeln, som inte längre var någon duffel, vad skulle jag annars ha. (SLS 2025, Eva Perman f. 1946, Jakobstad)

Ungdomsmodet förde med sig just detta, att många plagg fick en tilläggsdimension. En duffel var inte vilken kappa som helst, en Bardot-rutig klänning var något mer än en rutig klänning, en Helly Hansen-seglarjacka var minst av allt en jacka för segling och trasiga jeans var inte det samma som ett par söndriga byxor. Plaggen hade börjat symbolisera något utöver sin funktion, en livsstil, ett val.

År 1960 kom en stor förebild för alla flickor; Brigitte Bardot. Alla skulle ha en Bardot-rutig klänning. Jag sydde min själv, den var i gult och vitt-rutigt tyg, och mycket uringad. Den hade vid kjol och ett brett skärp. Jag hade ett brett svart bälte, som jag klädde över med klänningstyget. Till denna klänning hörde en underkjol i vit lärft, med mycket volanger. Den var 6 meter vid fällen, och skulle efter varje tvätt stärkas i en tunn soppa kokt av vatten, avredd med potatismjöl. Sen torkades underkjolen utbredd, och ströks. Den fyllde totalt upp kjolen, så att en stod ut tillräckligt mycket.

Också till detta användes ballerinas skor. (SLS 2025, Marlene Nylund, f. 1945, Pedersöre)

De tidigare nämnda Amerikapaketen kunde innehålla nyheter som jeans redan på 1950-talet, men stora världen har för finlandssvenskarna ändå ofta varit Sverige. Före kriget, efter kriget och ända in på 1990-talet har klädbutbudet i Stockholm gett en guldkant på tillvaron. Det var först när svenska klädkedjor hade etablerat sig även i Finland, som tjusningen med shoppingresor till Sverige bleknade. De svenska veckotidningarna hade likaså länge en central roll som förmedlare av "sista skriket". I dem fanns mönsterblad och stickmönster som flitigt användes av ungdomarna själva, av deras mammor och av professionella sömmerskor. Också London har framstått som ett modets mecka (Lehtovaara 2016:17). Några av meddelarna deltog i språkkurser i England på 1960-talet, och på 1980-talet var språkresornas popularitet kanske som störst. Kläder från England var ett bevis på världsvana och väckte respekt bland kamraterna.

Under högstadie-gymnasietiden åkte vi alltid till Stockholm för att shoppa. Min bästis hade fribiljetter till Viking Line så det åktes flitigt över till andra sidan viken för att shoppa kläder. Då var det till vissa butiker man gick, typ Gul och Blå, för att handla något att skryta med och visa upp när man kom tillbaka till skolan. [...] Kommer bra ihåg när jag kom hem från språkresan i England sommaren 1982 och fick låna en yngre kompis vackra turkosblå tenniströja från Benetton i London, köpt av hennes pojkvän. Alla beundrade min fina blus och undrade varifrån den var. Som sagt, det var underbart att vara uppmärksam. (SLS 2025, Carina Gräsbeck, f. 1965, Åbo)

Kläderna blev på 1980-talet alltmer symboler för en livsstil och grupptillhörighet, nog för att man redan på 1950-talet hade kunnat välja mellan att vara "dixie" eller "knuttebrud", eller på 1970-talet uttrycka ideologi via klädseln. Märkeskläderna slog ändå igenom i en alldeles ny omfattning och klädernas märkeslappar, synligt påsydda, förstärkte symboleffekten. Det var inte längre plaggets snitt, material och färg som uttryckte det moderna, utan märket avgjorde vem som var "ute" och vem som var "inne". Om klädindustrin på 1950-talet hade upptäckt ungdomen som en målgrupp, drevs de ekonomiska intressena nu längre. Ungdomarna blundade för vad märkeskläder kostade i sin vilja att höra till, och med hjälp av klädseln förstärkte de sitt självförtroende och sin grupptillhörighet:

Trots att jag tydligen var rätt bra på att tjata till mig diverse saker så gick nog inte min mamma med på vad som helst. Säkert handlade det både om pengar, smak och om principer för min mamma. Det var först i och med att jag i gymnasiet började tjäna egna pengar som jag sedan själv köpte mig de åtråvärda märkeskläderna. Minns att jag för min första lön, efter att ha slitit med att rensa ogräs i en plantskola i ösregn i flera veckor, köpte åt mig en Helly Hansen regnrock och ett par Docksides seglarskor. Guud va jag kände mig häftig. Därefter följde inköp av Lacoste blusar, Busnel tröjor och Conte hattar. För sådant var ju tyvärr modet i gymnasiet på 1980-talet i Grankulla och i Helsingforstrakten överlag. När jag efteråt funderat på den här perioden har jag insett att den där Lacosteuniformen bara var ett utslag av osäkerhet. Det var som sagt en uniform som man kunde känna sig trygg i. En uniform som var till för dem som inte visste vad de hade för smak och var allmänt osäkra med sig själva och sin identitet och tillhörighet. Alternativ fanns bara för dem som hade sin plats säker bland resten av skolgänget. (SLS 2025, Carina Gräsbeck, f. 1965, Åbo)

Det fanns emellertid också de som vågade ge sig i kast med varje ny trend som uppenbarade sig i modevärlden. Som en kontrast till den livsstil som de dyra märkeskläderna representerade uppstod allt fler klädstilar som visade på en annan grupp tillhörighet. Modet blev så småningom mer mångfasetterat så till vida att det fanns flera olika moden samtidigt; hur du valde att klä dig berodde på vad du ville signalera. Men för många tonåringar handlade det förstås bara om att hänga med på det mesta:

När jag var 15 började jag sommarjobba och tjäna egna pengar och då köpte jag precis vilka kläder jag ville. Då blev det ju revolution. Det var Dingo och Hanoi Rocks, det var neon, scarves, armband, neonfärgade byxor, t-skjortor, stora örhängen, vitt läppstift, kajal på insidan av ögat. På 8:an var det en blandning av heavymetal, trashmetal och punk. Frälsningsarméns loppis var ypperligt, där fanns karlaunderskjortor, vita nät som man skulle ha över en svart college, söndriga jeans som man hjälpte till att söndra, kängor, säkerhetsnålar, många hål i örat, ny färg i håret varje vecka. Även "Arafatdukar" var helt rätt. Mina föräldrar, speciellt min pappa, hatade mina pubertetskläder. Jag älskade speciellt en leopardklänning med tillhörande nitbälte, en topp som lämnade magen bar med ljusa jeans som hade hål vid knät och ena skinkan plus svart hatt, farfars gamla. (SLS 2025, Disa Illman, f. 1971, Ingå)

Mot slutet av 1990-talet höll de kommersiella intressena redan jämna steg med ungdomarnas revolt och jeansen kunde köpas färdigt smutsiga och trasiga, naturligtvis till ett högt pris.

FÖRÄNDRINGENS SEKEL

Exemplen på ungdomarnas klädsel visar att en omvälvande förändring skedde inom modet och inställningen till kroppen under 1900-talet. När det gäller seklets senare hälft handlar beskrivningarna allt mindre om enskilda plagg och mer om utseendet som helhet. Klädseln blev ett uttryck för någonting snarare än en markör för vardag eller fest. Ungdomlighet blev i allt större utsträckning en norm för klädseln inom alla åldersgrupper, en meddelare skriver till exempel att begreppet ungdom kan omfatta alla mellan 10 och 38 år.

Frågelistan efterlyste förutom klädminnen också synpunkter på samtidens mode och inställning till kläder och klädsel. Eftersom materialet sträcker sig över en så lång tidsperiod som cirka 1915 till 2003 är utvecklingen från knapphet till överflöd en av de främsta förändringarna som många beskriver. En och samma person kan återge hur hela syskonskaran samsades om ett par skor och hur klädmångfalden i slutet av seklet är så stor att garderoben inte räcker till. Kristidens knapphet bidrar naturligtvis till att kontrasten till medelarnas nutid är extra stor, men det ekonomiska välståndet blev egentligen synligt förhållandevis sent när det gäller klädsel, eller som en meddelare uttrycker det:

Det manliga modet blev mer fritidsbetonat på 1970-talet. Jeans, ljusa färger och mjukare material passade den nya mjukare mansbilden. Nytt var också vida byxben och material i konstfiber.

Det var nog först i slutet av 1980-talet och framför allt början av 1990-talet när variationen började sätta fart. Efterkrigstiden hade väl definitivt tagit slut och Finland klivit in i den europeiska civilisationen. (SLS 2025, Carina Gräsbeck, f. 1965, Åbo)

Citatet belyser också en annan central förändring, nämligen att modet som begrepp hade utvecklats från enhet till mångfald. På 1990-talet kunde man inte längre tala om *ett* mode utan det fanns en uppsjö av olika stilriktningar som det stod var och en fritt att välja mellan.

Det är ganska roligt att ha upplevt 1970-tals modet två gånger med den skillnaden att man nu inte har behövt ha det på sig. Det lustiga är att på 1970-talet var alla kläder 70-tals, medan det sedan när de kom på nytt nästan bara var en trend som ungdomarna gillade. Jag minns att på riktiga 70-talet ändrades ju t.o.m. herrarnas kostymer så att de fick breda byxben och stora slag medan de nu inte förändrats. (SLS 2025, Gunilla Fagerström, f. 1958, Karis)

Mot slutet av 1900-talet, när depressionen slog till i Finland, dök det upp mängder av loppmarknader och man började så smått tala om återvinning, cirkulär ekonomi och problemen med slit-och-släng-industrin. Klädseln på bilden har i sin helhet fyndats i en sopcontainer: overall, basker och skor. Att använda begagnade kläder upphörde vid millennieskiftet att vara uttryck för fattigdom, det blev snarare en miljögörning.

Ungdomskläderna såg olika ut beroende på vilken grupp man ville identifiera sig med, men inte heller för vuxna fanns det ett absolut mode. Byxbenet kunde vara smalt eller brett och kjolen lång eller kort, och det fanns inga klara regler för vad som passade bättre för fest eller vardag. Modet var inte längre så dominant, det fanns konfektionskläder för alla smakriktningar. Snarast var det så att de senaste trenderna fanns till för de verkligt mode-medvetna, medan merparten av de kläder som salufördes nog följde den aktuella trenden, till exempel i snittet, men på ett dämpat sätt. De utgjorde basplagg för den breda allmänheten. Därtill var den allmänna uppfattningen att man kunde klä sig hur som helst utan att någon i omgivningen reagerade nämnvärt.

Jag är glad över att man numera kan gå klädd som man själv vill och trivs bäst. Det finns så många sorter som det finns individer. Om en mannska från Ludvig XIV tid skulle röra sig på stan, är det möjligt att ingen skulle vända på huvudet. Man skulle på sin höjd tänka att han deltar i en reklamkampanj. (SLS 2025, Kati Bondestam, f. 1939, Kyrkslätt)

En tredje omvälvande förändring som ägde rum var inställningen till manlig och kvinnlig klädsel. För männens del var det kanske främst färgvalet som utvidgades. En meddelare berättar till exempel att det väckte uppseende då hennes far klädde sig i en röd jacka som hade anlänt i ett Amerikapaket. Ännu i slutet av 1900-talet kunde rosa anses som en tveksam färg för en man, men i fritidsklädseln ökade variationen från de traditionella färgerna brunt, svart och grått till mer färggranna alternativ.

Kvinnornas klädsel förändrades mer. Det är framför allt långbyxorna som ingen längre anses vara ett manligt plagg. Berättelserna om hur skolflickor måste be rektorn om lov att få bära byxor i skolan är många. Tillåtelse behövdes också för skidbyxor då skidning stod inskrivet på gymnastikschemat. När byxmodet väl hade slagit igenom på 1950-talet fanns det fortsättningsvis många miljöer där långbyxor ansågs opassande och unga flickor kunde få höra beska kommentarer.

En kväll gjorde jag felet att gå till dansskolan iklädd långbyxor varpå dansskolans ägare och lärare Åke Blomqvist frågade mig inför hela skaran av ungdomar "Frökens pappa kan väl inte gå ut i kväll då ni tagit hans byxor?" (SLS 2025, Maj-Britt Järvinen, f. 1938, Esbo)

På ett kontor bad man avdelningschefen om lov att bära långbyxor på 1970-talet, fullt accepterade blev de kanske först på 1980-talet. Jeans var fortfarande ett plagg som i vissa yrkeskategorier förknippades med fritid.

En gång i slutet av 50-talet var min bror och jag på utfärd till Nådendal och blev inte insläppta på en restaurang eftersom jag var klädd i långbyxor. I mitten på 1970-talet hade modet i varje fall förändrats så mycket att jag i jobbet kunde växla mellan kjol och långbyxor. Jag minns att jag hade ett svart par med svart väst och ett brunt par med brunmönstrad väst. Båda västarna var färdigköpta och nästan knälånga. Kanske gjorde västarnas längd det lättare att ha byxor i stället för kjol på kontoret. (SLS 2025, Agneta Grönvik, f. 1927, Helsingfors)

Bruket av långbyxor leder vidare till en fjärde iakttagelse rörande modets förändring. Den utmanande klädseln ses som ett modernt fenomen, men fenomenet är mångbottnat och hör samman med samhällsklimatet överlag. I en översexualiserad värld upplevdes många snarare som avklädda än påklädda. Några meddelare nämner att deras hädangångna föräldrar troligen skulle uppleva en kulturchock om de skulle återuppstå och möta sommarklädda stadsbor. Under andra tidsperioder har normerna och värderingarna företrott en annan syn på kroppen. Det innebär ändå inte att erotiska signaler i klädseln skulle ha saknats tidigare. Många påpekar till exempel vilken central roll kvinnans ben spelade på 1960-talet, i och med det korta kjolmodet:

På mitten av 1960-talet kom en ny revolution, lika omskakande som den med långbyxor. Korta kjolar! Det var ett problem om man tyckte att ens ben lämnade en del övrigt att önska. Jag vill gärna ha det sagt här och nu att min generation har lidit under det absoluta kravet på att man skulle ha snygga ben. Ingenting kunde uppväga fula ben, inte ett vackert ansikte, inte nått figur, naturligtvis inte intelligens eller allmän trevlighet. Ens värde på den erotiska marknaden bestämdes av benen. (SLS 2025, Gunilla Lindroos, f. 1939, Vasa)

För kläder under graviditeten är inte "utmanande" det rätta ordet, men om man vidgar begreppet till att omfatta en klädsel som framhäver kroppen kan man även i detta sammanhang konstatera en milsvid skillnad mellan till exempel 1950 och 1990. Då det tidigare gällde att dölja graviditeten in i det sista blev det i slutet av seklet helt accepterat att stolt framhäva magen i mjuka åtsmitande material. I slutet av seklet betonades nämligen det praktiska i snart sagt all klädsel. Materialen utvecklades och det fanns kläder för varje tänkbart ändamål. Speciellt barnkläderna, de varma och tåliga overallerna, gav barnen en helt annan rörelsefrihet än forna dagars små pälsar och damasker. Många meddelare betonade att det praktiska och bekväma var avgörande för hur de klädde sig i de flesta situationer.

Ytterligare två centrala förändringar vill jag lyfta fram. Den ena tangerar utvecklingen från knapphet till överflöd men handlar mer om framställningen av kläder och om en förändring från självhushållning till konsumtion. Det förefaller som att en enorm tidresurs har frigjorts i och med att kläderna inte längre tillverkas hemma. En beskrivning av hur mor växtfärgade ylle-garnet från egna får, som farmor sedan kardade och spann, ger perspektiv på den stora förändringen till nutidens snabba klädinköp.

Innan konfektionsklädernas genombrott på 1950-talet, och i synnerhet medan det rådde textilbrist, måste klädanskaffningarna planeras noggrant. Man måste vara ute i god tid för att hinna skaffa såväl material som sömmerska, ifall man inte själv var sykunnig – vilket de flesta emellertid förefaller att ha varit. Till meddelarnas klädminnen hör alla sömmerskor, mammor, mostrar och systrar som oavbrutet stickade, ändrade om och sydde nytt.

Klädvården var en omfattande del av vardagens kvinnoarbeten (Dackenberg & Qvarnström 1996:96). Men i slutet av seklet innebar klädvård främst tvättning eftersom ett plagg inte förväntades vara långvarigt; livslängden var i bästa fall en eller två säsonger. Tempot hade nämligen blivit rekordsnabbt i klädvärlden och i de stora klädkedjorna kunde en beräknad försäljningstid för ett plagg vara så kort som tre veckor, sedan byttes sortimentet ut. För att slit-och-släng-mode ska bära sig gäller kvantitet och inte kvalitet. Bland konsumenterna började ändå frågor om etik och miljö väckas. Frågorna gällde om massproducerade billiga kläder hade framställts så att arbetskraftens villkor beaktats, om det var barn som hade sytt upp kläderna och hur tillverkningen av olika material eller blekning och färgning belastade naturen. Men den egentliga diskussionen på det här området inleddes först på 2000-talet och det står klart att en förändring mot någonting mer hållbart måste ske. Under en stor del av 1900-talet var emellertid klädernas livscykel lång och ofta var ursprunget klart, man kände till tygens och plaggens historia och den långa livslängden medförde, med dagens perspektiv, en hållbar livsstil.

Jag har här belyst minnesaspekten i ett frågelistmaterial om kläder och klädsel under 1900-talet – hur livet gestaltas med hjälp av klädminnen – och avslutar med ett citat som sammanfattar det som framkom i många svar:

Kläder är terapi och många gånger är det svårt att skiljas från ett klädesplagg. Kära minnen finns förknippade med en del plagg. Man minns någon speciellt festlig kväll, att man haft trevligt och trivts i sitt plagg. Att man känt sig fin eller att plagget känts bekvämt eller varmt. Något plagg kan väcka sorgsna eller obehagliga minnen, men alla plaggen utgör en del av ens liv och vardag – allt som är värt att minnas. (SLS 2025, Yvonne Nylund-Fagerstedt, f. 1950, Helsingfors)

Niklas Huldén

Prylarna i hemmet

– teknik i hushåll

och underhållning

De nödvändiga och nyttiga redskap och tekniska förbättringar som förändrade vårt hemliv under 1900-talet har för det mesta tacksamt tagits emot som de hjälpmedel de är avsedda att vara. I detta accepterandet ryms ändå alltid ett litet motstånd med, som ibland växer till avståndstagande och romantisering av äldre sätt att tackla hemmets vardagssysslor och avkopplande sysselsättningar. Att föremålsvärlden i allt högre grad skapas industriellt bidrar till både acceptansen och motståndet. För att få människor att acceptera nyheter har tillverkarna i designen av föremålen använt sig av i princip uråldriga metoder som animering och antropomorfisering, det vill säga att utforma föremålen så att de blir djur- och människolika och därmed upplevs som mer domesticerade. De elektriska innovationerna som radio, tv, datorer och varför inte tvättmaskiner och dammsugare, har kunnat marknadsföras mera direkt som invecklade apparater som man måste lära sig att använda (Forty 1986:98; Hartmann & Haubl, Hrsg. 2000; Norman 2004; Norman 2013: 2–16; Van Dyke 2015:3). Men också här försöker man ofta med design att förmänskliga apparaterna, något som framhävs i den robotteknik och artificiella intelligens som präglar dagens tekniska frontlinje (Hallqvist 2022). I mitt bidrag utgår jag från det frågelistmaterial om hemteknik som samlats in av olika arkiv. I materialet har informanterna svarat på de frågor arkiven velat ställa, men ibland kan svaren också belysa andra sidor av vardagen med teknik.

Hemtekniken har genomgått många förändringar och skeden under 1900-talet. Att beskriva hela den utvecklingen i en kort text är kanske inte möjligt, även om utvecklingen har intresserat forskarna och det därför finns en hel del material insamlat om just teknik. Inom etnologisk forskning var det ändå arbetslivet som var objekt för det stora forskningsintresset under första delen av 1900-talet. Hemtekniken blev föremål för intresse via hushållsforsk-

ningen, som särskilt i Sverige hade fått en stark ställning i samband med utvecklandet av "folkhemmet" (Rudberg & Svenska turistföreningen 1992). Hela den tekniska utvecklingen i hemmen hängde starkt samman med elektrifieringen av samhället, som framskred med olika hastighet beroende på boningsort och miljö. Etnologen Monica Nerdrum har i sin avhandling *Skärgårdskvinnor. Tradition, modernitet och diversitet* (1998:81–85) beskrivit hur man på grund av avsides boende i skärgården ofta fick vänta på elektriciteten och innovationerna i flera årtionden efter att de blivit vanliga i mer tätt bebodda områden. Invånarna i städerna hade ofta tillgång till den nyaste tekniken långt före invånarna på landsbygden.

De tekniska innovationer som rör hushållsarbete, tvätt, konservering, förvaring och matlagning har, enligt de frågelistor som belyser de här aspekterna, i allmänhet tagits emot med öppna armar. Den stora avlastning de här nyheterna innebar särskilt för kvinnornas arbete måste poängteras, men innovationerna kom i hög grad att förändra samhället i stort. I den här texten tar jag inledningsvis upp de nyheter som tangerar sådana innovationer som upplevs som nyttiga. Efter en pilotfrågelista med rubriken "Att vara skärgårdsbo" (1992) utformades frågelista nummer 57 "Skärgårdsliv" vid Åbo Akademis kulturvetenskapliga arkiv Cultura 1994 av Nils Storå och Monica Nerdrum, och denna användes av Nerdrum i hennes avhandling. Flera av frågelistsvaren följdes upp med intervjuer. Vid Cultura finns material som rör hushållsarbete och hemteknik under decennierna 1950–2000 även i svaren på frågelistorna nummer 63, "Berätta om ditt 1950-tal", nummer 68, "Mode musik, ting och teknik. Berätta om 1960-talet", nummer 72, "Det var livet på 1970- och 1980-talen" samt nummer 73, "1990-talet".

VATTEN OCH ELEKTRICITET

Elektrifieringen av hushållen fungerade som startskott för de förbättringar som skedde i hemmen under 1900-talet (Rönkkö et al. 1986:59). Vi kan låta en informant beskriva förloppet på ett hemman i Åboland:

I en sexbarnsfamilj där föräldrarna gift sig i 1938 skaffades elektricitet år 1941 åtföljt mer eller mindre genast av en ny radio. Också elektriska motorer för drivande av tröskverk och kvarnar kom relativt fort. Mest betydde ljuset, lampor i både boningshus och uthus förändrade allt. Elspisen kom strax därefter, följd av vispar och andra hjälpmedel, till exempel en dammsugare år 1950. Tvättmaskinen kom 1952 och då var det slut med eldandet i bykstugan och sköljandet i sjön på 1 kilometers avstånd. Vatten och avlopp drogs in i samma veva. Förr bar ju kvinnorna in vattnet från brunnen. Bergbrunnen borrades 1964. Kylskåpet dök upp i något skede men

frysboxen från 1964 har hållit i 30 år, mycket nyttig. Före det skulle ju allting saltas och konserveras på olika sätt och förvarades i bodar och skafferier. (M 5069, Lisbeth Söderholm, f. 1919, Pargas)

Enligt Monica Nedrum är det elektriciteten som har lyfts fram som den stora livsförbättraren i de hushåll hon undersökt (Nedrum 1998:84). Nyheterna tågar sedan in på gårdarna i olika omgångar, men i stort sett betingade av direkta nyttoaspekter. Särskilt radion tycks ha betraktats som outhärlig och nämns ofta bland de tidigaste elektriska apparaterna. Tvättmaskinerna kunde innebära svårigheter vid installationen ännu på 1950-talet, som denna beskrivning visar:

På förra hälften av -50 talet skaffades till gården tvättmaskin, en Hoover pulsator. Det var den första far hade lyckats få tag i. De tidigare modellerna var, berättade han, avsedda för yrkesmässigt bruk. Tvättmaskinen stod mitt på köksgolvet då den användes, det fanns på hela

Interiör från Södergård, Dånö i Geta strax efter att elledningarna dragits 1972. Det elektriska strykjärnet parkeras på diskbänken.

gården (!) ett enda strömuttag, avsett att användas till radioapparaten, och där byktes det sedan. För övrigt var hushållsarbetet synnerligen lite mekaniserat, kaffekvarnen var nog visst den enda maskinen. 1960 fick mor en vevvispel i present av sina väninnor. (Symaskin fanns det såklart.) (M 5479, Clas Henriksson, f. 1949, Pargas)

Symaskinen nådde hemmen redan före elektriciteten, men nämns relativt sällan i frågelistsvaren innan de elektriska symaskinerna kom. På 1960-talet användes de elektriska symaskinerna ofta för att tillverka barnkläder, ibland även för egna kreationer och reparation (M 5088, M 5935, M 5936, M 5937). Emellanåt användes symaskinerna också av barn:

Jag var handarbetsfrälst (sedan 8-års åldern) och sydde en gång i ett nafs nya gardiner, ny skärm till lampan och dynor till stolarna i brun-vit-rutig bomull. [...] Vår nya Eva-symaskin var för det mesta i min användning. Med den syddes en del av Barbie-dockornas kläder, andra för hand. (M 5956, Maria Kannosto, f. 1953, Helsingfors)

1960-TALETS GLADA NYHETER

Väl inne på 1960-talet var apparaternas mångfald större. Vissa nämns i de flesta frågelistsvar medan andra tycks ha fört en mer anonym tillvaro. Strykjärnen tycks ha varit så pass alldagliga att de nämns i endast fyra svar på frågelistan om 1960-talet, trots att de torde ha funnits i så gott som alla hushåll: "El-strykjärnen var en självklarhet." (M 5924, Bror Hagström, f. 1932, Karlaby) Men informanterna lyfter fram annan ny teknik i hemmen:

I badrummet hade vi badkar, tvättmaskin och centrifug. Inne hade vi mangel, hårtork, rakapparat, värmerullar m.m. Allt användes alltid för att underlätta. (M 5968, Dolly Heino, f. 1931, Pargas)

I mitt föräldrahem hade vi bil från 1952 framåt, i köket en s.k. hushålls-assistent (Electrolux, ytterligt sällan använd), dammsugare, kylskåp [...] Elsymaskin! I badrummet fanns rakapparat och hårtork utöver tvättmaskinen.

Mina föräldrar köpte större apparater på avbetalning, själv har jag aldrig gjort det sedan jag började ett eget liv. Tanken att konsumera förrän något är betalt känns olustig. (M 5946, Ragnhild Artimo, f. 1940, Helsingfors)

Hushållsapparaterna kanske inte alltid behövde införskaffas av användaren själv, eftersom man kunde få dem i gåva vid speciella milstolpar i livet:

Hushållsapparater och redskap fick man i allmänhet som gåva – inte som nu då man bara sticker sig in och köper. Saker som gick sönder lät man reparera; det fanns på den tiden folk som kunde. (M 5953, Carin Åminne, f. 1938, Åbo)

Diskmaskinen gjorde entré under 1960-talet men blev vanlig först under senare decennier. De apparater som införskaffades tycks man för det mesta ha upplevt som nödvändiga och fungerande. Men ännu på 1960-talet kunde användningen av dem vara omständlig:

Tvättmaskinen var faktiskt redan uppfunnen på 60-talet och fanns i de flesta hem, men den var rätt så primitiv. Mamma hade en Hoover från 50-talet, en modell med en propeller nere i behållaren. När propellern snurrade, roterade tvättkläderna i pulvervattnet och blev på så sätt rena. Sköljningen var sedan en annan femma. Den måste ske för hand, men man slapp vrida ur tvätten, för maskinen hade en liten "mangel" genom vilken man drog kläderna så att vattnet pressades ur dem.

När jag skaffade tvättmaskin hade tekniken redan gått så mycket framåt att maskinen hade en roterande trumma, men den centrifugerade inte. Det betydde ju att tvätten aldrig blev ordentligt sköljd, utan jag måste ytterligare skölja den i badkaret innan jag kunde hänga upp den. Badrummet var dessutom så litet, att tvättmaskinen inte rymdes där, utan den förvarades i en garderob. Varje gång jag skulle tvätta, drogs maskinen fram på tamburgolvet framför badrumsdörren och omstoprades med handdukar och trasor för att inte vatten skulle skvätta omkring. Tvättvattnet måste jag hålla in i maskinen med ett ämbar, för det fanns ingen tvättmaskins-kran i badrummet, men lyckligtvis nådde i alla fall avloppsslangen fram till badkarskanten, annars vet jag inte hur jag skulle ha burit mig åt.

Rakapparat hade vi faktiskt, och hårtork också, så helt på stenålders-nivå levde vi inte. Hårtorken var ansluten till en plasthuva, som man vid användning skulle dra över huvudet (med håret upprullat på papiljotter) medan själva hårtorken stod i en metallställning på bordet. Makens rakapparat var av märket Philips och hade ett roterande hjul där skäggstråna alltid fastnade och det medförde ilskna kommentarer varje morgon.

Lyxiga apparater? Nej. De apparater vi hade underlättade visserligen livet och gjorde det trevligare och man kunde ju förstås också ha klarat sig utan dem, men LYX...? Nåja, man kan ju anse det som lyx förstås att man slapp vispa lingongröten för hand. (M 5942, Birgitta Lönnqvist, f. 1938, Helsingfors)

FARTEN ÖKAR

Om vi lägger oss i omkörningsfilen och brakar in i 1970- och 1980-talen är de tekniska landvinningarna gällande hushållsapparater inte så många, men innefattar kanske något som kan skönjas som en brytning i tidsuppfattning, ekonomi och omvärld. Håller vi oss till hushållsapparaturen blir den mer raffinerad, men det största utvecklingshoppet torde mikrovågsugnen stå för. Mikrovågsugnar användes i barer och restaurangkök på 1970-talet, men under det följande årtiondet dök de upp i våra hem och fick ett något blandat mottagande. Om de flesta hushållsmaskinerna tidigare hade räknats som nödvändiga hjälpredor fick man nu ta ställning till en "onaturligt" snabb matfärdigställning och en rätt kritisk diskussion om strålning, som man vid det här laget var bekant med från andra områden, till exempel kärnkraftsdebatten och radonhalterna i hemmen. De här frågorna diskuterades rätt flitigt i media vid denna tid (Peterson 2009:233–35; Vannini 2009:22–25). I frågelistsvaren nämns däremot inte mikrovågsugnen i någon större omfattning. Endast fyra informanter som svarat på frågelistan om 1970- och 1980-talen tar upp mikrovågsugnen, och konstaterar att den togs i bruk kring 1980. Främst användes den för uppvärmning och tinande av frysta varor, men någon nämner även arbiskurser (kurser vid arbetarinstitut) i mikromatlagning, ett övergående fenomen. Även glassmaskiner, skärmaskiner och potatisskalarmaskiner nämns som udda gäster i hemmen, vid

När mikrovågsugnen dök upp användes den mest i restaurangkök för uppvärmning. Man förutspådde en lite mer glamorös utveckling i hemmen, där man tänkte sig en mångsidig användning för gastronomiska skapelser. I längden blev det ändå mer ensamma uppvärmda middagar som mikron fick ta hand om.

sidan av mer omhuldade kaffebryggare och brödrostar (M 6108, Dolly Heino, f. 1931, Pargas).

Om vi rör oss i ännu snabbare takt mot slutet av århundradet får en mer sentida släkting till mikrovågsugnen, nämligen bakmaskinen, betydligt mer ovet i frågelistsvaren. Trots bakmaskinens oskyldiga mekaniska funktion var tiden mogen för konsumentkritik. 1990-talet förknippas i allmänhet med ekonomiska kristider och i Åbo Akademis etnologiska frågelista om detta decennium uppmanas informanterna att ta upp recessionen i sina svar, vilket de också gjorde. Flera informanter gör en koppling mellan fenomenet brödköer, som man kanske hade trott sig vara förskonad från i Finland, och den som fullständigt onödig upplevda bakmaskinen. Maskinen ansågs dessutom ha många olika "barnsjukdomar" (M 6140, Gun Winter, f. 1928, Helsingfors). Sådär skriver två informanter om brödköerna och bakmaskinen:

Samtidigt får vi de första s.k. brödköerna. Ett fenomen som vi inte sett i Finland sedan nödåren 1864–67 [1867–69]. Då delade vänliga samhällsmedlemmar och organisationer i storfurstendömet ut mat åt de fattiga.

Behöver vi alla nya produkter? Tänk på brödmaskinen som skulle baka oss färskt bröd varje morgon, tänk efter vad du behöver så slösar du inte bort dina pengar. (M 6136, Carl-Erik Silvander, f. 1945, Uleåborg)

"Brödköer" blev ett annat begrepp som många kände sig kluvna inför – har jag åtminstone en minnesbild av. Köerna fanns förvisso i Helsingfors men jag utgår från att Frälsningsarmén, diakonin och kanske Röda korset hade fullt upp även i Österbotten. Tevebilderna av människorna i kön kändes påflugna och pinsamma. Förnedring var ordet.

Min man förde med sig en bakmaskin i boet 1998. Den användes mycket sporadiskt. Nu står den sen många år i ett skåp och tas aldrig fram, mest beroende på att min man bakar allt vårt matbröd på olika typer av surdeg som står i kylskåpet och bubblar. (M 6105, Gun Anderssén-Wilhelms, f. 1951, Pedersöre)

Citatet pekar på en tid där hipsterbrödbakning och matlagningsprogrammen i tv ännu inte fullt hade blommat ut till internationella tävlings- och underhållningsformat. Men också under den ekonomiska depressionen på 1990-talet förekom brödbakning hemma som en form av terapi – och naturligtvis som ett sätt att spara pengar – till exempel bland arbetslösa.

De ovanstående exemplen är ändå delar av en berättelse om hur vardagslivet så småningom har blivit bättre och hur materiella framsteg har kommit att underlätta människors liv genom apparaternas arbetsbesparande egenskaper (Forty 1986:212). Här behandlas inte industriell nedsmutsning,

miljöförstöring och andra faktorer som tydligt kan kopplas samman med skapandet av materiell välfärd. "Slit och släng"-mentaliteten, som kritiserades redan på 1960-talet, tas upp i en del frågelistsvar, men närmast för att poängtera att det inte fanns några sådana tendenser i informanternas liv på 1960- och 1970-talen. En sådan mentalitet förläggs till senare årtionden och kopplas då ihop med en konsumtion som upplevs ha mer samband med nöje och fritid än med de nödvändiga hushållssysslorna.

FLÄRDEN, NÖJET OCH HEMARBETET

Några isolerade nedslag i de nyheter som tillkom på 1900-talet när det gäller människors fritids- och underhållningsverksamhet är inte så lätta att göra. Att skilja på arbete och fritid har under alla tider varit svårt. I de frågelistsvar som jag har gått igenom tycker jag mig ändå skönja en liten slagsida mot att tolka utvecklingen som negativ, i den bemärkelsen att innovationerna kanske inte upplevs ha gjort livet bättre. I stället förändras och förstörs de genuina och invanda sätten att umgås av nya tekniska landvinningar, menar man i svaren. De här uppfattningarna framförs rätt subtilt och de kombineras för det mesta med uttalanden om att man inte kan stoppa tiden. Men konsumtionen och den tilltagande mängden av varor och föremål oroar ändå.

"Varför finns det så mycket onödiga föremål nuförtiden?" blev jag i egen-skap av etnolog en gång tillfrågad av en journalist. Jag svarade oförberedd någonting vagt om global tillverkning och konsumtion och att föremål används mycket som en del av sociala strategier och kommunikation. Och att prylar tillverkade för de stora marknaderna numera är så billiga att de lätt kan användas i sådana syften, men förstås även i andra sammanhang. De behöver alltså strängt taget inte vara onödiga, även om de inte alltid är nödvändiga. Ungefär samtidigt pågick en reklamkampanj med skyltar på stan och helsidesannonser i tidningarna med en person liggande i ett badkar fyllt av prylar. "Pengar gör en inte lycklig, saker gör. Älska dig själv så älskar du också andra" löd devisen. Den här uppmaningen till konsumtion fick liv i såväl kolumnister som insändarskribenter och man förde en diskussion om det omoraliska i budskapet. Författaren och forskaren Merete Mazzarella skrev i en insändare i *Hufvudstadsbladet* den 1 november 2003:

Vad som fick mig att ilska till var det fruktansvärt manipulativa språk-(miss)bruket. "Pengar gör en inte lycklig" är vi ju vana att uppfatta som ett påstående med något slags moralisk innebörd, men här användes det helt enkelt för att legitimera prylfixering, köplusta. Den andra meningen är nästan ännu värre: den vill få oss att tro att konsumtion kan göra oss till

bättre medmänniskor. I verkligheten står det naturligtvis klart för envar att den där reklamen bara handlar om att älska sig själv.

Om man tillmäter det här, kanske till viss del överdrivna, civilisationsgrubblandet från det sena 1900-talet och det tidiga 2000-talet något värde, handlar en del av människans väg mot fördärvet om vår hänsynslösa kärlek till materiella ting. Människan har förvandlats från en tillverkare, vårdare och brukare av föremål till en förbrukare, eller rentav en missbrukare, av materiell välfärd. Vår hatkärlek till föremålsvärlden är mångbottnad och finner antagligen näring i såväl asketism som njutningslystnad, som båda kan uppfattas som flärdfulla beroende på sammanhanget. 1900-talets stora förändringar i föremålsvärlden har i stort tagits emot med ett godtagande och välkomnande av tids- och arbetsbesparande innovationer. Människor kan på ett flexibelt och nästan obegränsat sätt tillskriva föremål mening och betydelse och därför också i sin tur få ut mening av dem. (Csikszentmihalyi & Rochberg-Halton 1989:87). Men redan i den agrara utvecklingen, där redskap och maskiner innebar en teknisk revolution, kan man se spår av ett ambivalent accepterande av de moderna hjälpmedlen. Ibland var det kanske också kombinerat med en viss modfällighet över att inte kunna använda de nyaste innovationerna av ekonomiska orsaker. Människan får finna sig i att bli värderad genom den föremålsvärld hon skapar sig och i det sammanhanget uppstår känslor som inte alltid är positiva, till exempel misstänksamhet och avundsjuka.

I det följande gör jag några nedslag i ett rätt omfattande material av frågelistsvar där hemmets tekniska utrustning tangeras. Närmast kommer jag att koncentrera mig på den apparatur som har använts för underhållning och informationsbruk under senare delen av 1900-talet. Man kan tala om ett slags andra fas i den informationstekniska utvecklingen, där konsumtionen i allt högre grad sker i hemmen och där medier och apparatur både diversifierats och slagits samman i olika etapper.

Radion tas inte upp i någon enskild frågelista, men ingår ofta i beskrivningarna av vardagslivet i hemmet, där den har haft sin självklara plats och så småningom utvecklats i riktning mot stereoanläggning och underhållningscenter. Tv:n ägnades en egen frågelista, som sändes ut av Svenska litteratursällskapet. Likaså har datorminnen behandlats i en särskild frågelista. Telefonen behandlas i Fredrik Nilssons text "Telefonin – en outhärlig och hotfull teknologi" (se volym 1 i denna bokserie), och kommer inte att särskilt beröras här.

Jag använder mig dels av frågelistsvar från "När rutan tändes och antennen vändes" (1994, SLS 1804a), och "Datorminnen" (2014, SLS 2272), dels av Kulturvetenskapliga arkivet Culturas frågelistor som nämns i avsnittet om

hushållsapparaturen. Frågelistorna är konstruerade för olika ändamål och det sätter sin prägel på svaren. Listorna om tv-minnen och datorminnen har fått betydligt mer detaljerade svar kring ibruktagande, teknik och användning än de frågelistor som koncentrerar sig på "decennibeskrivningar". I de här svaren tas hemtekniken upp mer splittrat och på olika håll i texterna, men det är inte heller ovanligt att man sammanfattar alla nyheter i ett par meningar.

HEMMET OCH APPARATERNAS INTÅG

I de flesta sammanhang innebär tekniska innovationer att vi förändrar vårt sätt att leva. Det här kan innebära grundläggande ingrepp i vår livsstil eller mer subtila förändringar i vår hemmiljö. Teknik som radio, tv och datorer kommer in i våra hem i en tidsordning där de kan ha olika möjligheter att påverka omgivningen beroende på nyhetsbehaget. På lång sikt kommer de att integreras i rummet, men då har de redan påverkat vårt sätt att gestalta vår livsstil och våra värderingar. Rent konkret syns det i hur vi inreder våra hem. I initialskedet tillåter vi ofta tekniken att lysa med sina tekniska detaljer på ett väldigt synligt sätt. Tidiga radioapparater hade reglage, knappar, sladdar, hörlurar, skilda högtalare och antenner, som krävde en viss expertis

av användaren (se t.ex. Rönkkö et al. 1986:85). De första tv-apparaterna var kanske mer avskalade än de tidiga radioapparaterna, men den tekniska apparaturen kring dem, framför allt antenninstallationen krävde utbildad personal och inkörsperioder.

Den första generationen av apparater kunde alltså få signalera sina invecklade funktioner med ett genomtekniskt och ibland futuristiskt yttre. Relativt snart, när

Även tv-apparaten fick plats i vardagsrummet på Södergård 1972. Tv:ns roll som möbel kan här ännu skönjas.

nyhetsvärdet sjunkit, märks ofta en vilja att dölja det tekniska i apparaterna. Både radio- och tv-apparater utformades som möbler och kunde få stå på specialtillverkade bord och hyllor som signalerade att de hörde till inredningen. Tv:n designades under en tid på 1960-talet snarast som ett skåp i ädelträ, där luckor kunde dölja själva bildröret. På samma sätt doldes också radioapparaterna på 1920-talet efter den första tidens tekniska exponering (Forty 1986:200–204). Man har ibland också strävat efter att samla underhållningstekniken i speciella möbler där "sladdhelvetet" i någon mån kan döljas. Datorerna innebar ännu större svårigheter för heminredaren. Det dröjde ett årtionde innan möbelindustrin kunde tillhandahålla de i våningar uppbyggda skrivbordsskapelser som kunde hölja både datorskåp, skrivare och "tjockskärmar" med bildrör. Innan dess fick man vara kreativ. Min egen första bordsdator (1987) stod i en garderob med skärmen på en klädhylla och matrissskrivaren på en pall som min bror hade tillverkat åt mig i skolslöjden.

I det följande presenteras tre fallstudier av hur man tagit upp hemmets underhållningsteknik i frågelistsvaren.

RADION BLIR STEREO OCH UNDERHÅLLNINGSCENTRUM

I frågelistsvaren om minnen från 1950-talet är det ännu radiolyssnandet som kännetecknar hemmakvällarna. Var och en satt på sin plats och sysslade medan de lyssnade, radion krävde inte en odelad uppmärksamhet. Över de här beskrivningarna ligger ibland ett romantiskt skimmer.

Radion var på veckoslutskvällarna nog centrum för uppmärksamheten, då det kom underhållningsprogram. Dessutom lyssnade vi ungar på Bar-nens brevlåda och Buller i sumpen med mera; Ofta lyssnade man också på Sverige, som hördes ganska bra på den tiden. [...] Vi hade en gammal ASA radio, krigstida kanske. För att fungera stod den ömsom på ena, än på andra ändan, ibland rättvänd. Mest hörde vi nog på Sverige då ingen kunde finska. Radioteatern från Finland var väl fars favorit. Hela familjen lyssnade samlad på helgdagskvällarnas underhållningsprogram. (M 5479, Clas Henriksson, f. 1949, Pargas)

Radio hade vi ganska tidigt. Först i -30 talet när vi fick el. till byn. Gran-nen hade ingen radio, så han brukade sitta här och lyssna på gudstjäns-ten på söndagarna. Det var väl nyheterna som var det program som mest avlyssnades, som det fortfarande är. (M 5480, Einar Nyfors, f. 1925, Korsnäs)

Rätt ofta framhåller man att det inte var några större tvister om vilka radio-program man skulle lyssna på. Det här är svar på en explicit fråga, men att

så många ändå har noterat den kanske pekar på att man faktiskt har haft erfarenheter av valsvårigheter. Men kanske var det inte alltid heller en diskussionsfråga.

Vi döttrar (födda 1940 och 1946) var rätt initiativlösa att ha [lyssna på] egna program förrän vi flyttade ut. Familjelivet präglades av en hög grad förstållning och döttrasnällhet, knappast ovanligt. Husfrid var ett altare på vilket mycket offrades. (M 5946, Ragnhild Artimo, f. 1940, Helsingfors)

Radio köptes till oss 1953 och den var rätt stor, av ljust trä runt om och tyg där som ljudet kom ifrån och rattar och fönster av glas och där var alla stationer nämnda. Minns att det stod Hilversum och Motala. Mor lyssnade alltid på hörspel på finska varje måndagskväll. Hon skyndade sig med arbetet och vi satte oss tillrätta och lyssnade. Saima, vår vän, kom till oss och lyssnade för hon hade ingen egen radio. Hörspelet var ett följetongstycke, det pågick flere veckor. Det hette "Kuunnelma" på finska. Engång var det "Kalle Kustaa Korkki ja Pekka Lipposen seikkailut." Det var mycket roligt och spännande. Sedan var det "Markus Setä" för barnen som alltid sa att man skulle äta havregrynsgröt och ett program som hette "Maamiehen tietolaari". Men på svenska var det "Peter Snaggs brevlåda" och det lyssnades det inte så mycket på hos oss, men om jag råkade vara hos grannarna eller nån annanstans som det talades svenska, lyssnade vi alltid på det. Men nu kommer jag inte riktigt ihåg om det var på 50- eller 60-talet som Peter Snagg var igång, men minns att jag lyssnat på det. Ibland lyssnade vi på musik, men det var ju finsk musik, Olavi Virta och andra. Jag tyckte inte om finsk musik, det var så sorgset. Sedan då jag blivit "tonåring" och Radio Nord och sådana stationer uppstod lyssnade jag enbart på dem och mor blev förbannad då hon inte alls fick lyssna på något finst. För husfredens skull var jag sen tvungen att vrida radion till finsk station att hon fick lyssna på nyheterna åtminstone. Grammofon fanns ju inte tillgång till. Men allt vad man behövde kom ju ur radion. Rock'n Roll och annat amerikanskt var ju bäst men också alla svenska artister. Lill-Babs och Zarah Leander men hon sjöng mest på tyska. Men Elvis Presley var ju den mest underbara. Jag samlade bilder på Elvis och Tommy Steele och alla tidningar som jag kom över och hade bilder av popartister, klippes ur och limmades in i häften. Dans var jag inte intresserad av och var också för ung att gå på dans. (M 5535, Elina Andersson, f. 1942, S:t Marie)

Under tv:ns första tid fanns det också så få kanaler att man inte brukade ha några större problem med att välja. Det var radion som gällde:

Teven trampade i barnskorna på 1950-talet. Det var egentligen bara Helsingforsområdet som hade tillgång till teven. I stället var radion den stora portöppnaren till världen. Vi lyssnade på Sveriges radios sändare i Sundsvall nästan konstant. Det fanns inte FM-sändare (hette visst UKW) på den tiden denna typ av sändningar infördes. På mellanvåg fanns även Jakobstadssändaren som förmedla svenska program från Finland. Men det var bara Sverige som gällde. Nyheter kl 19.00, finländsk tid, med Dagens Eko i släptåg var det stående programnumret hos oss. Då fick man ta del av nyheterna från stora världen Lennart Hylands lördagsprogram Karusellen var ett annat populärt inslag. Själv var jag helt fascinerad av frågesportprogrammet VI SOM VET MEST. Det var frågetävlingar mellan olika gymnasier i skolvärldens Sverige. Man lärde sig Östra Real, Norra Latin, Hvitfeldska skolan m.fl. Tävlingen var såtillvida unik genom att man försökte göra en del frågor autentiska. Bland annat minns jag hur reportern körde med: "Jag befinner nu, mig, framför ett stort slott som brinner ..." Sen kom frågorna.

Finlands radio spelade en underordnad roll, främst på grund av att det inte fanns en separat svensk kanal.

Musikprogrammet från Sverige fram om andra var SVERIGES BIL-RADIO med Carl-Gunnar Hammarlund. Programmet kom alltid på lördagarna kl. 16.00 och två timmar framåt. Mellan frågorna om bilar och motorer kom de senaste plattorna. När FM-sändningarna (UKW) infördes så var ju Sveriges Clas "POPPEN" BURLIN helt suverän med sina ungdomsprogram på lördagseftermiddagarna. Opp och poppa och tio i topp var två av hans bästa program. I dessa program fick ungdomarna vara med och rösta fram skivor. Men naturligtvis lyssnade man till Bertil Boo, Harry Brandelius, Povel Ramel, Sonja Stjernqvist, Owe Törnqvist, Evert Taube m.fl. En sak som var väldigt populärt på 1950-talet var den tyska lätta musiken. Catherina Valente sjöng på tyska, men även på andra språk. Vico Torriani, trots sitt italienska namn en stor tysk artist, Lale Andersen sjöng sig in i alla mäns hjärtan. [...] Finska artister var Annikki Tähti, Pirkko Mannola, Brita Koivunen, Olavi Virta, Georg Malmsten. Hans bror Eugen var mer eller mindre ute redan då. Kippari-Kvartetti blev bekanta tack vare alla löjligen finska "buskisar" från 1950-talet. Här kunde jag skriva en doktorsavhandling men det får räcka med dessa namn. Lägg [till] låtar som Kuningas-kobra, Monrepos, Suklaa-sydän, Taru Olavinlinnasta, mm. (M 5484, Carl-Eric Silvander, f. 1945, Karleby)

Stereoanläggningarna utvecklades ur skåpmodeller med radio och inbyggd skivspelare som kunde ha flera högtalare och en viss stereoeffekt. Men under 1970-talet blev stereon en skrymmande anläggning med flera separata delar

och högtalare som kom att prägla vardagsrummets möblering och utseende. Stereon kunde bli en "nördfångare" av rang, vilket den kanske fortfarande i viss mån är:

En annan nymodighet var stereoanläggningar som nu började ta för sig av skivspelarmarknaden med egna förstärkare och två högtalare. Tandberg och B&O var stora kvalitetsmärken på det området. Den vanligaste skivspelaren var nog en Lenco L75 med en Shurepickup. Thorens gjorde de bästa spelarna men även engelska och franska verk fann en marknad här, t. ex. Garrard och ERA. Högtalarna var också ofta engelska och franska. Tyska anläggningar satsade den här tiden mest på finesser och sålde inte längre på kvalitet. Japanerna som sedan tog över på 70-talet var ännu sällsynta.

Amerikanska fanns också att köpa, dyr kvalitet. Själv köpte jag en AGA på 2x7w som var det billigaste, men också sämst. (M 5923, Bo Malmsten, f. 1945, Saltvik)

TELEVISIONEN TAR ÖVER

Väldigt många tv-minnen börjar med historier som påminner om varandra. Den första bekantskapen gjordes ofta i ett skyltfönster, där handlarna gärna exponerade nyheten för folksamlingar när det visades mer intressanta program. Men de flesta hade inga möjligheter att komma åt en egen tv. Då kunde till exempel restauranger eller klubblokaler erbjuda tillgång. I frågelistan om tv:n nämns ofta Åbo Akademis studentkårs tv-rum som den första egentliga möjligheten att se på tv. Också färg-tv förekom där tidigt (SLS 1804a, Carl-Erik Silvander, f. 1945, Karleby).

Hade man ett verkligt stort intresse för tv-sändningar fick man lov att bygga upp ett eget system. I ett svar från Purmo beskrivs hur en verklig tv-nörd byggde upp ett system med en jättestor antenn redan 1953. Den närmaste sändaren fanns i Sundsvall, men man såg nästan aldrig någon bild i början. Antennen skulle vridas och vändas enligt de atmosfäriska förhållanden som rådde:

Det där med antenn hade Runar knepigt ordnat. Ett hål i väggen som han drog ett snöre igenom, då kunde han [vända] antennen inifrån. Hur bra det fungerade kan jag inte svara på. Ibland samlades 40–50 personer på en gång hos Runar. Alla rymdes inte i rummet med TV:n utan fick vara i rummet utanför.

Men så en dag hösten 1954 eller 55 kom Runar utspringande och ropade till min mor och bror [...] de var ute på gården: "nö syns e". Då syntes testbild från Estland. Det var den första bild i TV som någon såg i Lillby, kanske

i hela Purmo. [...] En annan gång ropade han till pappa [...] att han skulle komma och titta för nu syns testbild från Sundsvall. Nu och då syntes lite från Sundsvall eller Estland. (SLS 1804a, Majvor Westström, f. 1947, Purmo)

Det var överlag vanligt med tv-gäster under pionjärtiden och man kunde rätt obehindrat titta in till varandra. Å andra sidan ville man så småningom ha en egen apparat. Vardagsrummet med soffgrupp är en äldre företeelse, åtminstone i stadsmiljö, men den kom nu att omformas utgående från tv-tittandets behov (Perers et al. 2013; Sarantola-Weiss 2003:225, 275, 286; se även Anna-Maria Åströms text om småhushåll i denna bok).

Hos oss anskaffades en ny radio med skivspelare och skivor på -60 talet. Märket var Luxor. Redskapen som fanns hos oss var dammsugare, rakapparater, TV:n som skaffades på -60 talet var av märket Luxor. Man såg mest på nyheter och aktualitetsprogram.

Konflikter vad som skulle ses förekom inte. Här fanns redan på -60 talet en entreprenör som underhöll köksmaskiner. (M 5921, Björn Hedberg, f. 1928, Kyrkslätt)

Sedan kom TV på 50-talet. En av grannarna skaffade sådan och det var stor underhållning, fast bilden den första tiden var ganska otydlig och suddig, men det gick i brist på bättre. Vi gick ju in till varandra utan vidare orsak och bjudning. TV förändrade nog småningom detta. Var och en satt vid sin låda, när den nått till varje hem. (M 5481, Holger Juth, f. 1921, Närpes)

Ställvis förekom ett visst religiöst motstånd mot tv-tittandet, vilket kunde verka dämpande på anskaffningen. Alla kunde ju se antennen, "skryt-räfsan" (SLS 1804a, Majvor Westström, Purmo; Karl Johan Sjöström, Malax).

Under slutet av 1900-talet kom kabel-tv och text-tv med vissa nya interaktiva element, men i stort sett kom tv:s förvandling till en personlig tittarupplevelse eller beställningsbiograf att ske först under 2000-talet.

DATORER OCH ARBETE

Datorerna kom på sätt och vis in i vardagslivet genom barnkammaren. Innan det blev vanligt med persondatorer i hemmen fanns det redan ett livligt intresse bland ungdomar, där små datorer av typen VIC-20 och Commodore 64 användes för spel och hobbyprogrammering. Datorn tycks också ha krävt någonting som de tidigare nämnda apparaterna inte gjorde, nämligen utbildning. Ibland kunde utbildningen ges i omvänd ordning så att barnen undervisade föräldrarna. Många gick också på kurser på medborgarinstitut och

liknande. Men en del informanter hävdar att man fick lära sig på egen hand och att det hade varit utmanande, men också givande (SLS 2272, Majvor Westström, Pedersöre). Det fanns en rätt stark nyttoaspekt kring skaffandet av bordsdator, ofta måste man ange något speciellt skäl för att förankra inköpet i familjen och vänkretsen. Släktforskning, skrivarbete och till exempel bokföring kunde anses motivera ett inköp. Flera uttryckte en viss skepsis kring behovet av att befatta sig med datorer över huvud taget. "En lärarkollega fick sluta som timlärare för att han inte ville lära sig arbeta med dator" (SLS 2272, Christina Björklund, Jakobstad). Många kom i kontakt med datorer på jobbet:

Datorn hade mången kommit i kontakt med på jobbet. Var och en som hade tillgång till dator som arbetsredskap lärde sig närmast det som hänförde sig till respektive egna arbetsuppgifter. En var hade ett mer eller mindre realistiskt begrepp

Kai Martonen visar sin nya dator för yngre släktingar 1993.

om möjligheter utom det egna verksamhetsområdet. Användningsområdet var närmast oöverskådligt och i vissa fall förekom orealistiska förväntningar. (M 6124, Uffe Virta, f. 1940, Sibbo)

Datorn var inte någon självklarhet i arbetslivet i början av 1990-talet:

Skribenten [informanten] hade på tidigare arbetsplatser haft nytta av datatekniken i form av statistik, databaser och postningslistor, men hade själv använt datorn bara som skrivmaskin. Tryckeriet hade installerat modern datateknik men vi på försäljningskontoret behövde inte dator. Men till mina uppgifter hörde bland annat att fysiskt leverera kundernas olika slag av disketter och annat grafiskt material för att konverteras till rätt format. Allting var inte så enhetligt och självklart.

Datorn hade kommit för att stanna även om tekniken var några steg före användarna. Persondatorn väckte nytt kunnande hos oss. Tidigare, när skribenten skrev på maskin rapporter eller kampanjbrev med två fingrar, kunde någon fråga om jag tidigare jobbat som polis. Ibland lät jag språkgranska eller renskriva koncepten, eftersom maskinskrivning ju inte ingick i min arbetsbild – liksom inte heller i de flesta andras. Efter datorns ankomst upptäckte de flesta av oss att vi kunde skriva själv.

Datorns marknadsföring var minst lika fartfylld som mobilens. – Och överentusiastisk – som argumentet för hemdatorn: "Det är så roligt när man nu kan betala sina räkningar hemifrån!" Personligen tycker jag under inga omständigheter att det är roligt att betala räkningar. (M 6124, Uffe Virta, f. 1940, Sibbo)

I praktiken upprätthölls ett avancerat arvssystem där datorer inte slängdes utan gick vidare till nya ägare. Ibland gjordes det här genom vidareförsäljning, men inte sällan gick datorerna vidare som arv till både äldre och yngre släktingar.

Placeringen kunde i början vara problematisk, då storleken på datorn var en helt annan än i dag. Här ser vi en återanvändning av tidigare innovationer, som tjänat ut sin egentliga roll och nu rekryterades till nya uppgifter.

Medborgarinstitutet höll datorkurser och jag deltog i en av dem. Vid det tillfället hade jag inte tillgång till en likvärdig dator hemma för övningar. Jag hade svårt att dra nytta av lärdomarna. Efter en tid fick jag behålla datorn som jag tidigare lånat av min sväger. Den finns ännu kvar. När datorn kom in i mitt liv var vi bara två i hushållet. Vi hade flyttat till vårt pensionärsboende. Generationsväxlingen av jordbruket/fruktodlingen

var gjord. Min man var inte intresserad av att använda dator. Den fanns hela tiden till mitt förfogande.

Senare köpte vi en större begagnad dator med mera program. Den placerade vi i det kombinerade gäst/arbetsrummet på vinden i vårt hem. En nedfälld Singer trampsymaskin blev bord. Tangentbordet och musen fick ligga på en stor musmatta. Bakom bordet sattes en kasserad strykbräda som var beklädd med faner. Den kunde lätt regleras till lagom höjd. Datorskärmen med sitt inbyggda "maskineri" fick plats mot väggen, delvis på före detta strykbrädan. Skrivaren placerades på en hylla invid. En pall som tillhörde en vävstol blev sittmöbel. Skrivandet kunde börja. (SLS 2272, Brita Jansson, Mariehamn)

De tidiga datorskärmarna hade en tendens att utveckla en viss värmestrålning och eftersom man satt så nära skärmen märktes detta av envar som tillbringade långa tider framför datorn. Det här var ett av de första negativa samtalsämnena kring datorer och deras hälsovådlighet, men diskussionen avtog genom utvecklingen av bättre skärmar (SLS 2272, Brita Jansson, Mariehamn).

Spelberoende ansågs också vara en tidig datorsjukdom, en orsak att använda datorn med försiktighet, långt innan internet kom att förvandla datoranvändningen fullständigt (SLS 2272, Bror Hagström, f. 1932, Jakobstad).

Numera har de olika prylarna tagit över egenskaper av varandra så att själva användningen inte skiljer sig nämnvärt vare sig du använder telefon, television eller dator. Radion kommer i många fall via internet och ditt musiklyssnade är också kopplat till molntjänster, även om du möjligen tror att du sparar din musik på din telefon eller i din dator. Sammantaget kan de här tekniska informationssystemen betraktas som ett slags hushållets moraliska ekonomi. I en artikel om hemteknik från 1992 betraktas informationstekniken som något som integreras i hushållet och där utgör ett slags helhetssystem för mening och värderingar (Silverstone et al. 1992:14–16).

Ser man på hemmets tekniska utveckling i stort under 1900-talet förefaller den i en nutida betraktares ögon ändå någorlunda hanterbar och uppspaltad i utvecklingslinjer som tangerar varandra men ändå är åtskiljbara. Den numera alltmer påtagliga integrationen av oss själva och tekniken och vårt konstanta umgänge med den kan visserligen skönjas. Men den fullständiga uppkoppling till ett världsomspännande nätverk, där interaktionen människa-maskin blir allt mer intrasslad var ännu inte verklighet, även om vissa filosofer såg det här hända redan med fjärrkontrollens införande (Droit 2005:27).¹

---

¹ Kulturvetaren Johan Hallqvist (2022:60–63, 74) diskuterar i sin avhandling hur människoliknande teknik påverkar oss och huruvida människolikheten kan leda till att rådande stereotyper upprätthålls.

I den här korta resumén av prylarnas historia i hemmen, har olika föremålstyper och deras användning, vännerna och ovännerna bland tingen synliggjorts utgående från frågelistsvaren. Man får hålla i minnet att hemmen är fulla av ting som är mer anonyma och anses som så självklara att de inte behöver nämnas. Men de tekniska apparaterna har betydelse som hjälpredor och underhållare i vardagslivet, vi saknar dem om de inte finns till hands och blir frustrerade när de inte fungerar som de ska. Vi kan då förfalla till känslomässiga reaktioner som knappast styrs av förnuftet, som att miss-handla föremål som inte lyder oss. De överilningarna kan vara av mer eller mindre temporär karaktär, men i allmänhet är vi väl överens om att "maskinerna är våra vänner", som Kjell Höglund sjöng 1986:

Maskinerna är våra vänner
utan dom inget paradiset
maskinerna är våra vänner
naturligtvis
[– – –]
Tryck på en knapp
kläderna tvättas
tryck på en knapp
munnarna mättas
tryck på en knapp
[– – –]
Du ska inte längre släpa
på Sisufos sätt
du ska ägna dig åt kärlek och kultur
har jag fel eller rätt?

Det här kan ske omedvetet, till exempel vid uppsökande av medicinsk vård som fungerar med hjälp av AI-styrda diskussioner. Angående ett sådant forskningsprogram som Hallqvist studerat, där de undersökta informanterna hade varit med om att testa programmet i egenskap av "läkare" och/eller "patienter", uttryckte en del en viss oro för att "patienterna" valde sin virtuella medicinska expertis eller avatar enligt preferenser kring kön, ålder eller etnicitet. Med andra ord skulle den medicinska AI- eller bot-vården kunna hämmas av att patienterna medvetet eller omedvetet endast tar emot råd av en viss typ av "läkare", en form av antropomorfisering av teknik. Ett sådant scenario hörde under 1900-talet ännu till science fiction-historiernas värld.

Anna-Maria Åström

Det glada shoppandet – inköp och shoppingkutymmer

En shoppingorienterad livsstil har av konsumtionsforskarna på 1990-talet ansetts frambringa en helt ny *persona*. Den nya personen karakteriseras inte längre av en autonom, fast, enhetlig, egocentrerad identitet, utan snarare av ständiga och till och med ombytliga identifikationer, varmed man kan "dramatisera" sig själv. Sådana identifikationer blir via shopping knutna till platser, och man anser därför att konsumtionssamhället är beroende av konsumtionsplatser, rentav karnevalartade sådana. Det viktiga är att utbudet ligger för ens ögon (Shields 1992:16).

Under 2000-talet har ett flertal nya tolkningar av shopping presenterats. I skandinavisk etnologisk litteratur är konsumtionssamhället en självklar del som man har försökt syna ur de mest oväntade synvinklar, till exempel hur konsumtionen påverkar familjerollerna och självupplevelsen och vad som uppfattas som personligt respektive hela familjens (exempelvis Salomonsson 2019:79–96; Löfgren 2019:259–279; *Mitt och ditt* 2018). En del teorier vidhåller att det fortfarande är familj, klass, generation och genus som styr konsumtionsbeteendet (Stillerman 2004). En mycket insiktsfull teoretiker är antropologen Daniel Miller som menar att motiven för shopping, rätt oväntat, står att finna i en omtanke om hushållet och härav föranledd sparsamhet. I shopping inkluderar han också det vardagliga införskaffandet av mat. Den vardagliga konsumtionen är inriktad på tillfredställelsen av att dela med sig i hushållet (Miller 1998:48–62, 101–102; Miller 2012:64–89).

Sedan 1900-talets mitt har vars och ens konsumtion intagit en stor roll i den materiella vardagen. Mot bakgrunden av de övriga kapitlen i denna bok, där självförsörjning, själv tillverkning, sparsamhet och måttfullhet är nyckel-

begrepp, framstår en inriktning på shopping som någonting alldeles nytt. I jämförande studier avviker den finländska konsumtionen in på 1960-talet något i förhållande till andra västerländska länder. Man strävade hos oss till exempel rätt länge efter att minimera sin konsumtion (Heinonen 2013:19; Huttunen & Lammi 2010). En sådan trend har inte så tydligt uppmärksamats i forskningen, till skillnad från den våg av amerikanisering som också nådde Skandinavien på 1950-talet (O'dell 1997; Löfgren 1993). Finland var på efterkälken.

Hur visar sig inställningen till konsumtionen under andra hälften av 1900-talet om vi synar material från Svenskfinland? Ett faktum är att informanterna både i minnesberättelserna och i intervjuerna tonar ned sin roll som konsument. Liksom få vill se sig som turister, är det vanligt att man inte heller vill se sig själv som "shoppare". Det stöds också av konsumtionsforskningen, där man funnit att konsumenterna skyr beteckningen: det finns en uppfattning om shopping som omåttligt slöseri, medan praktikerna tyder på en annan inställning (Miller 2012:81). Men hurdana är praktikerna? Med facit i hand, att konsumtionen och antalet platser för konsumtion har ökat i Finland under hela efterkrigstiden, kan de negativa attityderna till konsumtion initialt te sig som en paradox. Man kan fråga sig vem det är som har köpt det ständigt ökande antalet varor som bjuds ut på ständigt fler attraktiva platser?

De bärande frågeställningarna här fokuserar på förhållandet mellan utbud och behov. Det faktum att utbudet ökar har att göra med att produktionen ökar, vilket har föranlett tanken att behoven de facto är frukterna av produktionen och det som står till buds. Jean Baudrillard hävdar däremot att det som har producerats snarare är ett nytt system av behov och produkter som ständigt förs fram och diskuteras i samhället. Han menar att konsumenterna inte ska uppfattas som direkt manipulerade (Baudrillard 1990:41). Att produktionen ökar innebär att ett nytt produktionssystem uppkommer med fokus på nya varor men också på nya konsumtionsmiljöer. När miljöerna förändras ingår konsumenten i helt nya konstellationer, i nya tidsrum som kan förändra köpbeteendet. Här pekar Baudrillard på hur dessa miljöer gradvis blir till sublimeringar av livet (Baudrillard 1990:34). I det här bidraget ska intresset rikta sig inte bara mot de nya konsumtionsplatserna, utan också mot de platser som föregått dagens köpcentrum.

Utbudet blir synligt främst genom informanternas upplysningar om var man shoppat, medan behoven eller snarare svaren på behoven kommer fram i beskrivningarna av hur de har handlat. Här ska platserna ses som tidsrum och behovstillfredsställelsen, det vill säga köpandet, som en målinriktad handling inom tidsrummen. Ett visst fokus läggs också på sakerna man har

handlat. Att vissa svar i det undersökta materialet har valts ut beror på att de är särskilt uttrycksfulla och speglar allmänna mönster i konsumtionen.¹

FRÅN KVARTERSBUTIKER OCH SUPERMARKETAR

Under decennierna från 1950-talet till seklets slut skedde stora förändringar i konsumtionen. Det gällde såväl utbudet av varor, deras sammansättning och de volymer som såldes, men också de konsumtionsmiljöer som omgav handlandet. Attityden till konsumtion var länge negativ i Finland och det fanns ett sparsamhetsetos som präglade mentaliteten (Heinonen 2013:21–22, 53–55). Onödigt konsumtion var något man skulle undvika, enligt ett insamlat material om konsumenters livsberättelser (Huttunen & Lammi 2010). En granskning av de varor man inhandlade under perioden 1949–1965 visar en minskning i utgifterna för livsmedelsanskaffningen, medan en ökning i stället skedde i artiklar för transport, kommunikation och heminredning. De fabrikstillverkade kläderna blev billigare, antalet inköp av bilar och hemelektronik ökade (Statistikcentralen. Nationalräkenskaper 1949–1965).

Under efterkrigstiden fram till 1960-talet utgjorde butiker för olika slags varor de huvudsakliga konsumtionsmiljöerna i städerna. På landsbygden fanns lanthandlar med olika typer av varor. I butikerna och lanthandlarna köptes varan över disk i ett samspel mellan säljare och kund. Målinriktningen visade sig i kundens inköpslistor vars innehåll meddelades expedienterna. Varuhusen i städerna, som inrättades under åren 1930–1960, utgjorde en motpol till detta sätt att handla och blev modernitetens konsumtionsplatser framom andra. Varuhusens uppdelning i avdelningar enligt varuslag utgick från att kunden själv skulle hitta rätt. Kooperationerna, det vill säga konsumtionsandelslag, var en viktig bakgrundsfaktor in på 1960-talet och medborgarnas politiska åsikter styrde till en del även konsumtionsmönstren.² Kvartersbutikerna i städerna utgjorde pärlband av små tidsrum, som

- 1 Materialet för denna studie är huvudsakligen svaren på tre frågelistor som sänts ut via det kulturvetenskapliga arkivet Cultura vid Åbo Akademi. Två frågelistor är av typen "decenniefrågelistor" om 1970- och 1980-talen, respektive 1990-talet, där vissa frågor gällde inköp. Den tredje frågelistan, "Shopping", sändes ut 2019 i syfte att samla in material till det här bidraget. Som underlag fungerar även två frågelistor om 1950- och 1960-talen. Ytterligare har svaren från ett omfattande frågelistmaterial riktat till Helsingforsbor använts ("Helsingfors som livsmiljö", 1995; "Helsingfors – huvudstaden – min stad", 1997). Ett annat mycket viktigt material om shopping utgörs av tio intervjuer utförda på Åland av Johanna Finne 2005 (SLS 2068). En artikel om ungdomligt shoppande i Österbotten av Jennie Barck ger en fingervisning om att inställningen till shopping är generationsbunden (Barck 2002).
- 2 Det svenska andelslaget Varuboden, som tillhört SOK-gruppen från början, utökades efterhand som lokala främst västnyländska andelslag anslöt sig. I östra Nyland slog sig andelslagen samman 1968 i det nygrundade OSLA. År 2011 gick de två slutligen ihop. Mitt emellan dessa och sida vid sida med dem verkade i Helsingforstrakten Elanto och Helsingin osuukauppa HOK, som upplevdes som finska av många i den svenskspråkiga borgerligheten.

förutsatte regelrätta rutter och olika kundbeteenden. Myllret av kvartersbutiker under 1950-talet tas upp i en lång redogörelse för daglig köpenskap i Främre Tölö i Helsingfors:

Jämfört med dagens läge är det påfallande hur många matbutiker det fanns i mina hemkvarter på 1950-talet. Det var alltså bostadskvarter utan den mängd kontorslokaler som finns idag. På Fredriksgratan fanns fru Lampéns mjölkbutik i nr 60 bredvid en pappershandel och i nr 58 en "dubbelfrissa" med var sin avdelning för herrar och damer, och litet längre ner Sulo Saaris köttbutik. I hörnet av Fredriksgratan och Arkadiagatan fanns Elantos mjölkbutik där mjölken mättes upp med ett stort mått och grädden med ett litet. Mjölklaskorna var bruna och tunga. Semlorna kostade 4 mk och batongbrödet 12 mk och franskbrödet 24 mk. Från våra fönster kunde jag se Elantos köttbutik, Karjakunta, radioaffären Hirvox, där vi köpte den radio med vilken vi följde med det spännande presidentvalet 1956, och framförallt C. A. Gustavssons kolonialvaruaffär, som hade fru Söderberg som föreståndare. Socker och mjöl togs med plåtspadar ur stora tråg och såldes i lösvikt över disken. Kaffet var ännu ransonerat i början av femtio-talet och jag minns att det gällde att ha ett ransoneringskort med sig [...] Vid Arkadiagatan fanns också Widemark som sålde klockor och Arkadia pappershandel, som levde kvar med samma ryskspråkiga ägarinna ända till 1994. På Norra Järnvägsgatan fanns Wiipurin Erikoiskorsettliike som 1968 flyttade till Arkadiagatan. Olga Anckar hade en kortvaruaffär på Arkadiagatan 8. (Helsingfors som livsmiljö I:98, Anita Bäck, f. 1944)

För stadsborna var inköpen i de olika butikerna en daglig rutin. Det var inte bara *vad* man köpte utan också *var* som hade lagrats i informanternas minnen. Ibland framträder det målinriktade handlandet tydligt. Det utvidgade tidsrummet är här Berghäll i Helsingfors på 1950-talet:

Inköpen i vår familj skedde så att fisken alltid hämtades på Hagnäs torg eller Salutorget, köttet köptes oftast i Hagnäs hall, rotfrukterna på Hagnäs torg, bröd, mjöl och smör i Elantos mjölkbutik som låg mittemot vårt hus, matvarorna i Salovaaras diversehandel (där förresten dofterna var sagolika såsom de bara kunde vara i gammaldags matbutik) som också låg mittemot oss. Kött och korv kunde vi stundtals köpa i Kiiskinens köttbutik mittemot, sötsaker i snaskbutiken på Helsingegatan. Som kemikali[e]handel anlidade vi Elanto vid Helsingegatan och då vi behövde tråd eller sådant anlidade vi kortvaruaffären i vårt eget hus [...] De finaste bakverken skaffades hos Stella eller Karin Nyberg eller beställdes någon enstaka gång i Elantos bageri, vars kondito[r]mästare bodde i vårt hus. Skorna köptes hos

Oldenburgs på Alexen och tygbutikerna Kuusinen, Suomen vaatekauppa och N. Salvén blev bekanta eftersom bägge våra föräldrar arbetade i tygbranschen. (Lektor, f. 1928, Åström 2018a:47)

I materialet finns otaliga uppräknningar av butiksutbudet i närkvarteren. Köprutinerna beskrivs: köande inne i butiken, varje vara vid disken passerade från försäljare till kund enligt det som kunden räknade upp (Åström 2018a:42–50). Bredvid stod andra kunder och väntade. Hälsningsord, artighetsgester, samspråk och kroppsspråk hörde till. Det var främst de olika matvarorna som avgjorde hur man navigerade i det utvidgade tidsrum som gatornas butiker tillsammans utgjorde. Varuutbudet koncentrerades till mat, kläder och specialvaror som kemikalier och pappersvaror. Det faktum att sytråd ofta nämns säger en hel del om uppköpens art – det var ofta små köp. Inköp av dagligvaror föranleddes av att det var tomt i skåpen. En "sann njutning" kunde man skaffa sig genom bakverk och charkuterier: "Ibland gick man till Seeck eller Knief om man ville njuta av något festligt." (Helsingfors som livsmiljö, informationschef, f. 1931) Detta kallar Miller för *treat*, en njutningsfull upplevelse, som han anser vara ett element i den dagliga shoppingen, att unna sig något. Ofta var det modern som kom med en sådan gåva till familjen (Miller 2012:81–82).

Två andra citat med minnesglimtar från dessa tider ger en god bild av läget på landsbygden och i mindre städer. De enskilda butikerna räknas upp:

Byn jag växte upp i ligger ca 11 kilometer från "stan", dvs. Jakobstad. Dagligvarorna köpte vi i byn, i Bennäs, där det fanns tre butiker som också hade en del andra varor utöver mat. Att åka in till stan för att shoppa hörde till undantagen ännu på 60-talet. Min farfar ägde i tiderna en butik i Bennäs och det var där vi handlade mat, också efter det att boden övergick i andras ägo. Transportboden och "Handelslaget" var de övriga butikerna och där gjorde mamma sporadiska inköp om något saknades. "Nyströms" var vår butik. Vi var inte medlemmar i Pedersörenejdens Andelslag. Eftersom vi var mjölkbönder var det andra intresseorganisationer som gällde, typ mejeriet. (M 6191, Gun Anderssén-Wilhelms, f. 1951, Bennäs)

1953 öppnades Keskipohjanmaas (KPO:s) varuhus på Strandgatan i Gamla-karleby. Det fanns en massa små främst privatägda butiker inom olika sektorer. Inom skovärlden dominerade Slottes skoaffär, klädessektorn dominerades av Åströms, Handelskompaniet och Pukumies och sen fanns det massor av små privata matvaruaffärer såsom Edmund Hagas och Savolainens m.fl. Dessutom hade KPO och Karlebynejdens handelslag (KNH) små affärer på olika håll i staden. (M 6194, Carl-Eric Silvander, f. 1945, Uleåborg)

Åtminstone enligt berättelserna från Helsingfors låg ansvaret för mat- och klädinköp på mödrarna, medan barnen lärde sig att handla genom att gå på ärenden. Vardagsbehoven var kvinnligt kodade och själva motivet för uppköpen var att se till att familjen fick näring och omsorg. Daniel Miller anser rentav att familjemåltiden var konsumtionens primära mål, och det att var och en fick sitt (jfr Miller 2012:84).

Butikerna fanns på nära håll. Masskonsumtionen låg i sin linda och produktionsandelslagens närvaro var påtaglig. Anknytningen mellan butiksägarna och kunderna är frapperande, oberoende av vilka tidsrum det är fråga om. Det tyder på att köpmiljöerna möjliggjorde sociala möten, bekantskap i köpmiljöerna. Informanten från Bennäs skildrar även hur varuhuskonceptet nådde Jakobstad:

Några varuhus fanns inte på den tiden [i Jakobstad]. Men Pedersörenejdens Andelslag tog, vad jag minns, ett steg i riktning mot varuhus, då man frångick att alla varor fanns bakom disk. Ett driftigt, för att inte säga dristigt sådant, för nu kunde kunderna gå omkring och klämma och titta på varorna som fanns uppradade på diskar och hyllor, tillgängliga för alla. Det kändes som en fläkt från stora världen. Men något ärende till Andels-

Kvällsbelysta skyltfönster kunde locka till fönstershopping på 1960-talet. Butiken Fredrik Lindroos på Hovrättsplanaden i Vasa visade bland annat upp radio- och tv-apparater i sitt skyltfönster. Foto av Rafael Olin.

laget eller blivande "Sokos" hade jag aldrig ensam, det var i sällskap med mamma som jag var där. (M 6191, Gun Anderssen-Wilhelms, f. 1951, Bennäs)

Förmånen att se och känna på varorna utgjorde ett led i att göra varan alltmer tillgänglig.

Följande fas i matbutikernas utveckling var etableringen av snabbköp, som inföll under 1960- och 1970-talen. Snabbköpens arealer växte ständigt och en ny försäljningslogik etablerades i de nya tidsrummen. Medkonsumenterna fanns inte längre tätt inpå, utan var och en strövade omkring och det var närmast oartigt att iakttas andras uppköp. Kontrollen i de offentliga köpprocedurerna föll bort. Det målinriktade beteendet bestod nu i att navigera självständigt längs öppna diskar och plocka åt sig varor. Här öppnades dörren till fler impulsköp än i de tidigare, mer kontrollerade köpsituationerna.

1970-talet var också decenniet då en första våg av konsumtionskritik bröt fram, en kritik som hade internationella rötter. Den ökning i levnadsstandarden som hade skett mellan 1950-talet och 1970-talet gick inte oförmärkt förbi, och kritiken riktade sig mot en alltför materialistisk livsinställning. En oro över konsumtionens avigsidor såsom avfall och "slit och släng" dök upp nästan samtidigt som slit-och-släng-konceptet utvecklades. Det gamla sparsamhetsetoset var i fara. Parallellt med kritiken uppstod dock på ett märkligt sätt en uppfattning om att en materiell livsstil inte bara var ett mål för samhället, utan nästan en rättighet. Att få ett bättre liv innebar allt fler saker (Trentmann 2017:274). Värderingarna i samhället hade förändrats.

Konsumenterna blev en samhällsfaktor och konsumtionen en allt viktigare del av samhällsekonomin. Varorna måste kunna erbjudas på enklast möjliga sätt. Försäljningen över disk försvann eller förpassades till specialbutiker och snabbköpen spred sig snabbt över hela landet. De verkligt stora supermarketerna etablerade sig utanför städerna från och med 1970, med de gamla andelslagen i bakgrunden. De vardagliga köprutinerna förändrades, men vissa inköp förblev envist förbehållna män eller kvinnor. Det gemensamma shoppandet blev ett fenomen som hade med stormarknaderna att göra, det vill säga att supermarketerna utvecklades till hypermarketer dit man sökte sig med bil.

I takt med att nya förorter växte fram blev stadskärnorna till en början dragplåster för konsumtionen, men senare utlokalisades vissa varor främst till stora köphallar. En specialisering på olika varuslag gjorde sig gällande, så att till exempel möbelanskaffning och bilförsäljning skedde i hallar långt från städernas centrum och inbjöd även landsbor att bekvämt ta sig till dem.

Shoppingresorna, som många företog redan på 1980-talet, inom en radie på 20 kilometer från hemmet uppvisar egna mönster. Resorna utgjorde en del

av veckans rutiner och kunde göras mera omväxlande genom att man valde olika ställen för uppköpen. Kutymen sammanhänger helt klart med utbudet:

På 1970- och 80-talet var vi en fyrapersoners familj [...] vi började storhandla matvaror och åkte då med bil till någon stor Supermarket i Myrbacka, Esbo eller Helsingfors. I veckan gjorde vi bara påfyllning med färskvaror, bröd och mjölk. Till en början kom barnen med för att handla, men sedan fick vi åka på tu man hand. Vid uppköpen låg nog – och ligger fortfarande – huvudansvaret på min fru, medan jag mera koncentrerar mig på delikatesser. Vi har alltid haft husmanskost på vardagar och mera festbetonat på veckosluten. När vi började storhandla livsmedel i stora supermarketer kunde vi resa relativt långt en gång i veckan för att hitta ett bra köpställe [...] Där var utbudet stort och varorna garanterat fräska. Fortfarande storhandlar vi maten i ett stort köpcentrum två gånger i veckan. (M 6188, Ulf Lindqvist, f. 1947, Vanda)

Denna typ av handlande i supermarketerna som förlades utanför städerna och i kyrkbyarna har i viss mån inneburit en butiksdöd i städernas centrala delar. Bybutikerna har också upphört. Det är en utveckling som många informanter beklagar, trots att de själva nyttjar super- och hypermarketerna:

För de stora marketerna utanför stadscentrum drar fortfarande och om man får allt man behöver i dem, varför krångla sig längs enkelriktade gator och få parkeringsplatser, när man kan uträtta allt på ett ställe. Tänker alltför många [...] Jag tycker inte om att bli tvungen att handla i de stora köpcentren; tycker inte om att centrum blir öde. Ändå bli man tvungen att göra det ibland då vissa affärer endast finns där. (M 6191, Gun Andersén-Wilhelms, f. 1951, Bennäs)

Här är det tydligt att konsumtionen styrs till de platser där det är förmånligast att kombinera produktion och konsumtion, det vill säga till stora hallar där konsumenten gör uppköp på eget bevåg eller enligt fastställda rutiner.

1980-talet innebar i sin tur att olika slag av köpcentrum uppstod både inom stadskärnorna och något utanför städerna. I Vasa tillkom Rewell Center, i Åbo Hansa- och Forum-kvarteren, och i Helsingfors Forum och Östra centrum (nuvarande Itis), och på 1990-talet Gloet och Kämp Galleria. Vid århundrades slut utgjorde shopping för många ett tidsfördriv som man ägnade sig åt på vissa populära ställen.

Konsumtionsmiljöerna genomgick förändringar både till storlek och disposition. Steget från kvartersbutiker och lanthandlar till stora shoppingcentrum var enormt. Om utvecklingen som helhet kan man säga att dagligvaru-

handlarna till en början blev fler och avstånden därmed kortare. Sedan blev köpställena färre och större och avstånden ökade. De nya konsumtionsmiljöerna blev nya tidsrum med egna lagar – inträdet i dem och utbudet är olika. En annan förändring var att platserna blev attraktiva i takt med att varornas art och mängd ökade. Redan de tidiga varuhusen hade en fläkt av lyx.

VARUHUSET OCH KÖPCENTRUM

Varuhuset som institution har undersökts mycket grundligt med hänsyn till bland annat de olika avdelningarnas placering som följer internationella mönster (Reekie 1992:170–194). Med utgångspunkt i varuhuskedjan EPA i Sverige har etnologen Cecilia Fredriksson visat hur varuhusen introducerade och lärde svenskarna nya shoppingkutymer och rutiner. Varuhusen var arenor för nya konsumtionsvanor, för själva moderniseringen (Fredriksson 1998). De införde både nyheter och ett estetiskt sätt att förhålla sig till varor. Varuutbudet var in på 1970-talet indelat enligt säsong, samtidigt som en indelning i manliga och kvinnliga köprutiner var klart skönjbar (Dowling 1991).

Ovan antydde att inköpsställena har blivit allt mera inriktade på ett utbud med så många slags varor som möjligt. Går vi tillbaka i tiden, till tiden efter kriget, var det däremot främst de stora varuhusen som gällde för mera avancerade klädköp. I dem blev varorna i de olika avdelningarna småningom utställda på attraktiva sätt. Både varuhus och köpcentrum har ansetts vara demokratiska till sin natur. Väl inne i dem blir man en kund bland andra. Stockmann i Helsingfors ansågs dock länge vara en plats för de bättre situerade och en del av stadsborna valde därför bort Stockmann och föredrog till exempel Elantos eller Sokos varuhus, som etablerades strax efter kriget. Att varorna var synliga och man kunde gå från avdelning till

Tygförsäljning över disk i Stockmanns varuhus i Helsingfors på 1950-talet.

avdelning enligt planer man i förväg gjort upp, innebar att man ofta tillfredsställde planerade behov (Åström 2018b:207–233). Under 1950-talet och in på 1960-talet var varumärkena nedtonade och köpytorna inte heller så attraktiva. Konsumtionen har då ansetts fungera mera som en "backstage"-aktivitet av förberedelser inför en presentation av sig själv och sitt hem för andra (Shields 1992:13). Hos många informanter har placeringen av varuhusens avdelningar bevarats klart i minnet, här från Sokos i Helsingfors:

Sokos har ett fint läge i centrum, vi besökte det ofta. I gatunivån fanns en stor livsmedelsaffär, kosmetikavdelningen, damunderkläder, handskar, dukar, skarfar och huvudbonader. Många vackra hattar med brätten har stannat i mitt minne. I andra våningen fanns damekiperingen, skoavdelningen med väskor och där ordnades också modevisningar. Mot stationen låg bokhandeln. I tredje våningen fanns ett kafé, barnkläderna, herrekiperingen och senare damunderkläderna. Tygerna, sytillbehören, garnen, leksakerna och husgeråden fanns på fjärde våningen. I översta våningen fanns restaurangområdet och där firade vi Valborg år 1955. (Helsingfors – huvudstaden – min stad, III:80, Saara Halonen, f. 1930)

Det här varuhuset var redan ett invecklat tidsrum. Att man kände till avdelningarnas placering underlättade köpen, likaså upphängningen av kläderna:

Hela mitt vuxenliv koncentrerade jag mina uppköp till Stockmann ända tills varuhuset bytte till konceptet med inhyrda modehus och andra företag. Tidigare hade jag gillat att det fanns t.ex. kjol-, blus- eller klänningsavdelningar men nu är den indelningen borta. Varje klädmärke säljer endast sin egen repertoar. Det är upp till kunderna att leta igenom de olika märkesområdena för att hitta en blus som passar ihop med ett par byxor från ett annat. (M 6195, Maj-Britt Järvinen, f. 1938, Esbo)

Här märks en irritation över att äldre målinriktade handlingsmönster omöjliggjorts. Utbudet har sedan slutet av seklet presenterats på ett annat sätt, enligt kollektioner och märken. Varuhuset gav länge en trygghet när man visste vilka varor som fanns på vilka platser. Det gjorde att en stark kundtrohet växte fram. Fram till 1980-talet var varuhuset i städerna givna platser för specialuppköp, men deras principer för avdelningarnas art och läge höll på att luckras upp.

När gymnasieelever under etnologen Bo Lönnqvists ledning gjorde fältarbeten i varuhus och på samlingsplatser i Helsingfors 1992 fanns avdelningstänkandet kvar, men också nya koncept, och till och med en ny inriktning på mat. Några axplock ur elevernas texter ger en tidsbild av Stockmann

under tidigt 1990-tal: "Trängsel, plastkassar, hyllor, diskar, rulltrappor, avdelningar, caféer, provhytter, expediter och ljus". "Det relativt nya caféet på sjätte våningen är en mötesplats för ungdomar. Där kan man sitta och prata, dricka något eller äta någonting smått." "Allting är mycket välorganiserat och det kan man se i det att varuhuset sällan har några små annonser i media, utan koncentrerar sig på större helheter, t.ex. Galna dagar och Italienveckan." På 1990-talet hade fokus på mat ökat: "Nära herravdelningen finns Delikatessen – matbutikens – på en inte alltför framträdande plats eftersom maten är nödvändig för alla [...] Matbutikens 'motsats' – kaféet ligger på sjätte våningen" (Bäck 1992:8; Åström 1993:317–337). Varuhusens logik utgick ändå fortfarande från varan, som lätt kunde jämföras med andra varor. Inom tidsrummet fanns utrymme för rationell målinriktning, det vill säga att köpa det man hade avsett.

Fritidsmönstret framkom däremot tydligare som en inriktning på umgänge och livsstilsval i nya köpcentrum som Forum i Helsingfors och Rewell Center i Vasa. Konsumtionsforskningens tes om fritid och shoppande förverkligas:

I Forum möts gamla och unga. Alla slags människor besöker de olika butikerna. Vexi: matkännare, Mexx: turister, Body shop: naturvänner, matställen: folk som jobbar i närheten. Kodikas: medelålders. – Äldre personer besöker Forum om dagen, känner sig trygga, säkra, trivsamt ställe, som hemma. Ungdomar finns här om kvällen. Många uppger att de mest besöker klädbutiker, som Pukeva, andra specialbutiker som Pentik, Aarikka. Forums dragningskraft består i att det ligger centralt och allt finns under ett tak (Westerling et al., 1992:10–12).

Rewell Center i Vasa som öppnade 1992 består av byggnader runt en innergård.

Rewellcenter har två plan, det nedre består av två "huvudgator" och ett torg med plats för tillställningar. Det kan röra sig om marknader, modeshower, musikframträdanden och politikernas valframträdanden. Dessa gator eller shoppingstråk kantas av lockande skyltfönster och pryds av firmornas små skyltar. Till känslan av stadskuliss hör också de gröna växterna, höga träd för att bidra till illusionen om en äkta gatumiljö. Likaså finns gammaldags gatlykter utan någon praktisk funktion [...] På ett litet område kan du ströva omkring och handla, ta dig en kopp kaffe och se på människor som passerar, äta lunch och middag och till och med övernatta. Centret erbjuder ett torg med bänkar och på övre plan en balkong med utsikt mot torget. (Wikman 1998:30–31)

Rewell som tidsrum har ett ombonat yttre, butikerna ingår i en simulerad stadsmiljö. Shoppingcentret vänder sig till olika åldersgrupper, unga, medelålders och pensionärer. Det går att gå runt i affärer, men också att helt avstå från all konsumtion. I shoppingen ingår förströelse av olika slag. På sätt och vis kan man säga att kravet på målinriktning har upplösts. Däremot syns olika sätt att ströva omkring och olika grupper bemäktigar sig utrymmena på olika sätt. 1980- och 1990-talen innebar förtätningar och nya mönster bakom glasade ytor. Köpcentrumet som ett nytt tidsrum hade etablerats och termen shopping blev allmän.

Baudrillards idé om den njutningssökande shopparen trädde fram. Var man shoppar hänger också ihop med vad man vill visa upp (Shields 1992:1–5). Glimtarna ovan visar att shopping och fritid ingick en oupplöslig pakt.

MAT OCH KLÄDER, VERKTYG OCH BILAR – ANSVARSFÖRDELNING I SHOPPING

Innan vardagliga shoppingkutymer tas upp är det skäl att belysa paradoxen med den självdefinierade återhållsamma shopparen och det stadigt växande konsumtionsutbudet, både i form av varor och av miljöer. Daniel Miller anser, all annan konsumtionsforskning till trots, att kunderna eller konsumenterna varken har blivit utsatta för eller tydligt styrts av ett kommersiellt tryck. Inte heller anser han att konsumtionen skulle ha blivit individualistisk, hedonistisk och materialistisk (Miller 2012:67).

Miller hävdar att shopping hos många människor de facto är sammankopplad med en uppfattning om sparsamhet (*thrift*) och till och med utslag av altruism och omsorg om familjen. Det gäller inte enbart att vara en redbar medborgare utan också en god konsument, för familjens och vännernas bästa. Den vardagliga konsumtionen vittnar inte om lyx utan om nödvändighet och omsorg och om hur man uppfattar dessa fält (Miller 1998:48–62; Miller 2012:64–89).

Dessutom anser Miller att all shopping berörs av genusaspekten, vilket jag ska åskådliggöra härnäst. Vidare framhåller han att konsumenten styrs av andra normer än de rent kommersiella, nämligen av normer som cirkulerar i samhället gällande vad olika grupper och individer kan förväntas ha eller vilja ha. Det finns normer till exempel för vad ett barn behöver och hur man med hjälp av konsumtionen kan välja hurdan familj man vill vara. Miller kallar detta "normerna för det normala", det vill säga vad som har blivit normalt i konsumtionsväg (Miller 2012:67–72).

Ett citat från efterkrigstiden får visa vad barnen behövde. Det är en meddelare från Mariehamn som beskriver konsumtionen förr i en fembarnsfamilj ur sitt husmodersperspektiv:

Och sen var det förr så att man använde sin finklänning när man skulle någonstans och man hade den aldrig annars. Idag är det ingen skillnad på fina och vardagskläder, utan man går i samma hela tiden. I synnerhet barnen på våren skulle alltid kläs opp, dom sku ha nya jackor och kappor [...] och gärna en liten hatt till [...] och dom sku vara så fina alltid. Och till jularna sku det vara julfestklänningar [...] Men annars var det ju mat alltså, det var ju det som var det viktigaste. Att man hade pengar till mat. Om det var riktigt fest någon gång, så skulle det vara biffstek med lök [...] Och sen handla jag på bok ibland, men det var nog ganska dumt [...] gick man och blev efter att man inte hade pengar liksom, blev det en sån där ond cirkel. Att man var hela tiden efter. (SLS 2068, Lola Häggblom, f. 1934, Mariehamn)

Säsongsmissigheten gällande barnens klädsel kommer fram, liksom att avbetalning, "att handla på bok", främst förekom i matbutiker. Husmoderns köprutiner är i allmänhet nedtonade i materialet, inte heller övergången till snabbköp har föranlett många kommentarer.

Det har funnits ett ständigt växande utbud under senare hälften av 1900-talet och normerna för det normala har förändrats hela tiden. Det är helt accepterat att handla det som andra i samma position handlar. Med ett växande utbud finns det alltid människor som prövar nyheterna och dem följer man gärna. När utbudet växer ökar konsumtionen därför utan att konsumenterna uppfattar köpen som extravaganta eller sig själva som shoppare. En sekvens av ett intervju svar kan åskådliggöra detta, samtidigt som vi här får korn på genus specifika shoppingmönster. En informant beskriver sina köprutiner under 1900-talets sena decennier på följande sätt:

Då vårt första barn föddes bodde vi nära varuhuset Centrum som fanns på Kristinegatan i Åbo. Där handlade jag de mesta dagligvarorna, det var så enkelt att komma in där med barnvagnen. Då jag handlade matvaror på egen hand blev det oftast Stockmann, som låg i närheten av vår bostad. Sedan vi flyttat till ett egnahemshus med barnen, handlade jag dagligen i närbutiken ett stenkast från vår bostad och med bil tog vi oss till Kuppis Citymarket då och då. Där köpte vi matvaror och någon gång kläder och skor till barnen. Anttila i centrum besöktes också ibland för inköp av bl.a. kläder och skor samt någon gång något nytt till hemmet, t.ex. kärl och dynor. (M 6189, Nina Berglund, f. 1949, Åbo)

Köpen av dagligvaror ankom på husmodern och gjordes i snabbköpen eller varuhusets avdelning för matvaror. Om affären fanns på längre avstånd var

både mannen och hustrun de bilburna konsumenterna och då inhandlades kläder och skor.

Vid stora inköp övervägde man noggrant innan man fattade ett beslut. Dels fanns det aktuella behovet, dels skulle köpet gagna på lång sikt. Här gällde målinriktat planerande. De större inköpen utgjordes främst av hushållsmaskiner och annan teknisk apparatur. Beslutandet om inköp av så kallade sällanköpsprodukter förde med sig ett stort ansvar och här gällde ett kalkylerande som inte hörde det dagliga handlandet till. Ett långt citat visar på logiken i köprutinerna ur en mans synvinkel:

Kläder var jag inte alls intresserad av [...] nu är det närmast min fru som bestämmer vad jag behöver och när. Visst sliter jag på min hustrus nerver vid klädköpen om vår och höst [...] Jag har i regel färdiga idéer om vad jag skall köpa. De tekniska grejorna är i regel på mitt ansvar. Jag byter i regel till en ny bil vart sjätte år. I början körde jag FIAT och sedan 1987 har det varit en Mazda. Jag har varit märkestrogen dels för att jag varit nöjd med dessa bilar, dels för att det gett ett bättre andrahandsvärde [...] För ett antal år sedan skaffade vi en hemteater, som inkluderar stereo, TV, DVD, CD och bandning. Det skedde när den gamla utrustningen sade upp kontraktet eller blev urmodig. Till våra senaste anskaffningar hör en robotdamm-sugare. Den underlättade speciellt mitt arbete, eftersom dammsugningen låg på min lott [...] När det gäller valet av märken på den tekniska utrustningen, är det framförallt de tekniska egenskaperna som avgör. Jag läser prestanda och utlåtanden om produkten. När det gäller IT-teknik anlitar jag alltid min svärson som expert. (M 6188, Ulf Lindqvist, f. 1947, Vanda)

Här öppnas en mängd ingångar till köpandet. Dels framträder det stora utbudet, som består av en mängd märken, det må gälla bilar eller annan teknik. Dels syns systematiken i köprutinerna och det slutliga valet, som krävde noggranna förberedelser till exempel vid byte av bil. När inköpen rörde teknik var de ofta manligt kodade, medan andra saker köptes under gemensam planering. Men alltid har det inte förlöpt enligt det gängse genusbase-rade mönstren, ens under 1970-talet. En manlig informant beskriver parets inställning till nyheter:

Om det är någon av oss två som är intresserad av nyheter så är det min fru. Hon får bestämma vad vi skall köpa, behöver vi varan, är den tillräckligt enkel och användbar, – så ok, då köper vi den. Hon är mera teknisk än jag. (M 6194, Carl-Eric Silvander, f. 1945, Uleåborg)

För de manliga informanterna utgör klädköp, matvaruköp och bilbyten kategorier de delar in sin konsumtion i. Klädköp känns ofta obekvämt och kräver bistånd av hustrun, matuppköpen tar hustrurna ansvar för, medan bilbyten ligger på mannens ansvar. Dessutom verkar köp av verktyg för många män vara nästan lustbetonat. En manlig informant på Åland fick frågan om han hade något ställe han var "stammis" på och svarade:

Jag har ju många platser som jag far och handlar på. Men Mattssons i Godby, där handlar jag mest och sen Holmbergs i Mariehamn. Holmbergs är en firma som säljer allt, bormaskiner, svets- och verkstadsutrustning av alla tänkbara slag, hydraulslangar och allting. Mattssons är en stor-marknad, eller K-marknad [...] dom har ju livsmedel och järnavdelning och sen har dom ju lagerutrymmen med virkesförsäljning. Och vad har dom mer? Kläder har dom ju förstås. Färger och traktorer säljer dom. När jag far in till stan och köper två grejor, så då tycker inte jag att jag har varit och shoppat. (SLS 2068, Sture Boman, f. 1938, Ämnäs, Åland)

I svaren på frågelistorna som rör 1970-, 1980- och 1990-talen ges långa listor på vilka tekniska attiraljer man har införskaffat under olika decennier. Listorna är tämligen lika och omfattar såväl hushållsmaskiner som olika anläggningar för avlyssning av musik. En viss teknisk standardutrustning i hemmen blir vanlig (se Niklas Huldéns bidrag i denna bok). Det framkommer också rätt tydligt att ny apparatur alltid har bejakats, det vill säga de har enligt rådande livsstilskoncept förutsatts höra till ett modernt hem. När utbudet har funnits, har man tagit emot det. Mera komplext uttryckt: konformitet och tillfredsställelse hör ihop. Det faktum att olika konsumenter reagerar lika på olika varor och anskaffar dem kommer enligt Baudrillard till stånd genom att konsumenten utför en social handling (Baudrillard 1990:37).

Då informanter givit svar på frågor om teknik i hemmet, och inte direkt om konsumtion, anges oftast inte hur man har anskaffat varorna. Inköp av sällanköpsprodukter intensifierades i alla samhällskategorier mot slutet av 1900-talet: "Man köpte det på avbetalning. Det var Hobby Hall t.ex., där har jag köpt min bykmaskin och den betala jag då månatligt av och likadant med dammsugare och min stereo, radiostereoanläggning också på avbetalning. Och det gick jättebra. Och något sådant fanns inte förr. Utan man måste spara." (SLS 2068, Lola Häggblom, f. 1938)

Om man kom från knappare förhållanden försökte man ändå följa samma konsumtionsvanor som andra, fastän på ett försiktigt sätt:

Jag är och har alltid varit en försiktig shoppare. Växte upp i en arbetarfamilj där det gällde att få slantarna att räcka. På 1960-talet bildade jag

familj, fick tre söner. Hade utbildat mig till lärare, lönen blev hyfsad och den förstörade familjen ändrade våra köpvanor. Vi köpte TV och bil på avbetalning så det gällde att hålla i pengarna. Jag fortsatte min försiktiga konsumtion. Från 70-talet till millennieskiftet. Barnen växte. Vi köpte hus och Ekenäs blev vår närmaste stad. Vi åkte in till stan en gång i veckan, barnen gillade det. Då blev vi slösaktiga. Barerna lockade med lunch och vi unnade oss färdiglagad mat. Det kändes nästan syndigt. (M 6187, Majlis Malmström, f. 1937, Ekenäs)

Anskaffningen av nya produkter och de förändrade köprutinerna följde de riktlinjer som konsumtionsforskningen har visat att gäller för hela det finländska samhället. Att köpa varor på avbetalning var dristigt, men med stram ekonomi kunde man köpa det man ville ha. Att man gjorde så innebar att det fanns en outtalad idé om vad man bör ha och hur man bör bete sig i förhållande till sina tillgångar – om man översteg det man hade "rätt till" kändes det lätt fel. Ibland kunde man unna sig lite lyx utan att konsumenten uppfattade köpen som extravaganta eller sig själva som shoppare.

Vid seklets slut gällde fortsatt att dagligvaror och kläder var de viktigaste varorna, men nu var utbudet påtagligt stort:

Minimarket är en sån där affär, som en lanthandel ungefär. Det finns allt. Det finns inga tyger men annars finns där allt, tröjor, blusar, långbyxor, mjukis, ja pyjamas, underkläder, strumpor [...] Också i husgeråd finns det nästan allt och så finns det blommor och ja, torra varor. Det finns allt. (SLS 2068, Lola Häggblom, f. 1938, Mariehamn)

Även om familjerna utvecklade inrutade köpmönster med gemensamma resor till någon supermarket på 1970- och 1980-talen kunde det finnas en tydlig ansvarsfördelning mellan familjemedlemmarna. Matinköpen kunde handla om att ta sig genom ett folkmyller och mannen kunde också vara en glad shoppare:

Sista gången jag var och shoppade var på Kantarellen. Jag tog den sista kundvagnen och det var fullt med folk. Som tur var så var det inte så mycket grejor jag behövde, frukt och grönsaker och mjölk tror jag [...] Kantarellen är en matvarukedja som har ett brett sortiment, det största urvalet på Åland. Det är kanske inte det billigaste men det är bland dom billigaste. Men dom har ekologiskodlat, dom har alla möjliga slags produkter då, så därför väljer man ofta det [...] Det blir oftast Kantarellen för det ligger ju inte långt bort och så är det behändigt. Sen har dom bageri där också, så där dagsbageri, så det är ofta helt färskt bröd.

Min före detta var ju ganska olik. För jag fick sitta där i bilen och vänta över en timme ibland! Han skulle in och handla tomat och gurka och kom ut med en vagn med räkor och så hade han träffat den och den. Men han gillade att handla. Han ville ha mycket prylar och så här också. (SLS 2068, Kvinna, f. 1967, Mariehamn)

Citatet pekar på det rätt omåttliga varuutbud som återfanns överallt vid seklets slut. Med risk för att överdriva genusaspekten får en utsaga om kvinno- respektive mansshopping avsluta genomgången av dagligt handlande vid seklets slut:

Jag tror att manlig shopping är mera rakt på sak. Ska jag handla till en middag köper jag maten sådär ganska enkelt. Det är väl olika på män också. Men kvinnor är mera för lull lull då, ljus och manschetter och servetter. På det sättet tror jag det skiljer [...] vi köper det vi ska ha och kanske inte så mycket runt om. (SLS 2068, Rune Eriksson, f. 1953, Lumparland)

Att mannen håller till i garaget och kvinnan i köket är en kliché, men när det gäller överenskommen ansvarsfördelning för inköp till hemmet utgör genusindelningen en seglivad struktur under 1900-talet. Shoppingkutymerna speglar en ansvarsfördelning inom familjen eller hushållet. Samtidigt har utvidgade gränser för "det normala" blivit synliga. Informanternas beskrivningar av sina köpvanor visar på en tydlig uppluckring av sparsamhetsidealet och också en uppdelning i rationella målinriktade konsumenter och andra med vagare inriktning. För en äldre generation har konsumtionen inneburit nödvändiga inköp. Den negativa hållningen till onödig shopping kommer ofta tydligt fram:

Min inställning till shopping är att det är ett nödvändigt ont. Jag får ingen njutning eller tillfredsställelse av att shoppa. Jag kan inte erinra mig att jag någonsin skulle ha shoppat mer än jag behöver. (M 6194, Carl-Eric Silvaner, f. 1945, Uleåborg)

UNGDOMSMODET SOM SHOPPINGINVIGNING

En intressant fråga är hur man lärde sig att shoppa. Redan efter kriget studerade ungdomar den äldre generationens kläder och valde ofta något avvikande åt sig själva. Ett ungdomsmode tog sakta form men det hade ännu sina rötter i vuxenmodet. För både vuxna och ungdomar hörde, som nämnt, en stark säsongsmässighet till den behovsbaserade konsumtionen. Kläder

indelades i till exempel vinterkappor, vinterbyxor, vinterstövlar och vårkappor, promenadskor och sommarklänningar. Detta gällde både stadsbor och landsbor:

Mormor hade en sommarkappa och en vinterkappa. Morfar hade en vadmalsjacka för vintern och en "blus" (jacka) för sommaren. Min mamma sydde en vinterkappa åt mig av hans gamla paletå. Det var på 1960-talet och filmen doktor Zivago inspirerade. Jag ville se ut som Lara i filmen, med en lång kappa och en "kosackmössa" av skinn. (M 6191, Gun Andersén-Wilhelms, f. 1951, Bennäs)

Med det nya ungdomsmodet kom även begäret, men till det kunde man förhålla sig på olika sätt: bejaka det, nyttja det man hade eller rikta in sig på reor. En informant, som i sitt svar fokuserar uttryckligen på klädval och shopping, tar fram betydelsen av tonårsavdelningar i varuhusen:

Som helsingfors- och senare esbobo har jag alltid haft shoppingmöjligheter. Utbud har funnits alltsedan 1950-talet då landet stegvis repat sig efter kriget. Höjdpunkten i mitt ungdomsliv var då det mot slutet av 1950-talet öppnade en tonårsavdelning på Stockmanns varuhus. Den nyöppnade avdelningen gav unga flickor en möjlighet att övergå från vuxnas "tantkläder" till ett eget mode [...] Senare höll jag noggrann koll på det som såldes på denna favoritavdelning fastän jag sällan kunde köpa någonting. Lagom innan skolstarten om hösten hade Stockmann realisation. Ifall det var aktuellt att skaffa något nytt för det nya skolåret siktade mamma och jag ofta på rean. Jag visste ju precis vad som fanns och vad jag önskade. Ett år köpte jag på reans första dag en snygg röd kappa med sjömanskrage. Följande år var sjömanskragar sista skriket så jag hade god tur och glädde mig att vara steget före. (M 6195, Maj-Britt Järvinen, f. 1938, Esbo)

De öppna hyllorna var riktade till shopparen som individ och gav möjlighet att göra fynd och hitta nyheter. En engagerad informant från Bennäs minns vad unga kunde kosta på sig i Jakobstad:

Det första varuhuset hette Centrum och var ett eldorado för tonårsflickor – för där fanns en kemikalieavdelning! Där hängde min väninna Ingeborg och jag – eller snarare strök förbi, för vi hade sällan några pengar att spendera. Men visst minns jag att vi köpte mascara där. Brunsvart skulle den vara. Etuiet bestod av en liten borste och en kaka med färg samt minispegel i locket. Speciellt hygieniskt var det inte när vi spottade på borsten, strök den upprepade gånger mot kakan och sen sotade våra fransar. Eyelinern

fanns i små flaskor som krävde en skild pensel. "Brunkräm" inhandlades också, av den billiga sorten. Vi såg inte kloka ut. (M 6191, Gun Anders-sén-Wilhelms, f. 1951, Bennäs)

De nya konsumtionsmiljöerna lockade till praktiker som att "stryka förbi" och "hänga". Behov och begär ingick här i en sällsam kombination. Man ser tydligt hur varuhuset styrde begäret/behoven med både särskilda avdelningar för unga och med rea inför skolstarten. Säsongsmässighet och råd om sparsamhet gick i annan riktning: "Hemifrån fick jag värdefulla råd gällande kvalitet, utförande, bekvämlighet, tidlöshet, tvättråd mm., de råden finns alltför i minnet", berättar en informant. (M 6195, Maj-Britt Järvinen, f. 1938, Esbo)

Konsumtionsökningen har påståtts utgå från nyheten, som yttrar sig i beteendet "att hänga med" och gäller främst för det sena 1990-talet (Bauman 2007:31–33, 83–84). Men redan på 1960-talet var ungdomarna på landsbygden i direkt kontakt med de senaste modeinriktningarna i England. Informanten från Bennäs tillhörde "modsen":

Eftersom jag var "mods" när jag var 13–14 år krävde det modet och den inriktningen vita strumpor och ett sådant par hade jag och omhuldade mycket. Mamma sydde en vit blus med rysch-pysch och en kort sammetskjol – det svartvita hörde tydligt till modsmodet. Förebilderna hämtade jag från rikssvenska ungdomstidningar och från Sveriges teve. (M 6191, Gun Anders-sén-Wilhelms, f. 1951, Bennäs)

Ett sätt att bejaka modet var att tillverka nyheterna själv, vilket kan sättas i samband med den sparsamhetsideologi som rådde ännu på 1960-talet (jfr Yrsa Lindqvists bidrag i denna bok). Å andra sidan var nya saker en stor lockelse som värderades och prioriterades. Man hade som mål att ha fin utstyrsel. Det man lärt sig om shop-pande i ungdomen tog man med sig när man skaffade familj och barn:

Kosmetikavdelningen finns oftast i varuhusens bottenvåning, så att man lätt kan titta in för att köpa något nytt.

Barnen innebar givetvis mycket nyansskaffning av både kläder, vagnar, leksaker och annan utrustning. Vi köpte allting nytt och kontant, ingenting begagnat, på loppmarknad eller kredit. (M 6188, Ulf Lindqvist, f. 1947, Vanda)

Skyltfönster med mode från slutet av 1960-talet, närmare bestämt denim i olika varianter.

Konfektionen för olika åldersgrupper ökade, och utbudet kunde tillgodose alla önskemål. Sömnaden av barn- och ungdomskläder avtog och kutymen att låta barn ärva syskons eller andra barns kläder minskade. Tonårsmodet med nya, mera ungdomliga kollektioner i etablerade gamla klädbutiker och i specialbutiker för tonårskläder innebar att unga konsumenter fick möjligheter till självständiga val. Med utgångspunkt i 1960-talets nya livsstilskoncept var marknaden snabb att erbjuda alltmer differentierade produkter i olika stilar (jfr Yrsa Lindqvists bidrag). Uppkomsten av nya, billigare klädkedjor intensifierades på 1990-talet, då främst rikssvenska butikskedjor etablerade sig i Finland.

Ungdomar i det svenska Finland lockades att resa långt för att göra klädinköp. Redan på 1970-talet var det inte ovanligt att åka till Stockholm för att köpa kläder. Vid millennieskiftet tog sig ungdomar från Österbotten dels till Umeå och Stockholm, dels till Helsingfors. Här mötte dem ett utbud som ännu inte fanns på hemmaplan. Men vanligtvis ägnade sig till exempel österbottniska högstadieungdomar åt shopping i sin hemstad eller i närbelägna

städer. Vissa upplevde att de kände sig själva som "nya" genom nya kläder och saker (Barck 2002:19). Målet var helt klart att förnya sig själv.

Ett mål i sig var också aktiviteten att söka efter och hitta det man ville ha. Shopping som tidsfördriv innebar att man "gick runt i många affärer och köpte ganska mycket. Det gjorde man ca en gång per månad" (Barck 2002:19–20). En shoppingrunda gick ut på att man gick in i olika butiker och om man hittade något man ville ha köpte man det eller lade undan plagget vid kassan, för att komma tillbaka och köpa det senare. Sedan gick man till nästa affär och gjorde likadant. Här utvidgades tidsrummet till ett antal butiker där man bedrev sitt målinriktade sökande. Shoppingen kunde också kännas tvingande om man inte hittade något man verkligen ville ha men köpte något ändå, bara för att köpa. Annars var shoppingrundan inte lyckad och målet inte nått. Att välja rätt affärer var också viktigt. Till en shoppingrunda kunde också höra att slå sig ned emellanåt, till exempel på ett kafé, och sedan fortsätta efter en stund (Barck 2002:20).

Motivet för shoppingrundan var att skaffa sig nya saker, flickorna köpte förutom kläder också accessoarer, smink och hygienartiklar, medan pojkarna intresserade sig för till exempel data- och tv-spel, cd-skivor, godis och lemnad. En del pojkar ville köpa verktyg och saker i järnaffärer och dylika butiker och kanske gå in i någon klädaffär. Fokuseringen på kroppen bland flickorna och på fritidsintressen bland pojkarna syns tydligt. Återigen ser vi också en manlig inställning till shopping. Många pojkar uppgav att de inte tyckte att shopping var särskilt roligt (Barck 2002:20–21).

En typisk och lyckad shoppingrunda beskrivs trots allt av en ung manlig informant från Åland:

Kanske gå runt litet från butik till butik och se på priser och vad som finns och så där. Och sen när man har börjat bestämma sig för vad man är riktigt ute efter och att man hittat nå snygga kläder, så kan man gå en runda till och då köper man det som man fastnat för. En lyckad [runda]? Kanske om man testat nå nya kläder och faller direkt. "Ja, dom här grejerna ska jag ha, det kommer nog att bli snyggt det". Man vet direkt att "Det här, det här bara måste jag ha". (SLS 2068 Jonas Björk, f. 1985, Mariehamn)

Utbudet var stort och valet ett lyckligt sammanträffande. Om varuhusen utgjorde basen för 1950- och 1960-talens stora inlärningsprocess för modern konsumtion över lag, utgjorde varuhusens klädavdelningar och klädbutiker för ungdomar basen för ett eget ungdomsmodet. Märkesutbudet på 1990-talet, med dess ständiga kollektionsbyten skolade in nya unga generationer till ett ännu mer kontinuerligt klädshoppande. Samhällsutvecklingen hade också nått en fas där snabbhet och nutidsfixering prioriterades (Bauman

2007:33–36, 82). Här finns en glidning i målinriktningen: beslutet om köp skedde efter en noga utförd granskning av utbudet, men det kunde också vara fråga om impulsköp.

SHOPPINGFÄRDER OCH SHOPPINGTURISM

1990-talets konsumtionsstudier visar att shopping och fritid hade ingått en oupplöslig pakt. Konsumtionsforskarna talar om att frigöra sig från sin invanda omgivning och besöka liminala, gränsliknande platser där man kan förverkliga sina drömmar (Shields 1992:9).

I förvånansvärt hög grad anknyter shopping över lag till olika former av resande, att "ta sig någonstans". Platsernas attraktivitet ökade också i takt med att varornas art och mängd ökade. Shopping uppfattades av många av informanterna som en mycket medveten och målinriktad handling. Från Åland och Österbotten gick resan oftast till Sverige, där ett modernare utbud fanns. Shoppingresorna till Sverige blev vanliga redan under 1960- och 1970-talen:

I början på 1960-talet låg kriget inte speciellt långt borta i tiden och det märkets i det sparsamma varuutbudet i Finland. När färjetrafiken mellan Jakobstad/Karleby och Skellefteå/Umeå/Örnsköldsvik inleddes 1969 öppnades en ny värld. Den första sverigeresan jag var med om ledde till Umeå och jag minns att mamma köpte kaffekoppar i sent 50-tals stil, som finns kvar i mitt barndomshem. Toy-tuggummi var ett måste, likaså Marabous Twistpåse. Kaffe köpte vi också. Var det manne Löfbergs Lila? Eller Gevalia? – Fortfarande har jag kvar ett strumpetui av plast med blommor på med fack för strumpor, köpt i Sverige. Strumpbyxan var på intåg men mitt fodral innehöll också vanliga strumpor. (M 6191, Gun Anders-sén-Wilhelms, f. 1951, Bennäs)

Om man arbetade i resebranschen var det naturligt att man utnyttjade sin vistelse i Stockholm:

År 1953 började jag jobba på Finnair. Jag kunde börja flyga till Stockholm. En sådan överdådig lyx bara på en timmes resa från Åbo. PUB, NK och EPA. Ja vad hette de alla? Inte hade jag råd att köpa så mycket men bara att se gjorde en glad. Mamma fick sitt Löfbergs Lila [...] Min första son fick världens finaste barnkärra från Stockholm. Var så utled på den gamla fula barnvagnen vi tvingats ärva av en släkting. Senare fick han en trehjuling. Sådana fanns inte då ännu hos oss. (M 6200, Maire Peltonen, f. 1932, Åbo)

Här var det utbudet i varuhusen som lockade med sina utställda varor som det var roligt att beskåda. Att köpa saker på annan ort blev för många ett nöje i sig. Också från Nyland och Åboland tog man sig med färjorna till Stockholm. Särskilt ålänningarna har utnyttjat det nära avståndet; ofta har Norrtälje varit målet:

På senare år brukar jag och ett par vänner åka över till Norrtälje ett par gånger om året och handla litet [...] Ca. fem timmar brukar det räcka. Då är lastrummet bak i bilen lagom fullt [...] I Norrtälje finns en hel samling stora varuhus genast när man kommer till stan norrifrån. Priserna är i regel lägre än på Åland [...] Dessutom är Svenska kronan lågt i kurs nu och har varit det länge. Vi slipper växlingskostnaderna också, då man sedan länge kan använda bankkort i alla EU länder [...] Ingen av oss är typiska shoppare. Vi köper bara sånt som vi behöver dagligdags [...] Sedan hin-
ner vi bra äta en god middag på färjan mellan Grisslehamn och Eckerö.
(SLS 2068, Karl-Erik Bergman, f. 1930, yrkesfiskare-författare, Geta)

De återkommande elementen i skildringarna av shoppingresor är varuhus, att priserna är lägre och att man är borta hemifrån. En omständighet som många informanter tar upp är också hur bankkortet underlättade handlandet. Ett särskilt nöje blir den gemensamma middagen på färjan. Att man unnar sig att shoppa något extra kallar Miller, som nämnt, för *treat*, vilket han anser vara ett element också i den dagliga shoppingen för såväl familjer som för ensamstående. För sparsamheten får man en liten belöning (Miller 2012: 81–82). Berättaren från Geta understryker ändå: "För min del är det alltid behovet som styr." Över lag var det utbudet och upplevda behov som styrde köpbeteendet för nästan samtliga som var födda före kriget. Utbudet hade ökat enormt såväl inom konfektioner som inom heminredning, verktyg och bilar. Också skrymmande varor kunde anskaffas om man kunde forsla hem dem. Under resorna var resenärerna frikopplade från sin vardagstillvaro och riktade intresset mot det som mötte dem, just för att det inte var invant.

För en yngre generation var det klädköp som gällde. En ung informant från Mariehamn beskriver sin shopping i Sverige jämfört med förhållandena på Åland och det framgår att hemstaden inte alltid räckte till:

På jullovet var jag i Täby centrum med Annika och Jenny. Vi var där en hel dag och försökte hitta nåt till [...] Vi var där hela dagen och shoppa. Sen for vi till Arninge en stund och titta där. Jag tror Annika sku till nån barnaffär där. Jag trivs nästan bättre att gå där [i Täby] än inne i Stockholm, för det finns liksom alla dom vanliga affärerna då (Vero Moda, HM, Gina Tricot, Glitter, Lindex och KappAhl) – Nog kan det hända att man shoppa

här [i Mariehamn], att man går på nån håltimme på stan och tittar. Det blir att man köper nå byxor eller nån tröja eller ett linne, om det finns när man ska ut. Ibland så finns det ingenting, det beror helt på. Storlekarna tar jättesnabbt slut, så det gäller att vara ute i god tid om det kommit något nytt. (SLS 2068, Sofia Eriksson, f. 1987, Jomala)

Klädmode på Sokos varuhus i Helsingfors på 2000-talet.

Shopping och resande kopplades medvetet ihop. Resorna gav en möjlighet till improvisation som kunde vara svår att få till stånd till vardags. Alla åkte inte till Sverige för att shoppa, de nya stora shoppingcentren utanför stadskärnorna blev alternativ och substitut. Ibland gjorde man sådana resor helt apropå: "Idag far vi till IKEA och köper persienner. Och så for vi bara". Inför helger kunde resor också bli aktuella, till exempel inför julen eller under sportlovet:

Annars brukar vi fara till Ullared ibland. Vi har varit där flera år och julhandlat. Vi har ungefär 600 km dit, det ligger ju nära Varberg [i Sverige]. Så senast när vi var ute och julhandla hade vi ett par med oss och då körde vi först över till Stockholm och övernatta och starta tidigt på morgonen och körde ner till Ullared och börja shoppa och så sov vi på vandrarhem och så shoppa vi igen. Det var en rejäl shoppingtur. Det är ganska kul [...] Här på sportlovet gjorde jag en lyckad shoppingrunda. Då var jag i Stockholm på det där lopptorget ute i Skärholmen. Och så köpte jag en helt ny lednyckelsats för 230 kronor, som i butiken säkert kostar 1000 euro eller något sånt [...] Ska man ha nå kläder [...] går man på helger eller så där [...] Oftast är det att man handlar i Sverige sånt då eller i Åbo. (SLS 2068, Rune Eriksson, f. 1953, Lumparland)

Också i den här typen av shopping ingår det som Daniel Miller kallar *thrift* (sparsamhet). Med sina köp tjänar man pengar för att det är billigare, eller man sparar genom att köpa mycket på en gång till ett billigt pris (Miller 1998:101–102). Motiven för shoppingresorna till Sverige var ursprungligen att utbudet i Sverige var mycket större, och senare blev det en vana. I bakgrunden fanns fortfarande en tanke om att shopping under resor var en "nyttig", eller åtminstone vettig, sysselsättning.

Men om det hela övergick i att spana in "onödiga" saker kunde det kännas "flärdfullt", vilket är ett bra sätt att beskriva att köparen strosade omkring och överrumplades av begär. Den moraliska aspekten tas upp:

Men far jag på shopping, till Stockholm till exempel, då är det inte mat det handlar om, utan då är det ju kläder och eventuellt prylar. Småprylar, för shopping är inte möbler och stora saker heller för mig, utan kanske [...] det där litet flärdfulla. Flärdfullt begrepp det där shopping. Man går i affärerna, långsamt och tittar [...] och så går du till nästa affär och tittar där [...] du behöver inte handla någonting. Jag tycker det är litet flärdfullt att gå på det sättet i affärerna [...] Du har allting, men du går ändå där och tittar om du eventuellt skulle köpa någonting [...] Du behöver det egentligen inte, men ifall om det är någonting du inte har sett förut och någonting du vill ha. Då är det flärdfullt tycker jag att man går och köper och tittar på det viset [...] Senast, det var ju när vi var på resa nu det, till Tallinn. Då hade jag ingenting jag skulle ha. Då gick man ju och tittade i alla dom där kristallaffärerna och handarbetsaffärerna. (SLS 2068, Patricia Boman, f. 1944, Mariehamn)

Det är tydligt att en ny ort, stora varuhus och obekanta affärer ökade benägenheten att shoppa på det sätt som informanterna uppfattar termen. Det är oklart om det fanns något mål eller något beslut om vad man var ute efter. Tvärtom verkar det vara själva beteendet, att shoppa, som man hade beslutit sig för. Shoppingresorna kan också, om man vill tillspetsa det, ses som sublimeringar, vardagen vänds upp och ner. Då kan shoppingen som helhet ses som det sanna nöjet (*treat*), oberoende av om den ses som flärdfull.

BEHOV OCH SUBJEKTIVITET

Inom konsumtionsforskningen har frågan om vad som skapar behov av varor kopplats till konsumtionsplatserna. Nutida kampanjer i Finland där man försöker sälja så mycket varor som möjligt på kort tid anspelar ofta på karnevaler, priscirkus och galenskap. "Onyttiga" varor har alltid sammankopplats med traditionella marknader. Under karnevaler blir det otillåtna plöts-

ligt tillåtet. Shopping blir en lek och de låga priserna gör "att alla vinner på konceptet". När varor bjuds ut under speciella former, beledsagade av budskap om hur angelägna de är, inbjuder de till köp (Bauman 2007:96; Bau-drillard 1990:46). Det finns en spänning i att köpa och genom att så många andra deltar är det både ett roligt och nyttigt nöje. Under sådana speciella konsumtionsfester utgör tidsrummet ett folkmyller och målet är kanske att "göra fynd".

När fritid och konsumtion kombineras i form av strosande och flanerande inomhus, förändras shoppingens karaktär: kanske inte så att inköpen ökar, men så att erbjudandena blir mera påträngande och presenteras i elegant tappning. Som vardagens nya rum har platserna för shoppingen kommit att kombinera aktiviteter som tidigare var åtskilda. Platserna i sig erbjuder ett underhållande spektakel och kan upplevas som mycket attraktiva (Shields 1992:6–7). Man kan här hålla Forum, Hansakvarteren, Iso Omena ("Det stora äpplet" i Esbo), Rewell Center och Ikea samt ålänningarnas reseskildringar i minnet. Målinriktningen kan i stället för på varor koncentreras på umgänge med vänner, måltider, besök på bibliotek eller apotek, det vill säga på allt vad de nya tidsrummen sammantaget erbjuder. I dem finns dessutom exempel på gamla kommersiella tidsrum som butiker, snabbköp, kanske järnhandlar och till och med varuhus. Konsumtionen som social aktivitet sker i planerade utrymmen som likriktar beteendet, det må gälla köande, köpslående eller fritt strosande.

Informanterna som citeras i detta bidrag har oftast varit tydligt styrda av köpbehov och därmed understrukit sitt rationella handlande. I informanternas berättelser balanseras konsumtionens negativa sidor ständigt mot vikten av konsumtion överlag i samhället. Vars och ens konsumtion har inte utökats med tiden för att behoven i sig skulle ha ökat, utan för att det finns så mycket som kan tillfredsställa också nya behov. Motorn i konsumtionen är behovet att acceptera den livsstil eller de livsstilar som förespråkas i samhället.

Ekologiska alternativ och hållbara varor är i dag på frammarsch. Varan tillmätts ett eget värde när den väl har köpts och blir ett tecken på ens personlighet, smak och "varande i världen" (Miller 2012:55–56). Hur normerna för den "normala konsumtionen" utvecklar sig är avgörande på många sätt. Ännu under 1990-talet kunde man ägna sig åt både glad och ansvarsfull shopping. Att det var fråga om en överkonsumtion ur naturens synvinkel var det få som tänkte på.

Anna-Maria Åström

Två konsumtionsgator – historiskt flanörskap i Helsingfors

I detta bidrag kommer två gator, deras butiker och vad dessa har haft att erbjuda att stå i fokus. Det är fråga om ett slags historiskt flanörskap, där gatorna synas som ett panorama av möjligheter, men också som sårbara för yttre influenser. Det som erbjuds är varor och service riktad till gatans publik eller "kollektivet". Gatan har av Walter Benjamin betecknats som *kollektivets vardagsrum*: "ty de sanna kollektiven bor på gatan: kollektivet är ett evigt uppmärksam, evigt rörligt väsen, som upplever, erfar, inser och tänker ut" (Benjamin 1990, del 2:679). Här har två Helsingforsgator valts som exempel på olika typer av urbanitet, Norra Esplanaden som är en gata i centrum och Vasagatan som är en lokal bakgata i den gamla arbetarstadsdelen Åshöjden. Tidsperioden för det historiska flanerandet är hela 1900-talet fram till början av 2000-talet.

Här betraktar vi de två gatorna och deras konsumtionsmönster utgående från tre olika tidsrum: vid seklets början, i dess mitt och, framför allt, vid seklets slut och in på 2000-talet. Vilket har det i ständig förändring stadda konsumtionsutbudet varit och till vilken kundkrets har man vänt sig i de tre tidsrummen? Hur utvecklade sig det forna fina promenadstråket Esplanaden? Förblev arbetarstadens gator marginaliserade? Som utdragna tidsrum har gatorna tentakler till det förflutna och även till framtiden. Både Norra Esplanaden i stadens centrum och Vasagatan i en gammal arbetarstadsdel har alltsedan de anlades kantats av butiker. Genom ett historiskt flanörskap kan utbudet på dessa gator beskrivas.¹

---

¹ För seklets början och mitt nyttjas två dokumentationsböcker om byggnader i Helsingfors (Hackzell & Toppari 1977 och Hackzell 1988). I dem beskrivs alla fastigheter och deras affärer. För Vasagatan finns etnologisk dokumentation av 1970-talet att tillgå (t.ex. Tani 1997). I analysen av det sena 1900-talet och början av 2000-talet har jag nyttjat den etnologiska metoden deltagarobservation. Jag föresatte mig att med de presenterade stadsforskarnas postmoderna vision i tankarna "zooma in gatorna"

En av avsikterna med gatuanalyserna är att undersöka vilka möjligheter gatorna har erbjudit i ljuset av vad som är den normerande trenden för shopping i dag, nämligen inköp i stora inglasade shoppingmiljöer, både inom och utanför städerna. Bosse Bergman kallar stämningen i sådana moderna shoppingmiljöer för trivselurbanitet och definierar den som en pseudo-urbanitet (Bergman 2003:196). Den moderna konsumtionsforskningen poängterar att upplevelserna i de här miljöerna är lika viktiga som den regelrätta konsumtionen. Det är rentav så att detta oavslutade och flytande samfund som ständigt förnyar sig och saknar riktning samtidigt kan verka lustfyllt och drömmuppfyllande, och i sådana shoppingmiljöer ersätter det solida och det handfasta i vardagens konsumtion (Bauman 2005:2–8). Under 1900-talet och in på 1960-talet, och på många platser längre än så, gick inköpen däremot till så att fotgängarna gick in och ut ur butiker och däremellan rörde sig ute i det fria i staden. Vilka upplevelser kännetecknar sådan gatushopping och vad har gator att erbjuda i den vägen? Hur profilerar sig en paradgata och hur kan en lokal gata förändras till det yttre och till sin image?

Här finns det anledning att påminna om att det alltid finns en hierarki mellan områden i städerna. Det sena 1900-talet beskrivs som en tid då städerna polariserades på ett nytt sätt. Det hade att göra med allt snabbare varuleveranser och snabba skiften med avseende på den framtoning som olika områden fick. Studier av Michael Dear och Steven Flusty skiljer därvidlag mellan så kallade konsumtionsgemenskaper (*communities*) i städernas centrum och bortom-områden (*in-beyond*) i mera marginaliserade delar av staden (Dear & Flusty 1999:75–77). För de fashionablare gatorna är nya internationella flöden eller trender i konsumtionen ytterst viktiga. Nya varor ska omedelbart finnas på marknaden, alltså ute i butikerna och på andra konsumtionsplatser (jfr Zukin 2010; Franzén et al. 2016). I bortom-områdena är ingen intressegrupp stark nog för att bli riktgivande för utvecklingen, som ofta kan ha retarderande drag. Näringsidkarna i sådana områden är självständiga (Dear & Flusty 1999:79).

Om man ser på konsumtionsmönstren märker man fort att gator förändras till sitt butiksbestånd med olika hastighet och på olika sätt. I synnerhet i centrum är utbudet av butiker flyktigt och i ständig förändring. Centrala och lokala gator med många butiker har olika attraktionskraft, men gemensamt för dem är att de utgår från direkt kontakt mellan försäljare och kunder. De möjliggör sociala kontakter, hur flyktiga och flytande de än är (Zukin, Kasinitz & Chen 2016:2). Olika typer av kunder kan identifiera sig med olika slag

---

(Holgersson 2011:221). Den här texten bygger delvis på två tidigare publicerade artiklar (Åström 2015a och 2015b).

av utbud. Hurdana gatorna är som sammansättningar avgör vad de ger för symboliska signaler.

Senast på 1990-talet hade Helsingfors kommit med i nya internationella sammanhang, åtminstone vad gällde varuutbudet. Gatuforskningen av i dag betonar att det som sker i städerna också, och till och med oftast, styrs av internationella trender (Zukin 2010:128–127, 232, 237; Zukin, Kasinitz & Chen 2016:2). Norra Esplanaden och Vasagatan ska ses som exempel på dylika fenomen.

KOMMERSEN PÅ NORRA ESPLANADEN

Norra Esplanaden kan lätt betecknas som central i en konsumtionsgemenskap. I konsumtionsgemenskaperna är det viktigt att följa med sin tid och att erbjuda symboliskt viktiga varor. För fastighetsägare är det viktigt att tjäna på sina fastigheter. Ägandet av fastigheter ger vinst vid uthyrning av fashionabla butiksutrymmen.

Eleganta flanörer på Norra Esplanaden i Helsingfors kring sekelskiftet 1900 fotograferade från Esplanadparken. Till parkernas rumsliga karaktär hör bänkar och planteringar.

Bank- och finansvärlden har dessutom sina knutpunkter här. Konsumtions-gemenskaper är i regel avsedda för en speciell kundkrets, under den moderna eran för borgerskapet eller *bourgeoisien*, under senmodern tid för *cybergoisien*, som syftar på en grupp i samhället som kan kopplas till informationsteknologin och "cyberrymden". Det är områden som är klart kommersiellt inriktade, som ju stadskärnor oftast är. I dem kan också natur och kultur kombineras, i och med att fashionabla grönområden kan ingå i restaureringsprocesser för kommersiella ändamål (Dear & Flusty 1999; Zukin 2010:232–240). Allt detta utgör utgångspunkter för både forskarens och shopparnas flanörskap på Norra Esplanaden.

De båda esplanaderna, den norra och den södra, hör till de mest prestige-fyllda gatorna i Helsingfors och har gjort det ända sedan sekelskiftet 1900. I dag kretsar diskussionen kring hur gatornas framtid, deras status som stadens främsta gator kan garanteras. Nu vill man på olika sätt minska biltrafiken och utnyttja Esplanadparken och närheten till Salutorget för att avhjälpa att innerstaden har förlorat kunder till köpcentrumen. Det är symptomatiskt att också fastighetsägarna då vill ha ett ord med i laget (*Helsingin Sanomat* 15–24.11.2022a; *Hufvudstadsbladet* 16–21.11.2022).

Redan vid grundandet av stråket spelade parken mellan Södra och Norra esplanaden en stor roll, vilket Henrik Lilius visar i sin bok *Esplanaden på 1800-talet* (1984). I boken *Puhvelista Punatulkkuun. Helsingin vanhoja kortteiteita* (Hackzell & Toppari 1977)² får man en god inblick i hur stark byggnadsintensiteten var under 1870- och 1880-talen och hur gatan fram till sekelskiftet 1900 utvecklades till den mest mondäna i staden. Gatan kan med sina väl bevarade fasader också anses bära stadens minne, i den mån det kollektiva minnet tillåts leva.³ Historien lever så länge gatans historia är känd.

Norra Esplanaden var full av kommers redan vid sekelskiftet 1900. Några plock ur butiksutbudet, utgående från korsningen vid Unionsgatan, ger en vink om gatans karaktär. Unionsgatan var i sig stadens livligaste och exklusivaste gata (Hackzell & Toppari 1977:62; Meinander 2012). Med de nya byggnaderna längs Esplanaden hade det kommersiella området vuxit:

² Titeln på boken anspelar på gamla centrala helsingforsiska kvartersnamn, Buffeln och Domherren.

³ Norra Esplanaden är den finländska handelsgatan framom andra. Det var här man i den första byggnationens tid på 1820-talet för första gången i borgarhusens bottenvåningar inrättade handelsbodar med dörrar åt gatan. Minuthandeln fick därför här genast en större betydelse än i de andra städerna i landet, där huvudparten av handeln fortfarande skedde på torg och under marknader. De flesta av dessa stenhus ersattes sedermera av nyrenässansbyggnader under 1880-talet (Lilius 1984:56). En annan förnyelse under 1820- och 1830-talen var att man började bygga borgarvåningar med rummen i fil, i så kallade sviter (Lilius 1984:57).

Den första viktiga affären, Edlunds bokhandel (intill 1918) följdes av en av stadens äldsta biografteatrar (Scala 1906), medan Grönqvistska huset tog upp hela följande kvarter och redan i slutet av 1800-talet inrymde hela fjorton butiker som specialiserat sig på möbler, textilier, skor, linne, kolonialvaror, vin och tapeter. En intressant affär var Mor Grapes butik för kläder, som också saluförde studentmössor. Följande kvarter var Hotel Kämps byggnad med Catanis restaurang. Under Kämp fanns också en "öltunnel", som blev populär, medan Catani fortlevde till 1917. Det sista huset var Merkurius eller Böckermanska huset. I följande kvarter mötte Wredeska passagen, där det fanns många butiker, såsom en för fyrverkeripjäser och maskeradtillbehör, en delikatess-charkuteriaffär, kaféet Café de Passage och en varietéteater. (Hackzell & Toppari 1977:62–65, 86–87, min övers.)

Byggherren Grönqvist var också ägare och även byggherre för hotellet Kämp och fastigheten som inhyste restaurang Catani. Arkitekt var Theodor Höijer. Den sista fastigheten i kvarteret, ritad av Selim A. Lindqvist, kallades Merkurius eller Böckermanska huset. Det var det första huset i Helsingfors som hade stora skyltfönster och hyste dessutom etablissemangen Panorama International, en föregångare till biografen. Arkitekten K. A. Wrede, som ritade fastigheten på andra sidan gatan med den "Wredeska" passagen, sägs ha imponerats av de europeiska metropolerna och speciellt av Galeries Royales Saint-Hubert, byggd 1847 i Bryssel. Planen för följande gata, Centralgatan, blev i sin tur färdig i början av 1920-talet. Biografteatern Kino-Palats hade öppnat redan 1910 i östra hörnet medan Argos-byggnaden mittemot tidigt inhyste Wulffska pappershandeln. De som rörde sig i kvarteren, som också var nöjeskvarter, utgjordes av stadens herrar, studenter och "emanciperade kvinnor" som hade ett eget rum på Kämp (Hackzell & Toppari 1977:66–67).

Esplanaden i Helsingfors är känd också genom sin förekomst i den svenska litteraturen i Finland. När man talar om den så kallade dagdrivarlitteraturen kring sekelskiftet och in på 1910-talet går den tillbaka på det flanörskap längs esplanaderna och i dess restauranger som kännetecknade den tidens finlandssvenska författargeneration (Ciaravolo 2000:94).⁴

---

4 I den litteraturen passerar restaurangerna revy och gatan som fond för en blaserad hållning till livet och ett utanförskap gentemot samhället är tydlig. Restaurangerna Catani och Bronda på Södra Esplanaden var hållpunkter i de ungas vandringar. Här framställs uttryckligen Helsingfors namngivna gator som delar av ett fiktivt universum, där ett visst främlingskap är tydligt delvis på grund av det svenska språket. Dagdrivarna hyllade staden med dess människovimmel, men för poeten "är staden hans och ändå inte hans". Medvetet intar författarna en utanförstående, iakttagande position; man är flanör i brist på annat. (Ciaravolo 2000:118–120). I och med dagdrivarlitteraturen kom det då moderna Helsingfors att stå i centrum för miljöskildringen (Ciaravolo 2000:94).

Om man ser enbart till konsumtionen kan man hävda att många av de dåtida butikerna riktade sig till de mera förmögna i staden, såväl de svenskspråkiga som de finskspråkiga. Samtidigt fanns stora bostäder i våningarna ovanför butikerna, men mot innergårdarna fanns det bostäder också för mindre bemedlade, vilket betyder att det var en blandad skara människor som rörde sig på gatorna. Som en nykomling inom konsumtionen på Norra Esplanaden etablerades Stockmanns varuhus 1930 i första kvarteret mitt emot Svenska Teatern. Befrämjande av ett modernt city och industriella reformer låg varuhusets arkitekt Sigurd Frosterus varmt om hjärtat. Om konsumtionsmöjligheterna i varuhuset kan man konstatera att det rörde sig om ett varuutbud som var rätt så exklusivt. Med samma inriktning som gatans övriga butiker, nämligen möbler, textil, linne, kolonialvaror, vin, tapeter och festattiraljer riktade man sig till en välbärgad kundkrets. Stockmann, som i början av seklet funnits i Kiseleffska huset vid Senatstorget, kom, när varuhuset väl öppnade, att med sitt utbud bli Esplanadens krona.

Den här genomgången av hur gatan såg ut vid seklets början är avsedd att utgöra fond för situationen vid seklets slut. Däremellan inföll en period av mera vardaglig kommers på 1950-talet och en nedgångsperiod under 1970- och 1980-talen. Efterkrigstiden är den enda perioden som kan belysas med hjälp av svar på frågebrev av informanter, här ett mycket ingående:

Norra Esplanadens båda sidor har så långt jag minns tillbaka varit centrumspromenadstråk framom andra. När solen började värma på vårvintern sökte helsingforsarna sig dit. Där "dallade" man redan på 1930-talet och där kan det än idag vara trångt en vårlördag. Om man på 50-talet startade sin promenad vid Edlundska hörnet stötte man i första portgången på Bio Scala. Sjöbloms korsettaffär låg strax till vänster om portgången och kort därpå kunde man vika in till C. A. Gustavssons rymliga kolonialvarubutik där man visste att man blev betjänad på svenska. När man korsat Fabiansgatan kom man rätt snart till Grönqvistska huset där Waseniuska bokhandeln fanns. Mattlins konfektionsaffär, som specialiserat sig på städrockar, förkläden och arbetsrockar låg i samma hus, likaså Bögelunds fotofirma. Efter att ha överskridit Glogatan fann man genast i hörnet till hotell Kämp en liten tobakskiosk. Strövade man framåt förbi Kämp stötte man ganska snart på en stor tygaffär Ilmari Helander (senare Marimekko). Intill låg Finska Pressbyrån och i Mikaelsgatans hörn Spennererts läderaffär. På andra sidan Mikaelsgatan fanns Lönnbecks gummi-affär där man köpte stövlar, regnrockar osv. Bacher var en firma som sålde huvudbonader och var kanske den mest kända för att den sålde de finlandssvenska studentmössorna, som ju avviker från de finska genom sin vidare kulle. Herman Lindell var en stor välförsedd pappershandel som

hade ett stort sortiment kontorsartiklar och var en konkurrent till Wulff. Sen låg Westerlunds musikhandel mitt emot restaurang Royal, just innan man nådde Kino Palats' hörn. Westerlund sålde också små sånghäften och senaste nytt bland svenska schlagers och därtill biljetter till olika musik-evenemang. Korsade man sedan Centralgatan låg Stockmann där. Intill den hade Wulff sin pappershandel. (Erna Wirén, *Att bo i stan* 1998:39–40)

I boken *Vi ser på Helsingfors* (Zilliacus & Tikkanen 1952:11) liknar Benedict Zilliacus gatan vid "en parisisk aveny, men i vars bottenvåningar så mycket gammalt och äkta helsingforsiskt bor". Det är frapperande hur butikerna ovan antyder köpkutymer som inriktar sig på de mest vardagliga varorna. Här gällde det att komplettera sin garderob med vardagliga plagg eller införskaffa tyger för att sy dem. Men en betoning på kulturkonsumtion är också tydlig, med både biograf och musik som kunde komplettera teaterutbudet på Svenska Teatern. Samtidigt är det också intressant att notera att merparten av butiks innehavarna bar svenska namn. Man får en föreställning om att handlandet fyllde familjernas behov, medan inriktningen på press, pappersvaror och fotografier också täckte en del av tidens media- och bildvärld.

SHOPPINGKUTYMER I VARUHUSET

Stockmann som det ledande och mest exklusiva varuhuset fungerade till en början mycket koncentrerat och inriktat på en egen kundkrets. Efter andra världskriget blev man alltmer angelägen om att vara ett "varuhus för folket", samtidigt som man ständigt var mån om att följa med de internationella trenderna (Finnilä 1993:97–103). Stockmann hade från sin etablering en image av kvalitet och därmed en fläkt från stora världen. När Helsingforsskildrarna Benedict Zilliacus och Henrik Tikkanen besökte varuhuset en kall vinterdag 1951 gjordes följande reflektioner:

Den interiör som dagligen sväljer de flesta besökarna är Stockmann, "Det stora varuhuset". Vart beger sig Citymänniskorna för att tina upp ett fruset skrov mellan iskryssningarna på Esplanaden och Alexandersgatan. Faktum är att av tio besökare endast fem fullgör ett köp, medan de andra fem "ser sig om", vilar i stolarna i hisshallen, bläddrar i böcker, åker rulltrappa, gapar på leksaksavdelningens fiskdamm eller sneddar genom huset från Centralgatan till Studenthusplatsen. (Zilliacus & Tikkanen 1952:61–62)

Varuhuset lockade genom sin värme, och genom att man där kunde åka rulltrappa och vandra omkring. Författarna jämför Stockmann med La Samaritaine i Paris och Selfridges i London men också med till exempel Wanama-

ker's, Au Bon Marché, Printemps och Harrods, och konstaterar att Stockmann nog inte kan mäta sig med dem (*Hufvudstadsbladet* 18.2.1951). Men avdelningarna på Stockmann var placerade enligt utländska förebilder. Stockmann-forskaren Anna Finnilä presenterar avdelningarna vid etableringen 1930:

I första våningen såldes billiga varor som drog till sig de mesta kunderna, medan dyrare varor var placerade i våningar högre upp. När man kom in i varuhuset kom man genast in i centralhallen. Den öppna hallen, som omgavs av gallerier i tre våningar gjorde ett gigantiskt intryck. I själva hallen såldes siden- och sammetstyger, damväskor, handskar och strumpor, parfym, tvål, spetsar och övriga kortvaror. Diskar och vitriner var placerade stjärnformigt från hallens mitt mot ingångarna, så att ingenting skulle skymma blicken. I första våningen fanns avdelningarna för skor, linne-, bomulls- och ylleyger, herrekiperingsartiklar, sötsaker och tobak. Därtill disponerade dotterbolaget Akademiska bokhandeln ett stort utrymme med fyra skyltfönster mot Centralgatan. I andra våningen fanns avdelningarna för glas- och porslinsvaror, husgeråd samt järnvaror och verktyg [...] I samma våning fanns också en trädgårdsavdelning och en sportavdelning, vilkas stora sortiment ger en bild av det ökade intresset för kroppskultur och friluftsliv [...] Tredje våningen var varuhusets modevåning. Här fanns avdelningarna för dam-, herr- och barnkonfektion. Klädbehovet hade differentierats: olika aktiviteter och sysselsättningar krävde sina egna plagg [...] förutom kläder erbjöd "modecentralen" även skönhetsvård [...] I fjärde våningen såldes olika inredningsartiklar från lampor och mattor till gardiner och sängkläder [...] För unga rulltrappsresenärer var den stora leksaksavdelningen en angenäm ändhållplats [...] Nästan hela femte våningen upptogs av den rymliga möbelavdelningen med varor från dotterbolaget Kervo snickeri. (Finnilä 1993:104–115)

Den disposition som hade gjorts 1930 gällde i stort sett ännu efter kriget och i viss mån fram till i dag. I varuhusiden ingick att stora mängder människor skulle få tillgång till olika slags varor på ett lätt sätt. Avdelningarna ökade allteftersom köpkraften växte. Hur produkterna ställdes ut och till vilka avdelningar de hörde var mycket medvetet utstakat. För Sveriges del har Cecilia Fredriksson i sin avhandling om EPA-varuhuset konstaterat att ett nytt sätt att konsumera lärdes ut via varuhuset, och det var i hög grad fokuserat på att se, att prova, att jämföra, att strosa inomhus och att uppleva konsumtionsytorna (Fredriksson 1998). Allt var nytt och storslaget och fokus låg på nyheter (jfr Baudrillard 1990). Hur helsingforsarna minns sitt varuhus ger egentligen belägg för både det perspektiv Zilliacus och Tikkanen presenterar och för Cecilia Fredrikssons analysresultat. Minnesglimtarna

ges ur olika positioner i frågelistsvaren, men allas intryck var att varuhuset var överväldigande:

Stockmanns varuhus har stannat i mitt minne. Jag besökte Stockmann varje vecka. Min gudfar "Pali", Berndt Palin var permanent hissmontör där. Ibland träffade jag honom, men främst var det Stockas miljö som smekte sinnena. Det var fint att år efter år besöka varuhusets keramik- och konstglasavdelning och insupa de vackra föremålens glans och stämning! En annan trevlig avdelning var inredningsavdelningen. Mycket tidigt började Stockmann med juldekorer i inomhus och en helt fantastisk julslytning i hörnet av Centralgatan och Alexen. (Rektor, f. 1934, Helsingfors – huvudstaden – min stad III:85, 5)

Det fina Stockmann kunde dock ännu på 1950-talet upplevas som avlägset och främmande och bara som ett alternativ bland andra, billigare varuhus:

Varuhuset Stockmann upplevdes då som ett inköpsställe för rika och svenskspråkiga. Men nog gick vi också dit, framför allt till leksaksavdelningen. Hissflickorna i uniform väckte respekt hos oss pojkar, för ibland föste de bort oss med en uppmaning att använda trapporna i stället. Där emot användes butikerna vid Citypassagen mera av oss "vanliga" helsingforsare, liksom varuhuset Sokos och det gamla lilla Forum, genom vilket man gick till busstationen. Också billighetsbutiker fanns, t.ex. Tempo på Mannerheimvägen. (Överkonstapel, f. 1934, Helsingfors – Huvudstaden – min stad III:85)

Man får intrycket att Stockmann vid den här tiden upplevdes rikta sig till borgerskapet. Både lyxvaror och vardagsvaror bjöds ut på samma sätt som längs med hela gatan.

Hela Norra Esplanaden hade en kort nedgångsperiod på 1970- och 1980-talen. Den ökade bilismen och en rätt sliten atmosfär gjorde att gatan inte längre var så attraktiv. Tack vare att föreningen Pro Esplanaden kom till undsättning kunde gatan repa sig redan i mitten av 1980-talet. Här var inga internationella investerare med, men gatans affärsföretagare gick samman och lyckades vända den negativa trenden. Man började bejaka olika evenemang, som Helsingfors Strömmingsmarknad och Bokens och rosens dag. Marimekko utnyttjade Esplanadparken för sina modeuppvisningar. Staden kom affärsföretagarna till mötes genom att det närliggande Salutorget fick hålla kvällsöppet från och med 1982. Med sådana medel ville man dra mer folk till gatan och dess butiker. Man insåg att butikerna i sig inte kunde locka folk utan att något som senare kom att kallas *upplevelseekonomi* var av nöden (Löf-

gren & Willim 2005). Sist bland nykomlingarna av festival- och happening-karaktär var Tomasmarknaden inför jul, som under 1990-talet bredde ut sig i orangefärgade tält i nästan hela Esplanadparken. Så hade också vinterårstiden inlemmats i handlandet, med marknadsstämning och en återgång till försäljning av varor över disk. Tomasmarknaden blev snabbt mycket populär. Med sina hantverksprodukter och sitt julgodis signalerade den både tillhörighet till en europeisk tradition och att det hände något på stan också i Helsingfors. Även Luciamarknaden, som arrangerades i parken invid Svenska Teatern, bidrog till julstämningen med en tydlig svensk krydda.

ESPLANADEN UPPLIVAS VID SEKLETS SLUT

När vi närmar oss sekelskiftet 2000 finns samtliga byggnader vid Norra Esplanaden kvar, och Argos-byggnaden har fått sällskap av ett nybygge, som gett Stockmann nya lokaler. Det byggdes enligt ett förslag av arkitekterna Gullichsen, Kairamo och Vormala och stod färdigt 1989. Nybygget signalerade en ny form av modernism. Nya konsumtionstrender formade sig som utslag för senmoderna tendenser. I Norra Esplanadens fall innebar 1990-talets början ett snabbt skifte. I ett slag öppnade då inte mindre än fem nya kaféer vid gatan, en omständighet som hade avgörande betydelse för tillströmningen av fotgängare. Redan tidigare hade vissa nya design- och klädbutiker utöver Marimekko öppnat på gatan, till exempel Annikki Karvinen och Laura Ashley.

Det här var början på en boom, som höll i sig ända fram till covidpandemin åren 2020–2022. Stadsteoretiker talar i sådana sammanhang om en process där folk styrs in mot gemensamma konsumtionsutrymmen i sin egenskap av konsument, eftersom andra sociala band har blivit lösare. Människorna bildar tillsammans konfigurationer som påminner om "naturliga processer" (Dear & Flusty 1999:77). Under 1990-talet krympte de facto de mest hektiska delarna av Helsingfors till ett begränsat område med esplanaderna och Järnvägstorget som dess yttre gränser. Det var som om man svärmade till detta område, speciellt på lördagarna. Dylika företeelser har givit anledning till begreppet *svärmsamhället*, vilket betyder att människor kan samlas som fågelflockar eller insektssvärmar gör. Plötsligt kan en hop människor samlas, slå sig ner för att sedan bryta upp igen (Bauman 2016:76–77). Svärmsamhället ger en illusion av frihet, men i själva verket är svärmen styrd av många olika faktorer, hävdar sociologen Zygmunt Bauman, som har myntat detta uttryck (2007:76–77).

När Norra Esplanaden plötsligt blev så populär igen måste det också ha varit något i varuutbudet och attraktionerna vid gatan som åstadkom detta sug. Även Esplanadparken med dess breda gångar och vackra planteringar bidrog till populariteten. Till det yttre kan sådana urbana ytor putsas upp,

vilket också skedde med Esplanadparken och Norra Esplanadens fasader, som ytterligare framhävdes med färgat strålkastarljus om kvällarna. Det är som om konsumtionsgemenskapernas gator får en extra essens utöver sin materialitet. Bauman menar också att de på något sätt överflyglar den vanliga verkligheten (Bauman 2005:82–83). Vi kan därför söka en sublim essens också i de varor som fanns till salu, utöver de delikatesser som erbjöds i de kaféer som blev platser att slå sig ned på under shoppingen. Genom specialvaror får gatan en position som gör den högre än andra affärsgator.

Norra Esplanadens affärer fick nya tillskott just vid den här tiden. Ofta var det utländska investerare som etablerade sig, men i Norra Esplanadens fall var det en inhemsk investerare som var aktiv (jfr Dear & Flusty 1999:75–76). Här etablerades i rask takt ett helt nytt ytterst exklusivt inglasat köpcentrum, Kämp Galleria. Det inhyste ikoniska märken som Marimekko och ett hörnkafé tog namnet Strindberg efter den konstsalong som funnits där tidigare. En inhemsk kläddesignbutik, Kapteenska, etablerade sig också i köpcentrumet. Hit flyttade även Hennes & Mauritz, som visserligen inte är något högklassigt klädmärke, men butiken hörde till företagets första i Finland. Gallerian ägdes till en början av det finska försäkringsbolaget Ilmarinen, medan Hotell Kämp en tid tillhörde Palace Hotel, men sedan övergick i ett brittiskt företags ägo. Sådana globala aktörer blev allt viktigare vid denna tid. Internationella kapitalflöden sökte sig till speciella platser och bidrog till snabba nyetableringar (Dear & Flusty 1999:75–76).

Hörnet Norra Esplanaden–Mikaelsgatan med den berömda franska väskaffären Louis Vuitton på 2000-talet. Inom masskonsumtionen började de internationella märkesvarorna sitt intåg i Finland redan på 1960-talet, men märkesmodet accentuerades från och med 1980-talet.

Restaureringen av byggnader kan dessutom gå hand i hand med en förnyelse av konsumtionsutbudet (Zukin 2010:139, 232–237). Därför ska vi ytterligare granska butiksetableringarna.

Det visar sig att gatan på 1990-talet och i början av 2000-talet hyste inhemska, högt värderade butiker som Arabia, Iittala, Aarikka, Annikki Karvinen, Ril's klädbutik och Kankurin Tupa. Det är fråga om butiker för exklusiva glas- och porslinsvaror och designkläder. Ännu viktigare var att utländska motsvarigheter började etablera sig. Bland märkesvarorna utmärkte sig Louis Vuittons och Longchamps väskaffärer och för ett kort tag en Meissen-porslinsbutik. Marimekko hade sina pendanger i Artek, och senare också Finlayson, i butiker mitt emot på Södra Esplanaden. Varuflödet var parallellt med kapitalflödet. Vad varorna symboliserade är ganska klart – en festlig och exklusiv tillvaro. Glas och porslin för tankarna till fina middagar, kläderna till hur man ska klä sig till vardags och till fest, väskorna påminner om promenader och resor. Den som steg in i affärerna blev delaktiga av denna härlighet.

Sådana här områden etablerades i större städer överallt i världen vid denna tid, till exempel på Karl Johans gate i Oslo (Telste 2012:79–115). Det intressanta är att det lokala tenderar att försvagas när det råder stark tävlan om de eftertraktade lokalerna. I Norra Esplanadens fall verkar dock nationellt högt värderade märkesvaror ha fått plats. Decenniet innebar därför en upphäussning av både det nationella och det internationella.

I stadsforskningen om senmoderna strukturer har man konstaterat att vissa urbana ytor kan få en pastischkaraktär. I Norra Esplanadens fall kunde man påstå att gatan med sina fina butiker blev en pastisch på sig själv. Vid seklets slut var gatan lika fin som den var vid seklets början, och en restaurang med det traditionella namnet Bronda hade exempelvis åter öppnat på Södra Esplanaden. Sådana här återkomster har ofta skapats just på de sätt som forskningen ingående beskrivit: med renovering av fasader och nyetableringar samt uppsatsning av parker och närliggande områden (Zukin 2010:232–240).

I vissa fall kan sådana gators attraktivitet gå förlorad rätt plötsligt. Enligt Bauman (2005:34) är det ofta gallerior och stormarknader som är ägnade att locka till sig folk som drar det längsta strået. Det beror på att det på sådana konsumtionsplatser finns möjligheter till otaliga val. Jämfört med varuhus, där själva volymen är det avgörande, utgör shoppingcentrum enligt Harvey Ferguson (1992:31–33) platser där varorna antar formen av svar på våra drömmar. Ofta är det fråga om designade kläder, specialmat och smarta böcker. Varorna ger tillfredsställelse också genom omgivningens karaktär. I shoppingcentrumets värld, där allting samverkar och där man är utanför den ordinära världen, ter sig de olika varorna i sig fantastiska, men också indifferent. Ferguson lyfter också fram bilens roll:

The physical isolation and morphological simplicity of the shopping mall reflects, together with the privacy of the dream world the dominance of the motor car. The first architectural principle of their design is specified in an exact relation between parking space and floor area. The internal design is primarily concerned with the flow of shopping trollies, rather than the extravagant display of goods. All this adventitiously recreates the illusion of the "rational" shopper determinedly exercising her or his "choice" in the market-place. (Ferguson 1992:32)

Ute på gatan erbjuder Norra Esplanaden inte hela denna härlighet, utan främst små fickor att dyka in i och beskåda de fina varorna. Gatan kan inte mäta sig med ytterstadens enorma köpcentrum (*Helsingin Sanomat* 22.11.2022). När innerstadens gator lyfts upp och blir exklusiva på det här skildrade sättet blir de ofta också exkluderande, så att en del kategorier dras till dem, till exempel turister, medan andra på sätt och vis stöts bort, emedan man för att vistas här behöver ha åtminstone lite överlops pengar.

Till svärmsamhällets egenskaper hör att det är flytande. I esplanadernas fall är det paradoxala att parken mellan gatorna länge har erbjudit en frizon. Här samlas otaliga små picknicksällskap på gräsmattan om somrarna, längs mittgången kan vem som helst strosa och här kan man slå sig ned på bänkarna utan avgift. Även marginaliserade människor som missbrukare tillåts vistas här. En form av urban by verkar ha uppstått mitt i staden. I områden med gågator och uppsnyggade parker har de kommersiella intressena lett till prydliga och trygga lösningar. Men frågan är också hur länge de kan tävla med konkurrenterna i shoppingcentren, i synnerhet som klimatet i Finland gör att flanerande utomhus är så säsongsbundet.

Det gick inte att undgå att notera att de som strosade på själva Norra Esplanaden under milleniets första decennier till det yttre bar tecken på att tillhöra kategorin cybergoisie. Enligt forskarna är det här en grupp i samhället som innehar olika typer av makt ofta utgången "ur cyberrymden", det vill säga grundad på informationsteknologi. De är verksamma inom organisationer som entreprenörer och frilansare eller innehavare av kreativa yrken (Dear & Flusty 1999:76). I jämförelse med dem som strosade här hundra år tidigare var det kanske bara teknologierna som hade förändrats. Hur denna nya kundkrets kommer att förhålla sig till de övriga konsumtionsetablissemangen utanför staden är avgörande för gatans fortbestånd som exklusiv (*Helsingin Sanomat* 16.11.2022; 22.11.2022; 24.11.2022a).

Man kan fråga sig hur "autentisk" Norra Esplanaden är, om gatan liknar sig själv och har ett historiskt djup. Det kan avgöras enbart utgående från det kollektiva minnet av staden. För varje turist och flänör utgör gatan en attraktiv miljö, också utan den handel som den kretsar kring. Norra Esplana-

dens förflutna finns nedlagt i dess fasader. Med kunskap om gatans prägel under olika decennier är det sena 1990-talets och nutidens karaktär mindre förbluffande. Att se hela gatan som ett panorama och följa förändringarna i butikssammansättning över tid gör det möjligt att även skärskåda olika decennier och också deras kriser.

Med sin eleganta framtoning sällar sig Norra Esplanaden utan tvivel till liknande gator i Europa och blir en del av det som stadsteoretikerna kallar *Citistat*, ett konglomerat av städer, som hålls ihop av internationella nätverk för fastighetsaffärer och flöden av varor (Dear & Flusty 1999). Det är först när man blickar in i trapphus och entréhallar som man varseblir det finansiella kapitalet. Innanför de vackra höghusens väggar har olika advokatbyråer, kontor för investeringsbanker och förmögenhetsförvaltning etablerat sig. Många bär utländska namn och har sidokontor runtom i hela Europa.

Men det visar att det inhemska ägandet har varit stort. Det inhemska pensionsbolaget Ilmarinen ägde fortfarande en stor del av fastigheterna 2021 (*Helsingin Sanomat* 12.2.2021). Det är bara som ägare till hotell och köpcentrum vi möter internationella och nordiska företag. Kämp Galleria ägdes 2019 av Reali Group och Hotell Kämp av Nordic Choice. Att internationella företag för fastighetsaffärer skulle ha fungerat som riktgivande i stadsplaneringen – vilket stadsteoretiker, bland andra Sharon Zukin, hävdar – verkar dock inte vara fallet när det gäller Norra Esplanaden. När Bonniers köpte Akademiska bokhandeln 2015 och där inrättades ett Starbucks-kafé kommer vi dock närmare de utsagorna. Vid ingången av 2020-talet fanns internationella fastighetsfirmor redan med vid planeringen av området Eliel vid järnvägsstationen (*Helsingin Sanomat* 12.2.2021, 17.3.2021).

Som den mest ärevördiga konsumtionsgemenskapen i staden var och är Norra Esplanaden en motpol till alla mera marginella konsumtionsområden i staden. Här är varorna designade, utstuderade och väntar på kunder som är villiga att köpa dem i lyxförpackning. I Helsingfors är Norra Esplanaden en exklusiv men allt oftare omdebatterad gata, medan Vasagatan i Åshöjden är en lokal gata som ändrade skepnad vid seklets slut. Också den senare har varit utsatt för debatt.

BORTOM ALLFARVÄGEN, VASAGATAN FRÅN SEKLETS BÖRJAN

Några metrostationer från Helsingfors centrum ligger en rätt annan värld i de gamla arbetarstadsdelarna Berghäll och Åshöjden. Det är fråga om tydliga bortom-områden, liksom de var vid sekelskiftet 1900, då Långa bron utgjorde gränsen mellan arbetarstadsdelarna och centrum. Innan vi här inleder det historiska flanerandet längs Vasagatan finns det skäl att igen vända intresset mot Dears och Flustys tankar (1999), den här gången till deras karakteristik

av bortom-områden på 1990-talet. I bortom-områdena kan gatorna tidvis stagnera för att sedan vid vissa tidpunkter ingå i olika slag av restaureringsprocesser. Gatorna i sådana områden har också i den moderna stadsforskningen ansetts växla mellan lokala och mera internationella inriktningar (Zukin 2010:232–237; Zukin, Kasinitz & Chen, eds. 2016).

Hur skiljer sig gatorna i sådana områden från de fashionabla gatorna? Det är för enkelt att säga att de är mera anspråkslösa och att butiksutbudet är torftigare. Forskarna hävdar att det gäller att se på företagarprofilen på sådana gator. De små företagen fungerar ofta som hyresgäster och ingen av de intressegrupper som de företräder är stark nog att ensam kunna prägla områdena. Deras agerande utmärks av tolerans mot varandra och mot olika urbana kulturyttringar. Dessutom förlitar de sig ofta på traditionella kommunikationsformer, vilket vid seklets slut ännu innebar "snigelpost", och till och med regelrätt utbyte av varor. Eftersom områdena är diversifierade finns här oanade möjligheter för *crossover*-effekter på det kulturella området, hävdar forskarna (Dear & Flusty 1999:78–79).⁵

Vasagatan hade länge rykte om sig att vara stans farligaste gata. Slagsmål och alkohol har ständigt hört till bilden. Går vi tillbaka i tiden till anläggandet av gatan, som påbörjades vid slutet av 1880-talet, möter vi ett annorlunda bortom-område och ett farligare flanörstråk. Många av husen var trähus i två våningar med syrener och äppelträd på bakgårdarna. Gatans utveckling till stenhugsgata går tillbaka till 1909, då det första stenhuset uppfördes som Vasagatan nummer 5. Det var Fängelseföreningen i Finland som lät uppföra huset efter ritningar av Josef Stenbäck. Föreningen hade grundats 1869 och i styrelsen satt många professorer, professorskor och senatorer (Hackzell 1988:102). Verksamheten var socialpolitisk. På Vasagatan 5 fanns bostäder för frigivna fångar. Föreningen har sedermera bytt namn, först till Kriminalvårdsstiftelsen Krits och sedan till Liv utan brott (RETS). Vid Vasagatan fanns på 1910-talet åtminstone fem hushåll som hade hästar, och i tre av hushållen bodde hyrkuskar. Gårdarna ägdes av olika köpmän, och som hyresgäster hade man mindre bemedlade. Gårdsmusikanter uppträdde på innergårdarna. Frälsningsarmén hade här en "station" och i anslutning till den ett hem för bostadslösa kvinnor (Hackzell 1988:102–113).

Under förbudslagstiden 1919–1932 var den främsta handelsvaran på Vasagatan sprit, men i våningarna i gatuplan fanns också "mjölkbutiker, drog-handlar [här i betydelsen kemikalieaffär] och köttbutiker" (Hackzell 1988:108). Vissa av invånarna handlade med torgvaror, till exempel höns och grönsaker.

---

⁵ Det har bott många berömda musiker och författare på Vasagatan, bland andra sångerskan Annikki Tähti, författaren Anja Kauranen, dirigenten och kompositören Esa-Pekka Salonen samt sångaren och kompositören Georg Malmsten (Hackzell 1988:70, 75, 101).

Vasagatan i Helsingfors på 1950-talet. Trähusen har längs nästan hela gatan ersatts av stenhus.

Så småningom, i synnerhet på 1930-talet, byggdes allt fler stenhus längs gatan, alla försedda med butikslokaler på gatunivå. I hörnet av Flemingsgatan och Vasagatan grundades på 1910-talet en korvfabrik som 1950 blev ett bageri. Befolkningen bestod till största delen av arbetare, men området var också hemmiljö för både musiker och skådespelare. Också svenskspråkiga familjer bodde här. Gatan hade dåligt rykte ännu på 1950- och 1960-talet. Då uppfördes moderna bostadshus i stället för de gamla trähusen (Hackzell 1988:102–113). Arkitektoniskt hade gatan då antagit en alldaglig funkisprägel.

STILTJE INFÖR FÖRÄNDRING

Vasagatan var på 1970-talet en transitzon, då många av de gamla arbetarklassfamiljerna hade övergett området för förorten och nya invånare från landsbygden hade efterträtt dem, ofta i väntan på att snart kunna flytta vidare. Gatan låg avvaktande och som förebådande en ny utveckling. Den hade förlorat något av sitt tidigare skamfylade rykte som Helsingfors farligaste gata. Bland en del stadsbor väckte Vasagatan fortfarande olust (Tani 1997:34; *Helsingin Sanomat* 23.3.2015). Den etnologiska undersökning om hemgatorna i Helsingfors 1970 som ledde till boken *Kotikaduilla* 1997 tog fasta på livsföringen inom själva hemmet (Koskijoki, toim. 1997). Men några glimtar av gatulivet gör en flanörs synvinkel möjlig. Många butiker kantade Vasagatan

på 1970-talet minns en av forskarna, Sirpa Tani. Hon bodde själv på gatan i mitten av 1970-talet och beskriver självbiografiskt sina och grannarnas upplevelser precis efter att hon flyttat in:

En tre kvarter lång promenad från Flemingsgatan tog oväntat lång tid, för vi kunde inte låta bli att stanna vid butikernas skyltfönster. Hela gatan verkade vara full av specialbutiker: små matbutiker, klädbutiker, en fotoaffär, en kemikaliehandel, ett tvätteri, en möbelaffär, en butik för mat-tor, en bar och åtminstone tre frisersalonger [...] Härifrån behövde man nog inte gå någonstans, åtminstone inte för att köpa något. Det rörde sig ganska mycket människor och en del stod på gatan och diskuterade [...] Min granne Hanna ansåg att metrons ankomst skulle öka områdets attraktivitet i framtiden. Gatans butiker var hon nöjd med, de var enligt henne så många att man inte hann besöka dem alla. Vasahallen var hennes stamställe. Där fanns fisk-, kött- och brödbutiker och vänlig personal [...] För några dagar sedan köpte jag sytråd i en handarbetsaffär här på gatan. Jag talade länge med innehavaren. Hon var sextio år och förestod den butik som hennes mamma hade grundat. Butiken hade funnits på samma plats sedan 1928! (Koskijoki, toim. 1997:28–35, min övers.)

Trots den förändrade befolkningssammansättningen fanns det ett rikligt utbud för de många inflyttade på Vasagatan. Här bodde mycket människor på ett begränsat område eftersom bostäderna var små, så det fanns tillräckligt med kunder för att affärerna skulle klara sig. Sirpa Tani hade svårt att förhålla sig till gatans dåliga rykte. Hon verkar ha trivts i de fyra år hon bodde där. Det var ett grannskap där invånarna kände varandra. Gatan var en typisk gata av kvartersstadstyp, kvarter följde på kvarter med butiker som ett pärlband, vilket innebar att man kunde göra sina dagliga inköp nära hemmet. Eftersom flera av husen, som hade byggts efter sekelskiftet 1900 fram till 1940-talet, var äldre än förstädernas byggnation, upplevde många invånare dem som gamla.

Butiksutbudet hade förändrats under 1980-talet: bland annat en butik för industridammsugare, kiosker, en butik för vattenkranar, frisersalonger för män och kvinnor, skönhetssalonger och byggnadsfirmor, men också flera livsmedelsaffärer, grillar och små restauranger hade dykt upp (Hackzell 1988:102–111). Den ekonomiska recessionen på 1990-talet satte dock sina spår. Gatans rykte som tillhåll för spritförmedlare höll i sig. Tani ger i sina anteckningar om ett besök på gatan 1997 en modlös bild:

Den största förändringen har skett med butikerna. Det finns lika många affärslokaler som tidigare, men nu står många tomma, i synnerhet mot

Flemingsgatan. Många har bara en lapp "Affärsutrymme uthyres", andra "Vi har flyttat". Ingen bröd- och mjölkbutik längre. Dam- och herrfriserier finns det gott om. Restaurangerna har vuxit upp som svampar efter regn: pizzerior, lunchställen och mellanölsbarer, till och med trottoarserveringar. Det finns också en del specialbutiker, till och med sexbutiker och ett stripteaseställe. Har Vasagatan ändå levt upp till sitt rykte? (Koski-joki, toim. 1997:37, min övers.)

Gatan stod tydligt inför ett vägskal i den ekonomiska recession som rådde i hela landet. Vid slutet av 1990-talet och framför allt efter millennieskiftet 2000 kom Vasagatan att förändras på olika sätt. Inom gatuforskningen har man kommit med intressanta synpunkter på bakgator där utvecklingen snabbt kan slå om. I New York och Berlin har liknande gator undersökts. Forskarna har kommit fram till att bakgatorna i New York under 1970–1990-talen var förknippade med hög kriminalitet och droghandel, men att en ny era för dem inleddes under 1990-talet (Kazinits & Zukin 2016:34–35). Vasagatans utveckling låg helt i linje med vad som har skett och sker på liknande lokala gator i västvärlden och även i Asien. Det gäller gator i gamla arbetarkvarter, utanför centrum men på lätt åtkomligt avstånd nära metron, som plötsligt ändrats på oanade sätt (Kasinitz & Zukin 2016:34–35).

Berlingatorna Karl-Marx-Straße och Müllerstraße låg mellan centrum och periferin, den ena var en arbetargata med etniskt blandad befolkning i det som hade varit Östberlin, den andra en invandrargata som höll på att gentrifieras. Den senare hade efter ett kort uppsving efter Berlinmurens fall snart förändrats från en välförsedd shoppinggata till någonting helt nytt och oväntat. En omstrukturering ägde rum både i Berlin och New York som först innebar närmast en stilla nedgång för gatorna, med endast secondhandbutiker, affärer för mobiltelefoner, *dollar stores* (motsvarande 1 €-butiker) och realådor. Men sedan började gatorna locka till sig allt fler restauranger och specialbutiker. När lokala gator förlorar kunder till nya miljöer som gågator, köpcentrum, gallerior och stormarknader på annat håll kan det ske en specialisering i en ny riktning. De blir alternativ till det likriktade strosandet som de stora etablissemangen erbjuder.

VASAGATANS NYA SKEPNAD UR ETT FLANÖRSPERSPEKTIV

Vasagatans framtoning kort efter millennieskiftet aktualiserar åter Dears och Flustys tankar. Mina egna vandringar längs gatan på 2010-talet och observationer av omgivningen bildar här underlag för analysen. Redan då hade jag denna text i tankarna, det vill säga att jämföra en central gata med en "bakgata". Vasagatan var under mina promenader en aning nedgången, men hade

samtidigt en mycket aktiv framtoning. Det var främst fråga om privata små affärer och ett restaurangutbud av ett speciellt slag, som snart ska beskrivas. Detta, att etableringarna var privata, är en punkt som överensstämmer med Kasinitz och Zukins beskrivningar av etableringar på storstadsgator i bortom-områden. Här följer min tolkning av gatan ur ett flanörsperspektiv, baserad på mina fältanteckningar 2009–2015.⁶

Gatan som scen visar på aktivitet och delaktighet bland dess invånare, samtidigt som gatans uttrycksformer är pregnanta på ett kulturellt talande sätt. Vid flanerandet från Vasagatans början vid en av stadsdelen Åshöjdens centrala ytor, Braheplan, till gatans slutpunkt i en annan öppning kallad Kurvi, i stadsdelen Sörnäs, går vi igenom flera olika zoner som ändå har många gemensamma nämnare.

Just när man får syn på Vasagatan vid Braheplan i ändan av Borgågatan, finns en liten men synligt placerad skylt på en stolpe: "Teknisk övervakning av polisen." Jag har inte sett sådan skyltning på något annat håll i staden. Vi är alltså här utsatta för intensifierad övervakning. Men just innan, vid Borgågatans slut, känns allting ändå tryggt i en inramning som också ska visa sig betecknande för Vasagatan. Här finns fem företag som anger tonen: en plåtslagarfirma vid namn Helsingfors plåtcentral, en byggnadsfirma med reparationer som specialitet, ett VVS-företag, ett tvätteri för kläder och en järnhandel samt dessutom en hårfrisörska. Reparationer och underhåll verkar vara nyckelorden.

Vasagatan är bara en halv kilometer lång. Vid den finns sjutton barer och restauranger, som varvas med mycket särpräglade butiker och etablissemang. Både utskänkningsställena och de övriga inrättningarna leker i sina namn med dels det strikt lokala, dels det exotiska och främmande. Den första restaurangen heter till exempel *Soul ja Soppaa* ("Soul och soppa") och mycket riktigt bjuder den på soulmusik och lokal mat och medelhavsmat, framför allt soppor.

Följande inrättningar vid gatan, en antikhandel och en dvd- och videouthyrningsfirma med namnet *Pieni Leffakauppa* (Lilla Leffabutiken),⁷ får här exemplifiera återanvändning av kulturella artefakter. Ett utbud av konventionell fysioterapi övergår snabbt i häftigare varianter i form av orientalisk massage och thaimassage. Det finns inte mindre än fyra stripteaseställen, med namn som *Fantasy Lady* och *Private Show* och slutligen en sexbutik vid namn *Susanna*. Dessa är dock tryggt omslutna av ett antal ölsjapp och pubar

⁶ Deltagande observation under promenader på Vasagatan 2009–2015. Dokumentation gjordes över vilka butiker som fanns vid gatan och observation av deras permanens. Några besök i olika restauranger och en intervju kompletterade granskningen.

⁷ *Leffa* är Helsingforsslang och kommer av beteckningen "Lefvande bilder" för film vid sekelskiftet 1900.

med närmast ungdomlig bohemisk prägel. En av pubarna heter *Heinähattu*, som kanske kunde översättas med "Halmhatten". *Heinähattu* är ett riktigt snällt och lantligt namn, men också en aning ironiskt, och stället ser också mycket mysig ut. Mitt emot gatuhörnet där stripteaseställena börjar finns också ett inbjudande kafé, *Made in Kallio* ("Made in Berghäll"), vilket betecknar arbetarstadsdelen invid och signalerar lokalsamhället, som serverar närmast och ett stort sortiment av kaffe.

Efter det frivola dyker det igen upp solida företag som en butik för hemteknik, samt en butik för sportartiklar och en reparationsverkstad för datorer. Inriktningen på kropp och kroppskultur syns också här i erbjudande av regelrätt massage och akupunktur på ett ställe, samt skönhetsmedel i något som liknar ett gammaldags drogeri på ett annat. Den lekfulla växelverkan mellan det lokala och det globala fortsätter gatan ut, men en annan tendens är också synlig. Det som här kunde kallas en öppning mot en alternativ kultur, med alternativ konst, musik och mat – till exempel vegetarisk – skulle lika väl kunna betraktas som en "restaurationskultur", som innebär reparation, rehabilitering och återställande, inte bara i fråga om den fysiska omgivningen, utan också gällande oss människor, våra kroppar och vår kultur. Också återanvändning och helande är nyckelord. I ljuset av den postmoderna lägesbestämningen är detta betecknande. Vi ser traditionella konsumtions- och kommunikationsprinciper samsas med *crossover*.

Restaurangen Just Vege. Vegetarisk mat hörde tidigt till preferenserna hos unga medvetna konsumenter.

Överallt finns små frisörsalonger medan restauranger, streetfood-serveringar och pizzerior kompletterar barutbudet. Fortsätter vi gatan fram finns två vegetariska restauranger och två barer med lokala namn värda att nämnas. Den ena vegetariska restaurangen bär namnet *Just Vege* och ser närmast ut som en kiosk. Den andra, *Soi & Soi* serverar läckra "vegeburgare" och kocken och hans hjälpredda verkar mäktigt stolta över sitt lilla matställe. Barerna heter *Kallionhovi* och *Hilpeä Hauki*. Det första namnet kunde översättas med till exempel "Berghällsnäs", som för tankarna till en herrgård (*hovi* betyder herrgård) och det andra med "Gnäggande gäddan" (*hilpeä* betyder uppspelt, men här är det alliterationen, mycket vanlig i finskan, som är viktig). Inom krogbranschen är det överlag vanligt att med skrottets hjälp tona ned alkoholens dystra sidor. Också spriten ska vara pånyttfödande.

Det verkar som om rehabilitering och återanvändning önskas på det kulturella planet. Som en pendang till "Leffabutiken" finns en liten skivbutik, som säljer lp- och singelskivor och bredvid den ett antikvariat benämnt *Divari*, också det Helsingforsslang, för antikvariat. Gatan vore inte värd sitt rykte utan en tatueringsstudio, som mycket riktigt dyker upp. En sömmerska, en butik för utskrifter och kopiering samt ett modernt gym avslutar gatan. Småföretagare och entusiaster verkar stå bakom lapptäcket av barer och butiker. I en artikel i *Hufvudstadsbladet* (28.4.2015), där en del av företagarna har intervjuats, konstaterar de att de strävar efter att skapa om gatan till en plats för människorna, där de kan få mer makt över hur deras kvarter ser ut.

Tre företag måste till sist ännu nämnas: en turistbyrå specialiserad på de baltiska länderna, en anspråkslös advokatbyrå och slutligen *Vapaaehtoista vertaistoiminnan keskus* ("Centralen för frivilligarbete och kamratverksamhet"). Det sistnämnda är en omskrivning för ett center som erbjuder stöd och omsorg och ett mål mat för behövande och bostadslösa. Behovet av restaurering och rehabilitering är omisskännligt. Vi befinner oss i en av Helsingfors mest utpräglade arbetarstadsdelar som kännetecknas av hög arbetslöshet. Den enda mataffären på Vasagatan är en Thaimarket och med den har gatans samtliga inrättningar räknats upp.

Affärerna och butikerna vänder sig till en ung kundkrets. Krogarna är billiga och kunderna i dem består mest av unga människor, studerande och invånare i trakterna. De som rör sig på gatan förefaller vara antingen något slitna människor eller pigga studerande.

De kulturella artefakterna som cirkulerar här anknyter till äldre tiders kommunikation och bruk av media. Man strävar efter att förlänga produktens livscykel och har gjort en dygd av nödvändigheten att spara. Man vänder sig till likasinnade. Det är också det som gör området hippt i andras ögon. Hit kommer unga människor från andra hörn av staden.

Det här är definitivt en icke-glamorös miljö och den får mig att tänka på gatorna på Södermalm i Stockholm under 1970-talet. Hur är en sådan här "1970-talsficka" möjlig på 2010-talet? Och finns i så fall det hypermoderna som en inbyggd motsats?

Det redan nämnda gymmet tyder på det, men i ännu högre grad det som öppnar sig vid gatans slut. Som en pendang till gatans öppning vid Braheplan, öppnar här sig en plats som alltså kallas Kurvi (av den branta kurva som det anslutande breda stråket Tavastgatan gör just här). Här finns den gamla Vasahallen som tidigare hade livsmedelsstånd. I byggnadens övre våning är en viss historisk kontinuitet bevarad i och med två äldre institutioner: Helsingfors pantlånekontor och Helsingfors auktionskammare. Men i gatuplan breder den stora matvarukedjan S-market ut sig. Omstruktureringar från folkliga marknader till lågprisvaruhus kan ske över en natt, uppger Dear och Flusty (1999), men här har etableringen av en supermarket säkert varit något av en nödvändighet eftersom andra livsmedelsaffärer saknas.

Vid Kurvi finns också Sörnäs metrostation och en stämning från den kriminella tiden finns kvar. Här ligger Vasaskvären som också kallas *Piritori*, det vill säga amfetamintorget, och polisbevakningen är hög på grund av oroligheter och narkotikahandel (*Helsingin Sanomat* 23.3.2015; *Hufvudstadsbladet* 19.4.2015). Området är fortfarande omstritt. En ny plan för dess restaurering 2022 ledde till en debatt om huruvida det ska finnas bänkar på en plats där det bevisligen rör sig missbrukare (*Helsingin Sanomat* 23.11.2022, 24.11.2022b). En liknande gata finns också i Malmö, nämligen Möllevången, som har undersökts av etnologen Elisabeth Högdahl (2003:58). Den gatan utgjorde en plats för möten mellan olika invandrargrupper och gamla stadsbor. En integration av dåtid och nutid, som gällde för Möllevången, är inte Vasagatans väsen främmande, och inte heller den slags kriminalitet och narkotikahandel som också har ansetts känneteckna Möllevången (Högdahl 2003:58, 64).

Här har ambitionen varit att fokusera på butiksutbudet på Vasagatan, vilket gör en jämförelse med de tidigare nämnda lokala Berlingatorna befogad. Gatorna har pendlat mellan nedgång och uppsving. Nedgång kännetecknas av en riklig förekomst av lågprisbutiker, ekonomiskt svaga kunder och berusade personer, medan en uppgång i antågande karakteriseras av smarta kaféer, finare butiker och trendiga restauranger (Kasinitz & Zukin 2016:41; Hentschel & Blokland 2016:1–35, 39). Liknande potential fanns hos Vasagatan: de vegetariska restaurangerna och en mera elegant libanesisk restaurang garanterade en ny publik. De nostalgiska och nationella anspelningarna fanns på de undersökta storstadsgatorna ute i Europa, men inte med den humor som hittades i namnskicket på Vasagatan.

På Vasagatan har det på intet sätt varit fråga om någon hypermodern eller gentrifierad utformning av stadsrummet och det kommersiella utbudet. Här rådde en stark strävan att bibehålla en äldre stadskultur. Samtidigt tycktes beslutanderätten bland näringsidkarna fortsättningsvis finnas hos dem själva, utan att någon intog en bättre position än de andra; alla var hyresgäster (jfr Dear & Flusty 1999:78). Området tycks vara präglad av en tolerans för många inriktningar i livet, av en strävan och reaktion mot konsumism. I stället förekom ett nästan frenetiskt tillvaratagande av resurser och återanvändning av olika slag.

HELSINGFORS SOM BIPOLÄR STAD

I den process som den senmoderna kapitalismen har inneburit för den urbana utvecklingen framstår två tydliga tendenser: dels en förstärkt dikotomisering av det urbana rummet – enligt forskarna en ny världsomspännande bipolar ordning (*new world bi-polar disorder*) – dels en *flexism* som innebär att överstatliga intressen med stora företag i spetsen överflyglar den lokala planeringen och omstrukturerar rummet i rätt snabb takt. Denna flexism, som berör både produktion och konsumtion, innebär att man försöker säkra en nästan ögonblicklig leverans inom konsumtionen av varor med hjälp av snabba resursflöden och därmed förkortade produkt- och produktionscykler. I bortom-områden sker omstruktureringen i snabba kast (Dear & Flusty 1999:75).

På Vasagatan utgjordes kundkretsen mera av en typ som kom att kallas *hipsters*. De verkade röra sig på gatan mest fram emot kvällen. Man kunde också kalla dem *bohemer*, som Walter Benjamin i tiden gjorde för den extrema varianten av flanörer (Benjamin 1990, del 2:653, 709). Rehabilitering, både materiellt och andligt, tycks vara det viktigaste på Vasagatan. Det finns ett politiskt budskap i den poängteringen. Bohemeri och medveten, självvald marginalisering tycks användas som strategier för att visa på alternativ i staden.

Norra Esplanaden har i sin tur innehaft och strävar efter att bibehålla positionen som stadens elegantaste gata, både till det yttre och till sitt utbud. Här kombinerades ärevördiga våningshus med luxuösa modemärken, det vill säga ett annat slag av *crossover* än på Vasagatan (Åström 2015a; 2015b).

Norra Esplanaden har antagit en senmodern skepnad medan Vasagatans framtoning inte är senmodern utan snarare *retro*. Mellan dessa två gator, som är ytterligheter, ligger alla andra affärsgator och bostadsgator i staden. Varje stad, också i det svenska Finland i övrigt, har sina motsvarigheter, men de kanske inte är så tydliga i konturerna som de här studerade gatorna.

I förhållandet till varor utgör gatorna extrema varianter. Den gängse tyngdpunkten i konsumtionen ligger emellertid numera på stormarknader och köpcentrum utanför städerna och artiklarna där utgörs av både lyx- och vardagsvaror. Utbudet där har ökat enormt och de inglasade utrymmena erbjuder varma och trivsamma shoppingmiljöer. Det går inte att ta miste på att "kollektivet" senast under 2020-talet hittat till dessa nya vardagsrum. Detta utgör en fara för städernas centrum och intresset riktas mot hur man kan bevara dem levande (*Helsingin Sanomat* 11.11–24.11.2022a).

Fotgångarstråk utgör egna föränderliga tidsrum. Om kunderna överger dem beror det på en stor förändring i själva urbaniteten. Miljöerna anses inte längre svara mot behovet av upplevelser. Själva betydelsen av att vara i centrum, att delta i kollektivet och blaserat notera de andra, att emellanåt lockas in i en butik eller ett kafé, att införliva gatorna i sin vardag, är inte nog eller känns inte tillräckligt attraktivt (jfr *Helsingin Sanomat* 16–24.11.2022a; *Hufvudstadsbladet* 16–21.11.2022). Detta är inte förvånande, eftersom början av 2000-talet kännetecknades av det flytande samhället, med en betoning på förändring framför permanens, det omedelbara framför lång kontinuitet och nytta framför andra värden. Gator kan inte erbjuda den känsla av samtidig frihet och trygghet som köpcentrumen ger (Baudrillard 1990:44–49; Bauman 2005:52–81; Palese 2013). Gator kan kännas farliga och råa och saknar skydd för väder och vind. Den kroppsliga kunskapen om hur man tacklar sådant kan gå förlorad.

V.

Kulturarv och sommar- paradis

Längs Finlands kust finns två slag av finlandssvenska miljöer som intar en speciell plats i mångas hjärtan. Det gäller de ofta tvåspråkiga trästäderna i svenska Österbotten och i Nyland, Mariehamn på Åland inte att förglömma, samt alla sommarvillor och sommarstugor som ligger som ett pärlband längs kusten. Trästäderna och sommarbostäderna förenas av att de upplevs som eftertraktade miljöer att vistas i. I dem finns plats för både materiella och immateriella intryck; var för sig uttrycker de en helt egen atmosfär. I dem finns förutsättningar att komma bort från sin hemvana miljö och vägar att vandra mot de förflutna. Därför blir miljöerna ofta omhuldade på ett sätt som skiljer dem från vardagens miljöer.

Liksom för alla miljöer och föremålsvärldar som presenteras i den här volymen anlägger vi i detta avslutande kapitel ett nutidsperspektiv. Det är ur vår tid som vi betraktar det gångna seklet. Vi utgår från företeelser i miljöer som är mycket relevanta i nuet. De kan upplevas som såväl avlägsna och pittoreska som trygga och skyddande. Det är miljöer och platser vi återkommer till, besöker och rör oss i.

Men i båda miljöerna utspelar sig också en vardag. Stugorna har sina boende och trästäderna har fått nya invånare som har sökt sig till dem för att rota sig bland gamla stadsbor. När det

gäller betydelsen av boende pekar Johanna Rolshoven (2006) på de rent existentiella både statiska och dynamiska elementen som fysiska behov och skydd, men också på förändring och rekreation. Dessutom finns andra viktiga grundbetingelser som känslor och dynamik. Med hänvisning till filosofen Ute Guzzoni ser Rolshoven bofasthet och mobilitet som endast skenbart motsatta perspektiv. Med både boende och vandrande fyller människorna rummet och tiden i sin existens, i att över huvud taget "vara i världen". Att bo är alltid både stationärt och rörligt på en och samma gång, också där det förefaller statiskt, förtingligt och inkapslat (Rolshoven 2006:186). I detta kapitel ligger fokus på två miljöer, småstadstillvaron och sommarvistelsen, vilket visar två olika perspektiv på "att vara i världen", på dess beroende av vad platsen i sig signalerar och vad den får sina nyttjare att göra och tänka.

Sommarboendet

I Norden är sommaren kort men intensiv. Det gäller att få ut allt av ljuset, värmen och naturen. I Finland började de högre samhällsklasserna uppföra sommarvillor i slutet av 1800-talet, i närheten av större städer som Helsingfors, Åbo och Vasa. Där försiggick ett friare liv med umgänge, nöjen och, framför allt, hälsofrämjande utomhusvistelse. Efter andra världskriget följde medelklassen efter och byggde sina sommarparadis, platser där familjen kunde rota sig och barnen ha frihet att röra sig i naturen. Semesterlagen, privatbilismen och en stigande levnadsstandard gjorde det möjligt att skapa en plats för fritid. Att äga både hus eller lägenhet och en sommarstuga var för dem som var födda på 1940-talet ett bevis på en lyckad samhällsetablering (Rolfsson 2020:35–37).

Sommarstugornas värld kan betraktas som en tillflyktsort ur många perspektiv. Industrialiseringen, och därmed urbaniseringen, kom relativt sent till Finland och många hade band och längtan till landsbygden och skärgården. I dag firar många sin sommar på platser där familjen eller släkten har en förankring sedan tidigare. Sommarstugorna är också viktiga ur identitetsperspektiv. Med tiden har skärgården med sina vindpinade martallar och släta klippor blivit symboler för en finlandssvensk gemenskap. Stadsbor och ortsbör möts i skärgårdsmiljön på sommaren. Tidigare riktade forskningen in sig på polariseringen och mötet mellan två ojämlika grupper, men förändringarna i samhället de

senaste decennierna har inneburit att skillnaderna utbildningsmässigt och ekonomiskt har jämnats ut (Gunnemark, red. 2016).

Semesterfirandet får i sommarstället en egen central plats som uppsöks år efter år. Med ett repetitivt narrativ skapas ett socialt rum där de invigda kan nicka igenkännande. Sommarstugor där flera generationer har vistats är rum som upplöser tiden, i dem lever dåtid och nutid sida vid sida.

Kulturarv och gentrifiering

Kulturarvsprocessen och gentrifieringen kan betraktas som två processer som under den efterkrigstida perioden har haft en betydande påverkan på städernas, också småstädernas, utformning. Med kulturarvsprocess avses en uppvärdering av kulturhistoriskt viktiga miljöer. Miljöerna får en kvalitetsstämpel, som garanterar deras värde. Med gentrifiering avses att vissa oftast tidigare mindre eftertraktade områden i städerna blir objekt för renovering och upprustning och som ett resultat av detta får en ny, mera välbärgad befolkning. Gentrifieringen som fenomen startade i storstadsmiljön, när gamla arbetar- och hamnområden uppvärderades. Den industriella stadens miljöer tömdes och ersattes med nytt, också fritidsinriktat, innehåll (Johansson 2003:26–28). Därför kan gentrifierade områden också användas för turistiska syften.

Äldre stadslager omvärderas och uppvärderas, och deras betydelse för städernas image och profilering poängteras. Ute i den stora världen har gentrifieringen fört med sig en viss segregering, då de gentrifierade områdenas befolkning har bytts ut eller kraftigt förändrats till sin sammansättning. Samma trend är synlig även i våra städer, till och med i småstäderna. Kulturarvsprocessen, som intimt hör ihop med gentrifieringen, förstärker en tudelning av städernas olika områden och riktar blicken mot områden som blir favoriserade både från städernas och från de boendes sida. Därmed är gentrifieringen och kulturarvsprocessen senmoderna utvecklingslinjer som dels tillför betydelse och värde, dels också förändrar områden i grunden.

Återkomster

Ur ett samtidsperspektiv belyses i det här kapitlet hur två typer av platser har kommit till, hur de bevaras och också vilka sätt "att vara" de har fört med sig för olika parter. Den senmoderna

förkärleken för historien kan ibland få ett nostalgiskt innehåll. Tiden kring millennieskiftet var inte bara linjärt framåtskridande, återkomster och återanvändning var möjliga. Bekanta platser kan innebära ett självbiografiskt pejlande som gör det möjligt att se stora samhälleliga förändringar. Här är det därför inte bara *platserna* som synas, utan även *tiden* synas, utgående från hela seklet. Det är ett försök att se på unika platser från den utkikspunkt som 2020-talet har gett. Då framstår platsernas betydelse för olika berörda i tydlig relief mot tider som flytt.

Anna-Maria Åström & Yrsa Lindqvist

Sanna Lillbroända-Annala

Trästädsboende – kulturarv, konflikt och konsensus

Efter kriget, då Finland skulle återuppbyggas och moderniseras, betraktades många småstäders äldsta trähusområden som förslummande miljöer som skulle röjas ur vägen för den moderna staden. I den intensiva moderniseringsiver som då rådde var man tvungen att motivera bevarande i stället för rivning av gamla hus. Rivningsverksamheten, där man hänsynslöst och ofta omotiverat rev gamla byggnader, mötte så småningom kritik och ledde till en samhällelig debatt om städernas olika tidslager. Denna kritik och en uppskattning av den gamla bebyggelsen växte fram under 1970-talet och vann gehör bland allt fler beslutsfattare och stadsbor. Under 1990-talet började trähusmiljöerna uppfattas som kulturarv och omvandlades från alldagliga och försummade områden till populära boendemiljöer. Sedermera har dessa miljöer även blivit eftertraktade besöksmål och resurser för städernas turism och marknadsföring.

Trästädernas förändrade ställning i den urbana miljön och områdenas utveckling till kulturarvsmiljöer är ett resultat av en global utveckling, som har gjort städernas historiska miljöer attraktiva både för boende och kommersiellt bruk. Förändringen i hur man värderar gamla byggnader och miljöer hör ihop med en *gentrifieringsprocess*¹ som har påverkat områdena både fysiskt och socioekonomiskt. Gentrifieringen har från och med 1960-talet ökat intresset för gamla urbana områden som genom utvecklingen har blivit lämpliga boendemiljöer för alla sociala klasser. Gentrifieringen har också medfört nya utmaningar och krav på ökad trivsel och kommersiell aktivering

---

¹ Begreppets ursprung finns i den urbana process som på 1960-talet förändrade arbetarklasskvarter i London till nya trendområden, med påföljande återflyttning av medelklassfamiljer (*gentry*) från förorterna till innerstaden. Sociologen Ruth Glass kallade stadsomvandlingen i London för *gentrification*, en benämning som framför allt inom urbanforskningen har blivit etablerad (Glass 1964; Wessel 1988:39).

av innerstaden. Också i mindre städers centrumområden har detta lett till upprustning av gamla trähuskvarter, liksom också övriga delar av stadens centrum (se t.ex. Uuskallio 2004; Jauhiainen 1997).

Förutom gentrifiering har trähusområdena även påverkats av en *kulturarvsprocess*, där områdena har tilldelats en ytterligare betydelse som kulturarv och besöksmål. Kulturarvsprocessen hör även intimt ihop med de moderniseringsprocesser som har ägt rum efter krigen och därför kan den också anses ha en koppling till gentrifieringen. Den stadsmoderniseringsverksamhet som kom i gång efter krigen framkallade så småningom ett bevarandebeslut som en motreaktion och ledde till en särskild värdekategorisering av det som ansågs viktigt. Utvalt kulturstoff har sedan fått en upphöjd betydelse som kulturarv (Anshelm 1993:9; se även Lillbroända-Annala i volym 1 i denna bokserie).

Det är just denna förändring, denna värdetillskrivning, och dess lokala följder och betydelser som i detta avsnitt analyseras utgående från utvecklingen i tre trähusområden: Gamla stan i Borgå, Gamla stan i Ekenäs och Neristan i Karleby. Dessa trähusmiljöer är rum för boende, vardagsliv och privatliv, men de är också flyktiga rum och "kulturarvsrum" som används i kollektivt, turistiskt och kommersiellt syfte. Vad innebär allt detta för dem som bor där? Hur har de ovan nämnda områdena påverkats av kulturarvsprocessen och hur har de olika stegen i processen påverkat livet i dem? Kulturarvsprocessens olika dimensioner samt de boendes kontrasterande förhållningssätt till processen och dess följder exemplifieras med hjälp av intervjuer som har samlats in under fältarbete 2001 i Karleby och 2003 i Borgå och Ekenäs.

DET NEDVÄRDERADE UPPVÄRDERAS

Den efterkrigstida utvecklingen har för trähusområdenas del dels inneburit en kamp för tillvaron, dels en långsam upphöjning av miljöerna till kulturarvsmiljöer, vars existens numera tryggas genom bland annat skyddsplaner. Förutom att historiska trähusområden numera både lokalt och nationellt uppfattas som kulturarv, gäller detsamma även på internationell nivå. I Finland aktualiserades frågan om trähusområdenas nationella betydelse i samband med trästadskonferensen i Norge 1972 och internationellt i samband med att Gamla Raumo tilldelades status som Unescos världsarv 1991.

I debatten om trähusområdenas betydelse som kulturarv har Raumo varit en förebild, men diskussionerna om att också andra liknande områden bör ses som kulturarv inleddes redan inför den nordiska trästadskonferensen. Som förarbete till konferensen gjordes inventeringar av det gamla byggnadsbeståndet och de bevarade trähusområdena i alla nordiska länder. Kon-

ferensens tydliga budskap om trähusmiljöernas uppenbara kulturhistoriska värde nådde både nationella och lokala beslutsfattare samt pressen, som skrev livligt om både seminariet och inventeringsarbetet. Trots detta pågick kampen om de gamla trähusens existens ännu under de kommande decennierna, eftersom moderniseringen av stadsmiljöerna framskred i rask takt.

Från och med 1990-talet, som en följd av utvecklingen i Gamla Raumo, kom trähusområdena allt starkare in i en kulturarvsfas. Kulturarvskopplingen har medfört att trähusområdena har börjat ses som en resurs i städernas profilering. Därför har trästäderna blivit objekt för en medveten minnespolitik och bevarandevilja. I och med denna nya status har statliga, lokala och privata aktörer haft möjlighet att ekonomiskt utnyttja trähusområdena.

Det nya intresset för städernas historiska lager kan uppfattas som en längtan till det premoderna, som enligt historikern David Harvey utmärker det senmoderna eller postmoderna tänkandet och orsakas av en känslomässig förändring som den västerländska kulturen har genomgått. Modernismens massproduktion och masskonsumtion upplevs inte längre som enbart eftersträvaransvärda utan också som ett hot. Detta nya och annorlunda sätt att värdera både materia och miljö har förändrat vårt förhållningssätt till dem (Harvey 1989:39).

TRE STÄDER, TRE KULTURARV

Kulturarvsprocessens följder och betydelser förankras här i utvecklingen i Gamla Borgå, Gamla stan i Ekenäs och Neristan i Karleby. Dessa tre områden omfattar de respektive städernas äldsta bevarade och enhetliga trähusområden, med bebyggelse från framför allt 1700- och 1800-talen.

Gamla Borgå eller Gamla stan i Borgå används som benämning på trähusområdet som ligger runt Borgå domkyrka. Området byggdes ursprungligen efter stadens grundande 1346 och uppfattas i dag som ett av Finlands nationallandskap och som ett kulturhistoriskt och byggnadshistoriskt betydelsefullt kulturarv. De nuvarande trähusen uppfördes efter stadsbranden 1760 enligt den medeltida stadsplanen som fortfarande är synlig i gatubilden. Även om stadsplanen för Gamla Borgå härstammar från medeltiden finns där gatusträckor som är anlagda efter branden enligt klassicismens principer (Gardberg 1998:106–109). Man kan också se drag av rysk empire i hus som härstammar från tiden då Finland hörde till Ryssland. Under den ryska tiden utvidgdes staden söderut och då byggdes även en ny stadsdel, empirestaden, från och med 1840-talet (Ringbom 1998:133).

I Borgå inleddes diskussioner om Gamla Borgå och dess kulturhistoriska värde redan i slutet av 1800-talet. Konstnären Louis Sparre, som redan 1898 tog ställning mot en modernisering av trähuskvarteren kring domkyrkan,

uppfattas som den första offentliga förespråkaren för bevarandet av historiska trästadsmiljöer (Sparre 1919). Trots detta tidiga uppvaknande dröjde det nästan 100 år innan en skyddsplan för området togs i bruk 1974. Skyddsplanen var en av de tidigaste i Finland. Med hjälp av planen har man kunnat bevara och skydda befintlig bebyggelse och reglera nybyggen. Trots skyddsplanen har det pågått tvister om bevarandet av gamla byggnader både i Gamla stan och utanför ända fram till i dag – precis som i alla andra exempelstäder.

I Gamla stan i Ekenäs, det vill säga i de 18 kvarter som är belägna sydväst om torget, härstammar gatunätet och kvartersstrukturen från 1546. Gatorna slingrar sig mellan en- och tvåvåningsträhus som byggdes på 1700- och 1800-talen av bland andra fiskare och hantverkare. Gatunamn som Linvävaregatan, Hattmakaregatan och Snickaregatan vittnar om områdets första invånare. De större husen tillhörde förmögna köpmän som även hade sina bostäder i dem (Tallqvist 1982). Precis som i Gamla Borgå står kyrkan mitt i den gamla bebyggelsen. Ett annat av Gamla stans blickfång är en ståtlig stenbyggnad från 1930-talet uppe på en av områdets högsta kullar.

I Ekenäs gjorde man en klar gränsdragning mellan stadens äldsta del, Gamla stan, och det kommersiella centrumet 1956. Då beslöt man att de gamla trähuskvarteren nordost om torget skulle förnyas och att Gamla stans byggnader sydväst om torget skulle bevaras. Detta var ett för tiden typiskt kompromissbeslut, å ena sidan bevarande, å andra sidan förnyelse (Cederlöf 1993:243–254). Man kompenserade rivningar genom att bevara området på Barckens udde med en skyddsplan 1959 (Riipinen 1998:12, 25; Santaholma 1998:5). Trots planen revs och moderniserades byggnader i Gamla stan också efter att skyddsplanen trädde i kraft.²

I Karleby utarbetades en skyddsplan för Neristan 1973, men den togs i bruk först 1985 (Stenman 1973). På grund av flera eldsvådor härstammar de flesta av områdets äldsta byggnader från perioden 1806–1860 (Ahmas 1992:12–22). I Neristan bodde ursprungligen tjärhandlande borgerskap och deras tjänstefolk samt hantverkare, lösdrivare och allmoge som flyttat från landsbygden in till staden. De senare nämnda befolkningsgrupperna präglade byggnadskulturen så till vida att bebyggelsen och livet påminde om det lantliga med många små gårdsbyggnader, som användes bland annat som fähus, stall och lada (*Kokkolan kaupungin historia* 1984, del 1:19, 83–87).

I stadsomgivningen utmärker sig Neristan tydligt genom sin intima karaktär med regelbunda kvarter och låga trähus. Neristan omringas av större trafikleder som avgränsar området och förstärker dess lugna stämning genom

---

2 Jag diskuterar detta närmare i "Småstadens rum i förändring" i volym 1 av denna bokserie.

kontrasten till den modernare stadsbebyggelsen. På området möts man av välsköta fasader i olika färger, radade längs med gatorna tätt intill varandra. Husfasaderna, staketen och portarna markerar tydligt gränsen mellan gaturummet och de privata gårdsmiljöerna. År 2024 bebos Neristan, liksom alla de övriga trähusområdena, av människor som uttryckligen har valt att bosätta sig där. En del av dem har bosatt sig i områdena redan innan de uppnådde status som kulturarv, medan andra tillhör de så kallade gentrifierarna, det vill säga boende som har valt att bosätta sig på områdena under kulturarvsprocessens gång.

Genom kulturarvsprocessen har trähusområdena blivit objekt för en symbolisk uppmärksamhetsekonomi (Zukin 1995:11; Goldhaber 1997a, 1997b). Genom detta nya intresse och nya förväntningar på vad trähusområdena egentligen ska stå för har områdena blivit dels uppskattade och eftertraktade rum för invånare och för kommersiell och turistisk verksamhet, dels kontroversiella, konfliktfyllda och omdebatterade rum. För de som bor i dessa områden är husen och miljön identitetsförstärkande. Samtidigt har trähusområdena blivit rum för säsongbundet och tillfälligt boende, som har satt sin prägel på det sociala livet och påverkat miljöernas livaktighet.

Förutom förändringar i och krav på det fysiska yttre, har processen även gett upphov till förändringar i trähusmiljöernas sociala och kommersiella karaktär, vilket ibland har lett till konflikter.

FÖRSLUMMADE OMRÅDEN FÅR NYTT LYFT

Urbaniseringen och det omfattande bostadsbyggandet efter krigen medförde ett uppenbart hot mot trähus och trähusområden – något som även informanterna reflekterade över i intervjuerna. Att trähusområdena i dag uppfattas som kulturarv beror på att de har uppnått en ny position och betydelse i den urbana miljön, både som boendemiljöer, som områden för affärliv och som besöksmål för turister.

Flera informanter som hade bott i trähusområdena i nästan hela sitt liv eller i sin barndom kom ihåg att Gamla Borgå, Gamla stan i Ekenäs och Neristan i Karleby på 1950-talet var områden där stadens fattigaste människor bodde. Dessa minnesbilder bekräftar uppfattningen om att trähusområdena efter kriget var allmänt förslummade och därför inte värderades högt som bostadsområden. Trähuskvarteren var anspråkslösa områden där många hushåll saknade moderna bekvämligheter som rinnande vatten och innetoiletter. Under de första decennierna efter kriget var de gamla trähusområdena framför allt rum för boende och småskaligt konsumtionsutbud i form av kvartersbutiker.

Det var förslummat då 1959–60 när jag gick här på sommaren. Det var mycket få människor som hade någon "standing" som bodde i Gamla Borgå den tiden [...] Här fanns vattenpost ute, dasset var ute men det var "kolmipiippuinen" [hade tre hål] istället. Här bodde människor, det var fem stycken "kuppikuntia" [hushåll] i det här huset. (Man, f. 1943, Borgå)

Men redan på 1970-talet höll en förändring på att ske. I Borgå hörde förändringen ihop med att oljeraffinaderiet Neste etablerade sig i Borgå landskommun; för de nyinflyttade som skulle jobba på raffinaderiet byggdes nya bostäder, som också andra kunde flytta in i. Då kunde man köpa upp hus i Gamla Borgå för ett relativt billigt pris. Gamla Borgå blev så småningom, precis som alla de andra välbevarade trähusområdena i Finland, objekt för en stark gentrifieringsprocess.

Då på 1960 och 70-talen var det egentligen den gamla befolkningen som bodde i de osanerade husen. De var egentligen genuina Borgåbor för det mesta [...] Sen hade vi ju byggboom i slutet av 1960-talet när oljeraffinaderiet Neste etablerade sig här i dåvarande Borgå landskommun. Då i samband med det byggdes det en hel del [...] samtidigt blev det status att bo i Gamla stan med den påföljden att de gamla urinvånarna lockades till nya höghuslägenheter [...] Samtidigt flyttade penningstinna Helsingforsare och andra in till Gamla stan och de började köpa upp de här begärliga objekten som de ju fick billigt. Sen restaurerades husen. (Kvinna, f. 1941, Borgå)

De lummiga gårdsmiljöerna i trästäderna upplevs som attraktiva och trivsamma. Gårdarna utgör gröna oaser mitt i städernas centrum framför allt under sommaren. Bild från Ekenäs.

I processens begynnelsefas lockades de så kallade urinvånarna bort från Gamla Borgå till moderna höghus och en ny skara människor, ofta från Helsingfors, flyttade in. En liknande utveckling berättade också informanterna i Ekenäs om. Även där märktes Helsingfors närhet i invånarstrukturen, men också i de nya invånarnas sätt att bebo Gamla stan.

I Ekenäs hade säsongsboendet kommit att prägla området med den påföljden att många hus stod tomma en stor del av året. Genom denna utveckling hade trähusområdena blivit tillfälliga och flyktiga rum, där man vistades endast periodvis. Detta sågs som problematiskt och framkallade negativa åsikter.

Många av de här husen har sålts och de säljs till folk som inte så mycket bor här i Gamla stan. Och det tycker jag är en enorm nackdel för att där tycker jag att myndigheterna borde kanske göra någonting, begränsa det här på något sätt. Jag vet att i gamla Visby till exempel, så är man tvungen att bo där för att få äga ett hus. Och nog märker jag att under den tid som vi har bott här att man har följt med hur priserna har stigit. Så det är liksom sådana astronomiska summor man betalar. Vi skulle inte i dag ha råd att köpa vårt hus. Vi köpte precis i grevens tid det här huset. (Man, f. 1956, Ekenäs)

Förändringen från att husen beboddes året om till att de beboddes endast vissa tider av året upplevdes som så pass markant och drastisk att informanterna önskade att boendet kunde regleras på något sätt. Med det nya intresset för att enbart äga ett sommar- eller säsongshus i Gamla stan i Ekenäs förändrades trästadslivet både till sin fysiska och sociala karaktär då hus tidvis stod tomma och livet i trästaden stannade upp.

Jo, det har ändrat en massa [...] Nu är det hemskt mycket inflyttade, mest Helsingforsbor överlag. Inte behöver de vara Helsingforsbor för Helsingforsbor är Åbabor också, men bortifrån som har kommit och haft mycket pengar och köpt. Det är många av gårdarna som nu används för weekendbruk och väntar att det ska komma en glad pensionär och bosätta sig här. Den skillnaden finns. Då när jag var liten bodde det nästan bara gamla människor och barnfamiljer. Men de var alla Ekenäsbor. Det var ingen som hade dem [husen] till sommarnöje. (Kvinna, f. 1956, Ekenäs)

Dessa kortvariga vistelser som informanten lyfter fram hade satt sina spår i trähusområdenas sociala liv men också generellt, då allt fler hus stod tomma största delen av året. Denna avfolkning upplevdes inte som en bra utveckling – tvärtom. Säsongsboendet utgör en stor kontrast till ett trähusboende som

hade förverkligats utgående från en idé om en viss livsstil. För många informanter hade inflyttningen till området och renoveringen av det nya hemmet varit ett livsprojekt som de hade satsat både tid och pengar på.

Förändringen i boendet som både Borgåbor och Ekenäsbor påtalade har skett även i Karleby, men där är huvudstadens närhet inte det som har påverkat vilka som under de senaste 20–30 åren har bosatt sig i Neristan. Säsongsboendet har inte heller påverkat Neristan, utan där bor de allra flesta i sina hus året runt. Men samma fenomen, att flytta ut under moderniseringen och att återvända eller att lockas till området när det blivit attraktivt och eftertraktat, har förekommit i alla tre städer.

Det stod i tidningen att stan säljer det här [huset]. Jag hade aldrig varit här förr men min man sade att vi ska gå och se hit nu och då kom vi första gången hit och det var strax att "det här är det". Jag väntade då vår Erika och det sade "klick" strax när vi kom hit och jag såg salen och allt. Vi tyckte att vi skulle få några affärer dit ner [i gatunivå] och det var inte något tal om att handarbetsaffären skulle komma där på gården. Men vi tyckte att vi skulle få in lite hyrespengar och det skulle "rulla" det här. Men här är ändå ganska mycket kostnader att ha ett sånt här stort hus. (Kvinna, f. 1963, Karleby)

TRÄHUSBOENDE SOM INVESTERING

Som informanten ovan beskrev, upplevde hon ett omedelbart "klick", som kunde liknas vid en blyxtförälskelse och som fick paret att agera så att de köpte ett gammalt trähus i Neristan. Området var inte alls bekant för dem från förut, men kändes lockande. De var inställda på att skaffa sig ett hus som de skulle satsa både pengar och tid på.

Ett liknande intresse hade väckts hos de första trähusentusiasterna redan på 1970-talet, då de historiska trähusmiljöerna upplevde sitt första uppsving. Då stod områdena fortfarande under stort tryck och hot, eftersom man hellre ville modernisera städerna än bevara befintliga stadslager. Intresset för trähus kan ses som en reaktion mot det nya, storartade och monotona byggandet som tog fart under decennierna efter kriget och som förändrade våra städer i grunden. Många längtade tillbaka till mera småskaliga miljöer som upplevdes som personliga och där miljön hade stor betydelse för själva boendet.

I dag tror jag att där bor medelklassmänniskor med goda inkomster. De har själv valt att bosätta sig där för att de värdesätter området som boendemiljö. Där finns nödvändigtvis inte stora tomter där man kunde parkera

sin bil men dessa saker är inte väsentliga för människorna utan miljön i stället [...] I själva verket har hela Gamla stans status ändrat bland stadsborna. Jag vet att man i allmänhet anser att området är det finaste bostadsområdet i staden. Så pratas det allmänt. Min personliga uppfattning är att det är ett intressant område och absolut det mest intressanta området i Karleby att bo i. (Kvinna, f. 1955, Karleby)

Under kulturarvsprocessens lopp har trähusområden, och gamla byggnader och miljöer i allmänhet, fått en högre status. Processen kom i gång på 1990-talet och trähusboendet blev en bestående trend. Än i dag är det trendigt och eftertraktat att bo i gamla trähus och andra typer av äldre hus. Att bosätta sig i trähus handlar framför allt om att välja en viss livsstil. Därmed har gamla trähusområden blivit rum där man kan idka en speciell *trähuslivsstil*. I tidningar och tv-program framhävs renovering av gamla hus som en meningsskapande och identitetsstärkande verksamhet. Trähusområden har därmed även blivit rum som förstärker de boendes identitet och skapar emotionella band till både det egna huset och till miljön i sin helhet.

När man kommer till Gamla stan upplever jag det är ett unikt område och det är liksom speciellt och som om man skulle gå in i en annan värld och mycket bak i tiden. Den där bron där, den är så annorlunda. Stadsplanen som är redan från medeltiden och husen och arkitekturen. Smala gränder och att man inte kommer ens med bil överallt. Det är mycket personligt hur man har byggt på den tiden. Där är inte breda gator och stora tomter utan husen kan vara lite snett. Det är personligt. (Kvinna, f. 1967, Borgå)

Att bo i ett trähusområde upplevs som något unikt som framkallar en alldeles speciell känsla. För många motsvarar trähusboende ett slags idealboende i jämförelse med övriga former av stadsboende. Efterfrågan på just trähus har dock haft den ofördelaktigare följden att huspriserna har trissats upp. Den som i dag vill bo i historiska trähusområden måste därmed vara beredd att betala extra för att kunna göra det. Den ekonomiska utvecklingen har gjort trähusmiljöerna till områden där de bättre bemedlade bor, och är därmed inte tillgängliga för en bredare kategori av invånare.

Det är ett härligt ställe att bo på, det måste jag säga. Det som jag är rädd för är att priserna trissas upp för högt. Det gör ju sen till slut att det bara är verkligt välbärgade som kommer att kunna bo här och det tycker jag att är en jättestor nackdel. Med det menar jag att det flyttar ett äldre par hit i 60-årsåldern till ett jättestort hus och då tycker jag att det inte är så det ska

vara. Hit ska flytta småbarnsfamiljer och barn ska leka på de här gårdarna och klättra i de här träden. Det är så det ska vara. (Man, f. 1956, Ekenäs)

Förutom att priserna har stigit, har gentrifieringen även fått andra följder. Förändringen i demografin som informanten ovan påtalar gäller delvis alla tre trähusområden. Stora hus kom att bebos av färre människor, småbarnsfamiljer hade kanske inte längre ekonomiska möjligheter att bosätta sig i trähus och i regel krävdes det stora ekonomiska investeringar att bebo ett gammalt trähus.

Utvecklingen som gentrifieringen och kulturarvsprocessen har framkallat har därmed även varit både segregering och konfliktframkallande då trähusområdena har ändrat skepnad både fysiskt och socialt.

Jo, det är den [prisnivån] nog. Nog är det ju det att man vill bo i Gamla stan. Det är en sån här "boom" som fortfarande sitter i. Man vill bo idylliskt, man vill bo i Gamla stan och värna om den här miljön i stället för att bo i höghuskolosser. Det här är då min uppfattning. Det finns naturligtvis olika synpunkter. (Kvinna, f. 1941, Borgå)

Kulturarvsprocessen har förutom det ökade intresset även medfört ökade krav från städernas sida. Intresset som städerna visar trähusområdena innebär även restriktioner av olika slag gällande byggnadernas användning och renovering. Områdena ska vara representativa och för det krävs kontinuerliga åtgärder från de som bor i trähusen. Informanterna upplevde att stadens ämbetsmän kräver mycket av de boende – till och med till den grad att kraven känns orimliga. Därför har kraven och restriktionerna ytterligare bidragit till att göra trähusmiljöerna till kontroversiella och konfliktfyllda rum, som man på olika plan och mellan olika aktörer förhandlar om.

Det är privata människor som sätter privata medel och det är ingen lätt uppgift att ta hand om ett gammalt hus. Det är otroligt kostsamt och kostsamt är det förstås också om man bygger nytt. Att bygga ett hus åt sig är en livsinvestering och då måste en utomstående också ta i beaktande det där. Man ska inte stå där och gapa och säga att vi fordrar. Om samhället fordrar, då ska samhället träda in där [...] Det är den vägen det ska gå. (Man, f. 1941, Karleby)

Som informanten beskriver, uppstår det lätt konflikter och missförstånd om vem som i slutändan ska ansvara för och bekosta trähusmiljöernas fortsatta bevarande och möjligheten att kunna dra nytta av dem som kulturarv. Det är ingalunda problemfritt att förena kulturarv och boende, privatliv och turism.

Kulturarvsstatusen kan utnyttjas för att befrämja bevarandet av det gamla, men den stämpeln kan även användas för att kräva olika saker av privata husägare som bor i dessa kulturarvsmiljöer. Att trästäderna och gamla byggnader har uppnått status som kulturarv har bidragit till att bevara de gamla husen, men samtidigt förändrat både invånarnas och städernas inställning till dem och därmed även kraven på hur man ska förvalta trähusområdena.

BOENDEMILJÖER BLIR BESÖKSMÅL

I och med kulturarvsprocessen har trähusområdena blivit en lukrativ resurs för många olika aktörer och ändamål. Förutom att historiska trähusområden har omvärderats och upphöjts från alldagliga och delvis försummade områden till attraktiva boendemiljöer, har de även blivit välbesökta turistattraktioner och drar till sig både inhemska och utländska besökare som de boende har fått vänja sig vid.

Gamla stan i Borgå livas upp under sommaren och kring jul då många människor besöker staden för olika evenemang och shopping.

Ibland brukar jag spontant säga att kom in och titta om ni vill. Speciellt när det kommer nordiska turister från vänorter. Varje gång det kommer besök från vänorterna brukar jag meddela att jag bjuder gärna på cocktail här hemma hos oss med lite smått och så får de se huset. Det är alltid samma sak "tänk att det finns såna här". (Man, f. 1940, Ekenäs)

Dagsbesökare och turister har fört in liv och rörelse i trähusområdena och ny kommersiell verksamhet har etablerats med tanke på dessa besökare. En informant hade flyttat till Gamla stan i Borgå från Lovisa, en annan gammal trästad, och bedrev ett kafé i samband med sitt hem. Hon berättade att Gamla stan hade blivit ett dynamiskt område året om, med ett brett utbud av service för både stadsbor och besökare:

Jag tycker att Gamla stan i Borgå är mycket levande. Här har vi alla sevärheterna, restaurangerna och butikerna och de har öppet året om. Det tycker jag är en fin sak. Nog har jag varit i Ekenäs också och Raumo och Nådendal. Jag vet inte riktigt hur det är där vintertid men jag skulle säga att Nådendal är mera en sommarstad och Ekenäs tror jag också är mera en sommarstad. Här i Borgå försöker vi puffa på i alla fall så att det händer också året runt och att man kan besöka Borgå också vintertid, främst Gamla stan. Där finns det att se och handla. (Kvinna, f. 1967, Borgå)

Förutom att kommersiella aktörer har etablerat sig har städerna även satsat på att rusta upp de offentliga miljöerna, som gator och skyltning, med hjälp av bland annat EU-pengar. I Karleby startades en "offentlig ansiktslyftning av stadens centrala delar inklusive Neristan" 1999. I praktiken betydde denna ansiktslyftning en förnyelse av gatubeläggningen och gatubelysningen. Gatulyktor efter modell av lyktor som fanns i Åbo kring sekelskiftet 1900 installerades i stället för hängande ledningar och stolpar (*Keskipohjanmaa* 26.10.2001). Informanterna såg dessa förbättringsåtgärder som ett tydligt tecken på att städerna ville dra nytta av de gamla trähusområdena som arenor för kommersiell och turistisk verksamhet.

Jag tror att vi under de senaste åren systematiskt har försökt lyfta fram Neristan och stadens historia, dess museer och besöksmål för att de finns där. Har man ett evenemang räcker det kanske två–tre dagar och så är det förbi, men turister kommer det varje dag. (Kvinna, f. 1955, Karleby)

Genom dessa åtgärder strävade staden efter en bättre upprustad stadsmiljö som skulle öka trivseln i stadens centrum och locka dit både stadsbor och besökare. Utöver de åtgärder som man från stadens sida hade genomfört,

såg invånarna i Ekenäs ytterligare potential i bland annat de torg som finns i Gamla stan och som med fördel kunde utnyttjas för olika ändamål och målgrupper. Där staden ställde sina krav på att miljön i trähusområdena skulle hållas prydlig och genom olika bestämmelser om nybyggen och renoveringsåtgärder kontrollerade trähusmiljöernas fysiska rum, hade även de boende idéer om hur man skulle kunna göra trähusmiljöerna ännu mer attraktiva – för både besökare och de som bodde där.

Jag förstår inte riktigt varför man inte utnyttjar de här små torgen. Vi har ju flera små torg. Vi har Basatorget och Vassbukstorget. Så har vi Fisktorget, där fiskarna kom in och där fisk såldes till handlarna. Sânt här skulle man ju kunna utnyttja mycket mera. Speciellt runt jul men varför inte också på sommaren. Man skulle ha strömmingsdagar på Fisktorget. Men det är nu en parkeringsplats, tyvärr. (Kvinna, f. 1956, Ekenäs)

Informanten efterlyser nya användningsmöjligheter för trähusområdenas olika kollektiva rum, som torg som kunde tas i bruk för olika evenemang. Förutom att olika kollektiva rum anpassas för turistiskt bruk har de boende även fått anpassa sig i fråga om de privata rummen. Gårdsmiljöerna och interiörerna lockar nyfikna och enligt informanterna hände det ofta att besökare överskred gränser mellan det offentliga och det privata rummet. Detta kunde leda till konflikter och upplevas som förvirrande både för besökarna och för de boende.

Väldigt mycket går de faktiskt, främmande människor här på somrarna. De kommer in på gården och tar bilder av en när man sitter där och solar. Sitter där, som man tror, i sin ensamhet men bäst det är så har man ett stort sällskap runt sig. De kan till och med ha en guide med sig som för in dem hit [på gården]. (Man, f. 1928, Karleby)

Man märker att besökarna är väldigt nyfikna på de där gårdarna och gärna kikar över planket och kanske lite tittar in i fönstren också. Men det är kanske inte så trevligt för den som bor där att hela tiden ha folk hängande på staketet eller som tittar in genom fönstret. Man måste balansera det också. Man måste ju ha sin hemfrid fast man bor i Gamla stan, men å andra sidan är man ju lite på brickan där. Det är tudelat det också. (Kvinna, f. 1952, Ekenäs)

Att förhandla om rummet har blivit en alltmer framträdande del av trähusboendet. Med det ökade intresset från både besökares och myndigheters håll har det uppstått en större press på de boende att bibehålla ett represen-

tativt yttre och att förvalta de gamla trähusen på rätt sätt. Det livsprojekt som många upplevde sig ha initierat genom att bosätta sig i ett gammalt trähus hade redan krävt stora investeringar. Med kulturarvsprocessen och det kommersiella intresset för trähusområdena hade kravet på ytterligare investeringar ökat.

Man måste själv, även om man inte kan, leta fram [personer och instanser som kan hjälpa]. Från stadens sida har vi inte fått hjälp eller stöd, inte ens i form av råd... Mycket kunde förbättras när man tänker att man skulle återuppliva det här byggnadsbeståndet. Människorna vågar inte, det finns så stora risker i gamla hus. För många är det ett enastående livsprojekt. (Kvinna, f. 1951, Karleby)

TRÄHUSOMRÅDEN – KONFLIKT- OCH KONSENSUSFRAMKALLANDE RUM

De gamla trähusområdena som har behandlats i detta avsnitt har under gentrifierings- och kulturarvsprocessens lopp fått en upphöjd och accentuerad betydelse både som boendemiljöer och som miljöer för turistisk och kommersiell verksamhet. Fram till 1970-talet tog man i städerna avstånd från de gamla trähusmiljöerna, vilket kan ses som en form av icke-bruk av historia. Historikern Klas-Göran Karlsson anser att man med ett sådant förhållningssätt avstod från att uppmärksamma det historiska perspektivet, eftersom man såg historien som ointressant och utan mening och relevans för individer och grupper (Karlsson 1999:60). Icke-bruket kan dels ha varit omedvetet, dels medvetet, vilket särskilt har varit fallet med trähusbebyggelsen i våra städer.

Genom att upphöja och förse trähusområden med kulturarvsstämpel har man anpassat områdena till dagens behov. Man har lyft fram och förstärkt de aspekter av det förflutna som ansetts aktningsvärda, samtidigt som man selektivt har dolt och övergett de aspekter som har varit mindre smickrande (Lowenthal 1998:142–148). Detta märks tydligt till exempel i bilder som offentligt visas upp i olika marknadsföringssyften och i de berättelser som tas upp på guidade rundvandringar i trähusområdena. De fula och moderna byggnaderna får inte plats på bilderna och berättelserna handlar oftast om stora och prestigefyllda personer som bor och har bott i de gamla trähusen.

De boende har fått anpassa sitt trähusboende till kulturarvsprocessens olika följder som har inverkat på hur det fysiska rummet utformas, används och förnims samt på hur det sociala och kommersiella livet har utvecklats. De konflikter som har uppstått har lösts genom något slag av konsensus, där alla parter som intresserar sig för trähusmiljöerna strävar efter att kunna tillgodose sina behov och förväntningar. Både boendet i och förvaltandet av

trähusmiljöerna förpliktat alla berörda parter – de boende, ämbetsmän, kommersiella aktörer och turismnäringens representanter. Det är allas gemensamma strävan att hålla de historiska miljöerna levande och välmående – även i framtiden.

Sommarstället som kontrast till vardagens värld

Sommarparadis eller arbetsläger? Båda epiteten förekommer i beskrivningarna av de platser där en stor del av befolkningen tillbringar semestrar och veckoslut på sommaren. För en del är visserligen också arbetslägret ett paradis, en plats för fysisk aktivitet med vedhuggning och olika gör-det-själv-projekt. Lika viktiga som själva byggnaden är immateriella värden, det som sommarstället representerar och minnen av allt som har upplevts där.

Ett riktigt sommarparadis skall ha traditioner – eller ett nytt ställe skall byggas upp för kommande släktled: en stark relation till bygden ifråga, bestående av vänskapsband till grannar – eller engagemang i ortens aktiviteter eller utveckling. Eller så skall man ha ett brinnande intresse, t.ex. båt-liv, naturstudier eller trädgårdsskötsel. (SLS 2171, Uffe Virta, f. 1940, Sibbo)

Så sammanfattar en man sin uppfattning om vad som bör känneteckna ett sommarställe. Sommarhuset, mot slutet av 1900-talet allt oftare ett fritidshus som också utnyttjas under andra årstider, ses som en plats som bör planeras för kontinuitet. Det förvärvas och förvaltas, man tänker både bakåt och framåt. Det är en plats som fungerar som motvikt till vardagen och sträcker sig bortom den egna tillvaron.

Platsidentitet och platsanknytning är två begrepp som kan användas i samband med berättelser om sommarställen. Platsidentitet handlar om minnesaspekten, kunskapen och känslan, medan platsanknytning uppstår genom de rumsliga praktiker som utförs på platsen. Båda begreppen kan tillämpas på citatet ovan: kravet på en relation till bygden och intresse för de aktiviteter som äger rum där. På motsvarande sätt som föremål kan vara betydelsefulla för familjen och släkten, med långa livscyklar som går via arv och gåvorelationer, kan platsen för en sommarvilla ses utifrån Deleuzes och Guattaris *assemblage*-teori, det vill säga den sammansatta summan av det materiella och det immateriella bildar en helhet och historien spelar därmed en viktig

roll. Platsen lagrar minnen av omgivningen, av släkten, av praktiker som har ägt rum, allt medan samtiden pågår (Hellman 2017:61).

I det här avsnittet lyfter jag fram exempel på platsens och praktikernas betydelse, utgående från finlandssvenskars berättelser om sina sommarvisiten. Materialet är en frågelistinsamling om temat som gjordes av Svenska litteratursällskapet i Finland 2009.¹ Insamlingen väckte ett stort intresse och deltagarna berättade om sina sommarhus med en sällan skådad entusiasm och detaljrikedom. Frågorna som ställdes fokuserade i stor utsträckning på konkreta element som byggnaden, inredningen, arbetet och underhållet. Men via det materiella beskrivs också sommarlivets immateriella dimension som traditioner, minnen och kärlek till platsen. Med känslorna följer ofta en strävan att bevara och upprätthålla detta rum, som står utanför den fasta boningsortens vardag. Flera av de äldre meddelarna reflekterar över framtiden, hur länge de ska orka och om den yngre generationen kommer att förvalta eller fördärva. Bägge händelseförloppen finns det exempel på i svarsskörden, som täcker hela 1900-talet, eftersom sommarlivet vanligen beskrivs så att det rymmer hela levnadsloppet, med början i barndomens upplevelser och miljöer.

Sommarstället som det beskrivs i frågelistmaterialet är så gott som alltid beläget vid havet, på en holme eller vid en havsstrand med bilväg ända fram.² Vattnet är ett centralt element och i de rumsliga praktikerna ingår att barnen tidigt ska lära sig att simma och hantera båtar.

Men hur kom det sig att skärgården blev en så central mötesplats då olika samhällsklasser i början av 1900-talet konsoliderades till en finlandssvensk språkgrupp? Hur uppkom den fritidsmässiga skärgårdskultur som är en så stark identifikationsfaktor för många finlandssvenskar i dag?

UT TILL LANDET, UT TILL FÅGLARNE

Traditionen att sommartid söka sig bort från stadens larm till skärgården uppkom på 1800-talet. Högreståndspersoner hade även tidigare sökt sig till landsbygden på sommaren, men det var borgerskapet som i vidare bemärkelse lade grunden för en sommarvillakultur. Till en början byggdes sommarvillorna i städernas omedelbara närhet, på Runsala och Hirvensalo utan-

¹ SLS 2171 "Sommarstugor och fritidshus". Frågelistan besvarades av drygt 100 meddelare och materialet uppgår till 1006 sidor, 736 fotografier och 96 skisser och ritningar.

² *Kesämökkibarometri* (Stugbarometern; numera *Mökkibarometri*) är en rapport som sedan 2004 har publicerats av skärgårdsdelegationen och Statistikcentralen med några års mellanrum. I Stugbarometern för 2009 uppges att cirka var tionde sommarstuga i Finland ligger vid havet och omkring 12 procent på en ö. Det totala antalet sommarstugor uppskattades 2007 till 480 000, de flesta belägna vid en sjö eller ett träsk (Nieminen 2010:14).

I skildringarna av barndomens somrar och sommarliv är minnena ofta äventyrliga med seglatser, utfärder och upptåg. De vuxna är många: mostrar och farbröder, mor- och farföräldrar, alla med sina egenheter och särdrag. I barndomsminnet är sommaren ändlös men i vuxen ålder uppstår frågor kring hur allt det praktiska med inköp, matlagning och tvätt kunde skötas i enkla förhållanden.

för Åbo, på Villinge, Drumsö och Jollas utanför Helsingfors och på Vasklot utanför Vasa (Lindqvist 2003:66). Det var en villakultur som ännu inte interagerade med den bofasta skärgårdsbefolkningens livsbetingelser, utan som uppkom i kuststädernas utkanter. I sommarhushållet var utomhusvistelsen central för all aktiv verksamhet, man gjorde båtutfärder, seglade, simmade och anlade trädgårdar. Man flyttade ut i naturen för att stärka kropp och själ. Här beskrivs sommarvillalivet på Hirvensalo i början av 1930-talet:

Familjen flyttade ut med 3 jungfrur och mycket pick och pack. Vid bryggan fanns en fyrkantig bassäng, så mormor kunde simma ostörd inne i den. Vi barnbarn hurrade på henne och kallade henne Grodan Pettersson.

Morfar hade byggt villan med tre våningar verandor av förra åttkantiga jugend-hamnpaviljongen, som tidigare stod i Åbo hamn och kallades därför Åttkanten. Numera hette villan "Kråkebo". Den låg i en norrsluttande blåbärsskog. Mormor hade låtit anlägga en fin trädgård med gångar, Amor-staty i mitten av en plantering kantad med snäckskal. Gångarna blev krattade med långa prydnadsränder i gruset. [...] Ön Runsala låg mitt emot och hade en ångbåtsbrygga kallad "31-an". Mormors syster, moster

Kate hade också en villa längre ut på Stora bocken. Stockholmsbåtarna gick in och ut mellan Runsala och Lilla bocken.

Morbröderna hade segelbåtar, som de kappseglade med i Airisto segelsällskap. Jag beundrade dem och båtarna, mycket, vackra smäckra jakter. (SLS 2171, Christina Hedman-Jaakkola, f. 1926, Mariehamn)

Här nämns morbröder, mostrar och morföräldrar, det var alltså en utvidgad familj som umgicks och bodde tillsammans under sommarmånaderna. I frågelistmaterialet beskrivs den tidiga villakulturen via barndomsminnena överlag som en intensiv period av umgänge. På sommaren suddades gränsen mellan ute och inne ut; verandor och altaner var passager där livsmiljöerna möttes.

Följande sommar flyttade vi till Fjällskär utanför Vasa. Cooper³ ägde också denna villa. Den hade från början tillhört hans då avlidne bror William. Villan var ett kråkslott i två våningar. Det fanns glasveranda, två altaner, härlig yttre vind med massor av skrot och gamla tidningar. I första våningen fanns förutom glasverandan kök, två rum samt en enorm sal. På vinden fanns två riktiga rum och en uppsjö av alla slags skrubbar. [...]

Halva skäret tillhörde Cooper och då jag tänker på de fem somrar jag bodde på Fjällskär kan jag bara jämföra det med sådant som man läser om i ryska författares böcker, innan revolutionen. Det var inte bara mina föräldrar och jag som flyttade dit. Äldsta farbror och min bästis var där hela sommaren. En av pappas yngre bröder med två söner, en dotter och dennes fästman var dagligen där. De hade en stor båt och kunde sova i den [...] Från Brändö f.d. lotsstationen, nuvarande reningsverket vid Pått, anlände en annan farbror med hustru och son, och grannar! Ofta. Min mamma var från Vestervik. Därifrån kunde anlända morfar, mormor, kusiner, mostrar ... En faster hade villa på Nagelskär. Hon inhyste utom den egna familjen också en annan faster med två vuxna barn och deras vänner. Umgänget med oss var flitigt. Blir det invecklat? Sedan var min mor av den åsikten att nog måste man väl bjuda ... ja, ja alla som bodde i huset i stan, bekanta, f.d. klasskamrater, pappas militärkamrater. [...]

Min mor stod vid spisen från morgon till kväll, om inte hon stod vid diskbordet invid en vägg på utsidan av köket omgiven av getingar. [...] Jag minns att hon brukade ropa: Spring till bryggan och se om det kommer nån båt! Och det gjorde det för det mesta. Ute på Kråkfjärden kom någon

---

3 Meddelarens fars chef Herbert Cooper som själv "vistades utrikes".

"putt-puttrande". "Gud i himmelen, det här blir min död", sade min mor.
(SLS 2171, Gunwor Pått, f. 1944, Vasa)

Minnet av en ständig ström av människor som återges ovan för tankarna till badorter och pensionat, som var alternativ för att uppleva hälsofrämjande havsluft och salta bad under det tidiga 1900-talet. Den ständiga generationsöverskridande samvaron i olika sammansättningar gav modeller för det betydelsefulla i sommartillvaron och skapade traditioner som meddelarna i frågelistmaterialet kom att bära med sig och i sin tur ville föra vidare till sina barn.

EN EGEN PLATS OCH KONTAKTEN TILL ORTSBEFOLKNINGEN

Så småningom ville allt fler tillbringa sommaren i skärgården. Det gällde bland andra lärare, lektorer och professorer som hade sommaren ledig; apotekare, direktörer och tjänstemän stationerade familjen i skärgården och åkte själva in till staden under veckan för att arbeta. Men som ett kustfolk hade många finlandssvenska familjer också en relation till orten via släktskap, en platsidentitet som man kunde bygga vidare på.

Mitt sommarboende började för över 80 år tillbaka i tiden. Platsen var Prästö i Bromarv skärgård och vår sommarstuga Majbo, som vår pappa byggt några år tidigare. På Prästön fanns då två familjer som bodde där året runt och livnärde sig på fiske och vad deras småbruk kunde producera. De hade varsin ladugård med några kor och höns och en gemensam häst. Orsaken varför det blev just Prästön var att mamma var kusin med familjernas husmödrar som var systrar. Deras män var dessutom bröder! Vår sommarstuga låg på deras mark med ett formellt arrende om 1 mk per år! De hade två barn var och vi var tre syskon, så sammanlagt 7 syskon, kusiner och småkusiner – någotsånär jämgamla, kunde ha glada upptåg tillsammans under 30-talets varma somrar.

I vår familj längtade vi ut till Prästön genast skolan slutade. Pappa hade tjänst vid järnvägen i Hangö och hade där skiftesarbete. För oss barn var det så viktigt att få komma till landet så pappa måste byta arbetstur för att kunna föra ut oss till Majbo samma dag som skolan slutade. Han hade själv byggt motorbåten som på 45 minuter förde oss från Hangö till Prästön. Där var vi sedan hela sommaren tills skolan började igen den första september. [...]

På augustikvällar hände det ofta att alla på ön samlades på glasverandan och såg när ljusen i Hangöby tändes. Då berättades om händelser från

forna tider i skärgården – och naturligtvis de busstreck som Bromarvtrölen Ville och Nille hade gjort. (SLS 2171, Helmer Wikström, f. 1927, Solf)

I skildringarna av barndomens sommarliv beskrivs ofta byggnaderna och inredningen i detalj. Trots att man minns somrarna som soliga och varma och utomhusaktiviteter dominerade, beskrivs interiörerna i detalj även efter flera decennier. Sommarhusen, inklusive inredning, plats och praktiker, blir ett slags tidskapslar, eller tidsrum, där tiden rör sig långsammare, är cirkulär och följer årstidernas gång. Materialiteten genomgår färre förändringar, praktikerna upprepas och olika handlingssätt överförs till nästa generation (Lindqvist 2016:15–20). Som det framkommer i citatet ovan var alla sommarhus ingalunda stora villor utan kunde vara mycket anspråkslösa stugor. Disken sköttes utomhus eller i sjön, man delade sängar och matlagningens förutsättningar var anspråkslösa, men ändå drogs man till platsen varje sommar. Före privatbilismen och en ökad rörlighet stannade man tre hela månader på sommarvistet utan avbrott, speciellt barnen.

I takt med att sommargästerna sökte sig längre ut i skärgården kunde de bofasta förtjäna på att hyra ut sitt hus och själva flytta in i en lillstuga eller bastu under sommaren (Lindqvist 2003:66–67). I det frågelistmaterial som behandlas här finns inga skildringar av den här manövern men desto fler berättelser om hur man gick till väga för att skaffa sig en tomt för att kunna bygga en egen stuga. I materialet framkommer också finlandssvenskarnas heterogena sammansättning, det skildrar lagerarbetare som byggde sommarställen på 1930-talet och akademiker som hyrde in sig i skärgården långt in på 1970-talet. Här beskrivs såväl slott som koja.

Gunnevi Bergbom har undersökt bosättningen på öar i Skärgårdshavet – Åbolands skärgård – i två repriser, 1954 och 1973 (Bergbom 1974, 1975). I en artikel om sommarboendets utveckling beskriver hon försäljningen av mark för fritidsbruk, som fram till 1960-talet hade varit mycket anspråkslös. På 1960-talet blev arealen på de sålda jordlotterna större och det förekom också inköp i spekulationssyfte. Priserna var ofta oskäligt låga och Bergbom uppskattar att många hemmansägare i högsta grad underskattade värdet av sin egendom. Redan på 1970-talet hade priserna stigit betydligt. Köparnas hemort var i de flesta fall Helsingfors och Åbo med omnejder och svenskspråkiga privatpersoner dominerade, men också stiftelser, bolag och kommuner köpte upp mark i skärgården (Bergbom 1975:3–13). I Nyland hade försäljningen av skärgårdsparceller påbörjats redan tidigare, på grund av närheten till Helsingfors. År 1962 uppgavs antalet sommargäster i Sibbo vara 3 500 och den bofasta befolkningen 484 personer (Lönnqvist 1980:177).

De bofasta skärgårdsborna hade andra krav på markens utnyttjande än sommargästerna. För fritidsbruk kunde också svårtillgängliga områden

lämpa sig, men ofta krävdes det årtal av hårt arbete för att röja en boplatz bland enrisbuskar eller i annan besvärlig terräng. Narrativet kring hur sommarstället byggdes och tog form skapar grunden för den platsanknytning som lever kvar i generationer:

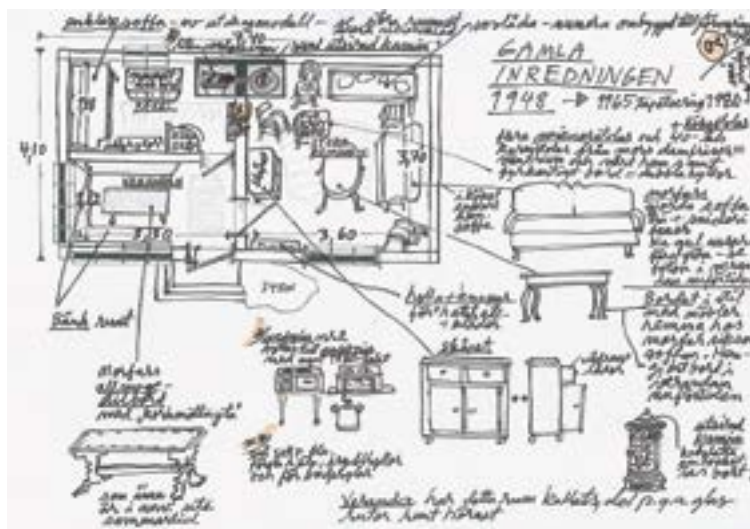
Två ungdomar i Borgå, Tutti och Blui, gifte sig ett par år efter krigsslutet och började bygga upp sitt gemensamma familjeliv. Båda hade varit aktiva scouter och vistats mycket ute i Borgå skärgård. Hon hade som barn vant sig vid att familjen hade sommarvistelse och en del av deras kamrater hade tillgång till sina föräldrars sommarvillor. De fick till och med bygga sin första enkla stuga på en väninnas mark, Lillstugan 4 m × 3 m. Drömmen om en egen parcell var stark, men arbetsläget var osäkert och den ekonomiska situationen ansträngd. De mest attraktiva områdena, inte alltför långt borta från staden, var naturligtvis också de dyraste.

Genom Tuttis en arbetskamrat, som också letade parcell, fick de höra talas om en bonde som var villig att sälja ett par små tomter. De låg dock långt ute i skärgården, ca 25 km från staden och sex km från byns centrum där det fanns busshållplats, avlägset och otillgängligt. Bara kala klippor varifrån bönderna hade skeppat ut virke från skogen, men som förövrigt inte hade något större värde för bonden. Havet är helt öppet utanför och det kan blåsa kraftigt så här långt ute i Finska viken. Därför var priset överkomligt för Tutti och Blui. Men så blev han uppsagd. Arbetskamraten valde åt sig den enligt honom, bättre parcellen, den som hade en aning skyddande vik och möjlighet att bygga en brygga på. Bonden själv behöll den flataste klippdelen mellan tomterna, så att virkesutskeppningen skulle kunna fortsätta.

Den andra tomten, halvparten av en udde med ett grund utanför, är helt hopplös för att bygga en brygga vid. Naturens krafter är starka här ute. Bluis arbetssituation redde upp sig. Då vågade det unga paret ta chansen och köpa denna lilla skärgårdsklipa som fick namnet Havsbo.

Jag lär ha varit ett par veckor gammal då jag besökte det nyinköpta Havsbo första gången i en segelbåt, sommaren 1950. Någon riktig väg fanns inte då ännu, bara den vinterväg bonden hade använt för att med häst och släde forsla ut stockar till stranden. Första sommaren fick Blui ro allt virke och material från Långholmen till Havsbo. Han byggde då en liten bod, ca 2,5 m × 2 m, där de kunde sova och förvara verktyg och första ägodelar de släpade ut till Havsbo. Senare fick den namnet "Näteboden" och under det namnet omnämns den ofta ännu. Följande vinter kunde Lillstugan släpas till Havsbo med häst och släde över isen, ungefär 10 km, från väninnans mark där den byggts. Nu kunde den unga familjen verkligen bo på Havsbo. I Lillstugan fanns en liten vedeldad spis, den minsta

Även om människor flyttar mellan olika adresser, kvarstår ofta sommarstugan med små förändringar som en fast punkt i livet. Därför kan man också i detalj återge inredningen. En tillbyggnad eller modernisering kan rubba ordningen men "den gamla" interiören finns ändå kvar i minnet.

man kan tänka sig, med två kokplattor och en liten ugn. Vedklabbarna skulle vara minimala, men man kunde både koka och baka och den gav värme och torkade upp i stugan. (SLS 2171, Marie-Louise Blomberg, f. 1950, Helsingfors)

Berättelsen återger strävsamhet och målmedvetenhet i förhållanden som i dag skulle beskrivas som karga, jämförbara med Stormskärs Majas vedermödor.⁴ Skildringen fortsätter med hur familjefadern följande sommar byggde Storstugan, 5 meter x 7 meter, murade kakelugn, snickrade bord, bänkar och sängar, konstruerade en stege till en krypvind, grävde brunn, byggde väg, jordkällare, lekstuga med mera. Efter ett generationsskifte hos bonden erbjöds familjen att köpa den kala klippan, där timret tidigare hade skepats ut, och senare även mera av udden. Havsbo uppgick nu till 1,5 hektar. Nu var det följande generation, tre syskon med familjer, som samsades om byggnadernas användning.

I frågelistmaterialet är det många som har återgett sommarställets tillblivelsehistoria i detalj. Speciellt 1950-talet, efter de dystra krigsåren, var en tid med framtidstro och talkoanda.

I början av 1950-talet var förhållandena på min arbetsplats mycket formella men ändå goda. Så incitamentet att skaffa mig ett eget sommarställe kom av Åbo Järnverks masugnsmästare som en dag utbrast till mig

⁴ Anni Blomqvists romansvit om Stormskäret och Maja kom ut 1968–1973 och blev i och med Rundradions filmatisering i Åke Lindmans regi en av de mest populära finlandssvenska tv-serierna genom tiderna. En alldeles färsk filmatisering av romansviten, skriven och regisserad av Tiina Lymi, förutspås bli den populäraste inhemska filmen 2024. Stormskärs Maja är en ikon för det strävsamma skärgårdslivet.

"Magistern måste nog också ha en sommarvillan, alla ingenjörerna ha ju sina. Vi kommer nog och hjälper till att bygga." Med "vi" menade han mästarna i alla de olika avdelningarna på fabriken. (SLS 2171, Angélique Troupp, f. 1916, Åbo)

Gemensamt för de här "skapelseberättelserna" är narrativet om hur platsen tas i besittning på ett fysiskt sätt, man röjer skog och mark, man ror ut förnödenheter, man snickrar, fäller träd – det är kroppen som arbetar och nöts mot varje stubbe och sten, klippa och snår. Tidigare generationers vedermödor förstärker platsens betydelse; investeringen har inte varit enbart ekonomisk utan också inneburit kroppsligt arbete som har byggt upp den fritidsmässiga skärgårds- och sommarstugekulturen. Vedermödorna ger platsen mening.

I det inledande citatet om vikten av att rota sig i ett sommarställe nämns att engagemang i bygden är något som skapar bestående band till en plats. Det kan vara fråga om insatser som inte är kroppsliga, men som bygger broar till de fast bosatta.

Jag är född i Vasa 1937 och i min familj var det självklart att vara ute i skärgården på sommaren. Redan min morfar, som var faktor på förlaget Fram i Vasa, hyrde under många somrar i början av 1900-talet in sig på en gård i Replot med sin familj och blev vän med människorna där. Han blev djupt fäst vid bygden och arbetade t.ex. aktivt för att ett hembygds-museum startades. Också mina föräldrar följde traditionen redan innan de hade barn. (SLS 2171, Birgitta Abrahamsson, f. 1937, Åbo)

I nutiden kan det handla om att vara aktiv inom ett byråd på orten, att delta i sommarfester, handla på ortens sommartorg eller arbeta för infrastruktur som vattenanslutning, fibernät och sophantering.

Jag skulle vara mycket intresserad av att få nätström till stället. Men en betydande del av grannarna är bofasta i själva byn och använder sina sommarstugor närmast som utflyktsmål under vackra sommark dagar. De är tyvärr inte speciellt intresserade av el, eftersom de oftast åker hem till byn till kvällen/natten. För oss som är "riktiga" sommargäster skulle el i hög grad underlätta bl.a. köksfunktionerna (elspis, elkylskåp, frys). Men det krävs minst femton anslutningar på en kilometer för att det ska bli någorlunda överkomligt ekonomiskt och det antalet har man inte lyckats få ihop. (SLS 2171, Bo Pensar, f. 1937, Vasa)

Sedan insamlingen av materialet 2009 torde alla som vill ha fått elektricitet på sina sommarställen, tack vare utvecklingen av solpaneler.

RUMSLIGA PRAKTIKER MED HAVET I CENTRUM

En kvinna skriver att hon i 70 år har tillbringat alla somrar på samma sommarställe, utom en sommar på 1960-talet då hon arbetade som au pair i London. Hon berättar om roddbåtar, jullar, segelbåtar, racerbåtar, utfärder till närbelägna holmar där man övernattade i tält, båt färder till släktingar på andra håll i skärgården, fiske, simning, mattvätt och diskning i sjön (SLS 2171:389–421). Havet är det element som den mesta verksamheten kretsar kring. Också skärgården och havet tillhör sommarställets tidsrum, fyllt av levda händelser och äventyr.

Alla har inte en lika lång relation till en och samma plats, men stränderna omsluter samma hav och även om utsiktsplatsen skiftar ligger samma skärgård framför ögonen.

När jag såg rubriken på tävlingen hoppade mitt hjärta ett extra slag. Om det finns något som är omgivet av ett romantiskt skimmer så är det min barndoms somrar på det hyrda sommarstället på Kitö i Sibbo skärgård. Ända sedan mina syskon var små brukade mina föräldrar hyra sommarställen på lite olika håll; ute på Sommaröarna, på Herrö i Esbo skärgård och så storfavoriten Glosskår strax utanför Hangö. Alla lika fina och väldigt olika varandra. Den gemensamma nämnaren var närheten till havet, strand, klippor och kvällssol. (SLS 2171, Carina Gräsbeck, f. 1965, Åbo)

De rumsliga praktikerna, det man gör på sommarstället, kan delas upp i olika kategorier där arbete och förströelse är motpoler men gränserna mellan nytta och nöje är rörliga. Båtarna är och har varit en viktig del av nöjeslivet, även om de för sommargäster på holmar också är nödvändiga transportmedel.

På våren 1952 beställde pappa en båt från Larsmo. Min farbror kom hem från Amerika och då båten sjösattes i Nämtnäs fick den namnet Idaho. Båten var av furu med ekspant och kopparnit. Den hade två par åror och ett bräde där fram med ett hål, så man kunde sätta mast och segel. Man styrde med en åra. De första somrarna, som vi var på ön, rodde vi och seglade, då vi skulle fara någonstans, t.ex. till posten, butiken, efter mjölken, efter gäster från Nämtnäs sidan. Då det var vind, som det oftast var, så seglade vi ena vägen och rodde mot vind. Vi hade ett sprisegel av bomull. Vanligtvis satt jag förut och min bror eller pappa vid mitten årorna. [...] Så småningom insåg vi att vi behövde en motor. Den första motorn blev

en Archimedes. Oj så vi måste knycka och dra i snöret på den motorn. [...] Senare köpte vi en Kulla plastbåt som transportbåt, men träbåten var alltid vår fiskebåt. Följande motor var en 4 hästars Crescent och sen blev det en 9,5 hästars Johnson. [– – –]

Vårt kära Börsskärsgrund såldes åt min klasskamrat från Övermark. Vi tog med oss då vi flyttade: bordet, stolarna som pappa svarvat, enkäppsstolen, tjädertuppen, mors byrå, farfars byrå med piggtittare, verktyg, näten och kastspön, träbordets marmorskiva och gipsfigurerna. Men världens bästa fiskebåt, träbåten, plastbåten med motor, båthuset följde med på köpet. Jag drömmer ibland blåögt, om jag skulle få tag på den träbåten, skulle jag fixa upp den. Det var en bra modell. Tänk att vi i alla väder i 25 år, då det stormade ordentligt tog oss över sjön med den. Då var det inte tal om att ha flytväst. Men allt gick väl ändå. (SLS 2171, Torbjörn Hägg, f. 1940, Vasa)

En viktig aktivitet är utfärder till närbelägna holmar, nöjesresor med familj, släkt och vänner. I skildringarna beskrivs övernattning i tält och loggboken fylldes av noteringar om vindriktning, temperatur och väderleksförhållanden överlag. Som i exemplet ovan beskrivs båtarna i detalj, deras namn, sjöduglighet och egenskaper samt motorernas effekt och märke. De var en viktig del av sommartillvaron.

Många aktiviteter på sommarstugan sker utomhus. Det är vedhuggning, underhåll av byggnaderna, trädgårdsarbete, trädffällning och mycket annat. Men det är också viktigt att vila, umgås, läsa, sola och bada bastu. I frågelistsvaren framkom att sommarstället för många män är en miljö med fler egna rum och projekt än på den fasta adressen.

Pappa och farbröderna härjade med sina båtar, nuförtiden pysslar karlar med bilar, men här gällde bara båtarna. Alla rymdes inte vid bryggan fastän den var lång och då måste någon av de stora båtarna ankra i viken, och folk ros iland, varvid kommandon vrålades ut över havet. Vi barn metade ständigt, med eller utan mask, huvudsaken var att vi satt där på bryggan. (SLS 2171, Gunwor Pått, f. 1944, Vasa)

Hur socialiseras barnen in i sommarstugekulturen? Hur uppstår sommarlivets traditioner? Gemensamt för så gott som samtliga svar på frågelistan "Sommarstugor och fritidshus", är att meddelarna har barndomsminnen från en plats där de har tillbringat sina sommarlov i relativ frihet. Också här finns havet ofta i centrum, bryggan, stranden, roddbåten, jollar och jullar sysselsatte barnen. I minnesskildringarna försiggår den mesta aktiviteten utomhus. Man metade, simmade och iakttog de vuxnas sysslor.

Vi gräver oss ner i dyn vid stranden och söker blålera. Vi har smort in oss i blålera och låtit det torka. Det gjordes förr så på badinrättningen min mormor jobbat i. Det har gjorts lerskulpturer och småpyrlar. Någon sådan finns ännu kvar. En som är målad med lackfärg från modellflygseran. Vi har fångat fjärilar både om dagen och natten här 1956–59. Skolelever fick byta växter till fjärilar om man ville [...]. Vi fiskade och gjorde mat själva. Ofta var det korv med som reservproviant. Vi var då ute ett gäng killar, på dagsutfärd eller övernatta. [...] Vi har lekt runt stränderna med träbåtar uthuggna ur plankor. En del finns faktiskt kvar. Jag fick en segelbåt i sjuårsåldern, modell av en jakt 30x40 cm stor, som vi lät segla ut, fastsatt i ett snöre. (SLS 2171, Stig Gustafsson, f. 1943, Pargas)

Fisket var ofta generationsöverskridande och engagerade både barn och vuxna. Först var barnen iakttagare i båten, småningom roddare när näten lades och vittjades. Havet erbjöd också upptäckter och till en del barns sysslor hörde att leta efter drivved.

Simning hörde till favoritsysselsättningen alla dagar vid bryggan eller vid bastun. Där hade vi gjort en trampolin av en bred plank. Här var så djupt att man kunde dyka direkt från berget. Mamma och pappa simmade också alla dagar. Att vandra runt holmen var skojigt och att gå på upptäcktsfärd. Det fanns alltid något intressant som flutit iland. På den tiden slängdes alltid sopor och skräp i sjön från fartyg. Ibland hittade man någon låda med underlig text, eller någon konstig flaska, ibland rester av fiskeredskap eller bräder eller plankor, som vi slängde upp i buskarna och sen hämtade med båten. (SLS 2171, Torbjörn Hägg, f. 1940, Kimito)

Det verkar som om den starkaste platsanknytningen sker i barndomen. Livet på landet skiljde sig från vardagen i staden. Skolgången begränsade friheten och årstiderna höst, vinter och vår erbjöd inte samma förutsättningar till utomhusvistelse och naturupplevelser som sommaren. Traditionen att faktiskt tillbringa hela sommarlovet i en annan miljö förstärkte banden till sommarstället. Numera är livsstilen mer splittrad.

Att vara på landet så långt från stadshemmet och under så lång tid, var som att förflyttas till en annan värld. Det var förstås på gott och ont. Jag blev ganska isolerad från jämnåriga, och varje höst var det en stor katastrof att tvingas lämna paradiset och återvända till skolan. Jag minns hur jag grät i Åbotåget på väg hem. Vi hade ingen möjlighet att besöka stugan under veckoslut eller andra lov än sommarlovet. Den var inte ens vinterbonad, vilket man inte heller väntade sig på 60-talet. En sommarstuga var, som namnet säger, tänkt enbart för sommarbruk. Så man visste när man for på hösten, att det skulle dröja mycket länge innan vi kom tillbaka.

Min kärlek till hembygden riktade sig helt mot Granboda; min egentliga hembygd Helsingfors kändes som en stenöken och ett fängelse. Det var förstås barnets romantiserade bild av livet på landet, och sedermera har jag ju förstått hur tungt livet måste ha varit för orsbefolkningen, som skulle skaffa sig sitt levebröd där i alla väder, året runt. (SLS 2171, Eva Hannus, f. 1960, Helsingfors)

I slutet av 1900-talet då den digitala utvecklingen i samhället började bli en realitet oroade sig många för att naturupplevelserna hade fått konkurrens av den virtuella världen som barnen lever i. Traditionerna på sommarstället var alltså någonting som man i vuxen ålder ville överföra till sina barn. Man eftersträvade kontinuitet, att de upplevelser som utgjorde grunden för den egna starka anknytningen till en kär plats skulle förmedlas till kommande generationer. Men sommarlivet hade förändrats och det kunde uppstå konflikter mellan ideal och verklighet.

Över huvud taget betyder inte sommarstället alls detsamma för mina barn, som det betydde för mig. På gott och ont. De bryr sig mindre om naturen än om kamrater, dator och TV. Eftersom vår stuga är så nära stan, är det lätt att hämta deras kamrater till landet. Vi brukar ha en kamrat åt gången, ibland bara över en dag, men ofta också över en natt. Men i alla fall trivs barnen inte länge på landet. Eftersom min man är arbetsoförmögenhetspensionerad och jag är hemmamamma, skulle vi ha möjlighet att tillbringa hela barnens sommarlov på landet. Vi föräldrar skulle helst göra det. Men barnen vill vara lediga i stan, både i början och i slutet av

sommarlovet. Och jag tycker att det ju är deras sommarlov, och det finns ingenting viktigare än att barnen har kamrater, så vi kompromissar. [...]

Kommer ens någotdera av våra barn att fira sina somrar i Sibbo? De har inte sådana känslöband dit, att de inte skulle kunna lockas till något mer naturskönt ställe med egen strand, som kanske en framtida partner kan erbjuda. I alla fall känns det väldigt starkt att ett sommarställe borde fortsätta att gå i släkten. Åland var mitt smultronställe, Sibbo har blivit ett kärt blåbärsställe. Åland var paradiset när jag var barn, i Sibbo är jag som vuxen medveten om realiteter och nackdelar. Men jag är väldigt tacksam för att jag fått uppleva båda. (SLS 2171, Eva Hannus, f. 1960, Helsingfors)

Filosofen Dylan Trigg har undersökt minnet av platser, med utgångspunkt i fenomenologin. Han kopplar samman *tid och plats*, samt *minne och plats* som sammansvetsade par. Endast genom att befinna sig på en plats uppstår minnen och erfarenheter av platsen under olika tidsperioder. Individens upplevelse eller värdering av speciellt betydelsefulla platser kan kulminera i en nostalgisk hängivenhet (Trigg 2013:3–7). Det finns onekligen ett nostalgiskt skimmer i de minnen från barndomens somrar som återges ovan. Eftersom samhällsutvecklingen har varit så snabb under den senare delen av 1900-talet, är det en helt annan sommartillvaro som beskrivs. Det handlar inte bara om barnets perspektiv i förhållande till den vuxnas, utan också om en tillvaro som ofta kan te sig väldigt anspråkslös i jämförelse med nutidens förväntningar på sommarboende. I berättelserna stiger ofta gemenskap och närhet fram som centrala delar av sommarlivet. Platsen förknippas med en samvaro som erbjuder trygghet och kontinuitet.

ATT FÖRVALTA ETT ARV, MATERIELLT OCH IMMATERIELLT

Sommarstugekulturen innebär en livsform där det materiella, som hus, bodar, möbler, kläder och husgeråd, och det immateriella, som förhållandet till havet, skogen, årstiden och platsens narrativ, tillsammans bildar en plats som är fylld med meningsbärande historia. Sommarstället är som ett assemblage av två aspekter: innehåll och uttryck (jfr Hellman 2017:61).

En tredje aspekt, som kan läsas mellan raderna i frågelistsvaren, är att tiden inte nödvändigtvis är linjär på sommarstället, den följer snarare en årsklocka som upprepas igen och igen. Tiden kan betecknas som cirkulär. Den aktiva tiden i nuet infaller från tidig vår till sen höst, ibland från midsommar till augusti, beroende på livssituation, möjlighet och intresse att tillbringa tid på "stugan". En underliggande tid består av minnen som väcks till liv i sommarhuset och som styr praktiker mot en upprepning, näten hängs upp på bodens vägg, svampen rensas på verandan, man får inte simma direkt

efter maten – mönster som i frågelistmaterialet i många fall upprepas från generation till generation. Också föremål och möbler ingår i ett mönster av återbruk som är knutet till platsen.

I flera svar förmedlas en känsla av att sommarstället är en påminnelse om någonting förgånget eller en önskan om ett oförändrat tillstånd. Det finns en trygghet i det invanda och även om den fasta bosättningsorten och gatuadressen förändras under levnadsloppet, förblir sommarhuset en fästpunkt i tillvaron. Fastän man bygger ut och bygger till, uppför gäststuga och inför bekvämligheter är det framför allt de immateriella värdena som består, praktikerna är desamma, arbetsuppgifterna fördelas mellan män och kvinnor på ett betydligt mer konventionellt sätt än i stadshemmet. Männen snickrar, hugger ved, gräver och grillar, kvinnorna sköter matanskaffningen, matlagningen, ser till familjens behov, sköter eventuell trädgård, plockar bär med mera.

Frågelistan fokuserade i huvudsak på sommarhusens materiella aspekter, men det visade sig att de immateriella minnena och traditionerna skrevs fram lika tydligt i svaren, fastän de inte specifikt hade efterfrågats. I materialet ingår många utförliga skisser med situationsplaner över tomten och planritningar av byggnader där alla möbler finns inritade och ofta också beskrivna i ord.

De allra första möblerna och dörrar, skåp etc. har gjorts av min morfar och hämtats ut bl.a. med fars båt med Pentamotorn. Obs! Specialgjorts av morfar för villan. Satt och såg inne i hans skomakarverkstad på delarna han hyvlade på, satte lim och klämmor i – så kom karmarna, soff- och bordsben till. [...] Senare har arvegods från far- och morföräldrar och nu till sist egna föräldrar förts ut, bl.a. glas, porslin. Fortfarande använder vi wienerstolar, bord och utdragssoffa, grönmålade ursprungligen, nyli- gen har farmors klaffbord och hennes gungstol hämtats ut. (SLS 2171, Stig Gustafsson, f. 1943, Pargas)

Alla sommarhus är ingalunda inredda med egenhändigt snickrade möbler från generationer tillbaka. Men i berättelserna poängteras ofta enskilda möb- lers historia, inte sällan förknippad med en nära anhörig.

Min svärfar var stewart och från hans resor runt jorden finns det massor av roliga saker och möbler både i stadslägenheten och på landet. Bl.a. har vi några vackra däckstolar som kommer från ett av de många fartygen som körde på Syd-Amerika linjen. Likaså finns det en del korgstolar i trädgår- den som torde ha samma ursprung. [...] En av min mans mostrar jobbade på Qvidja gård och därifrån har vi också en del, kanske främst köksmöbler.

Hela huset är egentligen proppfullt med massor av både möbler och prylar som alla bär på en historia. (SLS 2171, Carina Gräsbäck, f. 1965, Åbo)

I exemplen från det tidiga 1900-talets sommarvisten betonas det stora umgänget. Beskrivningarna är barndomsminnen där släkten, den utvidgade familjen med flera generationer av syskon och syskonbarn samlade tillsammans i långa perioder, står i centrum. Mot slutet av 1900-talet hör däremot stillhet, avskildhet och lugn till de kvalitativa värden man söker i naturen och kärnfamiljen sluter sig mot yttervärlden, möjligen tillsammans med mor- eller farföräldrar på samma tomt. Syskon som har ett sommarställe tillsammans delar vanligen upp sin vistelse så att familjerna har egna veckor eller så att respektive familj förfogar över en egen byggnad.

Idag kan vi se tillbaka på tre olika faser av sommarboende: från 1940-, -50 och -60-talets bygemenskap i Replot och holmgemenskap under 1960–1990-talet till ett mera familjecentrerat sommarstugeliv under de senaste 15 åren. Kanske representativt också för samhället i övrigt – från kollektiv gemenskap till privatisering och individcentrering. (SLS 2171, Birgitta Abrahamsson, f. 1937, Åbo)

På sommarstugan syns lager av olika tider och olika sysslor. I ett vindfång förvaras föremål för belysning, lek, simning, regn, vasskärning, grensågning, dukning, båtresor och annat som behöver en avställningsplats på väg ut eller in.

Det är främst i föremålsvärlden som minnet av en större släkt- och familjegemenskap lever kvar.

Eftersom tiderna ändrats har jag tagit tillvara möbler och verktyg, pryd-
nadssaker och textilier som tillhört mina morföräldrar, till och med ett
gammalt fönster. Har inrett ett rum i vårt hus i Skutnäs som jag kallar
Gustavsro där det råder nostalgi och jag kan drömma mig tillbaks till min
barndoms somrar. Kanske blir det ett och annat skratt i smyg från besö-
kare som tittar in i mitt rum (SLS 2171, Anonym, f. 1914, Borgå)

Att avstå från ett sommarparadis kan innebära en stor sorg men det finns
exempel på att nya platser kan erövrats också i vuxen ålder. För att igen
anknyta till Deleuze och Guattari består ett assemblage, i det här fallet ett
sommarställe, av komponenter som kan brytas loss och sättas samman i nya
assemblage. Territorialisering kan beskrivas som att rota sig på en plats, en
process som stabiliserar identiteten. Men när en eller flera komponenter
bryts loss deterritorialiseras de och sätter identiteten i rörelse. En reterrito-
rialisering sker när komponenterna ansluts till ett nytt territorium, här en
ny plats som erövrats genom en ny tillblivelseprocess (Hellman 2017:62). Det
här teoretiska resonemanget exemplifieras i följande berättelse:

När mina föräldrar gått bort 1961 fortsatte min man och jag – båda lärare –
att bo hela somrarna på Strandklint. Vårt hem hade vi först i Helsingfors
sedan i Åbo. Livet fortsatte i några år i stort sett som förr: vi hade nära
umgänge med många av våra vänner bland Replotborna och vi bjöd dit
våra egna vänner av studiekamraterna i Åbo och mina gamla vänner i
Vasa. [...] Småningom började dock huset kännas väl trångt, i synnerhet
som vi fick två barn, födda -64 och -66. [...] Dessutom började Åland med
sina mildare somrar dra – min man är ålänning och där finns hans mor,
syster och släkt. Vi fick via släktingar köpa en strandtomt på ca 1 hektar
på en holme i Lumparland. Det blev dags att säga farväl till Replotstugan.
Att den skulle säljas så småningom anade också min far, när jag hade gift
mig, och han bad mig lova att i så fall inte sälja till någon finsktalande utan
helst till någon Replotbo. Så skedde också. [...] Samtidigt innebar flytten
förstås också att gamla vänner, gamla kända svamp- och bärställen för-
svann. En ny värld måste upptäckas och nya kontakter knyts. (SLS 2171,
Birgitta Abrahamsson, f. 1937, Åbo)

Ett frågelistmaterial speglar inte ett fenomen i den meningen att alla vari-
anter av upplevelser och erfarenheter skulle belysas. I materialet om som-
marstugor som här används finns endast några få exempel på osämja, att

inte trivas, att avstå en plats med glädje etcetera. Det är de hängivna som berättar om sina paradis, nostalgiskt tillbakablickande på såväl en föremålsvärld som en platskänsla som skapar mening i tillvaron. I materialet blir det tydligt att meddelarna under skrivprocessen i minnet har förflyttat sig till de betydelsebärande platser som de beskriver. De som tar avstamp i barndomens erfarenheter förflyttar sig till sin barndom, så tydligt beskrivs miljöerna. De som har upplevt olika ställen förflyttar sig från plats till plats och vandrar längs stigar i de olika miljöerna. När samtiden beskrivs förflyttar meddelarna sig i sitt sommarhus, de vandrar i minnet från rum till rum och varje möbels historia och placering beskrivs. De rör sig mellan bodar, gästhus, bastur, bryggor och båtar. Många kommenterar den fiktiva vandringen med utrop som:

Under skrivandets gång har min längtan ut till Själaviken blivit allt starkare och i mitt medvetande dansar ord som: frihet, hav, himmel, horisont, ensamhet, arbetsro, familjebesök, samvaro, glädje, frid, skönhet, närvaro. I ett andetag förflyttas jag till stugtrappan där jag sitter tillsammans med mina barnbarn en sen augustikväll och inväntar mörkret. (SLS 2171, Inge-Maj Hunaeus, f. 1942, Borgå)

Det finns också exempel på att redan möjligheten att göra denna tidsresa medför en glädje:

Jag måste medge att jag brinner av iver att *i detalj* få berätta om denna för mig underbara plats på jorden. Och eftersom det här vid min dator inte finns någon, som någonstans i texten kommer åt att som mottagare säga: "Tack, det räcker", så kör jag bums igång med att berätta om vårt sommarboende, hur det är idag och hur det blivit sådant det är idag. (SLS 2171, Anonym, f. 1914, Borgå)

MIN VRÅ AV VÄRLDEN – DET JAG KALLAR MITT

Även om projektet Vardagens rum och denna volym behandlar 1900-talet, förskjuts de brytningspunkter som kännetecknar ett sekel alltid en bit in på följande sekel.

I början av 2000-talet förutspåddes att de yngre generationernas intresse för att överta och förvalta sommarstugor skulle dala. Livet hade i slutet av 1900-talet blivit rörligt och intensivt. Det fanns alternativ till att tillbringa sin semester på en och samma plats, såsom festivaler runt om i landet och utlandsresor till garanterat varmt klimat. Alternativen lockade mer än det

arbetsläger som sommarhusets underhåll innebar (Haaso 2018:3). Jord- och skogsbruksministeriet publicerade 2017 en rapport om fritidsbosättningens framtid utgående från inställningen hos unga vuxna, definierade som personer mellan 25 och 45 år. 73 procent av de som hade besvarat en enkät hade tillgång till en stuga som ägdes av föräldrar, far- eller morföräldrar, eller ett dödsbo. Av dem svarade 52 procent att de kunde tänka sig att ta över ansvaret för sommarstugan i framtiden. En egen strand och släktens traditioner var de viktigaste faktorerna som talade för att fortsätta (*Nuoret aikuiset mökkeilyöinä 2030 -selvitys* 2017:64). Kartläggningen gäller hela Finland och det görs ingen skillnad mellan fastigheter vid sjö eller hav. Om inställningen var densamma bland den finlandssvenska befolkningen framgår inte, men undersökningen ger kanske en fingervisning.

Vissa av de fenomen som behandlas inom projektet Vardagens rum har förändrats, avtagit eller upphört i något skede under det långa 1900-talet, men fått en ny aktualitet i och med klimatförändringen och strävan efter en mer hållbar livsstil. Då covidpandemin slog till 2020, gränser stängdes och resandet plötsligt upphörde, steg intresset markant för en plats i avskildhet i naturen, det vill säga ett sommar- eller fritidshus. Återigen finns det ett sug efter en alternativ plats att tillbringa sommaren på, som liknar det medelklassen sökte i sina egna paradis på 1950-talet. Att reparera, bygga, inreda, plocka bär och svamp, odla och fiska står igen högt i kurs. Refrängen i Peter LeMarcs hit *Vrå av världen* från 1992 kan också unga vuxna på 2000-talet relatera till.

Varje människa behöver en vrå av världen
Nånting dom kan kalla sitt
Detta huset kanske inte är mycket värt
Men det är det jag kallar mitt
Min vrå av världen

Källor och litteratur

Nilsson: Förord

Litteratur

- Ahlbäck, Ragna 1945. *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Atia, Nadia & Jeremy Davies 2010. "Nostalgia and the shapes of history". *Memory Studies* 3:3, 181–186.
- Bengtsson, Åsa & Kimmo Grönlund 2005. *Den finlandssvenska väljaren*. Vasa: Samforsk.
- Brøndum-Nielsen, Johs., Otto von Friesen, Magnus Olsen & Sigurd Erixon 1931–1956. *Nordisk Kultur*. Stockholm: Bonniers.
- de Certeau, Michel 1988. *The practice of everyday life*. Trans. Steven Rendall. Berkeley: University of California Press.
- Christensen, Søren, Astrid P. Jespersen, Signe Mellemgaard & Marie Sandberg (red.) 2017. *Kultur som praksis. Etnologiske perspektiver på individualitet og fælleskab, kultur og historie*. Köpenhamn: Hans Reitzels forlag.
- Damsholt, Tine, Dorthe Gert Simonsen & Camilla Mordhorst (red.) 2009. *Materialiseringer. Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Darnton, Robert 1987. *Stora kattmassakern och andra kulturhistoriska bilder från fransk upplysningstid*. Stockholm: Ordfront Förlag.
- Demo, Anne Teresa & Vivian Bradford 2012. *Rhetoric, remembrance and visual form. Sighting memory*. New York & London: Routledge.
- Ekrem, Carola, Pamela Gustavsson, Petra Hakala & Mikael Korhonen 2014. *Arkiv, minne, glömska. Arkiven vid Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–2010*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Fornäs, Johan 2012. *Kultur*. Malmö: Liber.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren 1979. *Den kultiverade människan*. Lund: Liber Läromedel.
- Gustavsson, Karin 2014. *Expeditioner i det förflutna: etnologiska fältarbeten och försvinnande allmogekultur under 1900-talets början*. [Diss.] Lund: Lunds universitet.
- Hedberg, Charlotta 2006. "Finlandssvenska 'ansikten'. Migrationskulturer och livsbanor". Marianne Junila & Charles Westin (red.). *Mellan majoriteter och minoriteter. Om migration, makt och mening*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 149–180.
- Himmelroos, Staffan 2020. "Attityder till det svenska – kontakthypotesen som förklaringsmodell". Staffan Himmelroos & Kim Strandberg (red.). *Ur majoritetens perspektiv. Opinionen om det svenska i Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 101–118.
- Junila, Marianne & Charles Westin (red.) 2006. "Inledning". *Mellan majoriteter och minoriteter. Om migration, makt och mening*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 13–45.
- Junkala, Pekka & Elina Kiuru (toim.) 1998. *"Toinen" sivilisaatio. Arkielämä, sivilisaatio ja kansankulttuuri Suomessa noin 1500–2000*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Junkala, Pekka & Jari Määttä (toim.), 2002. *Paikallisuuden juuret ja versot. Jatkuvuuksia Judinsalons maalaismaisemassa*. Jyväskylä: Atena.
- Jönsson, Lars-Eric & Fredrik Nilsson (red.) 2017. *Kulturhistoria. En etnologisk metodbok*. Lund: Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet.
- Karjalainen, Pauli Tapani 1997. "Aika, paikka ja muistin maantiede". Tuukka Haarni, Marko Karvinen, Hille Koskela, & Sirpa Tani (toim.). *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen*. Tampere: Vastapaino, 227–241.
- Klinkmann, Sven-Erik 2011. *I fänrikarnas, martallarnas och dixietigrarnas land. En resa genom det svenska i Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Klinkmann, Sven-Erik 2017. "'Svenska talande bättre folk' – mellan ironi, stereotyp och humor". Sven-Erik Klinkmann, Blanka Henriksson & Andreas Häger (red.). *Föreställda finlandssvenskheter. Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 301–328.
- Klinkmann, Sven-Erik, Blanka Henriksson & Andreas Häger (red.) 2017. *Föreställda finlandssvenskheter. Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Kuczynski, Anna-Liisa 2017. *Minoritetsgrupper och möten i trängda situationer. Identifikationer och kulturell gemenskap*. [Diss.] Åbo: Åbo Akademi.
- Lillbroända-Annala, Sanna 2010. *Från kåk till kulturarv. En etnologisk studie av omvärderingen av historiska trädadsområden i Karleby och Ekenäs*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Löfgren, Jakob 2018. ... *And Death proclaimed 'HAPPY HOGSWATCH TO ALL, AND TO ALL A GOOD NIGHT'*. *Intertext and folklore in discworld-fandom*. Åbo: Åbo Akademi University Press.
- Lönnqvist, Bo (toim.) 2000. *Arjen säikeet. Aikakuvia arkielämään, sivilisaatioon ja kansankulttuuriin*. Jyväskylä: Atena.
- Lönnqvist, Bo 2001. "Retoriken i den etniska mobiliseringen". Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist & Yrsa Lindqvist. *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 16–25.
- Lönnqvist, Bo, Ivar Nordlund, Monica Ståhls & Katia Båsk 1997. *Industrisamhälle och arbetarkultur. En etnologisk studie över Tolkis cellulosafabrik i Borgå landskommun 1893–1975*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Lönnqvist, Bo & Laura Aro (toim.) 2006. *Autenttinen ihminen. Tulkintoja irtautumisen etnografiasta*. Jyväskylä: Atena.
- Marander-Eklund, Lena & Fredrik Nilsson 2018. "Under ytan. Kulturanalyser av det bortglömda, dolda och triviala". Lena Marander-Eklund & Fredrik Nilsson (red.). *Under ytan. Kulturanalyser av det bortglömda, dolda och triviala*. [Specialnummer av Budkavlen. Tidskrift för etnologi och folkloristik 97], 1–10.
- Marander-Eklund, Lena & Ann-Catrin Östman (red.) 2011. *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Meinander, Henrik 2016. *Nationalstaten. Finlands svenskhet 1922–2015*. Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis.
- Miller, Daniel 2008. *The comfort of things*. Malden, MA: Polity Press.
- Nikander, Gabriel (utg.) 1919. *Det svenska Finland. 1 Bygden*. Helsingfors: Schildts.
- Nikander, Gabriel (utg.) 1922. *Det svenska Finland. 2:1 Folket och odlingen*. Helsingfors: Schildts.
- Nikander, Gabriel (utg.) 1923. *Det svenska Finland. 2:2 Folket och odlingen*. Helsingfors: Schildts.
- Nilsson, Fredrik 2000. *I rörelse. Politisk handling under 1800-talets första hälft*. Lund: Nordic Academic Press.

- Nilsson, Fredrik 2018. "Under ytan, bakom fasaden. En kulturanalys av smuggling, rumslig ordning och moraliska geografier". Lena Marander-Eklund & Fredrik Nilsson (red.). *Underytan. Kulturanalyser av det bortglömda, dolda och triviala*. [Specialnummer av *Budkavlen. Tidskrift för etnologi och folkloristik* 97], 13–37.
- Nilsson, Fredrik 2021. "Ett ämne blir till". Fredrik Nilsson & Anna-Maria Åström (red.). *Nordisk etnologi 1921–2021. Ett ämne i rörelse*. Åbo: Åbo Akademi förlag, 17–33.
- Paterson, Mark 2006. *Consumption and everyday life*. New York and London: Routledge.
- Pels, Dick, Kevin Hetherington & Frédéric Vandenberghe 2002. "The status of object. Performances, mediations, and techniques". *Theory, Culture & Society* 19:5–6, 1–21.
- Radley, Alan 1990. "Artefacts, memory and a sense of the past". David Middleton & Derek Edwards (eds.). *Collective remembering*. London: Sage.
- Roberts, Les (ed.) 2012. *Mapping cultures. Place, practice, performance*. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan.
- Sandell, Karin 2022. *Parasiter och "bättre folk". Affekt i näthatt mot det svenska i Finland*. Åbo: Åbo Akademi University Press.
- Stanley, Liz 2013. *Documents of life revisited. Narrative and biographical methodology for a 21st century critical humanism*. Burlington, VT: Ashgate.
- Storå, Nils 1990. *Fem etnologier. Etnologin i Finland i finlandssvenskt perspektiv*. Åbo: Åbo Akademi.
- Svensson, Birgitta & Anna Walette (red.) 2012. *Individer i rörelse. Kulturhistoria i 1880-talets Sverige*. Göteborg: Makadam.
- Talve, Ilmar 1979. *Suomen kansankulttuuri. Historiallisia päälinjoja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Thor Tureby, Malin & Jesper Johansson 2020. *Migration och kulturarv. Insamlingsprocesser och berättelser om och med de invandrade ca 1970–2019*. Lund: Nordic Academic Press.
- Wright, Patrick & Jeremy Davies 2010. "'Just start digging': Memory and the framing of heritage". *Memory Studies* 3:3, 196–203.
- Vuorela, Toivo 1975. *Suomalainen kansankulttuuri*. Porvoo, Helsinki: WSOY.
- Vuorela, Toivo 1976. *Suomen kansankulttuurin kartasto. Atlas der Finnischen Volkskultur. Atlas of Finnish Folk Culture. 1. Aineellinen kulttuuri. Mäterielle Kultur. Material Culture*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Åström, Anna-Maria & Jonas Lillqvist 2012. *Stadens hjärta. Tätaytor och symboliska element i nutida nordiska städer*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Åström, Anna-Maria, Bo Lönnqvist & Yrsa Lindqvist 2001. *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Åström: Inledning

Litteratur

- Aromaa, Johanna & Miia-Leena Tiili 2018. "Empatia ja ruumiillinen tieto etnografisessa tutkimuksessa". Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.). *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos, 258–283.
- Arkiv, minne, glömska. *Arkiven vid Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–2010* 2014. Carola Ekrem, Pamela Gustavsson, Petra Hakala & Mikael Korhonen. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Assman, Jan 1995. "Collective memory and cultural identity". John Czaplicka (transl.). *New German Critique* nr 65, 125–133.

- Assman, Jan 2008. "Communicative and cultural memory". Astrid Erll & Ansgar Nünning (eds.). *Cultural memory studies. An international and interdisciplinary handbook*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 109–118.
- Baudrillard, Jean 1990 [1970]. "Consumer society". Mark Poster (ed., introd.). Jean Baudrillard, *Selected writings*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt 2007. *Consuming life*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre 1977. *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bäckman, Maria & Simon Ekström 2022. "Metodfrågans var, när och hur". Kim Silow Kallenberg, Elin von Unge & Lisa Wiklund Moreira (red.). *Etnologiskt fältarbete. Nya fält och former*. Lund: Studentlitteratur.
- Castells, Manuel 1989. *The informational city*. Oxford: Basil Blackwell.
- de Certeau, Michel 1984. *The practice of everyday life*. Trans. Steven Rendall. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press.
- Chapman, Tony & Jenny Hockey (eds.) 1999. *Ideal homes? Social change and the experience of the home*. London: Routledge.
- Climo, Jacob J. & Maria G. Cattell (eds.) 2002. *Social memory and history*. Walnut Creek: AltaMira.
- Connerton, Paul 1989. *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cusk, Rachel 2019. *Coventry*. First American edition. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Dant, Tim 1999. *Material culture in the social world*. Buckingham: Open University Press.
- Duranti, Alessandro 2010. "Husserl, intersubjectivity and anthropology". *Anthropological theory* 10:1–2, 16–35.
- Flanders, Judith 2014. *The making of home. The 500-year story of how our houses became our homes*. London: Atlantic Books.
- Frykman, Jonas 2012. *Berörd. Plats, kropp och ting i fenomenologisk analys*. Stockholm: Carlssons.
- Fägerborg, Eva 2011. "Intervjuer". Lars Kaijser & Magnus Öhlander (red.). *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Gronow, Jukka 1997. *The sociology of taste*. London, New York: Routledge.
- Hahn, Hans Peter 2014. *Materielle Kultur. Eine Einführung*. 2., durchgesehene Auflage. Berlin: Reimer.
- Halbwachs, Maurice 1992. *On collective memory*. Edited, translated and, with an introduction by Lewis A. Coser. Chicago: University of Chicago Press.
- Hämeenaho, Pilvi & Eerika Koskinen-Koivisto 2014. *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos ry.
- Høyrup, Thomas 1983. *Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering*. Hørsholm: Statens byggeforskningsinstitut.
- Høyrup, Thomas 2002. *Dannelsens dialektik. Etnologiske udfordringer til det glemte folk*. København: Museum Tusculanums Forlag.
- Ingold, Tim 2000. *The perception of the environment. Essays on livelihood, dwelling and skill*. London: Routledge.
- Löfgren, Orvar 2019. "Vad kan konsumtion vara?" Magdalena McIntyre, Barbro Johansson & Niklas Sörum (red.). *Konsumtionskultur. Innebörder och praktiker*. Göteborg, Stockholm: Makadam, 259–274.
- Massey, Doreen & Pat Jess (eds.) 2003 [1995]. *A place in the world?* Oxford: Oxford University Press.
- Miller, Daniel 1998. *A theory of shopping*. Cambridge: Polity Press.
- Miller, Daniel 2012. *Consumption and its consequences*. Cambridge: Polity Press.

- Olsson, Pia, Pirjo Korkiakangas, Helena Ruotsala & Anna-Maria Åström (toim.) 2016. *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteenä*. Helsinki: Ethnos.
- Sarantola-Weiss, Minna 2003. *Sohvan läpimurto. Kulutuskulttuurin tulo suomalaisiin olohuoneisiin 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Schatzki, Theodore R. 2001. "Introduction". Theodore R. Schatzki, Karin Knorr Cetina & Eike von Savigny (eds.). *The practice turn in contemporary theory*. London, New York: Routledge.
- Schatzki, Theodore R. 2009. "Timespace and the organization of social life". Elizabeth Shove, Frank Trentmann & Richard Wilk (eds.). *Time, consumption and everyday life*. Oxford: Berg.
- Trentmann, Frank 2017. *Empire of things. How we became a world of consumers, from the fifteenth century to the twenty-first*. New York: Penguin Random House.
- Ziehe, Thomas 1989. *Kulturanalyser. Ungdom, utbildning, modernitet*. Stockholm: Symposion.

I. BOENDE, HEM OCH GÅRD

Litteratur

- Bourdieu, Pierre 1977. *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chapman, Tony & Jenny Hockey (eds.) 1999. *Ideal homes? Social change and domestic life*. London, New York: Routledge.
- Flanders, Judith 2014. *The making of home. The 500-year story of how our houses became our homes*. London: Atlantic Books.
- Hahn, Hans Peter 2014. *Materielle Kultur. Eine Einführung*. 2., durchgesehene Auflage. Frankfurt am Main: Reimer.
- Hanssen, Börje 1978. *Familj, hushåll, släkt. En punktundersökning av miljö och gruppaktivitet i en stockholmsk förort 1957 och 1972 enligt hypoteser, som utformats efter kulturhistoriska studier*. Stockholm: Gidlund.
- Jahkola, Anna 2011. *Vapaaehtoinen metsänsuojelu avauksina ja rajauksina*. [Opubl. avhandling pro gradu] Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kirveennummi, Anna & Riitta Räsänen 2000. *Suomalainen kylä kuvattuna ja muisteltuna*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lampimäki, Tauno 1939. *Nautakarjan laiduntamisesta metsämailla*. Helsinki: Suomen Metsätieteellinen Seura.
- Saarikangas, Kirsi 2002. *Asunnon muodonmuutoksia. Puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Schatzki, Theodore R. 2001. "Practice theory". Theodore R. Schatzki, Karin Knorr Cetina & Eike von Savigny (eds.). *The practice turn in contemporary theory*. London: Routledge.
- Weber-Kellerman, Ingeborg 1974. *Die Deutsche Familie. Versuch einer Sozialgeschichte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Vuorela, Toivo 1975. *Suomalainen kansankulttuuri*. Porvoo: WSOY.

Åström: Storstugan

Arkivkällor

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors

Traditions- och språksamlingen

SLS 1673 Boendet på landet (Beatrice Moring & Anna-Maria Åström), 1988

Tryckta källor och litteratur

- Ahlbäck, Ragna 1983. Bondgårdens byggnadsskick. *Svenska Österbottens historia* IV. Vasa: Svenska Österbottens landskapsförbund, 69–159.
- Ahlbäck, Synnöve 1948. "Om bostadsskicket i Björköby". Håkan Lindberg (red.). *Skärgårdsboken*. Helsingfors: Söderström.
- Atia, Nadia & Jeremy Davies 2010. "Nostalgia and the shapes of history. Editorial". *Memory Studies* 3, 181–186.
- Celvin, Charlotta 2014. *Renovering och boende i gamla österbottniska parstugor. En etnologisk analys av att skapa ett hem och en livsstil*. [Opubl. avhandling pro gradu i etnologi] Åbo: Åbo Akademi.
- Dahl, Hjärdén 1987. *Högsäng och klädbod. Ur svenskbyggnadernas textilhistoria*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Dant, Tim 1999. "Building and dwelling". *Material culture in the social world. Values, activities, lifestyles*. Buckingham: Open University Press.
- Dant, Tim 2005. *Materiality and society*. Berkshire: Open University Press.
- Demo, Anne Teresa & Vivian Bradford (eds.) 2012. *Rhetoric, remembrance and visual form. Sighting memory*. New York: Routledge.
- Det svenska Finland. Förra delen: Bygden, 1919–1921*. Gabriel Nikander (utg.). Helsingfors: Holger Schildts förlagsaktiebolag.
- Flanders, Judith 2014. *The making of home. The 500-year story of how our houses became our homes*. London: Atlantic Books.
- Forsblom, Walter 1924. "Två österbottniska stugor". *Budkavlen* 3, 1–5.
- Forsblom, Walter 1926. "Från gamla stugor i Esse". *Brages Årsskrift* XIX–XX, 1924–1925.
- Gardberg, John 1928. "Boningshus på hemman i norra Karis och Pojo". *Budkavlen* 7, 33–39.
- Giedion, Sigfried 1969 [1948]. *Mechanization takes command. A contribution to anonymous history*. New York: W. W. Norton & Company.
- Hahn, Hans Peter 2014. *Materielle Kultur. Eine Einführung*. 2., durchgesehene Auflage. Frankfurt am Main: Reimer.
- Henriksson, Heidi 1971–1972. "Den åländska stugan i äldre litteratur". *Budkavlen* 50–51, 15–31.
- Holmberg-Palmqvist, Kerstin 1929. "Hur möblerar du ditt hem?" *Husmodern* nr 10, 278–281.
- I. L. 1930. "Finlands svenska Marthaförbunds deltagande i utställningsmässan i Helsingfors den 14–22 juni". *Husmodern* nr 7, 185–187.
- Kaschuba, Wolfgang 1988. *Volkskultur zwischen feudaler und bürgerlicher Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- Kaschuba, Wolfgang 1990. *Lebenswelt und Kultur der unterbürgerlichen Schichten im 19. und 20. Jahrhundert*. München: Oldenbourg.
- Lefebvre, Henri 1998. *The production of space*. Oxford: Blackwell.

- Nieminen, Catharina 2002. "Goalin våran – heime mitt". *Aspekter på boende och boendeideal på fyra hemman i Petalax, Österbotten*. [Opubl. avhandling pro gradu i etnologi] Åbo: Åbo Akademi.
- Nikander, Hagar 1950, *Det gamla byggnadsskicket i Kronoby*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Radley, Alan 1991. "Artefacts, memory and a sense of the past". Middleton, David & Derek Edwards (eds.) *Collective remembering*. London, Newbury park, New Delhi: Sage.
- Rosenholm, Gunnar 1955. "Bondstugans traditionella inredning i Solf". *Österbottnisk Årsbok 1953–55*, 72–86.
- Sahlberg, Irja 1942. "Byggnadsskick och heminredning". *Kimitobygdens historia. 2:1 Bondekulturen*. Åbo: Bro.
- Schatzki, Theodore R. 2001. "Practice theory". Theodore R. Schatzki, Karin Knorr Cetina & Eike von Savigny (eds.). *The practice turn in contemporary theory*. London: Routledge.
- Strong-Wilson, Teresa 2013. *Productive remembering and social agency*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Valonen, Niilo 1963. *Zur Geschichte der Finnischen Wohnstuben*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Valonen, Niilo 1967. "Suomen kansantaiteen aarteita. Johdanto". Rácz, István. *Suomen kansantaiteen aartieta*. Helsinki: Otava.
- Wright, Patrick & Jeremy Davies 2010. "'Just start digging'. Memory and the framing of heritage". *Memory Studies* 3:3, 196–203.

Åström: Folk och få

Arkivkällor

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors

Traditions- och lokalhistoriska samlingen i Österbotten

ÖTA 135 Erik Hägglunds fotosamling

Traditions- och språksamlingen

SLS 694 Fäbodlar i Larsmo, film (Ragna Ahlbäck), 1957

SLS 825 Kvinnliga arbeten (Sven Andersson, Ann-Marie Nyström-Stenberg & Eva Sundvall), 1934

SLS 846 Traditionsuppteckningar I–IV (Sigge Strömberg), 1966–1967

SLS 1148 Fäbodliv i Purmo (Ester Backman), 1975

SLS 1295 Hushållningssystemet i Lassfolk by (Mary-Ann Elfving & Anna-Maria Åström), 1979

SLS 1296a–b Byggnadsskick i Lassfolk by (Bertil Bonns, Guy Björklund & Marika Backlund), 1979

SLS 1297 Fotogrammetrisk dokumentation i Purmo (Bertil Bonns & Guy Björklund), 1979

SLS 1299 Barnens lekmiljö, lekålder och leksaker (Bo Lönnqvist), 1979

SLS 1437 Vad heter djuret? (Gunilla Harling-Kranck), 1983

SLS 2269 Äldre arkivinspelningar 1952–1986. Band 1968:32

Tryckta källor och litteratur

- Ahokas, Osmo 2009. *Karjalan kannaksen evakuointi. Evakuointisuunnitelmat 1922–1944 ja evakuointien karu todellisuus*. Tampere: Pilot-kustannus.
- Allardt, Anders 1920. *Lappträsk socken*. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.
- Beaurain, Elisabeth 1935. "Rationell fårskötsel". *Husmodern* nr 6.
- Björklund, Guy 1981. "Fäbodlar och fäbodliv". Ivar Nordlund (red.). *Fynd och forskning. Festskrift till Ragna Ahlbäck 17.7.1981*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 271–287.
- Granlund, Johanna 2016. *Av jord. En bok om människorna bakom vår mat*. Vasa: Förlagsaktiebolaget Scriptum.
- Green, Alexandra, Cameron Clark, Livio Favaro, Sabrina Lomax & David Reby 2019. "Vocal individuality of Holstein–Friesian cattle is maintained across putatively positive and negative farming contexts". *Scientific reports* 9. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-54968-4>
- Grotenfelt, Gösta 1897. *Suomen maanviljelys. Yleiskatsaus*. Porvoo: Werner Söderström.
- Haraway, Donna 2012. "Sällskapsarter". Cecilia Åsberg, Martin Hultman & Francis Lee (red.). *Posthumanistiska nyckeltexter*. Lund: Studentlitteratur, 55–72.
- Heikkilä, Anna-Maija & Kyösti Pietola 2005. "Switching toward capital-intensive technologies in Finnish dairy farms". *Agricultural Economics* 33:3, 381–387.
- Hellas, Kirsi 2003. "Perinnemaisemien historiaa" [föredrag på seminariet "Puustoiset perinnebiotoopit" 14.10.2003, Nylands miljöcentral]. https://www.fi/app/uploads/a/5/q/pihi5v5bize2m6putylsyh/esitelmät_tammisaari.pdf (hämtad 25.11.2023).
- Kanerva, Arja 2020. "Järki ei yksin riitä taistelussa tulevaisuuden puolesta". *Helsingin Sanomat* 22.2.2020.
- Kantola, Antti 2020. "Uusi robottipihatto toimii hyvin. Karja kasvoi mutta työaika lyheni". *Maaseudun Tulevaisuus* 26.2.2020.
- Korhonen, Mikael 1995. "Den kommunala självstyrelsens tid". Mikael Korhonen & Christer Kuvaja. *Lappträsk historia. Två språk – en kommun*. Lappträsk: Lappträsk kommun, 413–784.
- Korpela-Kosonen, Krista 2020, "Arla Suomen maidontuottajat ruokkivat lehmäänsöijattomalla rehulla". *Maitoa Suomesta* nr 1, 30–31.
- Kuvaja, Christer 1995. "Socknens historia". Mikael Korhonen & Christer Kuvaja. *Lappträsk historia. Två språk – en kommun*. Lappträsk: Lappträsk kommun, 95–410.
- Lampimäki, Tauno 1939. *Nautakarjan laiduntamisesta metsämailla*. Helsinki: Suomen Metsätieteellinen Seura.
- Lummaa, Karoliina & Lea Rojola 2014. *Posthumanismi*. Turku: Eetos.
- Niemi, Jyrki & Jaana Ahlstedt 2009. *Suomen maatalous ja maatalouselinkeinot 2009*. Helsinki: Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus.
- Olkinuora, Hilka 2020. "Lantmusen och stadsmusen". *Hufvudstadsbladet* 25.2.2020.
- Rancken, Romi 2003. "De trädbevuxna vårdbiotoperna och skogsbruket". [Stencil] Yrkeshögskolan Sydväst. https://www.fi/app/uploads/a/5/q/pihi5v5bize2m6putylsyh/esitelmät_tammisaari.pdf (hämtad 25.11.2023).
- Rautakorpi, Annikki 2004. "Lehmien kanssa evakkoon Jämsästä talvella 1940". Pirkko Sallinen-Gimpl (toim.). *Evakkotiellä. Ikäihmisten yliopiston perinneseminaari*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Schatzki, Theodore 2001. "Practice mind-ed orders". Theodore R. Schatzki, Karin Knorr Cetina & Eike von Savigny (eds.). *The practice turn in contemporary theory*. London & New York: Routledge.

- Schatzki, Theodore 2009. "Timespace and the organization of social life". Elizabeth Shove, Frank Trentmann & Richard Wilk (eds.). *Time, consumption and everyday life*. Oxford: Berg.
- Smart, Alan & Josephine Smart 2017. *Posthumanism. Anthropological insights*. North York & Ontario: University of Toronto Press.
- Soininen, Arvo 1974. *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Suomen luontotyyppien uhanalaisuus. *Luontotyyppien punainen kirja* 2018. Helsinki: Suomen ympäristökeskus.
- Teir, Philip 2017. "Skapelsens krona". *Hufvudstadsbladet* 17.2.2017.
- Tervo, Mirja 2004. *Lehmä*. Jyväskylä: Atena.
- Tiili, Miia-Leena 2016. "Kinestetiska dispositioner och kulturellt vetande. Rörelse, förändring och kontinuitet inom sjöbevakningen". *Budkavlen. Tidskrift för etnologi och folkloristik* 95, 24–37.
- Wolfe, Cary 2010. *What is posthumanism?* Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Östman, Ann-Catrin 2000. *Mjök och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbrukssamhälle ca 1870–1940*. [Diss.] Åbo: Åbo Akademis förlag.

Åström: Småhushållen

Arkivkällor

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors

Traditions- och språksamlingen

SLS 1385 Livet i staden (Anna-Maria Åström), 1981

SLS 1673 Boendet på landet (Beatrice Moring & Anna-Maria Åström), 1988

I författarens förvar

Frågelistan Helsingfors som livsmiljö (Anna-Maria Åström), 1995 [för verket *Helsingfors stads historia efter 1945*, 2018]

Tryckta källor och litteratur

- Ambjörnsson, Ronny 1988. *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930*. Stockholm: Carlsson.
- Ekelund, Hilding 1964. "Byggnadskonst och byggnadsverksamhet". *Helsingfors stads historia* V:1. Helsingfors: Helsingfors stad.
- Franzén, Mats 1992. *Den folkliga staden. Söderkvarter i Stockholm mellan krigen*. Lund: Arkiv förlag.
- Gunnemark, Kerstin 1998. *Hembygd i storstad. Om vardagslivets praktik och den lokala identitetens premisser*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Hemma bäst. *Minnen från barndomshem i Helsingfors* 1990. Anna-Maria Åström & Maud Sundman (utg.). Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Karlsson, Sten 1993. *Arbetsfamiljen och det nya hemmet. Om bostadshygienism och klasskultur i mellankrigstidens Göteborg*. Stockholm, Stehag: Symposium.
- Kaschuba, Wolfgang 1990. *Lebenswelt und Kultur der unterbürgerlichen Schichten im 19. und 20. Jahrhundert*. München: R. Oldenbourg Verlag.
- Löfgren, Orvar 1984. "The sweetness of home. Class, culture and family life in Sweden". *Ethnologia Europaea* XIV:1, 44–64.

- Magnusson, Lars 1988. *Den bråkiga kulturen. Förläggare och smideshantverkare i Eskilstuna 1800–1850*. Stockholm: Författarförlaget.
- Mörck, Magnus 1991. *Storstadens livsstilar och boendekarriärer*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Nyzell, Stefan 2007. "Arbetarkultur i brytningstid. Reflektioner kring kulturhistorien, den nya kulturhistorien och historien bortom den nya kulturhistorien i den svenska arbetarhistoriska forskningen". *Scandia. Tidskrift för historisk forskning* 73:1, 79–84.
- Pulma, Panu (red.) 1991. *Den problematiska familjen*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Rosenbaum, Heidi (Hrsg.) 1988. *Seminar: Familie und Gesellschaftsstruktur*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Saarikangas, Kirsi 2002. *Asunnon muodonmuutoksia. Puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sarantola-Weiss, Minna 2003. *Sohvaryhmän läpimurto. Kulutuskulttuurin tulo suomalaisiin olohuoneisiin 1960- ja 1970-lukujen vaihteeseen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Skarin Frykman, Birgitta 1990. *Arbetarkultur – Göteborg 1890*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Så minns jag mitt Åbo. Hemmiljöer från fyra decennier under 1900-talet* 2001. Sonja Hagelstam, Katja Hellman, John Hackman & Anna-Maria Åström (utg.). Åbo: Etnologiska institutionen vid Åbo Akademi.
- Weber-Kellerman, Ingeborg 1981. *Die deutsche Familie. Versuch einer Sozialgeschichte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Åström, Anna-Maria 1990. "Vardagslivets strukturering i ett trettital helsingforsfamiljer i början av 1900-talet". *Hemma bäst. Minnen från barndomshem i Helsingfors*. Anna-Maria Åström & Maud Sundman (utg.). Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 212–236.
- Åström, Anna-Maria 2018. "Helsingforsbornas minnen, platser och fästpunkter". *Helsingfors stads historia efter 1945. 5: Stadsbornas Helsingfors*. Helsingfors: Edita.

II. VARDAGSFÖREMÅL OCH UMGÅNGE MED TINGEN

Litteratur

- Ahlbäck, Ragna 1945. *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Appadurai, Arjun (ed.) 1988. *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Assman, Jan 2008. "Communicative and cultural memory". Astrid Erll & Ansgar Nünning (eds.). *Cultural memory studies. An international and interdisciplinary handbook*. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 109–118.
- Baudrillard, Jean 1991 [1968]. *Das System der Dinge. Über unser Verhältnis zu den alltäglichen Gegenständen*. Frankfurt am Main: Campus.
- Csikszentmihalyi, Mihaly 1981. *The meaning of things. Domestic symbols and the self*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Consumption and identity* 2013. Webbplatsen Friends of the Earth. <https://friendsoftheearth.uk/sustainable-living/consumption-and-identity> (hämtad 25.11.2023).
- DeLanda, Manuel 2016. *Assemblage theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Deleuze, Gilles & Félix Guattari 1987 [1980]. *A thousand plateaus. Capitalism and schizophrenia*. Transl. Brian Massumi. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Hahn, Hans Peter 2014. *Materielle Kultur. Eine Einführung*. 2., durchgesehene Auflage. Frankfurt am Main: Reimer.
- Karaman, Ozan 2008. "A new philosophy of society. Assemblage theory and social complexity by Manuel DeLanda". *Antipode. A Radical Journal of Geography* 40:5, 935–937. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2008.00646.x>
- Radley, Alan 1991. "Artefacts, memory and a sense of the past". David Middleton & Derek Edwards (eds.). *Collective remembering*. London: Sage.
- Smith, Daniel & John Protevi 2020. "Gilles Deleuze". Edward N. Zalta (ed.). *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Spring 2020 edition). <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/deleuze/>

Lindqvist: Kökets förändringsprocess

Arkivkällor

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors

Traditions- och språksamlingen

SLS 277 Mat och dryck (Vivi Peters), 1916

SLS 1385 Livet i staden (Anna-Maria Åström), 1981

SLS 1493 Våra vardagssysslor (Anna-Maria Åström), 1984

Tryckta källor och litteratur

- Gunnemark, Kerstin 2008. "Ting och minnen i kulturarvskontext". *Ljusgården* nr 21.
- Harrison, Molly 1972. *The kitchen in history*. Reading: Osprey.
- Hultman, Martin 2005. "Att (be)skriva verkligheten – ett försök att skissera möjligheterna att kombinera diskursteori med aktör-nätversteori". Konferensrapport för kulturstudier. <https://ep.liu.se/ecp/015/032/ecp015032b.pdf> (hämtad 05.03.2018).
- Hultman, Martin, Frances Lee & Cecilia Åsberg (red.) 2012. *Posthumanistiska nyckeltexter*. Lund: Studentlitteratur.
- Huokuna, Tiina 2006. *Vallankumous kotona! Arkielämän visuaalinen murros 1960-luvun lopusta ja 1970-luvun alussa*. [Diss.] Helsinki: Yliopistopaino.
- Jönsson, Håkan 2020. *Svensk måltidskultur*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Latour, Bruno 2005. *Reassembling the social. An introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Liljeberg-Elgert, Sheila (red.) 1999. *Martha. Kvinna i tiden 1899–1999*. Helsingfors: Finlands svenska Marthaförbund.
- Mielke, Rita 2004. *The kitchen. History, culture, design*. Berlin: Feierabend cop.
- Nehls, Eddy 2008. "Sammanhangens betydelse. Tanketrådar utan början eller slut". *Ljusgården* nr 21.
- Nyström, Lillemor 2014. *I skuggan av en borg. Vardag och fest på Krappertups gods 1881–1995*. Göteborg: Institutionen för kulturvetenskaper, Göteborgs universitet.
- Saarikangas, Kirsi, 2010. "Tölö. En ny stadsdel för medelklassens självförsörjande kvinnor". Anna Biström, Rita Paqvalén & Hedvig Rask (red.). *Kvinnornas Helsingfors. En kulturhistorisk guide*. Helsingfors: Schildts.

Sillanpää, Merja 1999. *Happamasta makeaan. Suomalaisen ruoka- ja tapakulttuurin kehitys*.
Vantaa: Hyvää Suomesta.
Vi sitter i köket 1954. Helsingfors: Finlands svenska köpmannaförbund.

Åström: Herrgårdens föremål

Arkivkällor

Riksarkivet, Finland

Bouppteckningar 1800–1840

Herrgårdsbouppteckningar i S:t Michel

Adliga bouppteckningar i Vasa

Ömsesidiga Försäkringsbolaget Tarmos arkiv

Brandsyner

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors

Traditions- och språksamlingen

SLS 864 Herrgårdstraditioner från Kulla gård (Gerda Grahn & Bo Lönnqvist),
1966–1968

SLS 979 Malmgårds kvarn (Bo Lönnqvist, Kirsti Penttinen & Marianne Schauman),
1968–1971

SLS 1204 Herrgårdarna Frugård och Joroisniemi (fd. Braseborg) i Jorois (Anna-
Maria Åström), 1976–1983

Tryckta källor och litteratur

Baudrillard, Jean 1991 [1968]. *Das System der Dinge. Über unser Verhältnis zu den
alltäglichen Gegenständen*. Frankfurt am Main: Campus.

Bourdieu, Pierre 2002 [1977]. *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge
University Press.

Csikszentmihalyi, Mihaly & Eugene Rochberg-Halton 1981. *The meaning of things.
Domestic symbols and the self*. Cambridge: Cambridge University Press.

Delap, Lucy 2011. *Knowing their place. Domestic service in twentieth-century Britain*.
Oxford: Oxford University Press.

Douglas, Mary 1979 [1966]. *Purity and danger. An analysis of the concepts of pollution and
taboo*. London: Routledge & Kegan Paul.

Girouard, Mark 2000. *Life in the French country house*. London: Cassell.

Hautala, Camilla 2008. *De finska statkarlarna – en bortglömd folkgrupp? Bilden av en
arbetarkategori i olika källor*. [Opubl. avhandling pro gradu] Åbo: Åbo Akademi.

Härö, Elias 1978. "Byggnadsskicket". Bo Lönnqvist (red.). *Finländskt herrgårdsliv.
En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala ca 1800–1970*. Helsingfors: Svenska
litteratursällskapet i Finland.

Jutikkala, Eino 1932. *Läntisen Suomen kartanolaitos Rutosin vallan viimeisenä aikana I–
II*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Lefebvre, Henri 1991. *The production of space*. Oxford: Blackwell.

Levitt, Peggy & Nina Glick Schiller 2004. "Conceptualizing simultaneity.

A transnational social field perspective of society". *International Migration Review*
38:3, 1002–1036.

- Lönnqvist, Bo (utg.) 1970. *Jacobina Charlotta Munsterhjelm's dagböcker 1799–1801*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Lönnqvist, Bo (red.) 1978. *Finländskt herrgårdsliv. En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala ca 1800–1970*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Lönnqvist, Bo 1988a. "Den kultiverade skogen – herrgårdsparken". *Nordnytt* 33–34, 107–114.
- Lönnqvist, Bo 1988b. "Den ritualiserade vardagen. Herrgårdsliv på Ratula gods i Artsjö kring sekelskiftet 1900". *Finskt Museum* 95, 101–142.
- Lönnqvist, Bo 1988c. "Ritualization of daily life. Life of the gentry at Ratula Manor in Artsjö around 1900". *Ethnologia Europaea* XVIII:2.
- Lönnqvist, Bo 1992. *Ting, rum och barn. Historisk-antropologiska studier i kulturella gränser och gränsöverskridande*. Helsingfors: Finska fornminnesföreningen.
- Malpas, J. E. 1999. *Place and experience. A philosophical topography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, Daniel, *Material culture and mass consumption*. Oxford: Blackwell 1993.
- Musson, Jeremy 2009. *Up and down stairs. The history of the country house servant*. London: John Murray.
- Pels, Dick, Kevin Hetherington & Frédéric Vandenberghe 2002. "The status of the object. Performances, mediations and techniques". *Theory, Culture and Society* 19:5–6, 1–21.
- Pylkkänen, Riitta 1982. *Säätyläisnaisten pukeutuminen 1700-luvulla*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Radley, Alan 1991. "Artefacts, memory and a sense of the past". David Middleton & Derek Edwards (eds.). *Collective remembering*. London: Sage.
- Reinilä, Anna-Maria 1978. "Livets och årets högtider". Bo Lönnqvist (red.). *Finländskt herrgårdsliv. En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala ca 1800–1970*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Rundquist, Angela 1989. *Blått blod och lilje vita händer. En etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850–1900*. Stockholm: Carlsson.
- Schauman, Marianne 1978. "Livsföringen under 1900-talet". Bo Lönnqvist (red.). *Finländskt herrgårdsliv. En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala ca 1800–1970*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Sirén, Olle 1980. *Sarvlaks. Gårdshushållningen och gårdssamhället från 1600-talet till 1900-talet*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Sirén, Olle 1985. *Malmgård. Grevliga ätten Creutz' stamgods*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Sirén, Olle 2004. "Godsdriften och godssamhället ca 1690–1950". Henrik Degerman, Torsten Edgren & Olle Sirén (red.). *Stensböle i Borgå. En herrgård under 700 år*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Steedman, Carolyn 2009. *Labour lost. Domestic service and the making of modern England*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2006. "Piikojen arkea ja juhlaa Hämeenkylässä kartanossa noin 1800". Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.). *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 134–152.
- Warnier, Jean-Pierre 2001. "A praxeological approach to subjectivation in a material world". *Journal of Material Culture* 6:1, 15–24.
- Åström, Anna-Maria 1977. "Den sociala strukturen på några karelska herrgårdar". *Finskt Museum* 84, 50–75.
- Åström, Anna-Maria 1980. "Statarsystemet i Joröis på 1900-talet". *Historisk Tidskrift för Finland* 65:3, 245–260.

- Åström, Anna-Maria 1989. "Herrskapsfolk och underlydande". Teppo Korhonen & Matti Räsänen (toim.). *Kansa kuvastimessa. Etnisyys ja identiteetti*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 162–198.
- Åström, Anna-Maria 1993. 'Sockenboarne'. *Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Åström, Anna-Maria 1994. "Det tidiga 1800-talets jul på herrgårdar och prästgårdar i en inlandsocken i Finland". *Dugnad. Tidskrift för etnologi* nr 4, 41–60.
- Åström, Anna-Maria 2002. "Gentlefolk and their underlings. Manor owners, crofters and servants in Eastern Finland 1790–1850". Kerstin Sundberg (ed.). *Work and production on manors in the Baltic Sea region 1700–1900*. Stockholm: Nordiska museet.
- Åström, Anna-Maria 2003. "Työt ja työntekeo Savon kartanoissa 1800-luvun alkupuolella". Raimo Parikka (toim.). *Suomalaisen työn historia. Korvesta konttoriin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Åström, Anna-Maria 2006. "Herrgårdarna, hjältarna och kriget. Vittnesbörd från 1808–1809 års krig". *Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok 2005*, 41–55.
- Åström, Anna-Maria 2007. "Continuity and change – the case of the Savo gentry in Finland". Didier Lancien & Monique de Saint Martin (éds.). *Anciennes et nouvelles aristocraties de 1880 à nos jours*. Paris: Éditions de la maison des sciences de l'homme.
- Åström, Anna-Maria 2010. "Servants and their masters. On dependence and distance in the Finnish manorial society". *Olvasó. Studies in honour of Gábor Barna on his 60th birthday*. Szeged: Gerhardus Kiadó, 823–837.
- Åström, Anna-Maria 2013. "Kolonialvaror och vardagsting i den europeiska marginalen. Konsumtionsvägar, levnadssätt och varor på en herrgård i östra Finland under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet". *Finskt Museum* 117, 6–28.

Åström: Bolster, dynor och kuddar

Arkivkällor

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors

Traditions- och språksamlingen

SLS 732 Bysmedjor och smeder, hemmets textilier och påskveckan (Kurt Zilliacus), 1960

SLS 978 Textiltiltverknig (Jöran Ahlbäck & Elvi Grans), 1969–1970

SLS 1295 Hushållningssystemet i Lassfolk by (Anna-Maria Åström & Mary-Ann Elfving), 1979

SLS 1493 Våra vardagssysslor (Anna-Maria Åström), 1984

Åbo Akademi

Kulturvetenskapliga arkivet Cultura

Etnologiska samlingarna

Frågelista nr 45 Sängar, sovplatser och sovvanor, 1983: KIVÅ M 4344–4465
Svensk-Finlands Textilarkiv

Finna.fi (nationell söktjänst)

Sökordet 'tyynyliina' (sv. örngott, dynvar)

Tryckta källor och litteratur

- Ahrne, Göran, Mats Franzén & Christine Roman 2003. *Det sociala landskapet. En sociologisk beskrivning av Sverige från 1950-talet till början av 2000-talet*. Göteborg: Korpen.
- Att bo i stan. Minnesbilder från centrum av Helsingfors. Barndoms- och ungdomsskildringar från Helsingfors centrum, Gardesstaden och delar av Kampen under efterkrigstiden. *Elämää kaupungissa. Muistikuvia asumisesta Helsingin keskustassa. Lapsuuden- ja nuoruudenkuvauksia sotienjälkeiseltä ajalta Helsingin keskustasta, Kaartinkaupungista ja osasta Kampia* 1998. Anna-Maria Åström, Pia Olsson & Jorma Kivistö (red.). Helsingfors: Helsingfors stadsmuseum.
- Blomstedt, P. E. 1930. "Vanhoillisia huonekalustoja". *Domus* nr 4–5, 138–144.
- Brummer, Arttu 1927. "Kodin taiteellisesta huolittelusta". *Ornament vuosikirja* II, 5–19.
- Carlano, Annie & Bobbie Sumberg 2006. *Sleeping around. The bed from antiquity to now*. Washington: University of Washington Press.
- de Certeau, Michel 1984. *The practice of everyday life*. Trans. Steven Rendall. Berkeley: University of California Press.
- Dahl, Hjärdis 1987. *Högsäng och klädbod. Ur svenskbygdernas textilhistoria*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Dant, Tim 1999. *Material culture in the social world. Values, activities, lifestyles*. Buckingham: Open University Press.
- Dant, Tim 2005. *Materiality and society*. Berkshire: Open University Press.
- Husmodern* nr 10, 1929.
- Husmodern* nr 8, 1930.
- Husmodern* nr 4, 1932 (sign. S. B. "Något om Marthas madrasstillverkningskurser").
- Husmodern* nr 7, 1934.
- Judt, Tony 2006. *Postwar. A history of Europe since 1945*. New York: Penguin Books.
- Kaunis Koti. *Taideteollisuusyhdistyksen julkaisu*. 1967. Anna-Liisa Ahmavaara (päätoim.). Helsinki: Valiolehdet.
- Kotikaduilla. *Kaupunkilaiselämää 1970-luvun Helsingissä* 1997. Maria Koskijoki (toim.). Helsinki: Edita.
- Melander, Runa 1932. "Sängkultur". *Husmodern* nr 2.
- Nilsson, Fredrik 2013. "Vi måste taga de olyckliga till våra hem och hjärtan. Frälsningsarmén och gästfrihetens gränser". *Rig. Kulturhistorisk tidskrift* 96:2, 80–98.
- Nykvist, Maria 2012. *En bakgrund till Svensk-Finlands textilarbiv. En etnologisk analys av organisationsfältet kring och ideologier bakom hemslöjdsinsamlingen i Finlands svenskbygder omkring 1900–1939*. [Opubl. avhandling pro gradu i nordisk etnologi] Åbo: Åbo Akademi.
- Nystrand, Jarl & Anita Storm 2017. *Björkömöbler/Björkökalusteet*. Vasa: Scriptum.
- Nylén, Anna-Maja 1981 [1968]. *Hemslöjd. Den svenska hemslöjden fram till 1800-talets slut*. Älvsjö: Skeab.
- Rundquist, Angela 1989. *Blått blod och liljevita händer. En etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850–1900*. Stockholm: Carlsson.
- Sarantola-Weiss, Minna 2003. *Sohvaryhmän läpimurto. Kulutuskuulttuurin tulo suomalaisiin olohuoneisiin 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Silpala, Elsa 2015. *Tekstiilit kodin kaunistaa – kantahämäläisiä sisustustekstiilejä Wetterhoffin tekstiilikokoelmista*. Hämeenlinna: Hämeen ammattikorkeakoulu.
- Strengell, Gustaf 1927. "Huonekalumessut. Mietteitä ja mielipiteitä". *Ornamon vuosikirja* II, 23–33.
- Så minns jag mitt Åbo. *Hemmiljöer från fyra decennier under 1900-talet*. 2001. Sonja Hagelstam, Katja Hellman, John Hackman & Anna-Maria Åström (red.). Åbo: Etnologiska institutionen vid Åbo Akademi.
- Venborg Pedersen, Mikkel 2009. *I søvnens favn. Om søvn og sovevaner på landet 1600–1850*. København: Museum Tusculanums Forlag.

Lindqvist: Matlagningen

Arkivkällor

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors

Traditions- och språksamlingen

- SLS 826 Måltidsordningen (Kurt Zilliacus), 1965
- SLS 1493 Våra vardagssysslor (Anna-Maria Åström), 1984
- SLS 1961 Vad har vi för mat i dag? (Yrsa Lindqvist), 1999

Tryckta källor och litteratur

- Ehn, Billy & Orvar Löfgren 2007. *När ingenting särskilt händer. Nya kulturanalyser*. Stockholm, Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Ejder, Bertil 1969. *Dagens tider och måltider*. Lund: Gleerup.
- de la Chapelle, Gun, Katja Hagelstam & Bo Lönnqvist 1993. *Bord – duka dig! Herrgårdsmat i Finland*. Esbo: Schildt.
- Giard, Luce 1998. "The Nourishing Arts". Michel de Certeau, Luce Giard & Pierre Mayol. *The practice of everyday life. Volume 2. Living and cooking*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Honko, Lauri 1985. "Rethinking tradition ecology". *Temenos. Nordic Journal for the Study of Religion* 21.
- Härkönen, Milla & Arja Hopsu-Neuvonen 2007. "Ruokavuodet. 1980–1990-luvut". *Martat* nr 8. <https://www.martat.fi/wp-content/uploads/2017/08/12-2.pdf> (hämtad 8.11.2021).
- Järvinen, Kyösti 1936. "Liikenne ja kauppa". Gunnar Suolahti (toim.). *Suomen kulttuurihistoria. IV. Industrialismen ja kansallisen nousun aika*. Jyväskylä: Gummerus.
- Lindqvist, Yrsa 1999. "Ett hem där man inte lagar mat är inget hem". *Folkkultursarkivets pristävling om dagens mathushållning*. *Källan* nr 2, 11–21.
- Lindqvist, Yrsa 2009. *Mat, måltid, minne. Hundra år av finlandssvensk matkultur*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Lönnqvist, Bo 1991. *Finlandssvenska matboken*. Helsingfors: Schildt.
- Lönnqvist, Bo 2001. *Kvinnoborgen Högvalla - en civilisationsprocess*. Esbo: Schildt.
- Maula, Johanna 1995. *Elintarvikkeiden kulutus ja kulutusmuutokset Suomessa 1950–1993*. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.
- Mäkelä, Johanna 1990. *Luonnosta kulttuuriksi, ravinosta ruoaksi. Neljä näkökulmaa ruoan sosiologiaan*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Mäkelä, Johanna 2002. *Syömisens rakenne ja kulttuurinen vaihtelu*. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.

- Nordström, Ingrid 1988. *Till bords. Vardagsmoral och festprestige i det sydsvenska bondesamhället*. Stockholm: Carlssons.
- Paljakka, Anna 2003. "Katovuosia ja kansankuppiloita". Laura Kolbe & Anja Kervanto Nevanlinna (toim.). *Suomen kulttuurihistoria 3, Oma maa ja maailma*. Helsinki: Tammi.
- Ruoff, Eeva 2003. "Kotipuutarhat, kasvimaat ja kodin viherkasvit". Laura Kolbe & Anja Kervanto Nevanlinna (toim.). *Suomen kulttuurihistoria 3, Oma maa ja maailma*. Helsinki: Tammi.
- Räsänen, Matti 1980. *Ruoka ja juoma sosiokulttuurisena kuvastimena. Ruokakulttuurin tutkimuksen ongelmia, metodeja ja kehityksen suuntaviivoja*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Salomonsson, Anders 1996. "Matens symbolkraft". *Gastronomisk kalender. Gastronomiska akademiens årsbok 1997*. Stockholm: Prisma.
- Sillanpää, Merja 1999. *Happamasta makeaan. Suomalaisen ruoka- ja tapakulttuurin kehitys*. Vantaa: Hyvää Suomesta.
- Solantie, Reijo 2012. *Ilmasto ja sen määräämät luonnonolot Suomen asutuksen ja maatalouden historiassa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Syödään yhdessä. ELO-säätiö. <https://www.elo-saatio.fi/syodaan-yhdessa/> (hämtad 2.1.2024).
- Talve, Ilmari 1977. *Folkligt kosthåll i Finland. En översikt*. Lund: Liber läromedel Gleerup.
- Tennilä, Liisa 2000. *Elintarvikkeiden kulutus kotitalouksissa 1998*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Tellström, Richard 2015. *Hunger och törst. Svensk måltidshistoria. Från överlevnad till statusmarkör*. Stockholm: Forum.
- Wilson, Bee 2013. *Consider the fork. A history of how we cook and eat*. London: Penguin Books.

III. ARVEGODS OCH LIVSFORMER

Litteratur

- Appadurai, Arjun (ed.) 1986. *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baudrillard, Jean 1991. *Das System der Dinge. Über unser Verhältnis zu den alltäglichen Gegenständen*. Frankfurt am Main: Campus.
- Beck, Stefan 1997. "Die Bedeutung der Materialität der Alltagsdinge. Anmerkungen zu den Chancen inner wissenschaftstheoretisch informierten Integration von Symbol- und Sachforschung". Rolf Wilhelm Brednich & Heinz Schmitt (Hrsg.). *Symbole. Zur Bedeutung der Zeichen in der Kultur*. 30. Deutscher Volkskundekongreß in Karlsruhe vom 25. bis 29. September 1995. Münster, New York, München, Berlin: Waxmann.
- Csikszentmihalyi, Mihaly & Eugene Rochberg-Halton 1981. *The meaning of things. Domestic symbols and the self*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hanák, Péter 1998. "Urbanization and civilization. Vienna and Budapest in the nineteenth century". *The garden and the workshop. Essays on the cultural history of Vienna and Budapest*. Princeton: Princeton University Press.
- Hemma bäst. *Minnen från barndomshem i Helsingfors* 1990. Anna-Maria Åström & Maud Sundman (red.). Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Korff, Gottfried 1997. "Antisymbolik und Symbolanalytik in der Volkskunde". Rolf Wilhelm Brednich & Heinz Schmitt (Hrsg.). *Symbole. Zur Bedeutung der Zeichen in*

- der Kultur. 30. Deutscher Volkskundekongreß in Karlsruhe vom 25. bis 29. September 1995. Münster, New York, München, Berlin: Waxmann, 11–30.
- Löfgren, Orvar 1990. "Tingen och tidsandan". Alf Arvidsson, Kurt Genrup, Roger Jacobsson, Britta Lundgren & Inger Lövkrona (red.). *Människor & föremål. Etnologer om materiell kultur*. Malmö: Carlssons.
- Min bruksmiljö. Hågkomster från finländska bruk 2004. John Hackman, Heidi Schreiber & Anna-Maria Åström (red.). Åbo: Åbo Akademi.
- Pels, Dick, Kevin Hetherington & Frédéric Vandenberghe 2002. "The status of the object. Performances, mediations, and techniques". *Theory, Culture and Society* 19:5–6, 1–21.
- Povzanović Frykman, Maja 2013. "Making palpable connections. Objects in migrants transnational lives". *Ethnologia Scandinavica* 43, 47–67.
- Radley, Alan 1990. "Artefacts, memory and a sense of the past". David Middleton & Derek Edwards (eds). *Collective remembering*. London: Sage.
- Saarikangas, Kirsi 2002. *Asunnon muodonmuutoksia. Puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Så minns jag mitt Åbo. Hemmiljöer från fyra decennier under 1900-talet 2001. Sonja Hagelstam, Katja Hellman, John Hackman & Anna-Maria Åström (utg.). Åbo: Åbo Akademi.
- Woodward, Ian 2001. "Domestic objects and the taste epiphany. A resource for consumption methodology". *Journal of material culture* 6:2, 115–136.

Edfelt: Släktföremål

Arkivkällor

Åbo Akademi

Kulturvetsenskapliga arkivet Cultura

Etnologiska samlingarna
KIVÅ L2005–L2009

I författarens ägo

Fältdagbok, anteckningar gjorda av Jeanette Edfelt

Tryckta källor och litteratur

- Appadurai, Arjun 1986. "Introduction: commodities and the politics of value". Arjun Appadurai (ed.). *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baudrillard, Jean 2005. *The system of objects*. London: Verso.
- Clarke, Alison J. 2001. "The aesthetics of social aspiration". Daniel Miller (ed.). *Home possessions. Material culture behind closed doors*. Oxford: Berg Publishers.
- Edfelt, Jeanette 2014. *Släktens närvaro i hemmet – en etnologisk studie om släktföremål, hem och släktbild i Jakobstad 2014*. [Avhandling pro gradu] Åbo: Åbo Akademi.
- Hecht, Anat 2001. "Home sweet home. Tangible memories of an uprooted childhood". Daniel Miller (ed.). *Home possessions. Material culture behind closed doors*. Oxford: Berg Publishers.

- Knoll, Thomas & Witt, Ann-Katrin 2011. "Inledning". Thomas Knoll & Ann-Katrin Witt (red.). *Tillbaka till framtiden. Familjens betydelse för individens livsval*. Lund: Studentlitteratur.
- Levitt, Peggy & Nina Glick Schiller 2004. "Conceptualizing simultaneity. A transnational social field perspective on society". *International Migration Review* 38:3.
- Marcoux, Jean-Sébastien 2001. "The refurbishment of memory". Daniel Miller (ed.). *Home possessions. Material culture behind closed doors*. Oxford: Berg Publishers.
- Miller, Daniel 2001. "Behind closed doors". Daniel Miller (ed.). *Home possessions. Material culture behind closed doors*. Oxford: Berg Publishers.
- Petridou, Elia 2001. "The taste of home". Daniel Miller (ed.). *Home possessions. Material culture behind closed doors*. Oxford: Berg Publishers.
- Povzanovic Frykman, Maja, 2010, "Diversity and similarity beyond ethnicity: migrants' material practices". *Sens public*. <http://www.sens-public.org/spip.php?article780&lang=fr> (hämtad 9.5.2015).
- Radley, Alan 1990. "Artefacts, memory and a sense of the past". David Middleton & Derek Edwards (eds.). *Collective remembering*. London: Sage.

Åström: Borgerskapet, hemmet och konsumtionen

Arkivkällor

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors

Traditions- och språksamlingen

SLS 1385 Livet i staden (Anna-Maria Åström), 1981

SLS 1493 Våra vardagssysslor (Anna-Maria Åström), 1984

SLS 2025 Kläder och klädsel (Yrsa Lindqvist), 2003

Åbo Akademi

Kulturvetenskapliga arkivet Cultura

Etnologiska samlingarna

Frågelista nr 63 Berätta om ditt 1950-tal, 2000: KIVÅ M 5478–5577, 5585–5597, 5600–5602, 5604, 5648, 5656, 5727, 5731

Frågelista nr 65 Livet vid bruket, 2002: KIVÅ M 5561–5663, 5665–5666, 5668–5694, 5696–5729, 5750, 5816, 5917, 5963, 6046

Tryckta källor och litteratur

Bauman, Zygmunt 2007. *Consuming life*. Cambridge: Polity Press.

Baudrillard, Jean 1990 [1970]. *Consumer society*. Mark Poster (ed.). Jean Baudrillard. *Selected writings*. Cambridge: Polity Press.

Baudrillard, Jean 1991 [1968]. *Das System der Dinge. Über unser Verhältnis zu den alltäglichen Gegenständen*. Frankfurt am Main: Campus.

Bourdieu, Pierre 1977. *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

de Certeau, Michel 1984. *The practice of everyday life*. Trans. Steven Rendall. Berkeley: University of California Press.

Csikszentmihalyi, Mihaly & Eugene Rochberg-Halton 1981. *The meaning of things. Domestic symbols and the self*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Connerton, Paul 1989. *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Featherstone, Mike 2007 [1991]. *Consumer culture and postmodernism*. London: Sage.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren 1979. *Den kultiverade människan*. Lund: Liber.
- Halbwachs, Maurice 1992. *On collective memory*. Lewis A. Coser (ed., transl., introduction). Chicago: University of Chicago press.
- Hanák, Péter 1998. "Urbanization and civilization. Vienna and Budapest in the nineteenth century". *The garden and the workshop. Essays on the cultural history of Vienna and Budapest*. Princeton: Princeton University Press.
- Hemma bäst. *Minnen från barndomshem i Helsingfors* 1990. Anna-Maria Åström & Maud Sundman (red.). Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Hetherington, Kevin 2007. *Capitalism's eye. Cultural spaces of the commodity*. London: Routledge.
- Jenks, Chris 1993. *Culture*. London: Routledge.
- Le Wita, Béatrix 1994. *French bourgeois culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, Daniel 1987. *Material culture and mass consumption*. Oxford: Blackwell.
- Miller, Daniel 1998. *Theory of shopping*. Ithaca: Cornell University Press.
- Min bruksmiljö. *Hågkomster från finländska bruk* 2004. John Hackman, Heidi Schreiber & Anna-Maria Åström (red.). Åbo: Åbo Akademi.
- Parr, Adrian (ed.) 2010. *The Deleuze dictionary revised edition*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Radley, Alan 1990. "Artefacts, memory and a sense of the past". David Middleton & Derek Edwards (eds). *Collective remembering*. London: Sage.
- Sarantola-Weiss, Minna 2003. *Sohvan läpimurto. Kulutuskulttuurin tulo suomalaisiin olohuoneisiin 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sarantola-Weiss, Minna 2011. [Förord] *Made in HKI 1700–2012. Helsingkiläisen työn helmiä kolmelta vuosisadalta*. Helsinki: Helsingin kaupunginmuseo, 8–19.
- Shotter, John 1990. "The social construction of remembering and forgetting". David Middleton & Derek Edwards (eds.). *Collective remembering*. London: Sage.
- Soper, Kate & Frank Trentmann 2008. *Citizenship and consumption*. Basingstoke, New York (NY): Palgrave Macmillan.
- Stekl, Hannes 2000. "Bürgertumsforschung und Familiengeschichte". Hannes Stekl (Hg.). *Bürgerliche Familien. Lebenswege im. 19. und 20. Jahrhundert*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau.
- Så minns jag mitt Åbo. *Hemmiljöer från fyra decennier under 1900-talet* 2001. Sonja Hagelstam, Katja Hellman, John Hackman & Anna-Maria Åström (utg.). Åbo: Åbo Akademi.
- Trentmann, Frank 2016. *Empire of things: How we became a world of consumers, from the fifteenth century to the twenty-first*. London: Allen Lane.
- Åström, Anna-Maria 2018. "Helsingforsbornas minnen, platser och fästpunkter". *Helsingfors stads historia efter 1945. 5. Stadsbornas Helsingfors*. Helsingfors: Edita.
- Östberg, Jacob & Katarina Graffman 2018. *Vi är vad vi köper. Konsumtionskulturen är här för att stanna*. Stockholm: Mondial.

Åström: Äggkoppen, servettringen och pottan

Arkivkällor

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors

Traditions- och språksamlingen

SLS 1385 Livet i staden (Anna-Maria Åström), 1981

SLS 1403a Äggelby (Anna-Maria Åström & Guy Björklund), 1982

SLS 1493 Våra vardagssysslor (Anna-Maria Åström), 1984

SLS 2100 Vett och etikett (Marika Rosenström), 2005

Tryckta källor och litteratur

Bringéus, Nils-Arvid 1981 [1976]. *Årets festseder*. Stockholm: LTs förlag.

Douglas, Mary 1989 [1966]. *Purity and danger. An analysis of the concepts of pollution and taboo*. London, New York: Ark Paperbacks.

Elias, Norbert 1978 [1939]. *The civilizing process. Volume I. The history of manners*. Oxford: Blackwell.

Elias, Norbert 1984. *What is sociology?* London: Hutchinson.

Frykman, Jonas & Orvar Löfgren 1979. *Den kultiverade människan*. Lund: Liber.

Hemma bäst. Minnen från barndomshem i Helsingfors 1990. Anna-Maria Åström & Maud Sundman (red.). Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Husmoderns lexikon för etikett och god ton. 1. 1938. Husmodern (utg.). Stockholm: Åhlén & Åkerlunds Förlag.

Lagerspetz, Olli 2002. "Smuts och renlighet vid gränsen mellan fakta och praxis". *Laboratorium för folk och kultur* nr 2, 9–12.

Leach, Edmund 1976. *Culture and communication*. Cambridge: Cambridge University Press.

Meiltä ja maailmalta. Omistettu Pekka Leimulle hänen täyttäässään 60 vuotta 5.12.2003. Helena Ruotsala (toim.). Turku: Turun yliopisto.

Nordisk familjebok 1904–1926. Stockholm: Nordisk familjeboks förlag.

Schürmann, Thomas 1994. *Tisch- und Grußsitten im Zivilisationsprozess*. Münster, New York: Waxmann.

Sjögren, Annick & Béatrix Le Wita 1987. "The undefinable bourgeoisie. An object of study for ethnologists". *Ethnologia Europaea* XVII, 43–56.

Stekl, Hannes 2000. "Bürgertumsforschung und Familiengeschichte". Hannes Stekl (Hg.). *Bürgerliche Familien. Lebenswege im. 19. und 20. Jahrhundert*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau.

Svensk stad 1. Liv och stil i svenska städer under 1800-talet. Band 2. 1950. Gregor Paulsson (utg.). Stockholm, Albert Bonniers förlag.

IV. KLÄDSEL, HEMUTRUSTNING OCH SHOPPING

Litteratur

Baudrillard, Jean 1990 [1970]. "Consumer society". Mark Poster (ed., introd.). Jean Baudrillard, *Selected writings*. Cambridge: Polity Press, 29–56.

Bauman, Zygmunt 2007. *Consuming life*. Cambridge: Polity Press.

Benjamin, Walter 1990. *Paris, 1800-talets huvudstad. Passagearbetet* 1–3. Övers. Ulf Peter Hallberg. Stockholm: Symposion.

- Dant, Tim 1999. *Material culture in the social world. Values, activities, lifestyles*. Buckingham: Open University Press.
- Dear, Michael & Steven Flusty 1999. "The postmodern urban condition". Mike Featherstone & Scott Lash (eds.). *Spaces of culture*. London: Sage.
- Featherstone, Michael 1987. "Lifestyle and consumer culture". *Theory, Culture & Society* 4:1, 55–70.
- Högdahl, Elisabeth 2003. *Göra gata. Om gränser och kryphål på Möllevången och i Kapstaden*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Miller, Daniel 2012. *Consumption and its consequences*. Cambridge: Polity Press.
- Paterson, Mark 2006. *Consumption and everyday life*. London: Routledge.
- Rolshoven, Johanna 2018. "Straße und Gesellschaft. Kulturanalytische Überlegungen über den Stadtraum in Bewegung". Judith Fritz & Nino Tomaschek (Hg.). *In Bewegung*. Münster: Waxmann Verlag.
- Shields, Rob (ed.) 1992. *Lifestyle shopping. The subject of consumption*. London: Routledge.
- Shove, Elizabeth, Frank Trentmann & Richard Wilk 2020. *Time, consumption and everyday life. Practice, materiality and culture*. New York: Routledge.
- Simmel, Georg 1903. "Die Grosstädte und das Geistesleben". Th. Petermann (Hrsg.). *Die Grossstadt. Vorträge und Aufsätze zur Städteausstellung*. <https://www.projekt-gutenberg.org/simmel/grosstad/grosstad.html> (hämtad 1.1.2024).
- Trentmann, Frank 2017. *Empire of things. How we became a world of consumers from the fifteenth century to the twenty-first*. New York: Penguin Random House.
- Zukin, Sharon, Philip Kasinitz & Xiangming Chen (eds.) 2016. *Global cities, local streets. Everyday diversity from New York to Shanghai*. New York: Routledge.

Lindqvist: Kläder, kropp och självbild

Arkivkällor

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors

Traditions- och språksamlingen

SLS 2025 Kläder och klädsel (Yrsa Lindqvist), 2003

Tryckta källor och litteratur

- Aikasalo, Päivi 2000. *Seuratkaamme järkevää ja terveellistä muotia. Naisten pukeutumisihanteet ja vaatevalinnat 1920-luvulta 1960-luvun lopulle*. Helsinki: Suomen Muinasmuistoyhdistys.
- Bergman, Ingrid (red.) 1988. *Kläder. Nordiska museets och Skansens årsbok Fataburen 1988*. Stockholm: Nordiska museet.
- Dackenberg, Cecilia B. & Anders Qvarnström 1996. *Sparat. Små stickade kläder från vår barndom*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Jacobson, Maja 1994. *Kläder som språk och handling. Om unga kvinnors användning av klädelsen som kommunikations- och identitetsskapande medel*. Stockholm: Carlsson.
- Lehtovaara, Tytti 2016. *Pukeutuminen ajan peilinä. Nuorten naisten pukeutumisesta yhteiskuntaan sidonnaisena kulttuurisena ilmiönä 1960- ja 1970-lukujen Suomessa*. [Avhandling pro gradu, etnologi] Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/49932> (hämtad 12.3.2018).
- Lindqvist, Yrsa 2003. "Siden, sammet, trasa, lump – Folkkultursarkivets insamling om förhållandet till kläder". *Källan* nr 2, 7–24.

Roivainen, Päivi 2016. *Puettu lapsuus. Löytöretkiä lastenvaatteiden saarille*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Tekstiiliteollisuusmuseum 2006. *Suomen tekstiiliteollisuuden tarina*. http://www.tkm.fi/lehdistokuvat/tekstiiliteollisuusmuseum/Lue_historia.pdf (hämtad 19.3.2018).

Wahlström, Maria 1991. *Toppluva, kalasbyxa, slamkrypare. Barnkläder från 1950-talet*. Stockholm: Carlsson.

Huldén: Prylarna i hemmet

Arkivkällor

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors

Traditions- och språksamlingen

SLS 1804a När rutan tändes och antennen vändes (Nils Erik Villstrand), 1994
SLS 2272 Mina datorminnen (Pia Lindholm), 2014

Åbo Akademi

Kulturvetenskapliga arkivet Cultura

Etnologiska samlingarna

Frågelista nr 57 Skärgårdsliv (Nils Storå, Monica Nerdrum), 1994: KIVÅ M 5069
Frågelista nr 63 Berätta om ditt 1950-tal (Anna-Maria Åström, John Hackman och Lena Marander-Eklund), 2000: KIVÅ M 5479
Frågelista nr 68 Mode musik, ting och teknik. Berätta om 1960-talet (Anna-Maria Åström och John Hackman), 2004: KIVÅ M 5088, 5923, 5924, 5935, 5936, 5937, 5946, 5956
Frågelista nr 72 Det var livet på 1970- och 1980-talen (Anna-Maria Åström, Sanna Lillbroända-Annala och Lotta Wessberg), 2009: KIVÅ M 6108
Frågelista nr 73 1990-talet (Anna-Maria Åström, Niklas Huldén och Lotta Wessberg), 2010: KIVÅ M 6105, 6124, 6140

Tryckta källor och litteratur

Csikszentmihalyi, Mihaly & Eugene Rochberg-Halton 1989. *The meaning of things. Domestic symbols and self*. Cambridge: Cambridge University Press.

Droit, Roger-Pol 2005. *Esineiden luonto. Filosofisia kokemuksia*. Tiina Arppe (suom.). Helsinki: Tammi.

Forty, Adrian 1986. *Objects of desire. Design and society 1750–1980*. London: Thames and Hudson.

Hallqvist, Johan 2022. *Människoliknande teknik och det möjligt mänskliga. En etnologisk studie av relationer mellan människor och teknik*. [Diss.] Umeå: Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-193655>

Hartmann, Hans Albrecht & Rolf Haubl (Hrsg.) 2000. *Von Dingen und Menschen. Funktion und Bedeutung materieller Kultur*. Opladen, Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.

Höglund, Kjell 1986. *Maskinerna är våra vänner*. Atlantis Grammofon AS 3.

Mazzarella, Merete 2003. "Moraliskt språk?" *Hufvudstadsbladet* 3.1.2003.

Nerdrum, Monica 1998. *Skärgårdskvinnor. Tradition, modernitet och diversitet*. [Diss.] Åbo: Åbo Akademis förlag.

- Norman, Donald A. 2004. *Emotional design. Why we love (or hate) everyday things*. New York: Basic Books.
- Norman, Donald A. 2013. *The design of everyday things*. Revised and expanded edition. New York (NY): Basic Books.
- Perers, Maria, Leif Wallin, Anna Womack & Nordiska museet 2013. *Vardagsrummet. En plats för allt och alla*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Peterson, Tina 2009. "The zapper and the zapped. Microwave ovens and the people who use them". Phillip Vannini (ed.). *Material culture and technology in everyday life*. New York: Peter Lang, 229–243.
- Rudberg, Eva & Svenska turistföreningen 1992. *Folkhemmets byggande. Under mellan- och efterkrigstiden*. Stockholm: Svenska turistföreningen.
- Rönkkö, Marja-Liisa, Marja-Liisa Lehto & Bo Lönnqvist 1986. *Koti kaupungissa. 100 vuotta asumista Helsingissä*. Helsinki: Tammi.
- Sarantola-Weiss, Minna. 2003. *Sohvaryhmän läpimurto. Kulutuskulttuurin tulo suomalaisiin olohuoneisiin 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa*. [Diss.] Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Silverstone, Roger, Eric Hirsch & David Morley 1992. "Information and communication technologies and the moral economy of the household". Roger Silverstone & Eric Hirsch (eds.). *Consuming technologies. Media and information in domestic spaces*. London: Routledge, 13–28.
- Van Dyke, Ruth M. 2015. "Materiality in Practice". Ruth M. Van Dyke (ed.). *Practicing materiality*. Tucson: University of Arizona Press, 3–32.
- Vannini, Phillip (ed.) 2009. *Material culture and technology in everyday life. Ethnographic approaches*. New York: Peter Lang.

Åström: Det glada shoppandet

Arkivkällor

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors

Traditions- och språksamlingen

SLS 2068 Berättelser om shopping (Johanna Finne), 2005

Åbo Akademi

Kulturvetenskapliga arkivet Cultura

Etnologiska samlingarna

Frågelista nr 63 Berätta om ditt 1950-tal, 2000

Frågelista nr 68 Mode musik, ting och teknik – berätta om 1960-talet, 2004

Frågelista nr 72 Det var livet på 1970- och 1980-talen, 2009

Frågelista nr 73 1990-talet, 2010

Frågelista nr 77 Shopping, 2019: M 6187, 6188, 6189, 6191, 6194, 6195, 6200

I författarens ägo

Helsingfors som livsmiljö, 178 svar på frågebrev, 1995

Helsingfors – huvudstaden – min stad, 94 svar på frågebrev, 1997

Tryckta källor och litteratur

- Barck, Jennie 2002. "Konsumtionsvanor bland högstadieungdomar i Österbotten". *Laboratorium för folk och kultur* nr 4, 18–22.
- Baudrillard, Jean 1990 [1970]. "Consumer society". Mark Poster (ed., introd.). Jean Baudrillard, *Selected writings*. Cambridge: Polity Press, 29–56.
- Bauman, Zygmunt 2007. *Consuming life*. Cambridge: Polity Press.
- Bäck, Anna 1992. "Stockmann. Avdelningarna och deras placering". *Laboratorium för folk och kultur* nr 1.
- Chaney, David 1996. *Lifestyles*. London: Routledge.
- Dant, Tim 1999. *Material culture in the social world. Values, activities, lifestyles*. Buckingham: Open University Press.
- Dowling, Robyn 1991. *Shopping and the construction of femininity in the Woodward's department store, Vancouver 1945–1960* [Magisteruppsats i geografi]. Vancouver: The University of British Columbia.
- Fredriksson, Cecilia 1998. *Ett paradiset för alla. EPA mellan folkhem och förförelse*. Stockholm: Nordiska museet.
- Fredriksson, Cecilia 2012. "Det är dags att anknyta till 70-talets konsumtionskritik!" *Respons* nr 2.
- Gane, Mike 1991. *Baudrillard's bestiary. Baudrillard and culture*. London, New York: Routledge.
- Heinonen, Visa 2013. "Introduction. The formation of the Finnish type of consumer society between the east and the west, the 1950s and 1960s". Visa Heinonen & Matti Peltonen (eds.). *Finnish consumption. An emerging consumer society between east and west*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Huttunen, Kaisa & Minna Lammi 2010. "Consumer ethos in Finnish consumer life stories. Agrarianism, economism and green consumerism". *International journal of consumer studies* 34:2, 146–152.
- Löfgren, Orvar 1993. "Materializing the nation in Sweden and America". *Ethnos* 58:3–4, 161–196.
- Löfgren, Orvar 2019. "Vad kan konsumtion vara?" Magdalena Petersson McIntyre, Barbro Johansson & Niklas Sörum (red.). *Konsumtionskultur. Innebörder och praktiker*. Göteborg: Makadam, 259–279.
- Miller, Daniel 1987. *Material culture and mass consumption*. Oxford: Blackwell.
- Miller, Daniel 1998. *A theory of shopping*. Cambridge: Polity Press.
- Miller, Daniel 2001. *The dialectics of shopping*. Chicago: University of Chicago Press.
- Miller, Daniel 2012. *Consumption and its consequences*. Cambridge: Polity Press.
- Mitt och ditt. *Etnologiska perspektiv på ägandets kulturella betydelse* 2018. Karin Salomonsson (red.). Lund: Lunds universitet.
- O'dell, Tom 1997. *Culture unbound. Americanization and everyday life in Sweden*. [Diss.] Lund: Nordic Academic Press.
- Packalén, Sofia 2014. *Shopping som en del av Helsingfors turistmarknadsföring*. [Lärdomsprov] Helsingfors: Haaga-Helia yrkeshögskola. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-201404043876>
- Petersson McIntyre, Magdalena, Barbro Johansson & Niklas Sörum (red.) 2019. *Konsumtionskultur. Innebörder och praktiker. En vänbok till Helene Brembeck*. Göteborg: Makadam.
- Reekie, Gail 1992. "Changes in the Adamless Eden. The spatial and sexual transformation of a Brisbane department store 1930–1990". Rob Shields (ed.). *Lifestyle shopping*. London: Routledge.

- Salomonsson, Karin 2019. "Bibliotek, bank eller butik. Vad är vad i en kollaborativ konsumtionskultur?". Magdalena Petersson McIntyre, Barbro Johansson & Niklas Sörum (red.). *Konsumtionskultur. Innebörder och praktiker*. Göteborg: Makadam.
- Shields, Rob (ed.) 1992. *Lifestyle shopping. The subject of consumption*. London: Routledge.
- Statistikcentralen. Nationalräkenskaper 1949–1965. Hushållens konsumtionsutgifter.
- Strengell, Curt 1996. *För nyländska bygder. Andelslaget Varuboden 1921–1996*. Kyrkslätt: Varuboden.
- Trentmann, Frank 2017. *Empire of things. How we became a world of consumers from the fifteenth century to the twenty-first*. New York: Penguin Random House.
- Westerling, Mikael, Micaela Björkell, Nina Rask & Malin Dörögrip 1992. "Forum". *Laboratorium för folk och kultur* nr 1.
- Wikman, Kajsa 1998. "Rewell Center – ett shoppingcentrum i den postmoderna megastaden". *Laboratorium för folk och kultur* nr 1, 29–31.
- Åström, Anna-Maria 1993. "Urban culture – consumer culture – cultural criticism. On young people's interpretations of modern shopping centres in Helsinki". Zsuzsa Szarvas (ed.). *Interacting communities. Studies on some aspects of migration and urban ethnology*. Budapest: Hungarian Ethnographic Society, Ethnographic Institute of the Hungarian Academy of Sciences, 317–337.
- Åström, Anna-Maria 2018a. "Ett pärlband av butiker". *Helsingfors stads historia efter 1945. 5. Stadsbornas Helsingfors*. Helsingfors: Edita, 42–50.
- Åström, Anna-Maria 2018b. "Varuhus, gallerior och stormarknader". *Helsingfors stads historia efter 1945. 5. Stadsbornas Helsingfors*. Helsingfors: Edita, 207–233.

Åström: Två konsumtionsgator

Arkivkällor

I författarens ägo:

Fältanteckningshäfte 2009–2020

Helsingfors – huvudstaden – min stad, 94 svar på frågebrev, 1997

Tryckta källor och litteratur

- Ahrne, Göran, Mats Franzén & Christine Roman 2000. *Det sociala landskapet. En sociologisk beskrivning av Sverige från 50-tal till 90-tal*. Göteborg: Korpen.
- Att bo i stan. Minnesbilder från centrum av Helsingfors 1998. Anna-Maria Åström, Pia Olsson & Jorma Kivistö (red.). Helsingfors: Helsingfors stadsmuseum.
- Bauman, Zygmunt 2005. *Liquid life*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt 2016. *Consuming life*. Cambridge: Polity Press.
- Baudrillard, Jean 1990 [1970]. "Consumer society". Mark Poster (ed., introd.). Jean Baudrillard, *Selected writings*. Cambridge: Polity Press.
- Benjamin, Walter, 1990 [1939]. *Paris, 1800-talets huvudstad. Passagearbetet* 1–3. Stockholm: Symposion.
- Bergman, Bosse 2001. *Klara 1950. Gator och näringar i en citystadsdel*. Stockholm: Stockholmia.
- Bergman, Bosse 2003. *Handelsplats, shopping, stadsliv. En historik om butikformer, säljritualer och det moderna stadslivets trivialisering*. Stockholm: Symposion.
- Ciaravolo, Massimo 2000. *En ungdomsvän från Sverige. Om mottagandet av Hjalmar Söderbergs verk i Finland 1895–1920*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

- Dear, Michael & Steven Flusty 1999. "The postmodern urban condition". Mike Featherstone & Scott Lash (eds). *Spaces of culture*. London: Sage.
- Ferguson, Harvey 1992. "Watching the world go round. Atrium culture and the psychology of shopping". Rob Shields (ed.) *Lifestyle shopping*. London: Routledge, 21–39.
- Finnilä, Anna 1993. *Stockmann / Suuri tavaratalo / Det stora varuhuset / The grand department store*. Helsingfors: Helsingfors Stadsmuseum.
- Franzén, Mats 1992. *Den folkliga staden. Söderkvarter i Stockholm mellan krigen*. Lund: Arkiv förlag.
- Franzén, Mats & Eva Sandstedt 1981. *Grannskap och stadsplanering. Om stat och byggande i efterkrigstidens Sverige*. [Diss.] Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Franzén, Mats, Nils Hertting & Catharina Thörn 2016. *Stad till salu. Entreprenörurbanismen och det offentliga rummets värde*. Göteborg: Daidalos.
- Fredriksson, Cecilia 1998. *Ett paradiset för alla. EPA mellan folkhem och förförelse*. [Diss.] Stockholm: Nordiska museet.
- Hackzell, Kaija 1988. *Viertotietä itään ja länteen*. Helsinki: Sanoma.
- Hackzell, Kaija & Kirsti Toppari 1977. *Puhvelista Punatulkkuun. Helsingin vanhoja kortteita*. Helsinki: Helsingin Sanomat.
- Hentschel, Christine & Talja Blokland 2016. "Life and death of the great regeneration vision. Diversity, decay and upgrading in Berlin's ordinary shopping streets". Sharon Zukin, Philip Kasinitz, Xiangming Chen (eds). *Global cities, local streets. Everyday diversity from New York to Shanghai*. New York: Routledge.
- Holgersson, Helena 2011. "En platskänslig sociologi". Katrine Fangen & Ann-Mari Sellerberg (red.). *Många möjliga metoder*. Lund: Studentlitteratur.
- Högdahl, Elisabeth 2003. *Göra gata. Om gränser och kryphål på Möllevången och i Kapstaden*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Jalava, Marja 2012. "Rietas vai viaton Havis Amanda. Taideteos julkisen tilan keskiössä". Henrik Meinander (toim.). *Unioninakseli – pääkaupungin läpileikkaus*. Helsinki: Teos.
- Kasinitz, Philip & Sharon Zukin 2016. "From 'ghetto' to global. Two neighborhood shopping streets in New York City". Sharon Zukin, Philip Kasinitz & Xiangming Chen (eds.). *Global cities, local streets. Everyday diversity from New York to Shanghai*. New York: Routledge.
- Koskijoki, Maria (toim.) 1997. *Kotikaduilla. Kaupunkilaiselämää 1970-luvun Helsingissä*. Helsinki: Edita.
- Lilius, Henrik 1984. *Esplanaden på 1800-talet*. Rungsted Kyst Anders Nyborg.
- Löfgren, Orvar & Robert Willim (eds.) 2005. *Magic, culture and the new economy*. Oxford: Berg.
- Meinander, Henrik (toim.) 2012. *Unioninakseli – pääkaupungin läpileikkaus*. Helsinki: Teos.
- Palese, Emma 2013. "Zygmunt Bauman. Individual and society in the liquid modernity". *SpringerPlus* 2. <https://doi.org/10.1186/2193-1801-2-191> (hämtad 3.1.2024).
- Tani, Sirpa 1997. "Maineen ja muistojen Vaasankatu". Maria Koskijoki (toim.). *Kotikaduilla. Kaupunkilaiselämää 1970-luvun Helsingissä*. Helsinki: Edita.
- Telste, Kari 2012. "'Hele Norges Karl Johan'. Pulserende hovedgate i Oslo eller nasjonel kulturarv?" Anna-Maria Åström & Jonas Lillqvist (red.). *Stadens hjärta. Tåta ytor och symboliska element i nutida nordiska städer*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Zilliacus, Benedict & Henrik Tikkanen 1952. *Vi ser på Helsingfors*. Helsingfors: Schildts.
- Zukin, Sharon 1995. *The Cultures of cities*. Cambridge (Mass.), Malden (MA): Blackwell.

- Zukin, Sharon 2010. *Naked city. The death and life of authentic urban places*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Zukin, Sharon, Philip Kasinitz & Xiangming Chen 2016. "Spaces of everyday diversity. The patchwork ecosystem of local shopping streets". Sharon Zukin, Philip Kasinitz & Xiangming Chen (eds.). *Global cities, local streets*. New York: Routledge.
- Zukin, Sharon, Philip Kasinitz, Xiangming Chen (eds.) 2016. *Global cities, local streets. Everyday diversity from New York to Shanghai*. New York: Routledge.
- Åström, Anna-Maria 2015a. "The Northern Esplanade of Helsinki and the Bolshaya Konyushennaya of St Petersburg. An analysis of street life in two central historical streets". *Ethnologia Scandinavica* 45.
- Åström, Anna-Maria 2015b. "Sadovaya Ulitsa i S:t Petersburg och Vasagatan i Helsingfors. Två marginella gator och deras förändring" Marianne Larsson, Anneli Palmsköld, Helena Hörnfeldt & Lars-Erik Jönsson (red.). *I utkanter och marginaler. 31 texter om kulturhistoria. En vänbok till Birgitta Svensson*. Stockholm: Nordiska museet, 267–276.
- Åström, Anna-Maria & Laura Kolbe 2018. *Helsingfors stads historia efter 1945. 5, Stadsbornas Helsingfors*. Helsingfors: Edita.

Helsingin Sanomat

- 23.3.2015. Ossi Mansikka. "Vaasanpuistikon levottomuus kyllästyttää asukkaita". <https://www.hs.fi/kaupunki/art-2000002810820.html> (hämtad 17.3.2024).
- 12.2.2021. Noona Bäckgren. "Kuka omistaa Helsingin ydinkeskustan? Kartta näyttää, kuinka yksi sijoitusyhtiö on haalinut ison osan Suomen arvokkaimmista kortteleista". <https://www.hs.fi/kaupunki/art-2000007797385.html> (hämtad 17.3.2024).
- 17.3.2021. Noona Bäckgren. "Arkkitehdit lyttäävät tavan, jolla Helsinkiä nyt rakennetaan – Kaupunki pitää väitteitä 'ohuina ja väsyneinä'". <https://www.hs.fi/kaupunki/art-2000007865870.html> (hämtad 19.3.2024).
- 11.11.2022. Sami Takala & Kaisa Moilanen. "Elinvoima hiipumassa keskustassa" [med kommentarer 13.11 (Mika Oranen, Erik Rissanen) och 15.11.2022 (Sari Nieminen)].
- 16.11.2022. Jonna Hovi-Horka & Pihla Loula. "Helsingissä merkittävä päätös. Autoilua rajoitetaan ydinkeskustassa".
- 22.11.2022. Lasse Kivinen. "Kauppakeskusten menestystarina jatkuu".
- 23.11.2022. Milla Palkoaho. "'Piritoria' uudistetaan ilman puistonpenkkejä".
- 24.11.2022a. Laura Kolbe. "Helsinkiin tarvitaan avointa ja aidosti urbaania tilaa".
- 24.11.2022b. Milla Palkoaho. "Vaasanpuistikkoon tulossa sittenkin penkit".

Hufvudstadsbladet

- 18.2.1951. B E Z [Benedict Zilliacus]. "I vår stad: Man flanerar gärna i sitt stora varuhus". Illustrationer av Henrik Tikkanen.
- 28.4.2015. Elsa Kemppinen. "Busungen vill bli vuxen".
- 16.11.2022a. Maria Gestrin-Häger. "Bilarna får maka på sig i centrum".
- 16.11.2022b. Annica Lindström. "Ilmarinenchef rasar mot stadens test på Norra Esplanaden".
- 17.11.2022. Anna Svartström. "'Motion är bra' – Fotgängare kommenterar Helsingfors bilbeslut".
- 21.11.2022. Torsten Fagerholm. "Identitetspolitikerna går bananas".

V. KULTURARV OCH SOMMARPARADIS

Litteratur

- Giesecking, Jen Jack & William Mangold 2014. *The people, place, and space reader*. New York: Routledge.
- Gunnemark, Kerstin (red.) 2016. *Sommarliv. Minnen, drömmar och materialitet*. Göteborg, Stockholm: Makadam.
- Johansson, Thomas 2003. "Den frånvarande staden?". Thomas Johansson & Ove Sernhede (red.). *Urbanitetens omvandlingar. Kultur och identitet i den postindustriella staden*. Göteborg: Daidalos, 11–31.
- Johansson, Thomas & Ove Sernhede (red.) 2003. *Urbanitetens omvandlingar. Kultur och identitet i den postindustriella staden*. Göteborg: Daidalos.
- Lillbroända-Annala, Sanna 2010. *Från kåk till kulturarv. En etnologisk studie av omvärderingen av historiska trädadsområden i Karleby och Ekenäs*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Lynch, Kevin 1965. *Das Bild der Stadt*. Berlin, Frankfurt am Main, Wien: Ullstein.
- Rolfsson Eliasson, Susanna 2020. *Längtan och drömmarnas hus. Ideal och praktik bland en ny generation stugägare*. [Diss.] Göteborg: Göteborgs universitet.
- Rolshoven, Johanna 2006. "Woanders daheim. Kulturwissenschaftliche Ansätze zur multilokalen Lebensweise in der Spätmoderne". *Zeitschrift für Volkskunde* 102, 179–194.
- Sernhede, Ove 2003. "Förord". Thomas Johansson & Ove Sernhede (red.). *Urbanitetens omvandlingar. Kultur och identitet i den postindustriella staden*. Göteborg: Daidalos.

Lillbroända-Annala: Trädadsboende

Arkivkällor

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors

Traditions- och språksamlingen

- SLS 1997 Neristan i Karleby (Sanna Lillbroända), 2001
SLS 1998 Hembygdstanken (Ingallil Ihrcke-Åberg), 1997

I författarens ägo

Utskrifter av intervjuer: Karleby 2001, Borgå 2003, Ekenäs 2003

Tryckta källor och litteratur

- Ahmas, Kristina 1992. *Byggnadskultur och kulturlandskap i Karleby. Inventering åren 1983–1991*. Karleby: Karleby stad.
- Anshelm, Jonas 1993. "Inledning". Jonas Anshelm (red.). *Modernisering och kulturarv. Essäer och uppsatser*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Bendix, Regina 2000. "Heredity, hybridity and heritage from one fin de siècle to the next". Pertti J. Anttonen (ed.). *Folklore, heritage politics and ethnic diversity. A Festschrift for Barbro Klein*. Botkyrka: Multicultural Centre.
- Cederlöf, Henrik 1993. *Ekenäs stads historia. Del IV. 1930–1980*. Ekenäs: Ekenäs stad.
- Gardberg, C. J. 1998. "Byggnadskonst och miljö". Bengt von Bonsdorff et al. (red.). *Konsten i Finland. Från medeltid till nutid*. Esbo: Schildt.
- Glass, Ruth 1964. *London. Aspects of change*. London: Macgibbon & Kee.

- Goldhaber, Michael H. 1997a. "The attention economy and the net". *First Monday* 2:4. <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/download/519/440> (hämtad 27.2.2024).
- Goldhaber, Michael H. 1997b. What's the right economics for cyberspace? *First Monday* 2:7. <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/download/537/458> (27.2.2024).
- Harvey, David 1989. *The urban experience*. Oxford: Blackwell.
- Jauhiainen, Jussi S. 1997. "Kaupunkiuudistus ja gentrifikaatio". Tuukka Haarni (toim.). *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen*. Tampere: Vastapaino.
- Karlsson, Klas-Göran 1999. *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985–1995*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Keskipohtaanmaa* 26.10.2001.
- Lowenthal, David 1998. *The heritage crusade and the spoils of history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mickwitz, Axel, Sylvi Möller & Gabriel Nikander 1984. *Kokkolan kaupungin historia 1–2*. [Näköispainos. Alkuteokset julk. 1951 (osa 1), 1945 (osa 2)]. Kokkola: Kokkolan kaupunki.
- Palamarz, Elisabeth 2003. *Kulturarvsutredningen 2003. Vår forntid i samtid och framtid*. Mariehamn: Ålands landskapsstyrelse.
- Riipinen, Olli-Pekka 1998. "Kaavoitus ja rakennussuojelu". Elisa El Harouny et al. *Suomalaisia puukaupunkeja. Kokkola*. Helsinki: Edita.
- Ringbom, Sixten 1998. "Inledning". Bengt von Bonsdorff et al. (red.). *Konsten i Finland. Från medeltid till nutid*. Esbo: Schildt.
- Santaholma, Kaija 1998. "Johdanto". Elisa El Harouny et al. *Suomalaisia puukaupunkeja. Kokkola*. Helsinki: Edita.
- Sparre, Louis 1919. *Det gamla Borgå*. 2. uppl. Helsingfors: Holger Schildts Förlagsaktiebolag.
- Stenman, Nils-Erik 1973. *Vanha kaupunki – ner i stan. Kokkolan vanhan puukaupunginosan saneerausohjelma – Gamlakarleby gamla trädstadsdels saneringsförslag*. [Diplomarbeta. Arkitektavdelningen vid Uleåborgs universitet] Oulu: Oulun yliopisto.
- Tallqvist, Tore 1982. *Gamla stan i Ekenäs. Råd och riktlinjer för byggnadsvård*. Ekenäs: Ekenäs stad.
- "UNESCO:n maailmanperintökohde". *Rauman kaupunki*. <https://www.vanharauma.fi/unescos-maailmanperintokohde/> (hämtad 2.6.2020).
- Uuskallio, Irma 2004. "Kaupunkiasumisen 'pyhät paikat' – asuinalueiden arvostus Suomessa". Tiina Tennesmaa (toim.). *Rakennusperinnön tulevaisuus. Puheenvuoroja teemavuoden aiheista*. Helsinki: Rakennustieto.
- Wessel, Terje 1988. "Gentrification som forskningsfelt – utviklingen av et samfunnssteoretisk mikrokosmos". *Nordisk Samhällsgeografisk Tidskrift* nr 8.
- Zukin, Sharon 1995. *The cultures of cities*. Cambridge (Mass.), Malden (MA): Blackwell.

Lindqvist: Sommarstället som kontrast till vardagens värld

Arkivkällor

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors

Traditions- och språksamlingen

SLS 1419 Avfolkningen i Sibbo skärgård (Bo Lönnqvist), 1982

SLS 2171 Sommarstugor och fritidshus (Yrsa Lindqvist), 2009

Tryckta källor och litteratur

- Bergbom, Gunnevi 1974. "Befolkningsförändringar på öarna i Skärgårdshavet". Henrik Österholm (utg.). *Skärgård i omvandling. Miljö och människa i Finlands skärgård*. Helsingfors: Nordenskiöld-samfundet i Finland, Rabén & Sjögren.
- Bergbom, Gunnevi 1975. "Sommarbosättningens utveckling på öarna i det centrala Skärgårdshavet". *Nordenskiöld-samfundets tidskrift* 35.
- von Bonsdorff, Jan 2010. "Det delade rummet: Om möjligheten för icke-liminalitet i studiet av global kultur". <https://www.humanistportalen.se/artiklar/antologier/globalhistoria/det-delade-rummet/> (hämtad 3.2.2018).
- Cocq, Coppélie 2014. "Kampen om Gällö. Platsskapande och synliggörande". *Kulturella perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift* 23:1, s. 5–12.
- Foucault, Michel 1967. "Of other spaces, heterotopias". *Foucault.info*. <http://foucault.info/documents/heteroTopia/foucault.heteroTopia.en.html> (hämtad 12.2.2018).
- Gaunt, David 1997. "Urban clannishness and the nuclear kin. Trends in Swedish family life". Marianne Gullestad & Martine Segalen (eds.). *Family and kinship in Europe*. London: Pinter.
- Gustavsson, Anders 2013. *Resident populace and summer holiday visitors. Cultural contacts between harmony and conflict in Nordic coastal regions*. Oslo: Novus Press.
- Haaso, Stina 2018. "Mökkeilykutsuun vastataan". *Mökkiläinen*. [Bilaga till *Maaseudun Tulevaisuus*, maj].
- Hellman, Annika 2017. *Visuella möjlighetsrum. Gymnasieelevers subjektsskapande i bild och medieundervisning*. [Diss.] Göteborg: Göteborgs universitet. <https://gupub.gu.se/file/206841> (hämtad 10.6.2018).
- Ingström Pia 2014. *Känslor äger rum. Liv i hem, stuga och villa*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Karisto, Antti 2006. "Kesämökkielämä ja arjen ympäristöpolitiikka". Ilmo Massa & Sanna Ahonen (toim.). *Arkielämä ympäristöpolitiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- LeMarc, Peter 1992. *Vrå av världen*. <https://lyrics.lyricfind.com/lyrics/peter-lemarc-vra-av-varlden> (hämtad 5.3.2023).
- Lindqvist, Yrsa 2003. "Sommarliv i skärgårdsidyll". Hans Jern (red.). *Sibbo skärgård. Villor. Liv. Folk*. Sibbo: Sibbo Hembygdsforskningsförening.
- Lindqvist, Yrsa, 2016. "En plats i mitt hjärta – om sommarboende i Finland". Kerstin Gunnemark (red.). *Sommarliv. Minnen, drömmar och materialitet*. Göteborg, Stockholm: Makadam förlag.
- Massey, Doreen 2008. *Samanaikainen tila*. Mikko Lehtonen, Pekka Rantanen & Jarno Valkonen (toim.). Tampere: Vastapaino.
- Moderna landskap. Identifikation och tradition i vardagen* 1997. Katarina Saltzman & Birgitta Svensson (red.). Stockholm: Natur & Kultur.
- Nieminen, Markku 2010. *Kesämökkibarometri 2009*. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö. https://mmm.fi/documents/1410837/1948019/Kesamökkibarometri_2009_Julkaisu.pdf/67bab4e2-ce95-48bc-a2e4-206053f91123 (hämtad 20.1.2024).
- "Nostalgi" 2015. *Wikipedia*. <http://sv.wikipedia.org/wiki/Nostalgi> (hämtad 19.2.2015).
- Nuoret aikuiset mökkeilijöinä 2030 -selvitys* 2017. Helsinki: Maa- ja metsätalousministeriö. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/79584> (hämtad 7.6.2018).
- Pihl Atmer, Ann Katrin & Jan Tham 2002. *Sommarnöjen vid vattnet*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Schottenius, Maria 2013. "Semestern drar oss till 'de andra platserna', som bara delvis är verkliga". *Dagens Nyheter* 29.7.2013. <http://www.dn.se/kultur-noje/kronikor/maria-schottenius-semestern-drar-oss-till-de-andra-platserna-som-bara-delvis-ar-verkliga/> (hämtad 3.2.2015).

- Sibbo skärgård. Villor. Liv. Folk* 2003. Eva Packalén, Thure Malmberg, Per Schybergson & Yrsa Lindqvist. Redigerad av Hans Jern. Sibbo: Sibbo Hembygdsforskningsförening.
- Toivonen, Janne 2017. "Mökkeilyyn tulossa iso muutos 2030-luvulla: Nuoret eivät halua mökeistä työleirejä, yhteiskäyttö lisääntyy". *Yle*. <https://yle.fi/uutiset/3-9551204> (hämtad 7.6.2018).
- Trigg, Dylan 2013. *The memory of place. A phenomenology of the uncanny*. Athens: Ohio University Press.

Bildkällor

- s. 35 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 388 Fotografier av fiske och båtar, foto: Curt Segerstråle CC BY 4.0
- s. 38 Foto: G. Welin, Museiverket
- s. 39 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 278 Fotografier och ritningar från Borgå lk, foto: Gabriel Nikander
- s. 41 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 828 b Etnografiskt bildmaterial, foto: Bo Lönnqvist
- s. 46 Svenska litteratursällskapet i Finland, ÖTA 135 Erik Häggglunds fotosamling, foto: Paul Häggglund CC BY 4.0
- s. 52 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 278 Fotografier och ritningar från Borgå lk, foto: Gabriel Nikander CC BY 4.0
- s. 54 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 240 Fotografier av livets högtider, årets fester, byggnadsskick och hushållsarbete, foto: Gabriel Nikander CC BY 4.0
- s. 60 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 389 Fotografier av byggnadsskick, foto: Gunnar Landtman CC BY 4.0
- s. 67 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 240 Fotografier av livets högtider, årets fester, byggnadsskick och hushållsarbete, foto: Gabriel Nikander CC BY 4.0
- s. 68 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 696 Fotografier om fiske, foto: Ragna Ahlbäck
- s. 78 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 1194 Mattraditioner på Geta och Iniö, foto: Mary-Ann Elfving
- s. 81 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 227 Fotografisamling från Åboland, Åland och Nyland, foto: Gabriel Nikander CC BY 4.0
- s. 84 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 1673 Boendet på landet
- s. 90 Helsingfors stadsmuseum, foto: Eino Heinonen CC BY 4.0
- s. 108 Svenska litteratursällskapet i Finland, ÖTA 139 Karl Alfred Nyströms fotografisamling, foto: Karl Alfred Nyström
- s. 113 Åbo museicentral, foto: H. Attila Public Domain
- s. 115 Reklam ur broschyren "Vi sitter i köket" utgiven av Finlands Svenska Köpmannaförbund, Husmoderstjänsten, 1954
- s. 124 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLA 1165 Släkten Meinanders arkiv, foto: Karl Konrad Meinander
- s. 125 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLA 1165 Släkten Meinanders arkiv, foto: Karl Konrad Meinander
- s. 128 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 1968 Enzio Reuters fotografisamling, foto: Enzio Reuter
- s. 131 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLA 1165 Släkten Meinanders arkiv, foto: Karl Konrad Meinander
- s. 139 Kulturvetenskapliga arkivet Cultura, foto: Niklas Huldén
- s. 141 Svenska litteratursällskapet i Finland, foto: Bo Lönnqvist
- s. 143 Arbetarmuseet Werstas
- s. 153 Museiverket, foto: Signe Brander CC BY 4.0
- s. 164 Nystads museum, foto: Frans Kärkkäinen Public Domain
- s. 167 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 2403 Rea Collins arkiv

- s. 174 Lehtikuva, foto: Emmi Korhonen
- s. 180 Nurmes museum, foto: Kuva-Vakka
- s. 191 Privat ägo, foto: Jeanette Edfeldt
- s. 192 Privat ägo, foto: Jeanette Edfeldt
- s. 195 Privat ägo, foto: Jeanette Edfeldt
- s. 204 Helsingfors stadsmuseum, foto: Signe Brander CC BY 4.0
- s. 208 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 1385 Livet i staden
- s. 221 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 1385 Livet i staden
- s. 222 Museiverket, foto: Artur Faltin CC BY 4.0
- s. 229 Privat ägo, foto: Thomas Weckström
- s. 232 Privat ägo, foto: Thomas Weckström
- s. 234 Kulturveenskapliga arkivet Cultura, foto: Niklas Huldén
- s. 236 Finlands nationalmuseum, Historiska samlingarna CC BY 4.0
- s. 245 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 2025 Kläder och klädsel
- s. 248 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 2025 Kläder och klädsel
- s. 255 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 2025 Kläder och klädsel
- s. 259 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 2025 Kläder och klädsel
- s. 260 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 2025 Kläder och klädsel
- s. 266 Kulturveenskapliga arkivet Cultura, foto: Paul Stenman
- s. 269 Museiverket, Journalistiska bildarkivet JOKA, foto: Kari Rainer Pulkkinen
- s. 273 Kulturveenskapliga arkivet Cultura, foto: Paul Stenman
- s. 279 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 2272 Mina datorminnen
- s. 288 Svenska litteratursällskapet i Finland, ÖTA 112 Rafael Olins fotosamling, foto: Rafael Olin
- s. 291 Folkets Arkiv, foto: Yrjö Lintunen
- s. 301 Arbetarmuseet Werstas
- s. 302 Aalto-universitetets arkiv
- s. 306 Foto: Anna-Maria Åström
- s. 311 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 1849 Gustav Sandbergs fotografisamling, foto: Gustav Sandberg CC BY 4.0
- s. 319 Helsingfors stadsmuseum CC BY 4.0
- s. 324 Helsingfors stadsmuseum, foto: Eino Heinonen CC BY 4.0
- s. 328 Foto: Anna-Maria Åström
- s. 342 Foto: Sanna Lillbroända-Annala
- s. 347 Lehtikuva, foto: Sixten Johansson
- s. 354 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 2171 Sommarstugor och fritidshus
- s. 359 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 2171 Sommarstugor och fritidshus
- s. 362 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 2171 Sommarstugor och fritidshus
- s. 367 Foto: Yrsa Lindqvist

Medverkande

Jeanette Edfelt är fil.mag. i nordisk etnologi och museiamanuens vid Jakobstads museum. Hon ansvarar för museets föremåls- och konstsamlingar och arbetar främst med teman med anknytning till borgarkultur, stadskultur och sjöfartshistoria. Edfelt har dessutom fördjupat sig i släktföremålens värde och påverkan på människors vardag.

Niklas Huldén är fil.dr i nordisk etnologi och arkivarie vid Kulturvetenskapliga arkivet Cultura vid Åbo Akademi. I sin forskning har han intresserat sig för materiell kultur, kulturekologi, innovationsforskning och maritim föremålskultur.

Sanna Lillbroända-Annala är docent i etnologi och universitetslektor i kulturanalys vid Åbo Akademi. Hennes forskningsintressen berör stadsutveckling, kulturarvsfrågor och relationen mellan människa och djur.

Yrsa Lindqvist är fil.lic. i etnologi och förste arkivarie vid Svenska litteratursällskapets arkiv. Hon arbetar med samtidsdokumentation, arkivförmedling och frågor kring immateriellt kulturarv. Ett av Lindqvists specialområden är mat- och måltidsforskning – ett ämne som omfattar både historia och nutid, produktion och konsumtion.

Fredrik Nilsson är professor i nordisk etnologi vid Åbo Akademi. Hans forskning är kulturhistoriskt orienterad med ett särskilt intresse för relationen materialitet–människa. Som ett led i detta har Nilsson i flera studier undersökt hur kommunikationsteknologier påverkar människors vardag och på vilka sätt sådana teknologier möjliggör formering av transnationella nätverk.

Anna-Maria Åström är professor emerita i nordisk etnologi vid Åbo Akademi och före detta arkivarie vid Svenska litteratursällskapets folkkultursarkiv. Hennes forskningsområden har omfattat herrgårdskultur, stadskultur, ungdomskultur och etnicitet. I sin forskning har Åström särskilt betonat sociala och mentalitetsmässiga aspekter på kulturen.